

I

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

KARS'TA SİYASİ HAYAT (1923-1950)

(DOKTORA TEZİ)

CENGİZ ATLI

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ.DR. ASUMAN DEMİRCİOĞLU

Erzurum-2012

II

T.C.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

KARS'TA SİYASİ HAYAT (1923-1950)

CENGİZ ATLI

Erzurum-2012

ÖNSÖZ

Siyaset eski Yunanca’da şehir anlamına gelen “polis” kelimesinden türemiştir. Bu aynı zamanda bir siyasi modelin adıdır. Bu kavramın tarihsel süreç içerisindeki serüveni oldukça ilginçtir. Konu ile ilgili kaynaklar bizlere sınırsız bilgiler sunmaktadır. Başlangıçta bütün vatandaşların “şehir işlerine duyarlı olması talep edilmekte ve bunu yapmayanların ilgisiz” olduğu düşünülürken günümüzde ise siyaset kavramı “siyasi parti” ile özdeşleştirilmektedir. Siyaseti; kolektif karar alabilme mekanizması olarak günümüzde tanımlayabiliyorsak burada partilerin rolünü de gözden kaçırmamalıyız. Siyasi partiler çağdaş siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarından birisidir ve iktidarın kullanılmasında başta rol oynamaktadır. Dünyada siyasi sistemler “tek partili, iki partili veya çok partili sistemler” olarak tanımlanmaktadır. Siyasi partilerin yönetenle yönetilen arasında köprü vazifesi yaptığı bilinmektedir. Bu iki uçlu yapıda yönetilenler sorunlarını yönetenlere aktarırken, yönetenler de halk kitlelerini bilgilendirir. Yani sorunlar ve çözümler siyasi sisteme taşınır. Siyasi partilerin gelişimi de süreç içerisinde oldukça hızlı ilerleyerek önem kazanır. Önceleri parlamento içerisindeki dar kapsamlı gruplaşmaların sonradan örgütsel olarak gelişir ve genişlerler. “Siyasi partiler, oy toplayan, program ve fikir geliştiren, eğiten ve yetiştiren, mali kaynaklar bulmaya çalışan kuruluşlardır”. Amaçlarına ulaşabilmek için ciddi olarak teşkilatlanmaları gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken belirlenen siyasi, sosyal ve ekonomik hedefler doğrultusunda yeni bir yapılanmaya gidilir. Mustafa Kemal Atatürk’ün öngördüğü devlet sistemi laik, ulusal, özgürlükçü, demokratik esaslara dayanmalıdır. Milli Egemenlik ilkesi olmazsa olmazdır. TBMM’de bunun en somut delilidir. Onun CHF/P’den, kuruluşundan beri beklentileri de bu yöndedir. O, çok partili siyasi hayatın gereklerine inanan bir liderdir. Fakat Türkiye’nin yeni bir rejimi benimserken karşılaştığı sorunlar, sistem içerisinde farklı çözüm yollarının benimsenmesine sebebiyet verecektir. Devlet ile Parti’nin iç içe olduğu tek-parti yapılanması bunun bir sonucudur. Bu, onun çok partili sisteme karşı olduğu anlamına gelmez. 1923-1938 arası yapılan çok partili siyasi hayat denemeleri bunun bir göstergesidir. Toplumun gelişmişlik seviyesi henüz yeterli değildir. Bunda gelenekle modernite arasında yaşanan gerilimin etkisi vardır. Bununla birlikte CHF/P’nin de örgütsel sorunları ilerleyen süreçte ülke genelinde sıkıntılara sebebiyet verecektir.

Dünyadaki gelişmelerle doğru orantılı olarak Türkiye’de de siyaset farklı mecralara yönelecektir. Türkiye gerçeğinden hareketle genel siyasetin taşrada uygulanması ve bunun sonuçları konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu aynı zamanda araştırma konumuzun içerdiği dönemde, hayata geçirilmeye çalışılan inkılapların toplum tarafından benimsenip benimsenmediğini de ortaya koyan bir durumdur. Yerel tarih araştırmalarında siyasi, ekonomik,

kültürel ve sosyal konuların işlenmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin günümüzde geldiği seviyeyi göstermesi açısından oldukça önemlidir.

XIX. yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren Kars ve çevresi farklı devletlerin egemenliği altına girmiş, bölge nüfus olarak çeşitlilik göstermiş, kültürel ve sosyal hayat karmaşık bir hâl almıştı. Bu yapının etkisini XX. yüzyıl'da da sürdürdüğü sosyal bir olgudur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ülkede hayata geçirilen sosyo-kültürel ve ekonomik seferberlik kısa sürede Kars ve çevresinde de kendini hissettirmeye başlar. Cumhuriyet hükümetleri bölgede etkili olmak için bir takım adımlar atmakta gecikmiştir. CHF/P bu süreçte etkin bir rol oynar. Kars'ta hızlı bir şekilde örgütlenerek yeni Türk Devleti'nin çağdaş idealleri doğrultusunda yapılanmak için gayret gösterir.

Osmanlı Devleti için olduğu kadar Türkiye Cumhuriyeti için de büyük bir önem arz eden Kars ve çevresi, bunca yaşanmışlığa rağmen üzümler ifade edelim ki, akademik çevreden yeterince ilgiyi toplayamamıştır. Bu maksatla yapılan çalışmalar ise bir elin parmaklarıyla ifade edilebilecek kadar azdır. Kars'ta siyasi hayatla ilgili şimdiye kadar kapsamlı bir çalışma ise hiç yapılmamıştır. Bu alanda var olduğu düşünülen eksikliğin giderilmesi için, "Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)" adlı çalışma, kitabımızın öznesi kabul edilmektedir. Bu çalışmada, CHP'nin Kars ve çevresinde örgütlenişi, faaliyetleri ve iktidarda olduğu dönemde; Kars'ta yapılan bürokratik atamalar, bayındırlık işleri, Kars Belediyesinin durumu ve ekonomik faaliyetleri irdelenmeye çalışıldı.

"Kars'ta Siyasi Hayat (1923-1950)" başlıklı bu çalışma; akademik bir yaklaşımla kronolojiye bağlı kalınarak tenkitçi bir anlayış ve orijinal kaynaklara inilerek "yedi bölüm" halinde ele alındı. Birinci bölümde, CHF Kars Teşkilatı'nın, CHP ile yakın ilişki içinde bulunan Türk Ocakları'nın Kars Şubesi'nin kuruluşu, yaptıkları çalışmalar, Kars Belediyesi'nin faaliyetleri, 1923 milletvekili seçimleri ve bu seçimlerin Kars'taki sonuçları incelendi. İkinci bölümde, muhalif parti olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kars'taki teşkilatlanması, Kars'ta eğitim oranını yükseltmek amacıyla açılan Millet Mektepleri, 1927 milletvekili seçimleri ile ortaya çıkan seçim sonuçları ve CHP Kars Teşkilatının çalışmaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde CHP'ye bağlı bir kurum olan ve siyasi hayatta da etkinliğini koruyan Kars Halkevi, Kars'ta bu dönemde yapılan devlet yatırımları ve CHP teşkilatının çalışmaları ele alındı. Dördüncü bölümde, dönem içerisinde partinin ve belediyenin faaliyetleri ile 1935 milletvekili seçimlerinin Kars'taki sonuçları değerlendirildi. Beşinci bölümde CHP Kars Teşkilatının çalışmaları, Kars'ın en önemli sorunu olarak görülen toprak meselesi ayrıntılı olarak incelendi. Altıncı bölümde, Kars'ta CHP, 1943 milletvekili seçimleri ve bu seçimin Kars'taki sonuçları incelendi. Yedinci bölümde ise 1946 genel seçimlerinden önce Kars Demokrat Parti Teşkilatı'nın kurulma çalışmalarını, belediye seçimlerini, 1948

milletvekili ara seçimlerinin Kars'ta ne surette cereyan ettiği ele alınarak partilerin Kars'taki seçim çalışmaları ve seçimin sonuçları değerlendirildi.

Eser mükemmellik iddiasından uzaktır. Fakat ortaya çıkarılan sonuçlar itibariyle bu konuda tespit edilmiş eksikliklere bir nebze olsa ışık tutacaktır. Bu çalışmada öncelikli olarak ilk elden kaynaklar kullanılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, Emekli Sandığı Arşivi ve özel arşivlerden belge temini yoluna gidildi. Çalışma esnasında Kars'tan seçilmiş milletvekillerine ulaşılmaya çalışıldıysa da büyük çoğunluğunun Kars doğumlu olmaması sebebiyle bunların bir kısmının ailesine ulaşamadı. Bunlardan bazılarının bilgileri Emekli Sandığı Arşivi'nden, bazılarının evrakları ise ailelerinden temin edildi. Çalışmada Kars'ta yayımlanan iki ayrı gazeteden faydalandı. Kars Vilayet Gazetesi 1932- 1950 yıllarında Vilayet İdare Heyeti tarafından yayımlandı. Kars Belediye Gazetesi ise 2011 yılında Kars Belediyesi tarafından çıkarıldı. Ayrıca konumuz gereği yerel ve ulusal basın tarandı. TBMM'de görev yapan Kars Milletvekillerin büyük bir kısmı Türk siyasi hayatında önemli bir konuma sahipti. Bu sebeple ilgili seçim dönemlerinde görev alarak Kars'ı temsil etmiş olan bu kişilerin özgeçmişlerine ayrıntılı olarak yer verildi. Kars Milletvekili olarak Meclis'e girenlerin bazıları birkaç dönem milletvekili seçildikleri için özgeçmişleri ilk seçildikleri dönemde verildi.

Kars Halkevi ile ilgili olarak da sadece ilgili bölümde bilgilendirilmede bulunuldu. Kars'ın siyasi, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Kars Halkevi'nin kuruluşu ve faaliyetleri genel bir başlık altında değerlendirildi. Şehrin özgün kimliğine yaptığı katkılar irdelendi.

“1923-1950 Yıllarında Kars'ta Siyasi Yaşam” adlı kitabın hazırlanması sürecinde başından sonuna kadar bana yol gösteren, karşılaştığım güçlükleri aşmamda yardımlarını esirgemeyen bilgi ve birikimini benimle paylaşan, sabırla bana destek olan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Asuman Demircioğlu'na çok teşekkür ediyorum. Ayrıca Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. S. Esin Dayı'ya, Doç. Dr. İsmail Eyyüpoğlu'na, değerli hocalarım Doç. Dr. Erdal Aydoğan'a ve Doç. Dr. Serpil Sürmeli'ye, belgelerin temininde sağladığı destek için araştırmacı yazar Sait Küçük'e, Halk Eğitim Müdürü Asker Aydın'a, Kars İl Kütüphanesi personeline, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi personeline ve kitabın araştırılması ve değerlendirilmesi aşamalarında başından sonuna kadar yanımda olan manevi desteğini esirgemeyen sevgili eşim Meryem ATLI 'ya ve çocuklarıma teşekkürü borç bilirim.

Faydalı olması dileğiyle...

ÖZET

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde zor dönemler geçiren Kars'ın kaderi, 1923'ten sonra değişmeye başlamıştır. CHF/P'nin Kars örgütlenmesi 1950'ye kadar vilayette yaşanan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere etkide bulunmuştur. Özellikle 1923-1950 yılları arasında TBMM için yapılan genel seçimler ve belediye seçimlerinde gündeme gelen konular, Kars'ın Cumhuriyet tarihinde geldiği noktayı göstermesi açısından dikkate değerdir. Toprak reformu, sulama, hayvancılık, tarım ve eğitim gibi konularda Cumhuriyet hükümetleri büyük çabalar göstermiş, II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği ile yaşanan sorunlar Kars'ta da büyük bir endişe ile karşılanmıştır. 1946'da DP'nin kurulması ile birlikte ülke genelinde ortaya çıkan tartışmalar Kars'ta da etkili olmuştur.

ABSTRACT

Kars The fate of Kars, which experienced difficult times during the transition period from the era of Ottoman Empire to Republic era, began to change after 1923 onwards. Organisation of People's Republican Party had an effect on political, social, cultural and economic developments experienced in the city until 1950. The issues which were brought to agenda during the general elections conducted for Turkish National Great Assembly and municipality elections particularly between the years 1923 and 1950 are noteworthy in terms of the signs Kars has paced in the Republic era. Governments of Republic exerted major efforts in the matters such as soil reformation, irrigation, agriculture animal breeding and education. During The World War years, the Soviet Union were encountered with a considerable fear in Kars as well. The discussions emerged in the whole country with the foundation of DP in 1946 had also have an impact in Kars.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	XVI
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ YILLARINDA KARS'TA KURUMSAL
ÖRGÜTLENME (1923-1927)

A-TBMM II. DÖNEM MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI.....	14
1- Genel Seçimler İçin Yapılan Hazırlıklar ve Yurt Genelinde Seçimlerin Tamamlanması.....	14
2- Seçim Sürecinde Kars'taki Gelişmeler	15
3- II. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Çalışmaları.....	17
a) Ahmet (Ağaoğlu) Bey	17
b) Ömer Lütfi (Tarım) Bey	22
B-BİR AYDIN ÖRGÜTLENMESİ OLARAK TÜRK OCAKLARI VE KARS ŞUBESİ	25
1- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Ocakları	25
2- Türk Ocakları Kars Şubesi'nin Açılması	27
3- Kars'ın İlçelerinde Açılan Türk Ocakları Şubeleri	29
4- Mustafa Kemal Paşa'nın Kars Ziyareti (1924) ve Türk Ocakları Şubelerinde Yaptığı İncelemeler	31
a) Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları Sarıkamış Şubesi'ni Ziyareti.....	31
b) Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları Kars Şubesi'ni Ziyareti.....	32
5- Latife Hanım'ın Türk Ocakları Kongresi'ne Kars Delegesi Olarak Katılması ve Yaptığı Konuşma (1925).....	34
6-Türk Ocaklarının Kapatılması Sürecinde Kars Şubelerinin Durumu.....	36
C- CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN KURULMASI VE KARS'TA ÖRGÜTLENMESİ.....	38

1-CHF'nin Kuruluş Süreci.....	38
2-CHF Kars İl Örgütü'nün Kurulması (1924)	40
D-KARS BELEDİYESİ VE CİHANGİROĞLU İBRAHİM BEY	42

II. BÖLÜM

SİYASETTE DEĞİŞİM YILLARI VE KARS'IN SORUNLARINA GETİRİLEN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (1927-1931)

A- 1927 GENEL SEÇİMLERİ İÇİN YURT ÇAPINDA YAPILAN HAZIRLIKLAR VE KARS'TAKİ SEÇİM SONUÇLARI	45
1-Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi Süreci	45
2-Genel Seçimin Kars'taki Sonuçları.....	46
3-Milletvekili Ara Seçimlerinde Kars (1928)	47
4-III. Dönem Kars Milletvekillilerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri	48
a) Ahmet (Ağaoğlu) Bey	48
b) Mehmet Halit (Onaran) Bey.....	52
c) Baha Tali (Öngören) Bey	53
d) Ahmet Sadri (Hattusas) Bey.....	54
e) Bedir (Fırat) Bey	55
f) Faik (Bermek) Bey.....	55
B-CHP VİLAYET KONGRESİNDE KARS'IN SORUNLARININ GÜNDEME GELMESİ VE ÖNERİLEN ÇÖZÜMLER.....	56
1- İl Örgütü Bünyesinde Yetkili Kurullar İçin Yapılan Seçimler	56
2- Kars'ta CHF İl Örgütü ile Halk Arasındaki İlişkiler ve İdari Yaklaşım Sorunları.....	57
3- Ormancılık, Arazi, Emlak ve Hayvancılık Konularında Sorun ve Tespitler	59
4- Vergi Konusunda Yaşanılan Sorunlar ve Önerilen Çözüm Yolları.....	62
5- Muhacirlerin Durumu	63
6- Kongrelerde Gündeme Gelen Diğer Konular ve Yapılan Çalışmalar	64
C-SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE KARS İL ÖRGÜTÜNÜN KURULMASI.....	65
1- SCF'nin Kuruluşu ve Örgütlenmesi	65
2- SCF Kars İl Örgütünün Kurulması	66
D- KARS'TA BELEDİYE HİZMETLERİNİN İYİLEŞMESİ VE SEÇİMLER	68
E- KARS MİLLET MEKTEBİ'NİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ	72
F-KARS'DA YAYGINLAŞMAYA BAŞLAYAN AYRIMCILIK (YERLİLİK- YABANCILIK) HAREKETLERİ	75

III. BÖLÜM
KARS'TA KÜLTÜREL GELİŞİMİN VE EKONOMİK,
KALKINMANIN SİYASİ YÖNÜ (1931-1935)

A-1931 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ	79
1- Seçim Kararının Alınması ve Yapılan Hazırlıklar.....	79
2-1931 Genel Seçimleri'nin Kars'taki Sonuçları	80
3- IV. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri.....	81
a) Faik (Bermek) Bey.....	81
b) Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey.....	81
c) Mehmet Nazif (Sirel) Bey.....	81
d) Ömer Lütfi (Küntay) Bey	82
e) Muhittin (Akyüz) Bey.....	83
B-CUMHURİYET HALK FIRKASI KARS İL ÖRGÜTÜNÜN FAALİYETLERİ	84
C-HALKEVLERİNİN TOPLUMSAL İŞLEVİ VE KARS HALKEVİ'NİN FAALİYETLERİ	86
1-Halkevleri'nin Kuruluş Gerekçesi ve Örgütlenmesi.....	86
2-Kars Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri	90
3- Kars Halkevi'nin Şubelerinin Toplumsal Hayat Üzerindeki Etkileri.....	91
a) Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi	91
b) Temsil Şubesi.....	95
c) Güzel Sanatlar Şubesi	96
d) Kütüphane ve Yayın Şubesi.....	98
e) Müze ve Sergi Şubesi.....	100
f) Spor Şubesi.....	101
g) Sosyal Yardım Şubesi.....	103
h) Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi.....	105
i) Köycülük Şubesi.....	106
4-Kars Halkevi ve Halk Odaları Şubeleri	108
5-Kars Halkevi'nin Kapatılışı	109
D-EKONOMİK KALKINMA HAMLESİ İÇİN ÖRNEK BİR KURULUŞ: KARS'TA SÜT TOZU VE KONSERVE FABRİKASI'NIN AÇILMASI.....	109
E- 1934 KARS BELEDİYE SEÇİMLERİ.....	110

F- ŞAH RIZA ŞAH PEHLEVİ'NİN KARS ZİYARETİ.....	111
--	-----

IV. BÖLÜM

SEÇİMLER SÜRECİNDE CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1935-1939)

A- 1935 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ	113
1- Yurt Genelinde Yapılan Hazırlıklar ve Seçim Sonuçları.....	113
2- Genel Seçimlerin Kars'taki Sonuçları	115
3- IV. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri.....	116
a) Baha Tali (Öngören) Bey	116
b) Muhittin (Akyüz) Bey.....	116
c) Mehmet Nazif (Sirel) Bey.....	116
d) Ömer Kamil (Küntay) Bey	117
e) Esat (Özoğuz) Bey	117
f) Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey	118
g) Yusuf (Akçura) Bey.....	119
h) Mehmet Fuat (Köprülü) Bey.....	120
B- CHP KARS İL KONGRESİ (10 ARALIK 1936).....	122
1-Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar ve Parti Kurullarının Oluşturulması	122
2-Kars İl Kongresinde Alınan Kararların Beslenme, Sağlık ve Eğitim Konularında Etkisi.....	123
C-YENİDEN YAPILANDIRILAN CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN KURUMSAL FAALİYETLERİ	124
1- Partiye Ait Binalarla İlgili Çalışmalar	124
2- Seçimlere Yönelik Çalışmalar ve Diğer Kurumlarla İlişkiler	125
3- Gençliğe Yönelik Faaliyetler	125
D- KARS'TA BAYINDIRLIK VE EĞİTİM FAALİYETLERİ	126
E-KARS CHP İL ÖRGÜTÜNÜN ATATÜRK'ÜN VEFATI DOLAYISIYLA HAZIRLADIĞI ANMA TÖRENİ.....	127
F- KARS'TA GÖÇ VE İSKAN SORUNU.....	129
G- BELEDİYE MECLİSİ SEÇİMLERİ SONUCUNDA MEHMET BAHADIR'IN YENİDEN BELEDİYE BAŞKANLIĞI'NA SEÇİLMESİ VE KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ	131

1- Belediye Meclisi Seçimleri	131
2- Kars Belediyesi'nin Faaliyetleri	133

V. BÖLÜM

SAVAŞ KOŞULLARININ SİYASETİ YÖNLENDİRDİĞİ YILLARDA KARS (1939-1943)

A-1939 GENEL SEÇİMLERİ-KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ VE ARA SEÇİMLER	135
1-Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Seçim Beyannamesi	135
2-Genel Seçimler Sürecinde Kars	136
3-VI. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri	138
a)Muhittin Akyüz	138
b)Kars Milletvekili Hüsrev Sami (Kızıldoğan) ve Ömer Lütfi (Küntay) Bey	138
c) Fuat Köprülü	138
d)Esat Özoğuz	138
e)Mehmet Zihni Orhan.....	140
f) Şerafettin Karacan	141
g) Kahraman Arıklı	142
4- Milletvekili Ara Seçimleri	143
B-CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN DEĞİŞEN KANUN VE NİZAMNAMELER DOĞRULTUSUNDA YENİDEN DÜZENLENMESİ	143
C-CHP V. OLAĞAN KURULTAYI (29 MAYIS 1939) VE KARS DELEGELERİNİN VİLAYETİN DURUMU HAKKINDA YAPTIKLARI DEĞERLENDİRME	145
D-ERZİNCAN DEPREMİNDEN ZARAR GÖRENLERE YAPILAN YARDIMLAR.....	149
E-KARS'TA İSKÂN, ZORUNLU GÖÇ VE İDARİ TAKSİMATTA DEĞİŞİKLİK	149
F-CHP KARS İL KONGRESİ (18 Ocak 1940).....	150
G-CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN 1940'DA GEÇİRDİĞİ TEFTİŞ	151
1-İl İdare Heyeti'ne Yönelik Eleştiriler	151
2-Ardahan İlçe Örgütü'nün Tespit Edilen Eksiklikleri ve CHP Genel Merkezi'nce Yapılan Değerlendirme	151
3- CHP Çıldır, Arpaçay ve Göle İlçe Örgütlerinin Durumu	153
4- CHP Kağızman ve Sarıkamış İlçe Örgütlerinin Durumu	154
H-CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN ÜYE PROFİLİ VE İLÇE ÖRGÜTLERİNDEN GELEN TALEPLER (1941)	155

XIII

İ-CHP KARS İL KONGRESİ (7 ARALIK 1941) VE İLÇE KONGRELERİNİN TAMAMLANMASI	156
K-CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN NİZAMNAMELERE UYGUN OLARAK FAALİYETTE BULUNMASI VE SOSYAL HAYATA KATILIM (1942).....	158
L-KARS'TA ARAZİ MESELESİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (1942).....	159
M-HAYVANCILIĞIN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN GÖSTERİLEN ÇABALAR.....	161
N- CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN TESPİT EDİLEN EKSİKLİKLERİ VE SITMA İLE MÜCADELE'DE YAŞANILAN ZORLUKLAR (1942).....	162
Ö-CHP ARPAÇAY, KAĞIZMAN VE SARIKAMIŞ İLÇE ÖRGÜTLERİNİN TEFTİŞİ (1942)	164
P-II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİSİ VE KÖYLÜNÜN MASÜLÜNÜ İKİ KATINA ÇIKARMA ÇALIŞMALARI	164
R-İĞDIR'DA SU SORUNUNUN ÇÖZÜLMESİ VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ ..	165
S-İSMET İNÖNÜ'NÜN KARS ZİYARETİ (1943).....	166
T-EĞİTMEN OKULU'NDAN KÖY ENSTİTÜSÜ'NE "CILAVUZ KÖY ENSTİTÜSÜ".	167
1-Köy Enstitülerinin Kuruluş Gerekçesi	167
2-Cılavuz Eğitimci Kursu'nun Faaliyete Geçmesi.....	169
3-Cılavuz Köy Enstitüsünün Kurulması ve Toplumsal Yaşama Katkıda Bulunması.....	170
Ü-KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ VE 1942'DEKİ BELEDİYE SEÇİMLERİ	173
1-II. Dünya Savaşı Yıllarında Kars Belediyesi'nin Halkın Sorunlarını Çözmeye Yönelik Faaliyetleri.....	173
2-Kars ve İlçelerinde Belediye Seçimleri	174

VI. BÖLÜM

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİN GERGİNLEŞTİĞİ DÖNEMDE KARS'TA
SİYASET (1943-1946)

A-1943 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI.....	177
1-Genel Seçimlerle ilgili Olarak Yapılan Yeni Düzenlemeler	177
2-Genel Seçimlerin Kars'taki Sonuçları	178
3-VII. Dönem Kars Milletvekilleri ve Meclis'teki çalışmaları.....	179
a) Esat Oktay	179
b) Hasan Durudoğan ve Eşref Demirel	181
c) Cevat Dursunoğlu	182
d) Esat Özoğuz ve Şerafettin Karaca	182
e) Zihni Orhon.....	183
f) Fuat Köprülü.....	184
B- GENEL KONULARA YÖNELİK DÜZENLEMELER VE ETKİNLİKLER.....	184
C- KARS VİLAYET VE İLÇE KONGRELERİ	185
1-CHP Kars Vilayet Kongresi (12 Ekim 1944)	185
2-Kağızman ve Sarıkamış İlçe Kongreleri	187
D- 1944-1945 YILLARINDA CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN YAŞADIĞI SORUNLAR VE YAPILAN TEFTİŞLERDE KARS'IN GENEL DURUMUNA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER	188
E- ÇILDIR İLÇE MERKEZİNİN ZURZUNA KÖYÜ'NE NAKLİ	190
F- KARS VE ÇEVRESİNDE SOVYET TEHDİDİ VE YAPILAN ZİYARETLER.....	190
1-İsmet İnönü'nün Kars ziyareti	191
2-Hilmi Uran'ın Kars ziyareti	192
G-EKONOMİK ZORLUKLARA RAĞMEN KARS'A YAPILAN DEVLET YATIRIMLARI	193
H-TOPRAK KANUNUNUN ÇIKMASI VE KARS'TA TOPRAK EDİNMEK İÇİN BAŞVURULARIN BAŞLAMASI	193

VII. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE KARS'TA SİYASİ DURUM (1946-1950)

A- DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE KARS'TA ÖRGÜTLENMESİ	196
1- DP'nin Türk Siyasi Yaşamına Katılması	196
2- DP'nin Kars'ta Örgütlenirken Yaşadığı Zorlu Süreç	197
B- BELEDİYE SEÇİMLERİ (26 MAYIS 1946) VE KARS'TAKİ SONUÇLARI.....	199
C- 1946 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI.....	200
1- Seçim Kararının Alınması ve Yaşanan Tartışmalar	200
2- Seçim Süreci ve Alınan Sonuçlar	201
3-Kars'ta CHP'nin Tek Parti Olarak Seçimlere Girmesi ve Alınan Sonuçlar	203
4-VIII. Dönem TBMM Kars Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri.....	204
a) Akif İyidoğan	204
b) Aziz Semih İlter	206
c) Abdurrahman Sürmen	206
d) Tezer Taşkiran	206
e) Mehmet Bahadır.....	207
f) Hüsamettin Tugaç.....	207
g) Şerafettin Karacan.....	208
h) Esat Oktay.....	208
i) Zihni Orhon	209
D-1947'DE CHP'NİN KARS'TAKİ ÜYE DURUMU VE ÖRGÜT YAPISININ GÜÇLENDİRİLMESİ	209
E- DP'NİN BÜYÜK KONGRELERİ VE DEĞİŞEN SİYASİ DENGELER	212
F- İSMET İNÖNÜ'NÜN KARS'I ZİYARETİ (15 EYLÜL 1947).....	213
G-KARS'TA İKTİDAR İLE MUHALEFET ARASINDA YAŞANAN OLUMSUZLUKLAR.	214
H-TİCARET BAKANI CEMİL SAİT BARLAS'IN KARS'I ZİYARETİ (1 EYLÜL 1948)	217
İ-DP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN KURULUŞUNUN İKİNCİ YILI MÜNASEBETİYLE YAPILAN TOPLANTI (14 AĞUSTOS 1949).....	218
K- BAŞBAKAN ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN KARS'I ZİYARETİ (4 EYLÜL 1949) ..	219
L- MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ VE KARS (16 EKİM 1949).....	220
M-KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME	222

SONUÇ	210
KAYNAKÇA	214
EKLER	243

KISALTMALAR

BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviri
Der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
ES	: Emekli Sandığı
Haz.	: Hazırlayan
HÇT	: Halkevleri Çalışma Talimatnamesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YDT	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
YYT	: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

GİRİŞ

Kars vilayeti, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Doğusunda Ermenistan, Iğdır, güneyinde Ağrı, batısında Erzurum; kuzeyinde ise Ardahan ile sınırlıdır. Yüzölçümü 9442 km olan il, ülke alanının %1,2'sini kaplamaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1768 metredir¹. Büyük bir plato özelliği gösteren il topraklarının %19'u ovalarla, %30' luk kısmı ise dağlık ve tepelik alanlarla kaplıdır².

Kars adı; M.Ö. 130-127 yılları arasında, Kafkas Dağlarının kuzeyinden Dağıstan'a gelerek bu yörede yerleşen Bulgar Türklerinin Valantur boyunun Karsak Oymağı'ndan gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut, Kars kelimesi için "*Deve veya koyun yününden yapılan elbise ve karsak derisinden güzel bir kürk yapılan bozkır tilkisi*" demektedir³.

Kars'ın tarihçesi Paleolitik Dönemden Orta Çağ sonuna kadar kesintisiz devam eder⁴. Kars M.Ö. IX. ve VI. yüzyıllar arasında Urartu egemenliğinde⁵, M.Ö. VII ve V. yüzyıllar arasında Kimmerler ve İskitler, M.Ö. 550'de Persler, Araks Krallığı, M.Ö. 64'te Tigran Devleti ve Sasani egemenliğinde kalır⁶. İslam uygarlıkları döneminde Hz. Ömer zamanında İyas Bin Gaze'min komutasındaki Arap ordusu Van Gölü'nün kuzeyine kadar ilerler. 642'de Habib bin Mesleme komutasındaki ordu, Van Gölü yöresinden kuzeye yürüyerek Divin'i alır; ancak Kars'ı ele geçiremez. Kars yöresinin bir kısmı 646'da Araplara teslim olur⁷. Daha sonra yaklaşık dört asır sürecek olan Bizans egemenliği bölgede hâkim olur.

Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1048'de Ani'ya saldırır; fakat yenilir. Bunun üzerine Azerbaycan Valisi İbrahim Yinal Ani'ye gönderilir. Sefer sonucunda Erzen ele geçirilir. Kars'tan Elazığ'a kadar olan bu bölgeye birçok Türkmen aşireti yerleştirilir. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Sultan Alparslan 1064 yılında Ani Kalesi'ni ele geçirerek, Rumları bu

¹ **CHP Halkevleri Bürosu**, Kars, İstanbul, 1943, s.4.

² 2002 *Kars Vilayet İl Yıllığı*, Kars, 2002, s.28.

³ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1960, s.115. Bkz. Kars şehrinin anlamı Şeyh Süleyman tarafından Şal, kuşak, dokuma olarak tanımlandı. *Lugat-i Çağatay ve Turk-i Osmani*, İstanbul, 1298 Bu isim daha önce Doğu Roma Kayseri Constantin Porphyrogenetus'ta geçer. Bu şehirden ilk defa 722 vakaları arasında Karuts kalak ismi ile bahseder. Bkz. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.282.

⁴ Antonio Sagona, "Ortaçağdan Önce Kars", *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul, 2006, s.12.

⁵ Oktay Belli, "M.Ö. I.Binyılın İlk Yarısında Urartu Krallığı ile Kars Bölgesi Arasındaki Siyasal ve Kültürel İlişkiler", *Kars 2. Kent Kurultayı Kafkasya'da Ortak Geleceğimiz Sempozyumu* 10-12 Eylül, 2004, Kars, 2004, s.91.

⁶ F. Kırzioğlu, Kırzioğlu, *Kars Tarihi...* s.37.

⁷ F. Kırzioğlu, Kırzioğlu, *Kars Tarihi...* s.213.

bölgeden atar. Ani'da merkezi Ani olan Selçuklulara bağlı Şeddadlılar Hükümeti'ni kurar. Alparslan ve oğlu Melikşah döneminde Kars ve civarı barış içinde yaşar⁸.

Kars, 1164'te Selçukluların egemenliğine girer. 1174'te Gürcüler, 1239-1355 arasında Moğollar, 1356'da İlhanlılar, 1380'de Karakoyunlular, 1394'de Timurlular, 1406-1468 yılları arası yeniden Karakoyunlular ve daha sonra da Akkoyunluların yönetimi altına girer. Akkoyunlular Devleti yıkılınca bölgede hâkim güç Safeviler olur⁹.

Osmanlı Devleti döneminde Kanuni Sultan Süleyman, 1534'te yaptığı sefer sonucunda Kars'ı egemenliği altına aldığı muhtemel olmakla birlikte bölgenin kesin olarak Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılması 1537'de Dulkadirli Mehmet Han tarafından gerçekleştirilir¹⁰. 1578'de yapılan Osmanlı-Safevi Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti, Çıldır'ı ele geçirir¹¹. Sultan I. Ahmet zamanında Safevi Hükümdarı Şah Abbas'ın Revan'ı almasının ardından 1604'te Kars yakılıp yıkılır. 1615 yılında yapılan barış antlaşması sonucunda şehri terk eden halk bu antlaşma ile şehre geri döner¹². Afganlı Nadir Şah 1734¹³ yılında Kars'ı kuşatır. Kuşatma sonunda yapılan barış antlaşmasına göre; Revan İran'a, Kars ve yöresi Osmanlı Devleti'ne bırakılır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'da egemenliği ele geçiren Kaçarlar, Kars'a üç yıl üst üste saldırır. Bu süreç Erzurum Antlaşması (1823) ile sona erer. Bu dönemden sonra Kars, Rus saldırıları ve işgalleriyle yüz yüze kalır. Bununla birlikte sıcak denizlere ulaşmak isteyen Rusya, ilk olarak 1807'de Kars'ı işgal etmeye çalışır. 1829'a kadar bu işgal politikası devam eder. Ruslar, 1829'da önce Kars'ı sonra iç kaleyi ele geçirir ve işgal sırasında Kars'ı tahrip eder. 1829 yılında yapılan Edirne Antlaşması ile Ruslar şehirden çekilmek zorunda kalır. Fakat Ruslar Ahıska şehrini ve altı sancağını savaş tazminatı

⁸ F. Kırzioğlu, Kırzioğlu, *Kars Tarihi*... s.331.

⁹Bu dönem boyunca Kars ve çevresinde medrese, cami, zaviye, türbe, kervansaray gibi birçok tarihi eser yok edildi. Bu yağma ve tahriplerin amacı Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir bölge haline getirerek Osmanlıların İran'a yapacakları seferlere mani olmak idi. Bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.67; Roger Savory, *Safavids The Under Iran*, Cambridge Üniversitesi, 1980; Adel Allouche, *Osmanlı Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, 2001, s.172.

¹⁰Sadık Atak, *Doğunun Kapısı Kars*, İstanbul, 1946, s.13.

¹¹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III /1, Ankara, 1988, s.408.

¹²F. Kırzioğlu, *Osmanlı'nın Kafkas Ellerinin Fethi, 1451-1590*, Ankara, 1976, s.135-137.

¹³XVII. yy. Kars ve civarını gezen Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kars'la ilgili olarak "Ahalisi gayet zinde olup ticaret ve ziraatla geçinirler, kâgir bedesteni yoktur ama iki yüz dükkânı vardır" demektir. Ayrıca eğitim durumuyla ilgili olarak Evliya Çelebi Kars'da on sekiz sıbyan mektebi olduğunu ve mevcut kırk dokuz camiden sekizinin medrese görevini gördüğünü belirtir. *CHP Halkevleri Bürosu*, Kars..., s.77.

sayarak geri vermez¹⁴. Puşkin “1835 Erzurum Yolculuğu” adlı eserinde Kars’ın o günlerini şöyle anlatmaktadır:

Ordunun bir gün önce Kars’tan ayrıldığını, 25 verst¹⁵ öteye konduğunu öğrendim; içim rahatladı. Sabahleyin Kars’ı dolaşmaya çıktım, erişilmez savunma mevzilerine ve yalçın bir kaya üzerine kurulmuş kaleye baktıkça Kars’ı nasıl ele geçirebildiğimize şaşırıp kaldım. Birkaç dakika sonra Kars’tan ayrıldım. Kars Çayı’nın kenarına yerleşen Rus ordusunun komutanı Paskeviçin çadırına yerleştim¹⁶.

16 Haziran 1855’te çıkan Kırım Savaşı esnasında üçüncü defa Kars’ı kuşatan Ruslara karşı Kars’ta çoğunlukla çocukların katıldığı gönüllü alaylar kurulur. Bu birlikler Ruslara karşı Sivastopal’da büyük başarı kazanır. Bunun acısını çıkarmak için 29 Eylül 1855’te Rusya elli dört bin kişilik orduyla saldırıya geçer. Ancak yirmi bin kayıp vererek geri çekilir. Türk ordusu ise yetmiş şehit, iki yüz otuz yaralı verir. Bu savaş Kars’ın gösterdiği büyük bir kahramanlık örneğidir. Bu başarıdan dolayı; üzerinde Kars Kalesi resmi bulunan altın, gümüş ve bronz “Kars Madalyası” yaptırılarak hizmeti geçenlere dağıtılır; Kars’a Sultan Abdülmecit tarafından “Gazi” unvanı verilir¹⁷ ve Kars halkı üç yıl vergi ve askerlikten muaf tutulur¹⁸.

15 Ekim 1877’de Gazi Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Alaca’da Rus ordularını bozguna uğrattırır. Devam eden Rus saldırıları sonucu Osmanlı ordusu Erzurum’a kadar geri çekilir. 17-18 Kasım 1877 tarihinde Kars tamamen işgal edilir. Balkanlarda durumun daha da bozulması üzerine barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti, 3 Mart 1878 tarihinde imzaladığı Yeşilköy/Ayestafanos Antlaşması ile Kars’ı savaş tazminatı olarak¹⁹ Rus işgaline bırakır.

Rus Hükümeti, Kars ve çevresini topraklarına kattıktan sonra ilk olarak mülki yapıyı değiştirir. Ardahan, Posof, Göle, Çıldır ve Oltu Kars’a, Ardahan ve Artvin Batum'a bağlanarak iki askeri vilayet (oblast) meydana getirilir. Bu iki vilayet Tiflis Umumi Valiliği’ne bağlanır. Kars ve Batum Oblast’ını tümgeneral rütbesindeki askeri vali ile onun

¹⁴Ahmet Halaçoğlu, *Balkan, Savaşı ve Sonrası Rusya’nın Doğu Anadolu Siyaseti*, Kars, 1991, s.1.

¹⁵Verst: Rus uzunluk ölçü birimidir 10668 km ve 3500 feete karşılık gelmektedir.

¹⁶Puşkin, *Biyelken’in Öyküleri, Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Ataol Behramoğlu), İstanbul, 1999, s. 47-48.

¹⁷F. Kırzioğlu, *1855 Kars Zaferi*, İstanbul, 1955, s.177, F. Kırzioğlu, *Kanada Kars’ına Armağan*, Erzurum, 1972.

¹⁸Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara, 1983, s.64.

¹⁹Ayestafanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti 1410000000 Ruble olarak belirlenen savaş tazminatının 300.000.000 rublesini ödeyerek geri kalan kısmını ise Kars, Ardahan, Doğubeyazıt, Eleşkirt ve Batum’u vererek bu bölgeyi Ruslara bıraktı. Fakat daha sonra yapılan düzenlemeyle savaş tazminatı 802.500.000 Rubleye indirildi. Kars Ardahan Artvin Rusya’ya Doğubayazıt ve Eleşkirt ise Osmanlı Devletine iade edildi. Bkz. S.Esin Dayı, *Elviye-i Selâse’de Milli Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997, s.5.

yardımcısı idare etmektedir²⁰. Kars'ta vilayet idaresini kuran Rusya²¹, yerli Türklerin topraklarını ellerinden alarak bu topraklara yeni göçmenler yerleştirir²².

1908 yılında Rusya, Kafkasya ile Anadolu arasında ulaşımı sağlamak amacıyla demiryolunu Sarıkamış'a kadar ulaştırır²³. Müslümanlardan boşaltılan köylere bu

²⁰E. Dayı, *Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma ...*, s.9.

²²Rusya bu dönemde idareyi kurduktan sonra Türklük düşüncesini ortadan kaldırmak için Baltık üslubu denilen yeni bir yapılaşmaya gitti. Bu doğrultuda Türk Mahalleleri, camileri medreseleri, mezarlıkları ve abideler yerle bir edildi. Yeni mekânlara gayri Müslimler yerleştirildi. Dini yapıların birçoğu kiliseye veya depoya dönüştürüldü. Bu sürdürülen baskı sonucu üç yıl içinde seksen iki bin kişi Erzurum'a ve diğer vilayetlere göç etti. Bkz. Selçuk Ural, "Yakınçağda Kars" *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul, 2006, s.110; İlber Ortaylı, "Çarlık Rusya Döneminde Kars", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Siyasi Gelişim*, Ankara, 2004, s.402.

²³E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII..., s.69.

²⁴Bu hattın tamamı İşgal yıllarında Ruslar tarafından yapıldı. Sarıkamış hattının Kars'a kadar olan kısmı 1899'da, Kars Sarıkamış bölümü de 1914'te bitirilerek ulaşımına açıldı. Sarıkamış Erzurum bölümü ise I. Dünya Savaşında askeri amaçlarla dar hat olarak sekiz ayda yapıldı. Erzurum Sarıkamış bölümü 174 km olup şube hatlarıyla birlikte Erzurum'a kadar 356 km olan bu hat 1918 de yapılan Brest Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye bırakıldı. Bkz. İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Ankara, 2001, s.22-23.

²⁵Kelimenin aslı Molokandır. Fakat Karşılilar Malakanlar olarak isimlendirmişlerdir. Kars İlininYalınçayır, Atçılar ve Çalkavur köylerinde yaşamışlardır. 1876 1877 yıllarından itibaren Kars bölgesine Ruslar tarafından sürülmüşler, 75 yıl bu bölgede yaşamışlardır. Bkz. OrhanTürkdoğan, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, Erzurum, 1971, s.1; Kazım Karabekir Paşa Malakan halkı için "Aslen Rus'tur. Sakallı, iri yapılı, içki ve tütün bile içmezler, askerlik etmezler, kan dökmek dinlerince büyük cinayettir, gayet iyi ziraat yaparlar ve hayvan yetiştirirler" ifadelerine yer vermektedir. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz II*, İstanbul, 2010, s.842; Kazım Karabekir Paşa, Kars Çakmak Köyü'nde ayınlerine katıldığı bir töreni şöyle anlatmaktadır. "Köyün ortasında gayet büyük çadır bezleriyle yapılmış bir salon vardı. Bunun yanında bizi karşılamak üzere ekserisi erkek olmak üzere bir kalabalık Rusça ilahi okuyor. Önlerinde bir masa üzerinde bal, ekmek, peynir vardı. Merasim yerinde üç yüz kişi kadar büyüklükte yerlere taze ot sermişlerdi. (Aynı olayı Kazım Karabekir Paşa Batumda bir kilise içinde de görmüştü) Erkekler ve kadınlar bir arada oturuyorlardı. Hepsi de temiz ve zengin köylü kıyafetinde halkın tam ortasında ihtiyarlar meclisi önlerinde büyük bir İncil vardı. Bütün sözler kardeşlik, samimiyet, insaniyet ahlâk ve din üzerine idi. Ara sıra milletimize, hükümetimize, ordumuza dualar edildi. Üç yüz köylü kadın ve erkek pek samimi bir tarzda ayin yaptılar. Sigara içmek Malakanlarca en büyük haram sayıldığından tek bir kimse tütün içmiyordu. Malakanlarca sigara içen bir adamın her fenalığı yapmaya niyeti var sayılıyor." Bkz. K.Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.1020. Malakanların ülkenin dışına gönderilmesini sağlamak amacıyla çıkarılan kanunla askere alınmaları istendi. Sınırların içerisinde kalan tüm Malakanların 20 Ocak 1921 tarihine kadar Türkiye'yi terk etmedikleri takdirde askere alınacağı mecliste karar altına aldırılmıştı. Bu karar üzerine Malakanlar kitleler halinde anayurtları Sovyet Rusya topraklarına dönmeye zorlanmışlardı. Bu konuda Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti yetkililerince Türkiye'ye sert notalar verildi. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s.1168. Ülke sınırlarının içindekalan son beş yüz kişi de 1962 yılında Sovyetler Birliğine geri dönmüşlerdi. Bkz. Şevket Aziz Kansu, "Kars İli'nde Yalınlar Zöhrap Köyünde Yaşamış Olan Malakanlara Ait Gözlemler", *Belleten*, XXXV,137, Ankara, 1971, s.119-122; Orhan Türkdoğan, *Malakanların Tarihçesi ve Türk Kültürü İçinde Malakanlar*, Erzurum, 1990, s.187; Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri*, İstanbul, 1997, s.57.

²⁶İsmail Eyyupoğlu, "Batum-Rus Milli Derneği ve Kapatılması (1918)", *Atatürk Dergisi*, IV/1 (Ocak 2004), s.133.

bölgedeki etnik yapıyı değiştirmek için Ermeni, Rum Yezidi, Ukraynalı ve Malakan²⁴ gibi çeşitli etnik ve dini gruplar yerleştirilir²⁵. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle, İtilaf Devletleri arasında savaşa katılan Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma isteği tekrar belirir. 1 Kasım 1914'te iki taraf arasında çatışmalar başlar. 6 Kasım'da Köprüköy Muharebesi'nde Rusya yenilir. 1915 yılı başlarında Enver Paşa komutasındaki III. Ordu, Sarıkamış'a kadar ilerler. Aşmak istediği Sarıkamış Allahu Ekber Dağları'nda bazı kaynaklara göre altmış bin bazı kaynaklara göre doksan bin Türk askeri hayatını kaybeder.²⁶

1915'te Çanakkale'de Türk Ordusu büyük bir başarı kazanınca müttefiklerinden gerekli yardımı alamayan Çarlık Rusyası'nda rejim değişikliği olur ve 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın dördüncü maddesinde “*Ardahan, Kars ve Batum sancakları dâhil derhal Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir. Rusya devleti işbu sancakların hukuk-ı umumiye ve düvel-i hukuk nokta-ı nazarından iktisap edecekleri, yeni duruma karışmayacak ve ayrıca bunların ahalisini bu yeni durumu komşu hükümetler ve özellikle Osmanlı Devleti ile bilittifak tayin hususunda muhtar bırakacaktır*” hükmüyle²⁷ ile Kars'ın kırk yıl sonra yeniden anavatana katılmasının önü açılır.²⁸

Brest-Litovsk Antlaşması'nda özellikle Elviye-i Selâse ile ilgili bu madde bölge halkı arasında ve tüm Türkiye'de sevinçle karşılanır. Nitekim Kars, Ardahan, Batum halkı adına padişaha gönderilmiş olan bir telgrafta şöyle denilmektedir:

“Hükümet-i Seniyyemizin ittihaz eylediği tedabir-i saibe neticesi olarak Rusya ile akdine muvaffak olduğumuz sulh şeraiti 93 Muharebesinde tazminat-ı harbiye mukabili olarak terk edilmiş olan Batum, Kars ve Ardahan'ın mader-i vatanla birleşmesini temin edecek bir mahiyette bulunmasına muvaffakiyet hâsıl eyleseninden dolayı mahal-i ma'ruza namına arz-ı şükran ve tebrikat eyleriz.”

Padişah V. Mehmet (Vahideddin) üç sancakta yapılan halk oylaması sonucunda bölgenin Osmanlı Devleti'ne ilhakı kesinleştikten sonra Elviye-i Selâse halkına hitaben 15 Ağustos 1918'de bir beyanname yayımlayarak söz konusu yerlerin tekrar Osmanlı

²⁷Nimet Akdes Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1970, s.87; Selami, Kılıç, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998, s. 378.

²⁸ İbrahim Dilek, Milli Mücadelede Sarıkamış ve Kars Harekâtımız, (YDT), Erzurum 1995, s.3.

topraklarına katıldığını ilan eder²⁹. Bu antlaşmadan sonra muhacir olan Kars halkı yurtlarına geri dönmeye başlar.

Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayan Taşnak Ermenileri, Kars köylerinde büyük katliamlara başlar.³⁰ Buna seyirci kalamayan Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu, 25 Nisan 1918 günü ileri bir hareketle Kars ve çevresini tekrar Osmanlı Devleti topraklarına dâhil eder.³¹ Kars'ın Ermeni işgalinden kurtarılmasından sonra bu durumu kabullenmeyen Ermeniler, 1918'de tekrar Kars ve civarında büyük katliamlara başlar. Bunun temel nedeni 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Türk ordusunun 1914 yılı sınırlarına geri çekilmeye başlamasıdır. Bu tarihten itibaren Elviye-i Selâse'nin anavatan'dan koparılıp Ermeni ve Gürcülere verilmek istenmesine karşı halk; toprak bütünlüğünü, canını, namusunu ve malını korumak için 5 Kasım 1918'de merkezi Kars olmak üzere "Kars Milli İslâm Şurası"nı³² kurar. Bundan sonra yapılacaklara ait karar birlikteliğine varmak için bir kongrenin düzenlenmesine karar verilir³³. 17-18 Ocak 1919'da gerçekleştirilen büyük kongre ile "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti" adını alır. Yetmiş üyeden meydana gelen Parlamento Meclis Başkanlığı'na seçilen Dr. Esat Bey'in önderliğinde açılır³⁴. Cihangiroğlu İbrahim Bey de hükümet başkanı seçilir. Bu hükümet, ay yıldızlı bir bayrak, bir anayasa ve sekiz bin kişilik küçük bir orduya sahiptir. Küçük bir devlet olarak teşkilatlanan hükümet, 27 Mart 1919'da kendini demokratik bir Cumhuriyet olarak ilan eder³⁵.

Bu yönetimi tanımayan İngilizler, Arpaçay'ın doğusundaki Ermenilerin Kars'a yerleştirilmelerini ister. Bu durumdan yararlanan Gürcistan da; Azgur, Ahıska ve Posof'u işgal eder. İngilizler Kars'taki Türk Hükümetini dağıtarak yöneticilerinin çoğunu Malta'ya

²⁹ S. Kılıç, Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu..., s. 403.

³⁰ F. Kırzioğlu, Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi, Ankara, 1999, s.114.

³¹ F. Kırzioğlu, Kars Tarihi..., s. 555. Kars'ın Osmanlı topraklarına katılmasını Kazım Karabekir Paşa şöyle anlatmaktadır: "25 Nisan 1918 akşamı üstü 7.30 da Talat Bey Kars kale kumandanı General Deyef'in karargâhına vardı. Saat 8'de Kanlı tabyayı XXIX Alay işgal etti ve saat 9 da benim kolordumun I. Avcı Taburu Kars'ı işgal etti. Kumandanlık dairesine ve iç kaleye ve tabyalara Türk Bayrağı çekildi. Bazı evler yanmakta ise de bunlar kaçan Ermenilerin kendi hususi malları olduğu Rum Alayının kasabayı iyi muhafaza etmiş olduğu anlaşıldı. Tam kırk yıl esaretten sonra Kars Kalesi ve bütün iller anavatanına kavuşuyordu. Her tarafa bu sevinçli haberi yaydım. Her tarafta şenlikler başladı. Karakışta Erzincan ve Erzurum'u kurtaran kolordumun Kars'a ilk olarak Türk Bayrağını asmak şerefini kazanması benim için pek büyük bir bahtiyarlıktı. Çünkü bu benim, gençliğimden hatta çocukluğumdan beri hasretini çektiğim bir ülkü idi". Bkz. K. Karabekir, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Erzurum, 1990, s. 327.

³² Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara, 2002, s.87; S. Esin Dayı, "I. Oltu İslam Şubesi Kongresi", *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, Erzurum, 1998, s.64.

³³ Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Mücadelede Kars, Belgeler*, İstanbul, 1960, s.8.

³⁴ E. Dayı, *Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma...*, s.103.

³⁵ E. Dayı, *Elviye-i Selâse'de Milli Teşkilatlanma...*, s.102.

sürer³⁶. Bölgeyi General Karganof ve Osebyans kumandasındaki Ermenilere bıraktı. Şubat 1920'de saldırıya geçen Ermeniler, 30 Nisan'da Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Zarşat'a hâkim olurlar³⁷. Ermeni işgali üzerine XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, 28 Eylül 1920'de Sarıkamış tarafından saldırıya geçti. 29 Eylül'de Sarıkamış'ı kurtararak Kars'a girer³⁸.

Bu gelişmeler üzerine 20 Kasım'da Ermeniler ile mütareke yapıldı. 2 Aralık 1920'de ise Gümrü Antlaşması³⁹ imzalanır. Bu antlaşma ile Kars'ın bütünü Türkiye'ye bırakılır⁴⁰. Antlaşma sırasında Gürcistan ile de bir antlaşma yapılarak 23 Şubat 1921 tarihinde Artvin ve Ardahan illeri Türk topraklarına katılır⁴¹. 16 Mart 1921'de Sovyet Hükümeti ile imzalanan Moskova Antlaşması'yla Kars ve Artvin'in Rusya ile sınırlar belirlenir⁴². Batum, Ahıska ve Ahılkelek ise Türkiye sınırları dışında kalır.⁴³ 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Kars Antlaşması⁴⁴ ile Kars ve Artvin'in sınırları Moskova Antlaşması'ndaki gerekli düzenlemeler yapılarak günümüze kadar süren sınırlara kavuşulur⁴⁵.

A- I. TBMM DÖNEMİ VE ELVİYE-İ SELÂSE

19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak amacıyla 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni, 4-11 Eylül'de Sivas Kongresi'ni düzenleyerek 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelir. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi, Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine

³⁶ Esin Dayı "Azerbaycan'ın Elviye-i Selâse'deki Mücadeleye Destekleri", *Atatürk Dergisi*, III/2 (Temmuz 2002), s.11.

³⁷ E. Dayı, *Elviye-i Selâse...*, s.152.

³⁸ İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Ankara, 2001, s.53.

³⁹ Gümrü Antlaşmasını Türk Hükümeti adına Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamid Bey, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey, Ermenistan Cumhuriyeti adına ise, Sabık Başvekil, Mösyö Aleksandır Hatisyan, Maliye Nazırı Mösyö Avram Gülhandanyan, Dâhiliye Nazırı Muavini Mösyö İstapan Gorgaryan tarafından imzalanmışlardır. Bkz. Albayrak, *13 Kanuni Evvel 336*, s.1; F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi...*, s. 559

⁴⁰ On sekiz maddeden oluşan Gümrü Antlaşması Sovyet Ermeni Hükümeti tarafından onaylanmamasına rağmen tarihi önemi bakımından yeni Türk devletinin ilk siyasi Antlaşması olarak tarihi bir öneme sahiptir. Böylece, İstanbul hükümetinin 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ortadan kaldırıldığı gibi 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşmasının geçersizliği de fiilen kanıtlandı. İ.Yılmaz, *Gümrü Antlaşması...*, s.107.

⁴¹ Serpil Sürmeli, *Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001, s.645.

⁴² 16 Mart 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşmasını Türk Hükümeti adına İktisat Vekili Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal, Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ve Ali Fuat Cebesoy temsil etmişlerdi. Rus Heyetini ise Hariciye Komiseri Çiçerin ile Pan Rus Merkez icra şubesi azası Celal Korkmazov temsil etmişlerdi. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 2002, s.149

⁴³ S. Sürmeli, *Türk Gürcü İlişkileri...*, s.661.

⁴⁴ Türk Tarafını Şark Cephesi Kumandanı ve Büyük Millet Meclisinde Edirne Mebusu olan Kazım Karabekir, Burdur Mebusu Veli Bey, Memduh Şevket Bey temsil etmişlerdi. Kars Antlaşması; Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleriyle imzalandı. Bkz. *Varlık*, 8 Eylül 1921, s.2.

⁴⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969, s.961.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılır. 23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne ilk yasama yılında işgal altında olan Kars'tan hiçbir milletvekili katılmaz⁴⁶. Kars'ın anavatana katılmasından sonra bu bölgede seçim yapılarak temsilcilerinin Ankara'ya gönderilmesi kararı alınır. Kazım Karabekir Paşa, Dâhiliye Vekâletine çektiği telgrafta: “*Kars havalisinin Anavatana iltihak etmeleri dolayısıyla Büyük Millet Meclisi'nde bu havali mebuslarının da bulunması tabii ve kanunidir. Tensib buyrulduğu takdirde hemen bu muntıkada intihabı yapılarak Büyük Millet Meclisi azalarının intihabı ve Ankara'ya i'zam edileceği maruzdur.*” diyerek seçimlerin derhal yapılmasını istemektedir⁴⁷. Seçilecek milletvekili sayısı da üç olarak belirlenir⁴⁸.

Otuz iki aday başvuruda bulunur. İlk önce Müntehib-i Saniler⁴⁹ seçilir. Kazalardaki seçimlerin tamamlanmasından sonra Kars'ta seçimlere başlanır. Seçim sonucunda Kağızman'dan Ali Rıza (Ataman)⁵⁰ Bey, Sarıkamış'tan Fahrettin (Erdoğan) Bey⁵¹ ve XIII. Tümen Kumandanı Albay Cavit (Erdel) Bey⁵² Kars Milletvekilliğine seçilirler⁵³.

Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi'nin birinci devre ikinci toplantı yılı açılır. Bu dönem Kars'tan seçilen üç milletvekili Cavit (Erdel) Bey 10 Temmuz'da, Fahrettin (Erdoğan) Bey 12 Temmuz'da, Ali Rıza (Ataman) Bey ise 6 Ekim 1921'de Kars Milletvekili olarak meclisteki yerlerini aldılar. Bu kişilerden Ali Rıza Bey meclisteki çalışmaları sırasında on konuşma yapar. Bunun yanı sıra bir soru ve bir gensoru önergesi verir⁵⁴.

1-Ali Rıza (Ataman) Bey

⁴⁶Fahrettin Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul, 1954, s.238.

⁴⁷*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.18.1.1.2.28.10.

⁴⁸*BCA*, 30.18.1.1.2.28.10.

⁴⁹Müntehibi Saniler halk tarafından seçilen kişilerdi. Bunlar da milletvekillerini seçerlerdi.

⁵⁰Ali Rıza Ataman, 1884 Kağızman'da doğdu. Baba adı İsmail Anne adı Sümbüldü. Rusça biliyordu. Ziraat ve bahçecilikle uğraştı. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti İçişleri Bakanlığı, Kağızman Kaymakamlığı, 6 Nisan 1921'de Kars Milletvekilliği'ne seçildi. 11 Ağustos 1923'e kadar bu görevde kaldı. 26 Haziran 1955 tarihinde vefat etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tercümanı Hal Varakası, Devre I, 256; *Emekli Sandığı Arşivi*, Sicil No.255841; Kağızman'da İkamet eden kız kardeşi Gülsen Ataman ile 15 Haziran 2011'de yapılan görüşme.

⁵¹Fahrettin Erdoğan 1290 Divriği Yağbasan Köyünde doğdu. Baba adı Mehmet Anne adı Sultandı. Rüştüye Edebiyat ve Tarih üzerinde beş sene eğitim gördü. Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti İçişleri Bakanlığı yaptı. Erzurum Kongresi üyeliği, Kars İttihadi İslam Cemiyeti üyesi ve I. Dönem Kars Milletvekilliği'nde bulundu. 25 Mayıs 1958'de vefat etti. TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Devre I, 258.

⁵²Albay Cavit Bey 1884 yılında Edirne de doğdu. Baba adı Yakup anne adı Fatmaydı. Fransızca ve Almanca biliyordu. I. Dönem Kars Milletvekilliğine seçildi. Bu dönemden sonra Tümgeneral rütbesiyle emekli oldu. 5 Mart 1933 yılında Gülhane Askeri Hastanesinde vefat etti. TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Devre I, 257.

⁵³F, Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım...*, s.259.

⁵⁴Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM. I. Dönem (1919-1923)*, I, Ankara, 1995, s.39.

Ali Rıza (Ataman) Bey 1 Nisan 1922 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'nin bütçesiyle ilgili yapılan toplantıda söz alarak devletin mali açıdan sıkıntı içerisinde olduğunu belirtip Dâhiliye Vekâleti'nin üstlendiği görevlerin askeri makamlarca yapılmasını ister⁵⁵:

“Dâhiliye Vekâleti kime verilirse verilsin bu mesuliyeti zannederseniz üzerine alamaz ve zannetmem ki bu kanunun gösterdiği dairede kendi mevkiini muhafaza etsin çünkü mani vardır. Mani ise efendiler: cümleinizce mukaddes tanıtılan askeri idaresidir. Cümlemiz bunu takdir ederiz; mademki böyledir ve mademki buna dayanacağız ve dayanmak mecburiyetindeyiz öyle ise ikinci bir musallatı millete musallat etmeyelim bunun yerine askeriye kadrosunu biraz genişletelim yahut da dâhiliyeyi ona devredelim.”

Bir diğer konuşmasında ise Lozan Barış Konferansı⁵⁶ sırasında görüşülen konuların neden milletvekillerine ayrıntılı olarak açıklanmadığı konusuna değinecektir. Ali Rıza (Ataman) Bey: *“Bu heyeti murahhasımız acele oraya gidecek ve sulh şartlarını tekrar edecek, bütün bu fikrimizi altüst eden bir iş varsa; o da hükümetin bu işleri gayet gizli tutması ve bütün mahrem işlerden bizi haberdar etmemesidir.”* diyerek milletvekillerinin Lozan barış görüşmeleri maddeleri hakkında bilgilendirilmesi gerektiğini dile getirir⁵⁷.

Elviye-i Selâse'ye bir heyet gönderilmesine dair 7 Ağustos 1921'de görüşülen tasarıda söz alarak Elviye-i Selâse'nin tarihçesi ve yaşadığı sıkıntılar hakkında açıklayıcı bilgi verir⁵⁸. 29 Kasım 1921'de ziraatta eskimiş olan hariçten ithal edilecek maddelerin gümrükten nasıl geçirileceğine dair verilen kanun teklifinde söz alarak, bütün makinelerin gümrükten ücretsiz olarak geçirilmesini önerir⁵⁹. Yine aynı tarihte hastalıktan ölen sığırlar hakkında Sıhhiye Vekâleti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden açıklama istenir⁶⁰.

Kars'ta Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile 16 Mart 1922'de imzalanan Kars Antlaşmasının yıldönümü münasebetiyle yapılan toplantıda söz alıp, bu bölgeyi çok iyi tanıdığını ve kendi görüşlerinin de dikkate alınmasını ister. Ali Rıza (Ataman) Bey'in isteği mecliste kabul edilmez⁶¹. 23 Mart 1922'de köy idarelerinin kanun tasarısı hakkında yapılan görüşmede söz alarak, oylamanın güvenilir olması için tedbirlerin alınması gerektiğinden bahseder⁶².

⁵⁵Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), 18/18, s.455-456.

⁵⁶Hüseyin Avni Çavdaroglu, *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*, İstanbul, 2011, s.65.

⁵⁷Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), 1/4, Ankara, 1985, s.37-38.

⁵⁸TBMMZC, 14/106, s.107-114.

⁵⁹TBMMZC, 27/192, s.328.

⁶⁰TBMMZC, 14/119, s.119, 193.

⁶¹TBMMZC, 18/9, s.248.

⁶²TBMMZC, 18/16, s.398.

23 Aralık 1922’de Bina Vergisi’nin ve Ağnam Vergisi’nin aslına zarar verilmeden değiştirilmesine ve Aşar Nizamnamesi’ne bir madde ilave edilmesine dair kanun tasarısında söz alıp; “*Bu Ağnam Vergisi bütün yurttan mı uygulanıyor; yoksa ayrı ayrı mı? Ankara’daki koyunlarla Doğu Anadolu’daki koyunların otlama süresi farklıdır bu fark hakkında açıklama yapar mısınız?*” diyerek adaletli davranılmasını ister⁶³. Ali Rıza (Ataman) Bey Türkiye’nin doğusunda yaşayan insanların sıkıntılarını meclis çatısı altında sürekli dile getirir. Bu amaçla 31 Mart 1923’de doğudaki göçmenlerin iadesi ve sevk edilecek yerlerin tamir ve inşası için bütçe ayrılmasına dair görüşmelerde; bu insanların çok sıkıntı çektiklerini belirterek burada yaşayan insanların daha iyi bir hayat yaşamaları için bütçeden ayrılan paranın çok az olduğunu dile getirir⁶⁴.

Ali Rıza (Ataman) Bey Kars’ın kendi sınırları içerisinde ve çevre illeri ile olan bağlantılarının sağlanması açısından Doğu Anadolu’da demiryolu inşasına dair görüşülen 8 Mart 1923⁶⁵ ve 8 Kasım 1923’te düzenlenen oturumlara katılır. O, Doğu Anadolu demir yollarının derhal inşaat işine başlanmasını ve bütçeden bu iş için daha fazla para ayrılması gerektiğini ileri sürer⁶⁶. Meclis çalışmaları incelendiğinde Ali Rıza (Ataman) Bey’in ülke sorunlarına ve milletvekili olarak seçildiği Kars’ın sorunlarına büyük bir ilgi gösterdiği tespit edilmektedir.

2-Cavit (Erdel) Bey

Cavit (Erdel) Bey ise; mecliste üçü gizli oturumda olmak üzere otuz konuşma yapar. Bunun yanı sıra iki soru önergesi, dört kanun teklifi verir. Kars’ta ekonomik hayatı geliştirebilmek, çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak, işletmeleri büyütmek, sermaye artırımına katkıda bulunabilmek için Artvin, Ardahan ve Kars’ta Ziraat Bankası şubelerinin açılmasına dair kanun önergesi verir. Kanun teklifi 20 Aralık 1921’de Heyet-i Umumiye tarafından kabul edilerek 23 Aralık 1921’de Büyük Millet Meclisi’nde onaylanır. Böylece Artvin, Ardahan ve Kars’ta Ziraat Bankası şubelerinin açılarak ticaretin önemli derecede gelişmesi sağlanır⁶⁷.

Meclis çalışmalarına aralıksız olarak iştirak eden Cavit (Erdel) Bey, 13 Eylül 1921’de görüşülen savaşta yararlılıkları görülenlere teşekkürname verilmesini öngören kanunun görüşmelerine katılır. Teşekkürname yerine yaptıkları başarıyı daha iyi izah

⁶³TBMMZC, 26/16s.30.

⁶⁴TBMMZC, 28/14, s.266.

⁶⁵TBMMZC, 28/7, s.55-56.

⁶⁶TBMMZC, 27/192, s.328.

⁶⁷BCA, 030.10.10.430.16; TBMMZC, 26/179, s.472; TBMMZC, 27/186, s.139

etmek amacıyla “takdirname” ifadesinin kullanılmasını önerir. Bu teklif TBMM’de görüşülerek yasallaşır⁶⁸. Aynı tarihte Adana Mebusu Zamir Bey’in harpte azasından birini kaybedenlere ayda 800 lira maaş tahsisine dair kanun teklifi görüşmelerinde, Milli Mücadele’de büyük kahramanlıklar gösteren kahraman gazilere de 800 lira maaş bağlanması teklifinde bulunarak kanunun yasallaşmasında büyük emekleri olmuştur⁶⁹. Aynı yıl içerisinde Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başına geçmesini sağlamak amacıyla çıkarılan Başkumandanlık Kanunu’nun süresinin uzatılması hakkındaki görüşmelerde de söz alarak O’nun Milli Mücadele için yaptığı çalışmalardan övgü ile bahseder. Mustafa Kemal Paşa’nın görev süresinin mutlaka uzatılması gerektiğini, bunun yurt içinde ve yurt dışında çok büyük akisleri olacağını ifade eder⁷⁰.

Cavit (Erdel) Bey 29 Ağustos 1921’de kumarın yasaklanması hakkındaki kanun teklifi sırasında özellikle topluma önderlik eden vali ve kaymakam gibi makam sahibi kişilerin kesinlikle kumar oynamaması konusundaki kararlılığını dile getirir. Bu kişilerin kumar oynaması halinde görevine son verilmesi ve normal vatandaştan daha ağır cezalara çarptırılması gerektiğini söyler⁷¹. Bunun dışında Van Vilayeti dâhilindeki iki nahiyenin lağvedilerek yerine Zeylan Deresi ve Sarısu nahiyeleri ismiyle iki yeni nahiyenin kurulmasına dair kanun görüşmeleri sırasında nüfusu az olan yerleşim birimlerinin birleştirilmesini önerir⁷².

Ekonomik konularda da mecliste sıkça söz alan Cavit (Erdel) Bey, 18 Eylül 1921’de tuz fiyatlarına zam yapılmasına karşı çıkar. Hem halkın alım gücünün zayıflayacağına hem de kaçakçılığın artacağına dikkatleri çeker. Devlet dairelerinde gereğinden fazla memur istihdam edildiğini belirterek çalışan sayısının azaltılmasını ister⁷³. Orduda silâh altında bulunan 1881, 1882, 1883 ve 1884 doğumlu erlerin terhisi hakkındaki kanun teklifi görüşmelerinde söz alarak bu işlemin bir an önce yapılması yönündeki kanaatini bildirir. Böylece iaşe konusunda büyük faydalar sağlanacağını ifade eder⁷⁴.

Cavit (Erdel) Bey, Kars’ın sorunlarını sürekli olarak meclis gündemine taşır. Özellikle Ermeniler tarafından gerçekleştirilen mezalimin, bölge insanı üzerindeki yıkıcı etkisini sıkça dile getirir. 1 Aralık 1921’de Iğdır ve Kulp ilçelerindeki durumdan bahseder.

⁶⁸TBMMZC, 12/75, s.200.

⁶⁹TBMMZC, 12/75, s.196.

⁷⁰TBMMGCZ, 1/2, s.415.

⁷¹TBMMZC, 12/68, s.122.

⁷²TBMMZC, 12/68, s.117.

⁷³TBMMZC, 19/29, s.234, 303.

⁷⁴TBMMGCZ, s.959-960

Yapılan görüşmelerin sonucunda bu iki ilçeye 1000 lira yardım yapılmasına karar verilir⁷⁵. Kars'ın sınır sorunları ve iaşesi de onun sayesinde dile getirilmiştir⁷⁶.

3-Fahrettin (Erdoğan) Bey

TBMM'nin çalışmalarına 1921'de katılan Fahrettin (Erdoğan) Bey, diğer milletvekilleri ile birlikte milli konuların takipçisi olmuştur⁷⁷. Fahrettin (Erdoğan) Bey milletvekili seçildikten sonraki ilk önerisi, 22 Aralık 1921 tarihli taşra mektepleri için 1922 bütçesine para aktarılmasına dairdir. Yapılan bu öneri Meclis'te kabul edilir⁷⁸. Fahrettin (Erdoğan) Bey'in diğer önerisi, 17 Aralık 1922'de yeniden madeni para basılması ile ilgilidir. Madeni paraların altın ve gümüşten basılmasını, her iki tarafta defne dalı, buğday başağı ile bir çiçek; bunun aşağı tarafında Mehmetçiğin tüfek ve süngüsüyle birbirine bağlanmasını, yukarı kısmında ay ve yıldızın olmasını ister. Paranın bir tarafında 1336 Ankara yazısı, diğer tarafında ise Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan yazısı bulunmasını ister. Fahrettin (Erdoğan) Bey'in verdiği önerge Maliye Vekâletine gönderildikten sonra Mecliste reddedilir⁷⁹.

Köy ve kasabaların idari kanun tasarısının görüşüldüğü 7 Mart 1922'de söz alarak; seçimlerde oy kullanılacak sandıklara değinerek, seçimler sırasında yuvarlak usul olarak bilinen bir gözü siyah, bir gözü beyaz bırakılmış iki gözlü bir sandığın perde arkasına taş koyulması suretiyle yapılmasını ister. Teklif edilen bu madde tekrar görüşülmek üzere ileri bir tarihe ertelenir⁸⁰. Cavit (Erdel) Bey 16 Nisan 1922'de ise düşman işgalinden kurtarılan illerdeki terkedilmiş malların yeni sahiplerinden, herhangi bir kira geliri alınmaması talebini gündeme getirir⁸¹.

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra yeni Türk devletinin temelleri atılmaya başlanır. Bütün yurttaki yeni bir şevk ile geniş kitleler yönlendirilir. Yönetim kadrosunun belirlediği plan ve projeler doğrultusunda Osmanlı'dan miras kalan geri kalmışlık her alanda yok edilmeye çalışılmaktadır. Bu süreçte Kars'ta yaşanan gelişmeler, o dönemin anlaşılması için belirgin bir örnek oluşturmaktadır.

⁷⁵TBMMZC, 14/120, s.419.

⁷⁶TBMMGCZ, 1/2, s.232.

⁷⁷Türk Parlamento Tarihi..., 1/3, s.61.

⁷⁸TBMMZC, 15/132, s.192.

⁷⁹TBMMZC, 27/194, s.358-359.

⁸⁰TBMMZC, 18/4, s.85, 402-403.

⁸¹TBMMZC, 19/28, s.216.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ YILLARINDA KARS'TA KURUMSAL ÖRGÜTLENME (1923-1927)

A- TBMM II. DÖNEM MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI

1-Genel Seçimler İçin Yapılan Hazırlıklar ve Yurt Genelinde Seçimlerin Tamamlanması

Milli Mücadele'nin ağır sorumluluğunu üstlenen I. Meclis, 1923'ün Nisan ayına kadar önemli konularla uğraşır. Mustafa Kemal Paşa CHF'nin kuruluşunu anlatmak amacıyla çıktığı yurt gezilerinden dönüşünde I. Meclis'in görevini yerine getirirken iyice yıprandığını belirterek 1 Nisan 1923 günü seçimlerin yeniden yapılması kararını açıklar⁸².

Yeniden seçim kararı alan I. Meclis görevini tamamlayarak 1 Nisan 1923 günü kendini fesh eder. 3 Nisan 1923'te seçimde uygulanacak kanunlar yeniden gözden geçirilerek değişikliklere gidilir. Buna göre her yirmi bin erkek nüfus bir milletvekili;⁸³ nüfusu yirmi binden az olan bölgenin yine bir milletvekili seçmesi, on sekiz yaşını dolduran her erkeğin seçme hakkına sahip olması,⁸⁴ öğretmenler hariç tutulmak üzere bütün memurlar, müftüler, belediye başkanları seçimden iki ay önce istifa etmedikçe milletvekili seçilememesi, birinci ve ikinci seçmen olabilmek için vergi vermek koşulunun olmaması, gerekli koşullar oluşturulduktan sonra seçim sistemi iki dereceli ve mutlak çoğunluk yöntemine göre kararlaştırılır⁸⁵.

Haziran-Temmuz 1923'te yapılan seçimlerde yetmiş iki seçim bölgesinden iki yüz seksen yedi milletvekili seçilir. Seçilen milletvekillerinin büyük bir kısmı Halk Fırkası

⁸² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılâp Tarihi ve Enstitüsü Yayını I, Ankara, 1997, s.329; Mustafa Kemal Paşa'nın yurt gezisi mart ayı sonunda bitti. Bu sırada önemli bir gelişme oldu. II. Grubun önde gelen milletvekillerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey 27 Mart günü aniden ortadan kayboldu. Cesedi 2 Nisan tarihinde bulundu. Ali Şükrü Bey'i Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman'ın öldürdüğü anlaşıncı Topal Osman'da silahlı bir çatışma sonucu öldürüldü. Bu olay adeta meclisi çalışamaz hale getirdi. Bkz. TBMMZC, I/1/2, Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul,2001, s.64.

⁸³1923 yılında mevcut olan İntihab-ı Mebusan Kanunu Muvakkati'nin her elli bin erkek nüfusun bir mebusu temsil edeceği hükmü değiştirilerek her yirmi bin erkek nüfusun bir mebus seçeceği hükmü getirildi. Bkz. TBMMZC, I/1/2; *Milletvekilleri Genel Seçimleri (1923-2007)*, Ankara, 2008, s.11-12.

⁸⁴1923 yılında seçilen II. TBMM ilk meclisin 20 Ocak 1920'de kabul ettiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yaparak milletvekilliği görev süresini iki yıldan dört yıla çıkardı. Seçme yaşını on sekiz, seçilme yaşını ise otuz olarak belirledi. Bkz. TBMMZC, I/1/2, *Milletvekili Genel Seçimleri...*, s.12.

⁸⁵Ülkü Varlık-Banu Gören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, İstanbul, 2002, s.77.

adayları tarafından seçilirken sadece birkaç yerde bağımsızlar kazanır⁸⁶.

2-Seçim Sürecinde Kars'taki Gelişmeler

1 Nisan 1923'te seçim kararının açıklanmasından sonra 20 Nisan 1923'te milletvekili olmak isteyen adayların beyannamelerini hazırlayarak Halk Fırkası'na başvurmaları istenir. 23 Nisan 1923'te adaylık için Sarıkamış Belediye Başkanlığı'nda memur olarak çalışan Galip Bey, Kars Belediye Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey, Belediye Tabibi İsmet Bey, eski milletvekillerinden Cavid Bey, Kağızmanlı Ali Rıza Bey, Sarıkamışlı Fahrettin Bey, Jandarma Binbaşılığı'ndan emekli Haydar Bey, Kars Ticaret Odası Başkanı Kağızmanlı Ömer Lütfi Bey, Şiranlı Ali, Mali Tahsildar İbrahim, Eski Kağızman Kaymakamı Naci, Erzurum Kaymakamı Emin, Erzurum Vilayeti Orman Müdürü ve Zabit Vekili Osman Bey olmak üzere on üç kişi aday olduklarını açıklar⁸⁷. 7 Mayıs 1923'te bu isimlere ilaveten Kulp⁸⁸ Mahalli Memuru Rıfat, Erzurum eşrafından Mühürdarzade Ahmet ve Oltu'dan Memduh Bey de Kars milletvekilliği için adaylıklarını açıklayan diğer isimlerdir⁸⁹.

Genel Merkeze gönderilen adayların başvuruları incelenir. Listede bazı değişiklikler yapılır. Kars'tan I. Dönem I. Grup Milletvekilleri Cavid Bey ile Fahrettin Bey ve I. Dönem Bağımsız Milletvekili Ali Rıza Bey'in adaylığı kabul edilmeyerek yerlerine Kars'ta Türkçülük fikirlerinin güçlendirilmesi amacıyla Türk Ocakları'nın kurucularından biri olarak bilinen Ahmet (Ağaoğlu) Bey ve Kars Ticaret Odası Başkanı Ömer Lütfi (Tarım) Bey aday olarak gösterilir⁹⁰.

Kars'tan 479 seçmenden 444'ü oy kullanılır. Örneğin Ahmet Bey; Kars merkezden 90, Kağızman'dan 29, Sarıkamış'tan 70, Ardahan'dan 57, Arpaçay'dan 52, Göle'den 44, Posof'tan 54 ve Çıldır'dan 27 olmak üzere toplam 423 oy alarak Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁹¹.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey milletvekili seçildikten sonra 19 Temmuz 1923 tarihinde Kars halkına teşekkür niteliğinde aşağıdaki konuşmayı yapar:

“Muhterem muhataplarım, hakkımda göstermiş olduğumuz itimada tezkire ve muktadir eder; bu itimada layık olduğumu ve bu uğurda layıkıyla çalışacağımı arz eylerim. Rusya'da hükümran olan Çarlık milletleri, tedmir ve imha siyaseti bütün

⁸⁶İşıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, 1999, s.65-74.

⁸⁷*Varlık*, 23 Nisan 1923, S, 142.

⁸⁸Kulp Tuzluca İlçesinin eski adı.

⁸⁹*Varlık*, 7 Mayıs 1923, S, 146.

⁹⁰Ahmet Demirel, *İlk Meclisin Milletvekilleri*, İstanbul, 2010, s.246.

⁹¹TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem II, 548.

vahşetle tetkik ediyor. Bu sıralarda aciz esaret ateşinden ahali-i Müslüman'ın hukuk, şeref ve hürriyeti ifa yolunda bedeni mesai ederken daima Kars ahalisinin manen ve maddeden tediyat ve tesviyatını memhur bir hal eder. O zamanlar derin bir tabirle hatırladığım gibi hiçbir şey etmiyordum ki aynı tesirle yed-i tahtir etmediğimiz yirmi sene fasıllı birçok inkılâptan sonra beni yine sizinle birleştirmektedir. Fakat bu günkü şartlarla o günkü şartlar arasında pek azim ve derin bir fark mevcuttur. Bu gün mensubu merbut ve tabii olduğumuz devlet ve millet bizim öz kanımız öz canımızdır. Bu devlet ve millet gücümüzün yettiği müsavat-ı edevat ve Türk Milletinin baştanbaşa saadet-i rastanınin nakkafidir. Gazi Başkanımız Mustafa Kemal Paşa gibi bütün tarihimizi yalnız kılıçla değil irfan ve efkâr-ı aliyesiyle her tarafa sevk eden bir başkanın etrafında toplanan Türk Milleti gelişiyoordur. Yeni parlak tarihiyle gelişmektedir.

Bu devrin Gazi Başkanımızın beyan ettiği cihetle millet kanun adalete istinadı irfan, imran sayesinde maddi ve manevi saadetlerini temin etmesidir. Seksen seneden beri envai meşakkat ve ızdıraba maruz kaldığımız, birkaç kere düşman istilasına uğradığımız akıl ve hesaba sığmayacak kadar malum olan fedakâr imkânlarla sizi düşman boyunduruğundan tahlis eden Hükümet-i Milliyemiz'in dolu mücadeleler içerisinde sizin hürriyetinizin kafesi kapanmaya ve durdurulamaz çaresiz olmaya vaki bulamadı. Teşkilat ve idare nazarından çok noksanların mevcut olduğu Hükümet-i Milliyemiz'in tamamen medruk olduğuna zerre kadar şüphe etmeyiniz ve vaziyetin meydana geldiği hale takdir ediniz.

Fakat bu kez de ifa edilecek şeref namus gibi milletimiz lehine muhteribiden sonra vazifelerini medruk olan hükümet-i milliyemiz'in bütün noksanlıkları ortadan kaldırarak ahalinin ihtiyaçlarını temin etmeye ve bütün kötülükleri bertaraf etmeye vakit kayıp etmeksizin ibtidar edeceksinizdir. Mebusluğumuz icabı suretle hakkında ibraz etmekte olduğumuz göreve ve bahs ettiğimiz şerefe tekrar teşekkür ederek hükümet-i milliyemizin mesaisini tesil ve tesriattan bir an bile geri kalmayacağıma ve kendime verilen bütün görevlere layıkıyla çalışacağıma emin olabilirsiniz.”⁹²

Yüz on iki oy alarak milletvekili seçilen Ömer Lütfi (Tarım) Bey⁹³ de Kars halkına yönelik olarak yaptığı teşekkür konuşmasında şunları söyler:

“Kars'ta kırk bir sene Rus boyunduruğu altında inleyen ve gözü yolda kalan babalarımız şimdi dalgalanan bayrağımıza hasret kalmıştı. Fakat bugün mutlu bir şekilde yıllardır hasret olduğumuz Türk bayrağı altında yaşıyoruz. Doksan Üç Harbinden beri işgal edilen bölgemizden bizi kurtaran teşkilatın sayesinde bugün bizi ayıracak hiçbir güç yoktur ve olmayacaktır. Bizi kurtardığından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanımız Gazi Mustafa Kemal Bey, bütün kumandan ve askeri teşkilatımıza teşekkür ederim. Hakikatte bana karşı gösterilen öz güveninizden dolayı hepimize tekrar tekrar teşekkür ederim. Muhterem ahali ihtiyacınızı temin yolunda mecliste gündemden sabi vaziyetten bir an bile geri durmayacağıma ve bana vermiş olduğunuz vatan görevine bütün kuvvetimle çalışacağıma ve bu güvene layık olmak amacıyla başarılı olmayı Cenabı Hakkın muvafakatiyle diliyorum.”⁹⁴

Kars Milletvekilliği'ne seçilen bu kişiler mecliste görev yapacakları dönemde ülkenin sorunlarını ve Kars'ın sorunlarını dile getirmek üzere halka söz verirler.

⁹² Varlık, 19 Temmuz 1923, S.166.

⁹³ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem III, 549.

⁹⁴Varlık, 30 Temmuz 1923, S.168, s.4.

3-II. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Çalışmaları

a) Ahmet (Ağaoğlu) Bey

1869 yılında Karabağ'ın Şuşa şehrinde doğmuştur. Babası Mirza Hasan, annesi Naza'dır. Süreyya Hanım ile evlenmiştir⁹⁵. VII., VIII., IX. dönem milletvekili Tezer Taşkiran⁹⁶ ve IX., X., XI. Dönem milletvekili Samet Ağaoğlu'nun⁹⁷ da aralarında bulunduğu beş çocuk babasıdır. İlk ve ortaokulu Şuşa Rus Okulunda, lise öğrenimini Tiflis'te bitirmiştir. Bu arada Arapça, Farsça ve Rusça öğrenir. 1887'de Paris'e giderek hukuk ve "College de France"da tarih ve filoloji öğrenimi yapmış, 1888'de Petersburg'da "Politeknik Enstitüsü"ne girmiştir. Burada bir buçuk yıl okuduktan sonra sağlık nedeniyle öğrenimini tamamlayamamıştır. 1893'te Paris Hukuk Fakültesi'ni ve "College de France"i bitirir. Paris'te bulunduğu sırada "La Nouvelle Revue" ve "Revue Bleu" gibi dergilerde Doğu ülkelerine ilişkin yazılar yazar⁹⁸.

Bir yandan da Tiflis'te çıkan "Kafkas" gazetesine yazılar gönderir. 1894 yılında Kafkasya'ya geri döner. "Bakü Sultanisi"nde Fransızca ve edebiyat öğretmenliği yapar. Diğer taraftan "Milli Uyanış" hareketine katılır. "Kaspi" ve "Şarki" Rus gazetelerinde Türklerin hakkını savunur. Ermenilere karşı mücadele için "Edat" adlı bir örgüt kurar. 1905'te Petersburg'da toplanan kongreye Kafkas delegesi olarak katılır. Bir arkadaşıyla "Hayat" adlı gazeteyi, daha sonrada "İrşad", "Terakki" ve "Füyuzat" adlı dergileri çıkarır. Çarlık yönetiminin baskılarının artması üzerine 1909'da İstanbul'a göç eder. İstanbul'da Maarif Müfettişliği ve Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü'ne getirilir. Daha sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na girerek memuriyeti bırakır. Bir süre "Hikmet", "Sebilürreşad" ve Fransızca "Jeune Turc" gazetelerine yazılar yazar. "Tercüman" gazetesinin başyazarlığını yapar. 1908'de "Türk Derneği" ve 1909'da "Türk Ocağı" derneğinin kurucuları arasında yer alır. 1909'da üniversitede Rusça ve Türk- Moğol Tarihi öğretmenliği yapar.

1915'te Meclis-i Mebusan'a Afyon'dan milletvekili seçilir. Aynı yıl İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi üyesi olur. 1917'de Kafkasya'ya gönderilen ordunun siyasi müşavirliğine atanarak Azerbaycan'a gönderilir. 1918'de İstanbul'a döndükten

⁹⁵Süreyya Hanım aslen Kafkasyalıydı. 1924 yılında Türk uyruğuna kabul edildi. *BCA*, 30.18.1.1.11.48.2, Varak No:1

⁹⁶Tezer Hanım 14 Aralık 1924 yılında Türk uyruğuna kabul edildi. *BCA*, 30.18.1.1.12.62.4, Varak No:3

⁹⁷Samet Ağaoğlu, 1950-1954-1957 seçimlerinde Demokrat Parti'den milletvekili oldu. Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, (Haz: Cemil Koçak), Ankara, 1992.

⁹⁸S. Ağaoğlu, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940, s.119-120.

sonra İttihat ve Terakki Fırkası'nın ileri gelenleriyle birlikte Malta'ya sürülür⁹⁹. 1921'de Ankara'ya döner. Milli hükümetçe Anadolu'da yedi aylık bir seyahate memur edilir. Dönüşte İstihbarat ve Matbuat Genel Müdürlüğü'ne getirilir¹⁰⁰. Bu görevde iken TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katılarak Kars Milletvekiliği'ne seçilir. 11 Ağustos'ta Meclis'e katılır. 19 Ağustos 1923'te mazbatasını onaylanır. 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alır. Partinin kendini fesh etmesinden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Tarihi Profesörlüğüne getirilir. III. Dönem de Kars'tan milletvekili seçilir. 19 Mayıs 1939'da İstanbul'da ölür. Bilim adamı ve siyasi kimliğiyle Ahmet Ağaoğlu'nun: “Şii Mezhebi ve Membaları”, “İslam ve Ahund”, “İslamlıkta Kadın”, “Üç Medeniyet”, “Türk Teşkilatı Esasiesi”, “Hindistan ve Türkiye”, “Türk Hukuk Tarihi”, “Serbest İnsanlar Ülkesinde Devlet ve Fert”, “Ben Neyim”, “İran ve İnkılabı”, “Gönülsüz Olmaz”, “İhtilal’mi? İnkılap’ mı?” ve “Serbest Fırka Hatıraları”¹⁰¹ adlı on dört eseri yayımlanmıştır¹⁰². Ahmet (Ağaoğlu) Bey yukarıda ifade edilen entelektüel birikimiyle Kars için büyük bir kazanç olacaktır.

11 Ağustos 1923'te meclise katılır. 19 Ağustos 1923'te mazbatasının onaylanmasından sonra çalışmalara başlar. Hariciye, Kanun-ı Esasi, Kütüphane ve Nizamname-i Dâhili komisyonlarda bulunur. Adana'nın kurtuluş törenlerin katılan heyette yer alır. Meclisin en çalışkan milletvekillerinden birisidir¹⁰³.

Kars'ın anavatana ilhakından sonra en önemli sorun olarak görülen idari yönetimin yeniden kurulmak istenmesi amacıyla komşu illere bağlı bazı vilayetlerin Kars'a bağlanması düşünülür. Bu amaçla Kars Milletvekili Ömer Lütfi (Tarım) Bey ile Ahmet (Ağaoğlu) Bey 8 Ekim 1923'te TBMM Başkanlığına Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının Kars'a bağlanmasını isteyen önerge verir¹⁰⁴. Teklif, 10 Ekim 1923'te TBMM Başkanlığı tarafından İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na havale edilir¹⁰⁵. 14 Ekim 1923'te ilgili teklif,

⁹⁹BCA, 30.10.204.392.4, Varak No: 2

¹⁰⁰BCA, 30.10.83.545.7, Varak No:2

¹⁰¹Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969,

¹⁰² TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem II, 54; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem III*, Ankara, 1995, s.473-475; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-1991)*, Ankara, 1984, s.61; *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü (1920-2010)*, I, Ankara, 2010, s.105.

¹⁰³ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem II, 548; K. Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi...*, s.473

¹⁰⁴ Verdikleri ortak önergede şu teklifi yaparlar: “*Iğdır ve Kulp kazaları Elviye-i Selâse'den olup coğrafi ve İktisadi nokta-i nazarlardan Kars'a merbuturlar. Fakat mezkûr kazalar her nasılsa Beyazıt Livasına ilhak edilmişlerdir. Muntazam yolların mefkûdiyeti ve bilhassa kış mevsimindeki karın kesreti neticesi olarak mezkûr kazalar ile Beyazıt Livası arasındaki yolların kapanmasından ahâli müşküllere marûz kalmakta ve bu hal Iğdır ve Kulp'un hayat-ı iktisâdiyesini her gün söndürmektedir. Hâlbuki mezkûr kazalar servet-i tabiyeleri ve mahsûlâtının mefkûdiyeti ile şöhret almışlardır. İşbu kazaların hayat-ı iktisadiyelerini kurtarmak için teşkili melhuz olan Kars Vilayeti'ne raptını teklif ederiz.*” BCA, 130.10.6.31.31.

¹⁰⁵ TBMMZC, 2/34, s.588.

olumlu bulunarak Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilir¹⁰⁶. Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen tasarı oy birliğiyle reddedilir. Bu konu 1934'te tekrar gündeme gelerek meclis gündemine taşınır. Dâhiliye Vekâleti'nde görüşüldükten sonra 12 Mayıs 1934'te kanunlaşarak Iğdır ve Tuzluca kazaları Kars Vilayeti'ne bağlanır¹⁰⁷.

Meclis Başkanlığı'na sunduğu bir diğer önergesi ise yeni kurulan devlette eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla Darülfunun ders kitaplarının devlet matbaasında basılmasını istemesiyle ilgiliydi. Ayrıca öğrencilerin taşıt ücretlerinin yarı yarıya düşürülerek eğitimin büyük oranda teşvik edilmesini isteyen bir önerge verir. Önerge 10 Ekim 1923'te incelenmek üzere İcra Vekilleri Heyetine gönderilir¹⁰⁸. İcra Vekilleri Heyeti, önergeyi olumlu bularak kararın çıkmasını sağlar¹⁰⁹.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Mecliste birçok kez söz alarak görüşlerini ifade etmiştir. 13 Eylül 1923 tarihinde cezaevlerinde hastalık nedeniyle yatamayacak durumda olan mahkûmların affıyla ilgili toplantıda söz alarak, kişilere ait mazbataların tek tek görüşülmesi yerine hepsinin tek dosyada toplatılmasını ister¹¹⁰. Bu konuda kısa zamanda karar alınmasını sağlamaya çalışır. Aynı gün geçim sıkıntısında olanlara gelecekte ödenmek şartıyla tohumluk dağıtılması, çiftlik hayvanları verilmesi ve zirai işlerinde kullanılmak üzere ziraat aletleri temini ile ilgili kanun tasarısının görüşülmesi sırasında; bütçeden ayrılan 500 bin lira paranın nasıl ve hangi şartlarda dağıtılacağı, dağıtıldığı zaman her ildeki insanın eline çok az para geçeceği dolayısıyla projenin hayata geçirilemeyeceğini ifade eder¹¹¹. 17 Eylül 1923'te Posta Kanunu hakkında söz alarak bu projenin ayrıntılarıyla görüşülmesi gerektiğini belirtir¹¹².

Eğitim sisteminin sağlam esaslara bağlanması amacıyla da, meclis çalışmalarına katılarak görüşlerini belirtir. 28 Kasım 1923'te "*Maarif-i Umumiye Kurumu hakikaten hiçbir memlekette hidematı umumiyeden addedilemez.*"¹¹³ diyerek eğitim hizmetlerinin kesinlikle genel hizmetlerden ayırt edilemeyeceğini ifade eder. 5 Aralık 1923'te Orta Eğitim Öğretmenleri hakkındaki kanun tasarısı görüşmeleri sırasında öğretmenlerin gerçekten mesleğin erbabı olup olmadıklarını sorarak, öğretmenlerin mesleklerinden başka

¹⁰⁶BCA, 130.10.6.31.31.

¹⁰⁷Düstur, III/XV, Ankara, 1934, s.1120; TBMMZC, 23/12, s.77; BCA, 030.18.01.02.44.30.3.

¹⁰⁸TBMMZC, 2/34, s.588.

¹⁰⁹BCA, 030.10.6.37.32.

¹¹⁰TBMMZC, 2/18, s.78

¹¹¹TBMMZC, 2/18, s.98-100.106.133-134.

¹¹²TBMMZC, 2/20, s.169-170.

¹¹³TBMMZC, 3/59, s.662.

ikinci bir işi yapabileceklerini öne sürer¹¹⁴.

16 Mart 1924'te kuvvetler birliğinin sınırlarını sorgular¹¹⁵. Aynı doğrultuda 13 Nisan 1924'te Teşkilatı Esasiye'nin nasıl gerçekleşeceği, Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkilerinin neler olacağı, milletvekillerinin Teşkilat-ı Esasiye'deki rollerinin ne olacağı konuları üzerinde durarak meclis başkanının görevini örneklerle açıklar¹¹⁶. Ülkede okuma-yazma oranını yükseltmek amacıyla 24 Aralık 1925'te gazete ve kitap kâğıtları ile matbaa alet ve edevatının gümrük vergisinden muafiyetinden dolayı 1925 yılı üçüncü ayından itibaren kaldırılması hakkındaki mazbata münasebetiyle yapılan toplantıda söz alarak gazete ve kitaplar üzerindeki gümrük vergisinin kaldırılmasını ister¹¹⁷.

13 Şubat 1926'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde hoca olan milletvekillerine maaş verilir verilmeyeceğinin açıklanması hakkındaki mazbata münasebetiyle yapılan görüşmede; Darülfunun hocalarının milletvekili seçilmelerinden dolayı görevlerinden ayrılmamaları ve maaşlarının kesilmemesi gerektiğini dile getirir¹¹⁸.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, eğitim alanında yapılan çalışmaların yanısıra bütçe görüşmeleri konularında da söz alarak 1924 yılına ait olan mart ayı bütçesinin artırılmasını ister¹¹⁹. Bu konuya ait her görüşmede oldukça hassas davranır. Meclis başkan vekillerinin bütçe meselelerini “oldu bittiye” getirmeden bütün açıklığı ile tartışmaya imkân tanımalarını ister¹²⁰.

21 Nisan 1925'te “Darülfunun Emanetinin 1925 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Tasarısı” münasebetiyle söz alarak Darülfununun önemini, kuruluş aşamalarının neler olduğunu, Avrupa'daki Darülfununların sayılarının ne kadar olduğunu açıkladıktan sonra Avrupa'daki yüksekokullarla ülkemizdeki Darülfunununu karşılaştırarak, bu kurumun geliştirilmesi için yapılması gereken çalışmaları anlatır¹²¹. 30 Ocak 1926'da Kazanç Vergisi hakkında yapılan görüşmede yazarların alacağı telif ücretlerinde adaletli davranılması gerektiğini ifade eder¹²². 15 Mayıs 1926'da bu yıl için bütçenin açık verme ihtimaline karşılık sorumluluğun önceki hükümetlerde olabileceğini ifade ederek, Maliye

¹¹⁴TBMMZC, 4/62, s.53-56.

¹¹⁵TBMMZC, 7/13, s. 527.

¹¹⁶TBMMZC, 8/36, s.620.

¹¹⁷TBMMZC, 20/30, s.255.

¹¹⁸TBMMZC, 22/55, s.173.

¹¹⁹TBMMZC, 6/114, s.473.477.

¹²⁰TBMMZC, 14/59, s.119.

¹²¹TBMMZC, 18/108, s.308.

¹²²TBMMZC, 21/47, s.307.

Vekâleti'nin bu gerekçeye binaen herhangi bir önlem alıp almadığını meclisin gündemine taşır¹²³.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, inkılâpların hayata geçirildiği bu yıllarda meclis kürsüsünde sıkça söz alır. Şapka konusunda yaşanan tartışmalarda konuyu Teşkilat-ı Esasiye'den ayrı tutulması gereken bir mevzu olarak değerlendirir¹²⁴. Milletvekili olan bir kişinin üzerinde ilmi payeleri de varsa bunların bir yaptırım aracı olarak kullanılmamasını ister¹²⁵. Maliye memurlarının özlük hakları ile bunların işten el çektirilmeleri hususunda yetkili olan amirlerinin selahiyetleri konusunda müdahil olur¹²⁶. İstiklal Madalyası'nda uygulanacak veraset sistemini eleştirerek madalya sahibinin vefatından sonra bu hakkın o kişinin en büyük oğluna değil, onu yetiştiren annesine verilmesini önerir¹²⁷.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, 1926 yılı İzmir Suikasti'ni takip eden günlerde Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor sunar. Raporun bir kopyasını da Başbakan İsmet Paşa'ya gönderir. Bu rapor ülke sorunlarıyla ilgili olarak hazırlanmıştır¹²⁸. Raporun amacı, rejime ilişkin düşüncelerini yazılı olarak bildirmek ve tek partili sistemde denetim yokluğunun doğuracağı sonuçlar üzerinde durmaktır¹²⁹. 25 Temmuz 1926 tarihli raporunda inkılâplara karşı değil de inkılâpların uygulanmasına ve zamanlamasına karşı bir tepki gösterdiğini ifade eder:

“Dünya tarihinde bizim memleketimizde olduğu gibi dört beş sene içinde bu kadar derin inkılâp dönemi yaşanmadı. Devletin asırlardan beri güvendiği bütün esaslar kökünden sökülüp atıldı. Bunu yapan mutlak sorumlusu herkes tarafından bilinmektedir. Sökülüp atılan esaslar çürüdü ve devleti sökülmeye mahkûm etti. Bunların atılması ve yerlerine getirdiğiniz yeni esasların getirilmesi devletin gelişme noktasında gerekli idi. Bu böyle olmakla beraber itiraf etmeliyiz ki yeni esaslar henüz yerleşmiş değildir. Bu suretle eski esaslarından mahrum ve yeni esasları henüz yerleştirmemiş olan bir biçimde boş biçimde duruyor.”¹³⁰

Raporunda vergilerden de şikâyet eden Ahmet Bey, ülkenin içinde bulunduğu sorunları üç nedene bağlar: *“İnsanların özveri eksikliği, firkanın çalışmaması ve firkada görüşleri karşılıklı olarak tartışamamanın eksikliğidir. Herkes üzerine düşen manevi görevi unutmuştur. Paraya, ticarete ve istifadeye daldı. Fırka çalışanları halka karşı kibirli*

¹²³TBMMZC, 25/99, s.128.

¹²⁴TBMMZC, 19/14, s.224.

¹²⁵TBMMZC, 20/29, s.240.

¹²⁶TBMMZC, 24/83, s.56.

¹²⁷TBMMZC, 10/7, s.241.

¹²⁸Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, VI, İstanbul, 2010, s.471-476.

¹²⁹Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1997, s.60.

¹³⁰H. Uyar, *Tek Parti Dönemi...*, s.307

davranıyorlar."¹³¹ Bunun yanında CHF'nin devrim heyecanını ve faaliyetini yitirdiğini ileri sürer. Özellikle Fırka Divanı'nıyla ilgili düşüncelerini çekinmeden ifade eder:

*"Bahsettiğim Fırka Divanı'dır. Divanın, fırkaya mensup kişilerin kendisine güvenilen kişilerden seçilmesi doğaldır. Zaten hükümet heyeti bile Divan'a bağlıdır. Böyle bir teşkilatın maksadının ise fırkanın faaliyetlerini düzenlemek ve hükümetin faaliyetlerini kolaylaştırmaktır. Hâlbuki Divan hakikatte cansız ve faaliyetsiz bir haldedir. Aylarca toplantı yapmaz; yaptığı zamanlarda ikinci dereceden meseleler ile uğraşır"*¹³²

Hayat pahalılığından da şikâyet ederek ülkenin içinde bulunduğu sorunların çözümünü ve devrimin kökleşip yerleşebilmesini Mustafa Kemal Paşa'nın sağlayabileceğini belirtir. Mustafa Kemal Paşa'ya: "Eğer siz olaylara müdahale etmezseniz, bütün memlekette bütün bizler de yok olmaya mahkûmuz. Eseri yaşatmak ve ebedileştirmek için fırsattan istifade ederek onun etrafında birleşmek lazımdır." der¹³³. Yapılan araştırmalarda bu rapor hakkında Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın düşünceleri hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu raporun yazılmasındaki temel amaç; CHP yönetiminin eksikliklerini vurgulamaktır.

b) Ömer Lütfi (Tarım) Bey

1874 yılında Kağızman'da Toprakkale Mahallesi'nde doğmuştur. Kars Akyaka ilçesi Kayaköprü nüfusuna kayıtlıdır. Babası İmamzade Mahmut Efendi, annesi Naime Hanımdır¹³⁴. Ayşe Hanım'la evli olup Bedriye, Mahmut, Mesut ve Subutay'ın babasıdır. İşgal altında bulunan memleketinde iyi bir öğrenim yapma imkânı bulamamıştır. Özel hocalardan dersler alır. 1908-1913 yılları arası Kağızman İlkokulunda ana dil öğretmenliği yapar.

I. Dünya Savaşı'nda Tebriz, Van, Muş, Eleşkirt, Erzurum yöresinde hayır cemiyetleri kurup bunların başkanlığını üstlenir¹³⁵. Kurduğu cemiyetin gayesi Kars'da

¹³¹H. Uyar, *Tek Parti Dönemi...*, s.307

¹³²H. Uyar, *Tek Parti Dönemi...*, s.307

¹³³H. Uyar, *Tek Parti Dönemi...*, s.307

¹³⁴ Türk Parlamento tarihinde ve Meclis Albümlerinde Anne ismi Naime Hanım olarak geçerken *BCA*, 30.10.9.51.25 nolu belgede anne adı Deper olarak geçmektedir.

¹³⁵ Kars İli Akyaka İlçesinde Avukatlık yapan Oğlu Subutay Tarımla 2011 Haziran'ında kendisiyle yaptığımız görüşmede Subutay Bey'in babasıyla ilgili olarak şu bilgileri verdi: "Babamla sohbetlerimizde Ermeni komşuların ilişkilerini anlatırdı. Kağızman'da iç içe yaşadık. Bağ komşularımızla çok iyi ilişkilerimiz vardı. Bizi Ermeni şubecilerin baskınlarından kurtarmışlardı. Eli silah tutan Türklerin hepsi bu baskınlardan kaçmışlardı. Sığındıkları yer ise Kağızman Mamakar Dağları idi. Bu baskınlardan kurtulanlar eli silah tutan gençler idi. Baskın günü şubeciler Kağızman içinde yaşlı çocuk erkek kadın demeden halkı topladı, bugünkü halin bulunduğu yerdeki caminin içine kapatmış ve herkesi kılıçtan geçirmişlerdi. Acı ki bu olayda üç yüz üstünde bir katliam gerçekleştirmişlerdi. Meclis çalışmalarından zaman zaman bahsedirdi. Şu andaki çalışmalarla mukayese ettiğimde o zamanki meclise gıpta ile bakmamak elde değil. Geçmişin Düyunu Umumiye dediğimiz Osmanlı döneminin borçları bir taraftan ödeniyor. Bir taraftan da ilkel

silahsız yerli Türkleri uyanık bulundurmak ve Ermeni Rum gibi Hristiyan çetelerin saldırısından korumaktır. 1917’de Bakü Kongresi’ne Kars Livası Delegeesi olarak katılır. 1918’de mütarekeden sonra Türkiye’ye gelerek, aynı yıl Kars’a yerleşir. 20 Haziran 1921’de Mutasarrıf tarafından Evkaf ve İlköğretim Komisyonu üyeliğine getirilir.

11 Ekim 1921’de Kars İdari Meclis Üyeliği’ne, 15 Ekim 1921’de Kars Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı’na, 14 Ekim 1921’de yeniden Kars Livası İdari Meclisi üyeliğine seçildiği gibi yine bu görevdeyken II. Dönem seçimlerine katılarak milletvekilli olur. 19 Ağustos 1923’te meclise katılır. Aynı gün mazbatasını onaylanır. 22 Kasım 1922’de Halk Fırkası’ndan¹³⁶ 17 Kasım 1924’te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)’na girmek için istifa ettiği düşünülen Ömer Lütfi (Tarım)’nin¹³⁷ TCF’ye girdiğine dair mevcut bir belge bulunmamaktadır.¹³⁸

II. Dönem TBMM’de Umur-ı Tasarrufiye, Ticaret, Nafia ve Memurin komisyonlarında çalışır. Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır yollarının genel yollar planına dair kanun teklifi ve genel kurulda da beş ayrı konuşması bulunmaktadır. Milletvekilliği süresince hem Kars’ın hem de ülkenin sorunlarına eğilen Ömer Lütfi (Tarım) Bey, Kars’ın ulaşım sorununu halletmek amacıyla 11 Aralık 1924’te Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır yollarının genel yollar planına alınması için kanun teklifi sunar¹³⁹. Teklif görüşülmek üzere Layiha Encümeni’ne havale edilir¹⁴⁰. Ancak kanun teklifi Layiha Encümenliği’nde görüşüldükten sonra kabul edilmez.

24 Ocak 1925 yılında tren raylarının iyileştirilmesi amacıyla düzenlenen toplantıda, Türkiye’de bu kadar orman varken, yabancı ülkeler Türkiye’den odun traversi sipariş ederken, demir travers ithal edilmesine tepki göstererek Nafia Vekili’ne şu soruları yöneltti: “*Şimdiye kadar Avrupa’dan ne kadar demir travers alındı. Daha gelecek sipariş*

araçlarla ülke demir ağlarla örülüyor bir taraftan yokluklara rağmen ağır sanayi hamleleri yapılıyor. Gurur duymamak elde değil”. Bir diğer hatırası da Batum limanına silah sevkiyatı ile ilgiliydi. Lenin’in kurtuluş savaşında bize verdiği silahları Batum’da gemilere yüklerken sıkıntılı anlar yaşadıklarını anlatırdı. Batum’dan yüklenen silah ve cephaneler gemilerle taşındığından bahs ederdi.

¹³⁶ Kılıç Ali, *Kılıç Ali’nin Anıları* (Der. Hulusi Turgut), İstanbul, 2011, s.231; Erik Jan Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul, 2010, s.82.

¹³⁷ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, Ankara, 1998, s.425

¹³⁸ Ali Fuat Cebesoy’a göre Parti; Doğu bölgelerinde şubeler açmaktan çekindi. Doğuda sadece Urfa’da teşkilatını kurdu. Diğer doğu vilayetlerini ise teftiş amacıyla Eski Urfa Valisini bölgeye gönderdi. Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, II, İstanbul, 1960, s.142; E. Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası...*, s 95.

¹³⁹Bu dönemde Karaköse Platosu ile Iğdır birbirinden çok ayrıydı. Plato halkı sebze ve meyve ihtiyacını Iğdır’dan değil Erzurum’dan temin ediyordu. Iğdır Kağızman’a şoşe ile bağlıydı. İki kasaba arasında 100 kilometrelik bir mesafe vardı. Iğdır idareten Beyazıt’a bağlanmakla birlikte iktisadi olarak Kars’a bağlıydı. Bkz. *Varlık* 14 Kânunuevvel 1338.

¹⁴⁰TBMMZC, 11/20, s.87.

var mıdır? Bu traversler memleketimize ne kadar bir maliyet getiriyor?”¹⁴¹ Kendisinin sorulardaki amacına bakıldığında tamamıyla bütün bu masrafların yerli sermayeyle karşılanması yönünde bir kanaati olduğu anlaşılmaktadır.

1 Mart 1924’te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti Bütçesi münasebetiyle söz alarak Mübadele Kanunu’na göre gelen kişilerin imar durumlarının ne olacağına dair bir soru yöneltir¹⁴². 18 Mart 1924’te Türkiye Seyrisefain İdaresinin 1924 bütçe görüşmeleri sırasında gemi alımı ile ilgili olarak “*Bir gemi almak için 5 milyon yeter mi?*” diyerek bütçenin azlığına dikkatleri çekmiştir¹⁴³.

Ömer Lütfü (Tarım) Bey ülke sorunlarının yanı sıra Kars’ın sorunlarını da Meclis gündemine taşır. 19 Mart 1924’te Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken Kars’ın önemli madenlerinden biri olan sünger taşı hakkında bilgi vererek dünyada sadece İtalya ve Kars’ta olan bu madenin neden işletilmediği ve neden kapalı tutulduğunu, eğer böyle kapalı, işlenmeden duracaksa satılması veya özel sektöre kiralanması gerektiğini dile getirir¹⁴⁴.

Ömer Lütfü (Tarım) Bey, Kars’ın en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık ve tarıma önem vererek 5 Nisan 1924’te Erzurum-Sarıkamış-Kars Demir Yolları İdaresi’nin 1924 yılı bütçe kanunu münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak Kars ekonomisinin geliştirilmesi için maliyetlerin düşürülmesi gerektiğini dile getirir¹⁴⁵. 10 Nisan 1924 ‘te Elviye-i Selâse’deki terk edilmiş malların Sened-i Hakaniye ile birleştirilmesine dair kanun münasebetiyle söz alarak 93 harbinden sonra yerlerini terk eden ahalinin arazileri mevcut ise, bunları satmamışlarsa bu bölgenin ana vatana kavuşmasından sonra, terk edilen mallarının tekrar kendi sahiplerine verilmesini teklif eder¹⁴⁶.

8 Eylül 1924 yılında Darüleytamların bütçesine tahsisat ayrılmasına dair kanun münasebetiyle yapılan görüşmede söz alarak konuyu yine Kars açısından değerlendirdi. Kars’ın genel harp sırasında önemli ölçüde zarar gördüğünü belirterek; caddelerin yetimlerden geçilmediğini buna karşılık ne bir doktorun ne de bir teşkilatın olduğunu

¹⁴¹BCA, 030.10.7.40.29, Varak No: 2. Traversler, kırma taştan yapılmış yataklar üzerine konulmakta kirli vazifesi görerek üzerine belli aralıklarla tespit edilmiş demiryolu raylarını ve dolayısıyla lokomotif ve vagonları taşıyordu. Demiryollarında ağaç, demir, çelik veya beton traversler bulunmakta ve %90’ ı ağaç malzemeden yapılmaktaydı.

¹⁴²TBMMZC, 7/1, s.1046.

¹⁴³TBMMZC, 7/16, s.739.

¹⁴⁴TBMMZC, 16/81, s.6.

¹⁴⁵TBMMZC, 8/29, s.309.

¹⁴⁶TBMMZC, 8/34, s.527-529.

söyleyerek; yetimhaneleri geliştirmek yerine özellikle sağlık teşkilatının düzeltilmesi gerektiğini dile getirir¹⁴⁷.

B-BİR AYDIN ÖRGÜTLENMESİ OLARAK TÜRK OCAKLARI VE KARS ŞUBESİ

1-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Ocakları

24 Aralık 1908 yılında Türk Derneği'nin kurulmasıyla Türkçülük düşüncesinin örgütlenmesinin ilk adımı da atılmış oldu.¹⁴⁸ Derneğin üyelerinden Rus Türkolog A. Godlewski'ye göre Türk derneğinin kurucuları arasında; Akçuraoğlu Yusuf, Ahmet Mithat, Veled Çelebi, Necib Asım, Ahmet Hikmet, Bursalı Tahir, Emrullah Efendi, Rıza Tevfik ve Asaf Boyacıyan bulunmaktadır¹⁴⁹. Türk Ocağı'nın kuruluş süreci, Tıbbiye Mektebi'ndeki bir grup öğrenci tarafından yazılan bildirin açıklanmasıyla başlar. Türklerin yaşadığı yıkıma seyirci kalinamayacağı bu sürecin ancak eğitimin yaygınlaştırılmasıyla durdurulabileceği vurgulanarak, “*kanunî tekâmule uygun olarak ziraat, ticaret ve sanayi ile kazanılmış bir hâkimiyet-i içtimaiyyeyi, kuru bir hâkimiyet-i siyasiyye tercih etmenin doğru olduğu*” belirtilir. Böyle bir işlevi üstlenecek ulusal ve toplumsal bir örgütün kurulması gereği vurgulanarak bu örgütün Anadolu'da, Rumeli'de hatta Türklerin yaşadığı yabancı memleketlerde şubeler açması önerilir¹⁵⁰.

Öğrencilerin çağrısına karşılık veren Ahmet Ferit, Mehmet Emin, Yusuf Akçura ve Rıza Tevfik gibi aydınların Türk gençlerini bir çatı altında toplayarak onlara Türkçülük duygusu kazandırma düşünceleri, Türk Ocakları'nın kurulmasını sağlar. Türk Ocakları'nın kurulması üzerine Türk Derneği üyeleri de Türk Ocağı'na geçer. 3 Temmuz 1911 yılında İstanbul'da tıp öğrencileri adına Hüseyin, Fikret ve Remzi Osman'ın ve aydınlardan Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Yusuf Akçura, Mehmet Ali Tevfik, Emin Bülent, Fuat Sabit, Ahmet Ağaoğlu'nun katıldığı toplantı sonucunda Türk Ocağı isimli bir derneğin kurulmasına karar verilir¹⁵¹. Amacını Tüzüğü'nün 2. Maddesinde “*İslam kavimlerinin başlıca mühimmî olan Türklerin milli terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerin terakki ve itilası ile Türk ırk ve dininin kemaline çalışmak.*” olarak benimseyen Türk Ocakları, etkinliklerine I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar her perşembe ve cuma günü devam

¹⁴⁷TBMMZC, 1/15, s.471.

¹⁴⁸Yusuf Akçura, *Yeni Devletin Öncüleri, 1928 Yılı Yazıları*, Ankara, 1998, s.88.

¹⁴⁹Fusun Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları, (1912-1931)*, İstanbul, 1997, s.6.

¹⁵⁰Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 2004, s.138.

¹⁵¹François Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura, (Çev. Alev Er)*, İstanbul, 1996, s.108.

eder. I. Dünya Savaşı başlayınca perşembe etkinlikleri sona erdirilir¹⁵².

Bu ocaklar sadece Türk olmayanlara değil, aynı zamanda Türk olup da İslamcılık idealine sahip veya ulusal bilince erişmemiş kitlelerle de mücadele etmek zorunda kalır. I. Dünya Savaşı sonunda Türk Ocakları yeniden düzenlenir. Ocağın amacı; “*Türklerin hepsinin birliğine ve medeni kemaline çalışmak, ocağın faaliyet sahası bilhassa Türkiye’dir.*” şeklinde kabul edilir. Fakat daha sonra Halide Edip’in ısrarı üzerine Türkiye kısmı kaldırılarak bu durum Anadolu dışındaki Türklerin de göz ardı edilemeyeceği gerçeğinin dikkate alınmasını sağlar¹⁵³.

I.Dünya Savaş’ından sonra zorlu bir dönem geçiren Türk Ocakları işgal karşıtı eylemlere katılır. Ocakların ulusal mücadelede Yunanlıların İzmir’i işgali ve İstanbul’da bulunan İtilaf Devletlerine karşı düzenlenen protesto gösterilerindeki rolleri nedeniyle İstanbul merkez ile Bursa ve İzmir şubeleri kapatılır. Mart 1920’de binaları basılarak Türk Ocakları’nın genel merkezi Ankara’ya taşındı.¹⁵⁴ 23 Nisan 1924 tarihinde yeniden örgütlenmeye başlayan ocakların sayısı yetmiş bire ulaşır.¹⁵⁵ Türk Ocakları 1929 yılında yaklaşık elli bin kişinin yeni harfleri öğrenmesini sağlar¹⁵⁶. Türk Ocakları’nda yeni Türk harflerinin öğretilmesini sağlamak için kütüphaneler oluşturulur; Ankara’da geniş bir ihtisas kütüphanesi kurulur. Bu kütüphaneye Fransız Hükümeti 1.600, Yunanistan Başbakanı Venizelos 5.000 kitap hediye etmesiyle gelişen kütüphane 40.000 ciltlik bir ihtisas kütüphanesi haline getirilir¹⁵⁷.

Türk Ocakları’nın inkılâpların yanında yer alması, gerek CHP ile olan ilişkilerinde gerekse Mustafa Kemal Paşa nezdinde olumlu etkiler bırakır. Mustafa Kemal Paşa’nın Zonguldak, İzmir, İstanbul ve Ankara’da bulunan Türk Ocaklarına destek sağlaması eşi Latife Hanımı, 1925 Kongresi’nde Fahri Başkanlığa önermesi¹⁵⁸ ve 23 Nisan 1926’daki İkinci Kongre’de Cumhurbaşkanı’nın ocak üyelerine selamlarını göndererek Yeni Türk Devleti’nin oluşmasında en çok ocaklara güvendiği¹⁵⁹ şeklindeki mesajı bu görünümü desteklediği anlamına gelmektedir.

Mustafa Kemal Paşa 4 Kasım 1931’de Aydın Türk Ocağı’nda yaptığı konuşmada

¹⁵²F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete...*, s.84.

¹⁵³ Y.Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.141.

¹⁵⁴Kenan Akyüz, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, L/196-198 (Nisan 1986), s.205.

¹⁵⁵ F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete...*, s.132.

¹⁵⁶ Y.Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.273.

¹⁵⁷ Y.Sarımay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi...*, s.352.

¹⁵⁸F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus Devlete...*, s.172.

¹⁵⁹*Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları*, Ankara, 1928, s.29.

Türk Ocakları'ndan beklentilerini şöyle ifade etmiştir:

“Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hars şubesidir. Fırka, millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için önderlik edecektir. Ocaklılar Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesindeki bu cihet sarahaten ifade edildi. Bu yol üzerinde milleti hemahenk olarak beraber yürümekten ibarettir.”¹⁶⁰

Bu görüşe yalnız Mustafa Kemal Paşa değil, parti ve ocak içindeki önemli simalar da aynı paraleldeki düşüncelerini ifade etmişlerdir. Örneğin Falih Rıfkı Atay, Türk Ocakları'nın yıllardır batı ve çağdaş Türk insanı yaratmaya çalıştığını ileri sürmekte ve *“İşte Türk Ocakları yeni görevi fikri hayata nakletmek ve sindirmektir... Türk Ocakları fikirleri düzelttiler şimdi hayatı düzeltereklerdir”¹⁶¹* demektedir.

2-Türk Ocakları Kars Şubesi'nin Açılması

Ülke genelinde faaliyet gösteren Türk Ocağı şubelerinden birisi de 15 Eylül 1923 tarihinde Kars'ta açılır. “Varlık” gazetesi ocağın açılışını şöyle duyurmaktaydı:

“İstanbul'daki Türk Ocağı merkezi umumiyeti merbut olmak üzere bu kere Kars'ın genç Türkleri bir Türk Ocağı tesisi kurmaya muvafık olmuşlardır. Kars gibi tarihi bir şehirde açılmış olan bu Türk Ocağı'nın Kars tarihinde çok önemli bir rol oynamasını temenni ederiz. Bu suretle Elviye-i Selâse'de Sarıkamış, Artvin ve Kars olmak üzere üç ocak açılışı ve üç ocak nizamnamesi mucibince faaliyete devam eylesinde bulunmuştur. Yakında Elviye-i Selâse'nin diğer mahallinde de bu ictimai ocakların açılacağı ve bazı yerlerde hazırlığına bile başlanıldığı memnuniyetle müstehirdir.”¹⁶²

Kars Türk Ocağı, Yusuf Paşa Mahallesi'nde Gazi Muhtar Paşa Caddesi'nde 496/70 numaralı binada faaliyete geçer¹⁶³. Rus işgalinden kalmış olan bu bina¹⁶⁴ iki katlı olarak inşa edilmiştir. Üst katta altı oda, dört salon; alt katta ise iki salon, iki de oda bulunmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶⁰Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, Ankara, 1997, s.265.

¹⁶¹Falih Rıfkı Atay, “Fikirden Hayat”, *Türk Yurdu*, VIII/18(Mayıs Haziran 1926), s.21.

¹⁶²Varlık, 27 Ağustos1923, S. 183, s.4.

¹⁶³BCA, 490.01.60.231.1, Varak No: 158

¹⁶⁴Kars Türk Ocağı binası Türk Ocaklarının dağıtılmasından sonra 3500 lira karşılığında halkevi tarafından satın alındı. 1939'da Akşam Kız Sanat Okuluna kirasız olarak verildi. 15 Haziran 1942'de alt ve üst kısımlar Orman İdaresi tarafından aylık 70 liraya kiralandı. 21 Temmuz 1942'de ise üst kattaki iki oda tüccar Muhsin Yüce'ye aylık 25 liraya kiralandı. BCA, 490.01.60.231.1, Varak No:58.

¹⁶⁵BCA, 490.01.1738.1060.1, Varak No: 42. Mustafa Turan, ile 10 Ağustos 2008'de yaptığımız görüşmede; “Halkevi eski binası eski bir Rus binası idi. Türk Ocaklarından halkevine geçen bu bina Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda karargâh olarak kullandığı binanın sağında, İnönü Polis Karakolu'nun solundaydı. İki katı ahşap malzemeden yapıldı. Daha sonra Erkek Sanat Okulu olarak kullanılmaya başlandı” diyerek binanın geçmişi hakkında bilgilendirmede bulundu.

Türk Ocağı binası içerisinde bir büyük salon halısı, bir küçük İran halısı, bir İran seccadesi, altı pencere perdesi, bir uzun masa, bir dört köşe küçük masa, lacivert masa örtüsü, altı kırmızı masa örtüsü, iki lacivert masa örtüsü, bir çiçekli evrak dolabı, bir kütüphane dolabı, kırk beş sandalye, bir yazı masası, bir kanepa, bir koltuk, altı sandalye, telefon makinesi, yazı makinesi, radyo, fener, piyano ve caz takımı bulunmaktaydı¹⁶⁶. Kars Türk Ocağı'nın kuruluşundan itibaren uzun yıllar başkanlığını Gümrüklü Kara lakabıyla tanınan Hamit Ersöz yapar¹⁶⁷. Daha sonra başkanlığı Hüseyin Talınlı¹⁶⁸ üstlenir. Kapatılma tarihine kadar görevde kalır¹⁶⁹. Kars Türk Ocağı kısıtlı bir bütçeyle çalışmalarına zorlukla devam eder. Gelir kaynağı olarak üye aidatları ve Ankara'daki Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından Kars Valiliği vasıtasıyla bölgeye gönderilen eşya piyangosu biletleri ile ocağa gelir temin edilmeye çalışılır¹⁷⁰.

Kars Türk Ocağı'nın en faal kollarından birisi Temsil ve Musiki koluydu. Bu kolda görev yapanlar Ekim 1923'te Settar Gülder, Mehmet Hüseyin Berk, Sadık Çetinkaya, Nadir Taşdemir, Tahir Ekinci, Fuat Araslı, Tağı Durmaz idi. Azerbaycan'ın ünlü kompozitörü Üzeyir Hacı Beyli'nin "Arşın Mal Alan" operası bu kadro tarafından sahneye konulur. Daha sonra Hüseyin Talınlı, Ağabey Ulu, Hamit Ersöz, Süleyman Göbekli, İbrahim Yalçınıyigit, Settar Bey'in eşi Gülperi Güldür, Abbas Akçaylı, Tağı Oşenyüzen, Hüseyin Bala, Ezemet Oşenyüzen, Epruz Yücel, Muharrem Ak, Suzan Çapan, Cengiz Ekinci, Necati Yıldırım Hasan Kartarı, Turgut İmren, Songül İmren Bilge Akkaya gibi isimler katılarak kadro daha da zenginleştirilir¹⁷¹. Bu kadro Kars'ta düzenledikleri oyunlar vasıtasıyla halkın sanatla tanışmasına vesile olur. Türk Ocağı Kars Şubesi eğitim ve kitap okuma oranını yükseltmek amacıyla bir kütüphane açar. 1925'te mevcut kitapların sayısını artırmak için Kars Belediyesi bütçesinden 500 lira para aktararak bu konudaki eksiklikler giderilmeye çalışılır¹⁷².

Sosyal bilinci geliştirmek amacıyla sık sık konferanslar düzenlenir. Türk Tayyare Cemiyeti Müfettişi Emir Ali Bey tarafından 1 Aralık 1930'da "Cemiyet ve İçtimai Müesseseler" hakkında bir konferans verilir. Cumhuriyet'in kuruluşu için sarfedilen

¹⁶⁶BCA, 490.01.68.259.2, Varak No:130

¹⁶⁷ F. Kırzioğlu, "Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948) Milli Mücadelede Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler" *Belleten*, XLVIII (Aralık, 1985), s.163; İbrahim Ethem Atnur, *Reis-i Cumhuriyet'in Doğu İncelemeleri*, Ankara, 2006, s.79.

¹⁶⁸BCA Hüseyin Talınlı 1882'de Kars'da doğdu. Kars Halkevi Başkanlığı, Kars Belediye Başkanlığı ve Kars CHP İl İdare kurulunda çalıştı.

¹⁶⁹Kars Vilayet Gazetesi, 27 Mart 1930, S.15, s.1.

¹⁷⁰Kars Vilayet Gazetesi, 9 Ekim 1943, S.43, s.2.

¹⁷¹ Kars Belediyesi Gazetesi, Kasım 2010, S.10, s.7.

¹⁷²İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, 1992, s.145.

çalışmalar anlatıldıktan sonra Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın tarihsel sorumluluğundan bahsedilerek; Türk Milletinin bundan sonra bir rehber ihtiyacı olmadan, her sahada ilerleme yollarının açık ve ışıklı bulunduğu dile getirilir¹⁷³.

Türk Ocağı Kars Şubesi, şehre gelen heyetlerin barınma ve çeşitli sosyal etkinliklerde bulunma ihtiyaçlarını da karşılar. Burada kalan misafirlere dans gösterileri düzenler. Azerbaycan müziğinden örnekler verilerek dans gösterileri sunulur. 22 Şubat 1931'de Kars'a gelen Ermenistan heyeti, Maliye Komiseri Primiyan, Hariciye Komiseri Yoldaş Sityakile, Hudut Kumandanı yoldaş Satyan ve sekreter Serkisyanyan'dan oluşmaktadır. Heyet sınırdan girişte hudut Kumandanı ve Belediye Başkanı tarafından karşılanır. Ocak binasında gelen misafirler için balo düzenlenir¹⁷⁴.

Kars Türk Ocağı, aynı zamanda köylüyü aydınlatmak için yapılan çalışmaların yetersizliğine dikkat çekerek köylüyü bilinçlendirmek amacıyla köylerde alanında uzman kişiler tarafından sohbetler ve konferanslar düzenler¹⁷⁵. Kars Türk Ocağı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yönetim ile halk arasında bir rol oynamayı ilke edinen, vatanın müdafaası, inkılâpların yerleştirilmesi, ülkede milli birlik ve beraberliğin sağlanması gibi konularda aktif bir şekilde çalışan bir kurumdur. İmparatorluktan milli bir devlete geçiş dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve rejimin yerleşmesi safhasında önemli rol oynayan, yakın tarihe damgasını vuran sosyal ve kültürel bir cemiyettir.

3- Kars'ın İlçelerinde Açılan Türk Ocakları Şubeleri

Kars'ta şehir merkezindeki Ocak'tan başka 1923-1927 yılları arasında Sarıkamış, Göle, Posof, Iğdır, Kağızman ilçelerinde şubeler açılır¹⁷⁶. Türk Ocakları Sarıkamış Şubesi 20 Nisan 1923 Cuma günü saat ikide törenle açılır. Açılış konuşması Askeri Komutan Vekili Şakir Paşa tarafından yapılır: *"Padişahlarımızın ne kadar hata ettiklerini milletimiz şimdi anladı. Bundan sonra Ocağın gayesini izah ve Ocak sadece Türklere değil her sınıf halka ait olduğunu binaenaleyh bu muhterem Ocağa ezher cihet edilmesi lüzumu izah edilmelidir."*¹⁷⁷ diyerek hizmet amacını dile getirir.

Açılış töreninden sonra Ocağın yetkili kurullarının seçimine geçilir. Belediye Başkanı Ragıp, Orman Müfettişi Ramiz, Orman Fen Memuru Kemal, Kimyager Tacim

¹⁷³Kars Vilayet Gazetesi, 6 Kasım 1929, S.47, s.1.

¹⁷⁴Kars Vilayet Gazetesi, 26 Şubat 1930, S.63, s.1.

¹⁷⁵ İ. Karaer, *Türk Ocakları...*, s.157.

¹⁷⁶BCA, 490.01.68.259.2.Varak No:51-80.

¹⁷⁷Varlık, 23 Nisan 1923, S.142, s.1.

Alaattin, Yüzbaşı Necati, Salim, Kerim Jandarma Kumandanı Fethi beyler üye olarak seçilir. Tören bittikten sonra katılımcılarla hatıra fotoğraf çektirilir. Ocak idaresine başarılar dlenir¹⁷⁸. Fakat fiziki şartların yetersizliğinden ötürü sıkıntılar yaşanır. Ocak, herhangi bir malvarlığına sahip değildir¹⁷⁹. Ocağın demirbaş listesi olarak sadece on fotoğraf, battaniye, masa örtüsü, masa, sandalye, lamba, koltuk ve küçük bir de kitaplık kayıtlıdır¹⁸⁰.

Bütün bunlara rağmen eğitim faaliyetlerine özellikle önem verilerek Eylül 1928'de Latin Harflerinin halka öğretilmesini sağlamak amacıyla kurslar açılır¹⁸¹. Sosyal alanda halkın aydınlatılması amacıyla Sarıkamışlı Türk kadınının toplum hayatında yerini almasını sağlamak amacıyla müsamereler düzenlenir. Bu müsamerelerde izleyicilerin sanat zevklerine hitap edilirken milliyet, medeniyet ve inkılâp ilkeleri çerçevesinde yapılan konuşmalar, okunan şiirler ve oynanan temsillerle halk bilinçlendirilmeye çalışılır. Halk müsamerelere, genellikle belli bir ücret karşılığında iştirak ettiğinden ocaklar için de bir gelir kaynağı oluşturmaktadır¹⁸².

Açılan Türk Ocakları şubelerinden biri de Iğdır'daydı. Bu şube 1926'da açıldı. Türk Ocağı'nın kayıtlı bir malvarlığı yoktur. Ocak kurulduğu dönem içerisinde kayda değer bir çalışma ortamı bulunamadı. Üzerine kayıtlı binası olmayan ocağın çalıştığı bina daha sonra belediye tarafından halkevine satılmıştır¹⁸³. Bu tarihlerde açılan Kağızman şubesi de yetersiz şartlarda hizmet vermiştir. Fiziki şartlar burada da yetersizdir. Uygulamada da sorunlar bulunmaktadır¹⁸⁴. 1927'de açılan Ardahan, Posof, Göle Türk Ocakları şubelerinin kendine ait hizmet binaları olmadığı gibi herhangi bir faaliyetleri de bulunmamaktadır. Arpaçay ilçesi ise ocak teşkilatının kurulamadığı tek ilçedir¹⁸⁵. İlçelerde açılan Türk Ocakları kısıtlı imkânlarla faaliyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Bu şartlarda faal olarak hizmet verebilmeyi başaran şubelerde sahne hazırlanarak temsiller sergilenmiştir. Film gösterileri gerçekleştirilmiştir. Fotoğraf ve resim sergileri, öğrencilere nakdi ve ayni yardımlarda bulunmuş, bunun yanında sağlık hizmetleri sunulmuştur.

¹⁷⁸Varlık, 23 Nisan 1923, S. 142, s.2.

¹⁷⁹BCA, 490.01.68.259.2, Varak No, 117.

¹⁸⁰BCA, 490.01.68.259.2, Varak No, 123.

¹⁸¹ İ. Karaer, *Türk Ocakları...*, s.75.

¹⁸² İ. Karaer, *Türk Ocakları...*, s.97.

¹⁸³BCA, 490.01.68.259.2, Varak No 19.

¹⁸⁴Kağızman Türk Ocağında iki adet kayıt defteri, çeşitli dergiler, dolap, on sandalye askı, soba ve lamba bulunmaktaydı. BCA, 490.01.68.259.2, Varak No, 140.

¹⁸⁵BCA, 490.01.259.2, Varak No: 68-112.

4- Mustafa Kemal Paşa'nın Kars Ziyareti (1924) ve Türk Ocakları Şubelerinde Yaptığı İncelemeler

a) Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları Sarıkamış Şubesi'ni Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa 1924 yılının sonbaharı başında Karadeniz gezisine çıkmıştır. Karadeniz Bölgesi'ndeki gezi öncesi Erzurum-Kars vilayetleri arasında Hasankale-Horasan-Sarıkamış ilçelerini içine alan sahada 13 Eylül 1924'te Pasin Depremi olarak anılan deprem olmuştu. Mustafa Kemal Paşa depremin halk üzerinde yarattığı olumsuz havayı dağıtmak amacıyla Erzurum'a gelir. Erzurum'da temaslarda bulunduktan sonra 4 Ekim 1924 Cuma günü Sarıkamış'a hareket eder. Mustafa Kemal Paşa'nın şehre gelmesindeki amacı bölgede incelemelerde bulunmak ve depremden zarar görenler için gerekli olan kerestenin teminine çalışmaktır. Yedi saatlik yorucu bir yolculuktan sonra saat 18.00'te Sarıkamış'a ulaşır. Coşkun bir halk kitlesi tarafından karşılanır. Yirmi bir pare top atışıyla selamlanmıştır. Karşılama töreninde Belediye Başkanı Ragıp Şefik Çalkavur'un oğlu Memduh Çalkavur kısa bir konuşma yapar¹⁸⁶.

Gezi sırasında yanında eşi Latife Hanım, yakın arkadaşlarından Salih (Bozok), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Kılıç Ali, Rauf (Benli), Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tefik (Bıyıklıoğlu), Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı (Tekçe), Başyaver Rusuhi ve diğer yaverleri bulunmaktadır¹⁸⁷. Geceyi dinlenerek geçiren Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün saat 13.00'te Sarıkamış Türk Ocağı'nı ziyaret eder. Burada ocak başkanı tarafından kendisine öğle yemeği verilir. Halk adına Sarıkamış'ta tüccar olan Ordu Pazarı sahibi Mehmet Ali Bey bir konuşma yapar. Mehmet Bey konuşmasında, şunları söyler:

“Ulu Gazi! Kazamız halkı bugün mesrur ve müteheyyic bulunuyor. Çünkü korkmuş mel'un saltanatın yaldızlı sarayları derununa kapanarak, şuradan buradan toplanma kadınların göğüsleri üzerinde kendilerine müstehak olmadıkları nam ve unvanları veren yabancı merdud gazilerden biri değil; ancak Çanakkale'nin yalçın kayaları-Sina'nın kızgın çölleri ortasında yalın kılıncı bulunduğu halde kahramanlıklar gösteren, nihayet bin türlü hata ve ihanetlere kurban olan Anadolu'nun bağına ayak basmak isteyen kuvva düşmanları, Şark ve Garb'de indirdiği darbeler ile lerze-dar ederek millete hakk-ı hayat veren, zaman-ı saadette İslam'ın direği olmuş hakiki gazilerin ruhunu şad ve temsil eden siz, kazamızda bulunuyorsunuz. Halkımız size karşı ne suretle eda-yı şükran edeceğine ihzardan aciz bulunuyor. Bedenlerini herhangi bir işaretiniz anında feda-yı cana hazır olduklarını arz etmek üzere tevekkül ettiler. Sizi selamlar ve bin yaşamanızı Cenab-ı Hak'tan teberru ederiz. Yaşasın millet, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye.”¹⁸⁸

¹⁸⁶İ. Atnur, *Reis-i Cumhuriyet'in Doğu İncelemeleri...*, s.72.

¹⁸⁷Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, 1998, s.274.

¹⁸⁸*Varlık*, 9 Teşrin Evvel (13 Ekim) 1924, s.2; İ. Atnur, *Reis-i Cumhuriyet'in Doğu Gezileri...*, s.73.

Mehmet Bey, burada özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Sarıkamış'a gelişiyle birlikte yaşanan coşkuyu ifade etmiştir.

Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey de Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikası üzerinde durarak: "*Hedefimiz, milli kültürü yükseltmek olacaktır. Sizler bu kültürün ışıklarısınız. Köylere kadar yaymalısınız.*"¹⁸⁹ demiştir. Yapılan konuşmaları büyük bir dikkatle dinleyen Mustafa Kemal Paşa, akşam yemeği için Sarıkamış Garnizonu'na geçer. Burada Sarıkamış Türk Ocakları'na bağlı olan gençler tarafından "Zeynebin Dileği" adlı üç perdelik bir oyun sergilenir. Bu oyun Erzurumlu Şair Ömer Raci Damacı tarafından yazılmış olup, Milli Mücadele'de Afyon bölgesindeki savaşları, halkın uğradığı zulüm ve acıları ve gösterilen fedakârlıkları anlatmaktadır¹⁹⁰. Bu tiyatro gösterisinin önemli özelliklerinden biri de Latife Hanım, Ali Sait Paşa'nın eşi Naciye Hanım ve subay eşlerinin arada hiçbir engel olmadan erkeklerle birlikte oyunu izlemeleridir. Bu Türk sosyal hayatı için bir ilktir¹⁹¹. Memleketin diğer yerleri için örnek teşkil etmektedir¹⁹². Milli Mücadele dönemindeki çalışmaları ile üzerine düşeni yapan Türk kadını takdire şayan bir davranış sergilemiştir. Mondros Mütarekesi sonrası işgallere karşı protesto mitingleri ile tepkisini ortaya koyan, ordunun hizmetinde bulunan, mermi, giyecek imal etme ve cepheye mermi taşıma gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınların bu fedakârlıklarını takdir eden Mustafa Kemal Paşa Türk kadınının siyasi ve sosyal alanda haklarını vermek istemesinin ilk işaretlerini burada verir.

b) Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları Kars Şubesi'ni Ziyareti

Sarıkamış'tan 6 Ekim 1924'te ayrılan Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler öğleden sonra 14'te Kars'a ulaşır. İstasyona gelen heyet burada Kars Vali Vekili İbrahim Edhem (Aykut)¹⁹³ Bey, Belediye Başkanı Cihangiroğlu İbrahim (Aydın) Bey, Kars Mebusu Ömer Lütfi (Tarım) Bey, Halk Fırkası Başkanı Bekir Sıtkı (Kubat) Bey ve kalabalık halk tarafından karşılanır¹⁹⁴. Buradan Türk Ocakları binasına geçen Mustafa Kemal Paşa, dinlendikten sonra hükümet binasına giderek Kağızman ve Ardahan'dan

¹⁸⁹M.Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri...*, s.274.

¹⁹⁰ İ. Atnur, *Reis-i Cumhur'un Doğu Gezileri...*, s.75.

¹⁹¹ F. Kırzioğlu, "*Gazinin Kuzeydoğu Gezileri (Eylül-Ekim 1924)*", 50. yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi I, Erzurum, 1974, s.133-160.

¹⁹² İ. Atnur, *Reis-i Cumhur'un Doğu Gezileri...*, s.76.

¹⁹³ İbrahim Ethem Aykut 1887'de İstanbul'da doğdu. 1914 Enez,1919 Kavaklı, 1921 Çine Kaymakamlığı'nda bulundu. Kars Valiliği yaptığı dönemde Topal Vali olarak bilindi. Kars'da çalıştığı dönemde hayvan hırsızlığını önlemeye çalıştı. Hırsızlık ihbarları üzerine en uzak köylere kadar at sırtında hizmet götürdü. Köylere ayrıca yol köprü ve okul yaptırdı. Bkz. Ali Galip Baltaoğlu, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara, 1998, s.304; Hayri Orhun vd., *50 Ünlü Vali*, Ankara,1969, s.479.

¹⁹⁴ F. Kırzioğlu, *Gazinin Kuzeydoğu Gezileri...*, s.154.

gelen heyetlerle görüşmüş, Kars Belediyesi'nde şehrin sorunları hakkında bilgi almıştır. Komutanlığı, Kars Numune Okulu ve Kız Okulu'nu¹⁹⁵ ziyaret ederek akşamüzeri saat 17.00'de Türk Ocakları binasına geçmiştir¹⁹⁶.

Burada “Selam Türk'ün Bayrağına” şarkısı¹⁹⁷ tar ile çalınarak karşılanır. Karılı küçük kızlar tarafından oynanan Kafkas oyunlarına, ocak mensuplarından Mirza Bey de eşlik eder. Misafirlere yaş pasta ve çay ikram edilirken, Ocak Başkanı Hamid (Ersöz) Bey, yaptığı konuşmada, Kafkasların geçirdiği felaketli günleri anlatarak, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkeyi kurtarmasından bahsetmiştir¹⁹⁸. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa söz alarak şunları söyler:

“Artık maziye karışmış olan felaketli günlerin bir daha avdet etmeyeceğini, Türk gençliğinde bu şuur ve mefkûre mevcut oldukça teceddüt ve inkılâp yolunda atılan muvaffakiyetli hatvelerin bu felaketlerin tekrarına mani olacak her türlü vesaitle mücehhez olacağını, Türk gençliğinde asarını pek bariz gördüğünü bu azim ve imanın kuvvetini gençliğin nafiz-i nazarlarından okumak suretiyle, istikbalden emin olduklarını, seyahatleri arasında Kars'taki intibaatın kendilerini son derece mütehasıs eylediğini.”¹⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra Belediye Başkanı İbrahim (Aydın) Bey ve Halk Fırkası Başkanı Bekir (Kubat) Bey tarafından yapılan konuşmalarda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretinden duyulan memnuniyet dile getirilir. Konuşmaların tamamlanmasından sonra Revan ve Gümrü'den gelen Türklerden Kurulu on sekiz kişilik “Türk Ocağı Temsil Kolu”, akordeon, klarnet, caz, davul gibi müzik aletleri ve Azerbaycan'ın tar ve tefi ile hazır bulunmaktaydı.

Hamit (Ersöz) Bey'in isteği üzerine sanatçı grubu, Enver Paşa'nın 1918 yılı yazında Batum'a çıkışı sırasında söylenen “Enver Paşa Marşı”nı “Hoş Gelişler Ola Mustafa Kemal Paşa” diye düzenleyerek söyledi²⁰⁰. Büyük bir alkış alan bu oyun sırasında Atatürk ve eşi Latife Hanım birkaç kez ayağa kalkarak oyuncularını ve salondakileri selamladılar. Düzenlenen törenden sonra heyet topluca akşam yemeğini²⁰¹ yedikten sonra Mustafa

¹⁹⁵Ahmet Bekir Palazoğlu, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, Ankara, 1999, s.119.

¹⁹⁶*Cumhuriyet*, 20 Eylül 1924, s.3.

¹⁹⁷Bu Şarkının sözleri Azerbaycan büyük şairi Ahmet Cevdet Bey'e bestesi ise Üzeyir Hacıbeyli'ye ait olan “Çırpınırdı Karadeniz” şarkısıdır. Bkz. *Kars Belediyesi*, Kasım 2010, s.7.

¹⁹⁸İ. Atnur, *Reis-i Cumhur'un Doğu Gezileri...*, s.79.

¹⁹⁹Mesut Çapa, “Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'u Ziyareti”, 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu, Erzurum, 2002, s.650.

²⁰⁰F. Kırzioğlu, “Atatürk'ün Kars'a Gelişleri ve Kemalpaşa Oyunu”, *Türk Dili Dergisi (Atatürk Özel Sayısı)*, 15/170 (Kasım1965), s.114.

²⁰¹Akşam yemeğine yirmi dokuz kişilik bir davetli grubu katıldı. IX. Fırka Kumandanı Kazım Bey, XXIX. Alay Komutanı AlbayTevfik Bey, Cemal Efendi, Kars Müftüsü Ali Efendi, Cihangiroğlu İbrahim Aydın, Kars Milli Şura Harbiye Mümessili Cihangiroğlu Hasan Aydın, İsmail Beğ, Revanlı Ali Ağa, Gümrülü

Kemal Paşa, temsil heyetine *Şeyh Şamil* oyununu izlemek istediğini söyledikten sonra, Dağıstanlı Adil ve Mirza Beyler Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine tam üç kez bu oyunu gerçek figürleriyle oynamışlardır. Kısa bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa bu oyunu oynayanları Ankara'ya çağırarak tekrar izlemiştir²⁰².

Kars'ta beş gün kalmayı planlayan Mustafa Kemal Paşa'ya gelen acil bir telgraf gezi programının değiştirilmesine sebep olur. Musul Meselesi yüzünden İngiltere ile yaşanan kriz, Kars gezisinin kısa sürmesine sebep olur. Kars'ta sadece sekiz saat kalabilen Mustafa Kemal Paşa saat 23.30 treniyle Kars'tan ayrılır²⁰³. Başbakan İsmet (İnönü) Paşa'ya çektiği telgrafta gezi izlemlerinden bahsederek: "*Bilhassa Türk Ocağı'nda kesif bir gençlik pek ziyade hassasiyet gösterdi.*" diye Türk Ocakları'ndan duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir²⁰⁴.

Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları Kars Şubesi'nde halkla kaynaşması, burada sorunları dinlemesi halkın CHP yönetimine büyük saygı duymasına sebep olmuştur. Türk Ocakları Cumhuriyetin kurulması, devrimlerin yerleşip kökleşmesi ve yaygınlaştırılması sırasında büyük görevler başarmış, Kars ve ilçelerinde kurulan şubelerde bir araya gelen aydınlar bu doğrultuda çaba göstermişlerse de bazı imkânsızlıklar sebebiyle fazla etkin olamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın ziyareti burada faaliyet gösteren aydınlar için büyük bir moral olmuştur.

5- Latife Hanım'ın Türk Ocakları Kongresi'ne Kars Delegesi Olarak Katılması ve Yaptığı Konuşma (1925)

Türk Ocakları'nın Kongresi için yapılan hazırlıklara 1925 yılı Eylül'ünde hız verilir. Delege listelerinin oluşturulması ve eksikliklerinin giderilmesine çalışılmıştır. Kongreye Kars delegesi olarak Latife Hanım seçilmiş ve kendisi durumdan haberdar edilmiştir. Bu görevi kendileri de memnuniyetle kabul ederler²⁰⁵.

Rahim Ekinci, Muhasebe Müdürü Hikmet Bey, Belediye Başkatibi İbrahim, Rahim Kara, Revanlı Sadık Bey, Revanlı Mir Fethullah, Revanlı Şair Mir Mehmet, Halk Fırkası Başkanı Bekir Bey, Otelci Hakkı Bey, Gümrülü Bakkal Kerim Taşdemir, Hüseyin Talınlı, Kağızmanlı Hüseyin Efendi, Nazif Efendi, Muzaffer Bey, Celil (Gökten) Bey, Hamza Köse, Hacı Musa, Kağızmanlı Sabri Yüce, Karlı Nizam Bey ve Ardahanlı Kahraman Arıklı Bey. Bkz. F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.163.

²⁰²Kars Belediyesi Gazetesi, Kasım 2010, S.10, s.7.

²⁰³BCA, O30.10.2.9.15.Varak No:1.

²⁰⁴F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.162.

²⁰⁵Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşaya çektiği telgrafın aslı şu şekildedir. Türk Ocağı'nda bulunurken, Latife Hanımefendiyi yakında Ankara'da yapılacak Türk Ocakları Kongresi'ne Kars Türk Ocağı Mümessili seçtiklerini arzı ile kendilerine memnuniyetle kabul ettirmişlerdi".BCA, O30.10.2.9.15.Varak No:1.

Latife Hanım Ankara’da düzenlenen Türk Ocakları Kongresi’ne 1925 Kasım ayında Kars delegesi olarak katılır ve şu konuşmayı yapar:

“Aziz Arkadaşlarım yüksek kongrenizde Kars Türk Ocağı’nın murahhası bulunuyorum. Esasen Türk Ocağı’nın samimi bir ferdi olmakla ve bugün mühim bir merkezimizi temsil etmekle müftehirim mübahiyim. Heyet-i aliyenizin geçen içtimalarında muhterem başkanları lisanıyla acizlerine gösterdiği hüsn-ü kabulün müteşekkiri ve minnettar olduğumu bu vesileyle arz ederim. Arkadaşlar, bizzat tanıdığım ve kıymetli hatırasını derin hissiyat ile tahattur ettiğim Kars Ocağı’nızın bana tevdi ettiği vazifeyi ifa ederken muhterem heyetinize, oradaki arkadaşlarımızın selamlarını, muhabbetlerini kemal-i hürmetle iblağ etmek isterim. Bu selam ve muhabbetin mütahassir kalplerin samimi sünühatı olduğunu takdir buyurursunuz.

Arkadaşlar Kars’ta Ocağımızın geçen seneki faaliyeti hakkında izahat verebilmek için büyük kongreden müsaade isterim. Kars’ta Ocağımız ilk defa 15 Eylül 1923’te teşekkül etti. Ocağımızın teşekkülü Kars muhitinde milli ve içtimai hayatında ilk adımını atmak gibi bir tesir gösterdi. Bu tesir ile Kars Ocağı’nın haklı bir iftihar hissetmekte olduğunu ifadeye müsaraat ederim. Bu meyanda Ocağımızın vücudu müttehit bir kitleden ibaret iken uzun senelerin tesiri meşumuyla millet arasında nifakcuyane bir vaziyet ihdasına sebep olan mezhep ve tarzı telakki cereyanlarını ortadan kaldırmak için bilhassa daimi surette mesai sarfetmiş ve bunun müsmir nattahtan görmekte bulunmuştur. Bu münasebetle feyyaz ve velüd Türk neslinin evlatları arasında ağyarın başlıca medar-ı teşeddüt ve nifak olarak nasb-ı nazar ettiği mezhep ve tarz-ı telakki farkları aleyhine bütün ocaklarımızın yekvücut olarak azim ve metanetle mücadele etmeleri lüzumunu yüksek kongrenin nazarı dikkatine arz etmeyi vazifemden addederim.

Murahhas Beyler, Türk milletinin saadet ve selameti, Türk milletinin harsı, medeni inkişafını temin etmekle kaimdir. Vatan ancak halis ve samimi Türk milletinin mefkûreleri tesirinde feyiz ve itila bulabilir. İyi vatandaşlığın mikneva emniyet bahş alameti Türk milliyetini, Türk harsı ve medeniyetini candan kabul etmektir. Türk vatanına hizmet ve merbutiyet, Türk milliyetine hizmet ve merbutiyetle tev’emdir. Ocaklarımız milli olan medeni ve içtimai faaliyetlerine vakbvücut ederken gözlerini Türk vatanının necatı, vatandaşların çelikten yekpare medeniyet kitlesi olması gayesine nasp eyledi. Bu kadar temiz bir hedefe yürüyen ve samimi arzusunu vatanperver ve milliyetperverlere açmış olan Ocaklarımızın behemehâl muvaffak olması bir emr-i tabiidir. Arkadaşlarım, Kars Ocağı yüksek kongrenin ve merkez heyetinin daimi alaka ve müzaheretine mazhar olmak ihtiyacında ve bu lütfâ layık görüleceği ümidindedir. Gelecek sene Kars’ı temsil etmekle mübahi olacak murahhasımızın daha geniş mesai mahsülü getirebilmesi için bütün varlığımızla çalışacağımıza itimat buyurmanızı rica ederim.”²⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanım’ın Türk Ocakları Kongresi’ne delege seçilmesine büyük destek vermiştir. Böylece yeni kurulan bir devlette kadınların da aktif olarak söz almasını sağlamayı, kadınların da her alanda erkeklerle eşit olduğunu göstermeyi ve kadın-erkek ayrımını yok etmeyi hedefler. Latife Hanım’ın Kars’tan delege olması bir sonraki seçimde milletvekili adayı gösterilmesinin altyapısını hazırlar. Eğer

²⁰⁶Niyazi Ahmet Banoğlu “Atatürk ve Latife Hanım”, Atatürk Araştırma Merkezi, 21/12 (Temmuz 1991), s.16-17, Vatan, 2 Mayıs, 1925.

boşanma olayı gerçekleşmeseydi bir sonraki seçimde Kars'tan milletvekili adayı olabilirdi²⁰⁷.

6-Türk Ocakları'nın Kapatılması Sürecinde Kars Şubelerinin Durumu

1929 yılındaki dünya ekonomik bunalımının Türkiye'nin yapısal sorunlarını ağırlaştırması CHF hükümetine karşı ciddi tepkilere neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu tepkiyi görerek 1930 yılında Fethi Bey'in (Okyar) liderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu gerçekleştirir. Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin (Yurdakul), Reşit Galip gibi Türk Ocakları'nın önde gelen isimleri de bu partiye katılır. Türk Ocakları'nın önemli simalarının SCF içinde aktif olarak görev yapmaları Türk Ocakları Nizamnamesi'nin 3. Maddesinde yer alan ocakların devlet politikasında CHF ile birlikte ortak hareket etmeleri kararından dolayı CHF ve Türk Ocakları arasında sorunların doğmasına neden olmuştur²⁰⁸.

Özellikle toplumsal hayatta etkin olan Türk Ocakları ile 1927'den itibaren belirginleşen tek parti yönetimi arasında bir rekabet söz konusudur. Bu durum ocakların gözden düşmesinde önemli bir faktör olmakla birlikte bu kurumların kapatılmasındaki tek unsur değildir. Türk Ocakları'nın kapatılması 1929 dünya ekonomik kriziyle liberal iktisadi anlayışın terk edilerek, devletçilik anlayışının benimsenmesinin sonucu olarak da değerlendirilebilir²⁰⁹.

Osmanlının çok uluslu devlet anlayışının yerine ulus devleti oluşturma çabaları sürdürülürken ocakların Türk milliyetçiliğini temel almaları ve ideolojik değerlendirmelerde farklı yorumlarda bulunmaları büyük tartışmalara sebebiyet verecektir. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, milliyetçilik anlayışını uç noktalarda ifade ettiği bir konuşması, CHF ile aralarındaki bağların zayıflamasına sebep olur. O konuşmasında şunları söylemiştir:

“Münevver ve milliyetperver bir gençliğin, İtalya toprakları üzerinde, sınıf ayrımı ve kininden doğan hareket karşısında, derhal kendini toplamasını ve büyük vatanperverin doğru yolu gösteren emri altında, arzın medeniyet membalarından biri olan güzel memleketlerin siyaset edebilmelerini hürmetle takdirle görmüşüzdür. Türk vatanı tehlikeye düştüğü vakit ocaklılar, milli kahramanın bayrağı altında koşmakta ve onun emri altında kendilerine verilen vazifeyi yapmakta bir an tereddüt etmediler. Milliyetçi gençlik gibi Türk gençliği, yanında Türk inkılâbını tehdit edecek herhangi bir vazifeye karşı silahını kapıp müdafaa vazifesine koşacaktı.”²¹⁰

²⁰⁷M. Saddık Öke, Fatih Bayhan, *Teyzem*, İstanbul, 2011, s.295-296

²⁰⁸ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1997, s.100

²⁰⁹Uuğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Ankara, 1974, s.71- 73.

²¹⁰Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, (Haz. Mustafa Baydar), İstanbul, 1968, s.70.

1931 kurultayında partinin gençlik kuruluşlarını yakından denetlemesi zorunluluğunun dile getirilmesi, Türk Ocakları'nın liberal dünya görüşü ve özerkliği ile çelişeceğinden dolayı ocakların kapatılması yoluna gidilir²¹¹. 20 Mart 1931'de Ankara'da Türk Ocağı Genel Kurulu olağanüstü bir toplantı yaparak ocak kurultayının, 10 Nisan'da ocakların ilgasının koşullarını görüşmesini ve kararı delegelerin onayına sunmasını içeren bir gündemle toplanmasını karar altına alınır²¹². Kurultayda Türk Ocakları'nın CHF'ye iltihak kararı alınarak, malları ve gayrimenkulleri partiye devredilir. Halkevleri açıldıktan sonra ocakların tüm mal varlığı halkevlerine bırakılır ve halkevleri Türk Ocakları binalarında çalışmalarına başlanır²¹³.

CHF Genel Sekreterliği tarafından vilayete gönderilen 10 Nisan 1931 tarihli genelge ile ocakların mallarının neler olduğu, fırkanın kullanımına uygun binaların bulunup bulunmadığı, spor teşkilatı bulunup bulunmadığı ve mali durumu sorulur. Bunun üzerine Kars Vilayeti tarafından ilçelere bu konuda emir verilir ve ilçelerdeki Türk Ocakları'na ait bilgiler²¹⁴ liste halinde gönderilir.

Türk Ocakları şubelerinin fesh kararından sonra onlardan kalan en büyük sorun borç meselesidir. Alacaklılar CHF Genel Merkezi'ne müracaat ederek mağduriyetlerinin giderilmesini ister. Göle Şubesi'nin Tayyare Cemiyeti'ne toplam 750 lira borçlu bulunduğu alacaklı kurumca ifade edilir. Bunun üzerine Türk Ocakları Göle Şubesi'nin eski yöneticileri bir açıklama yapar. Borç alışverişinin yapıldığını iddia eden yetkililerin yanıltıldığını, ocak karar defterinde böyle bir konunun yer olmadığını ifade ederler. Iğdır'da ise Türk Ocağı binasının tapusu olmadığı için belediyeye kiralanan binadan kira bedeli alınamaz²¹⁵. Kars Türk Ocağı binası da 4000 liralık borcuna karşılık olarak satışa çıkarılır. Yapılacak ihalede binanın 3000 liraya satılabileceği düşünülür; fakat ocak binasının 1750 lira maliyeye borcu vardır. Satılması halinde ocak teşkilatına 1250 lira kalacağı düşünülerek bina CHF'ye bırakılır²¹⁶.

Kars merkez ve ilçelerde açılan Türk Ocakları şubelerinde genelde devlet memuru olan kişiler görev alır. Şehrin veya ilçenin ileri gelen tüccarları da idare heyetlerinde yer alır. Bu durumdan dolayı Kars ve çevresinde açılan Türk Ocakları, bir nevi yarı resmi

²¹¹Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Ankara, 1983, s.54.

²¹²*Cumhuriyet*, 21 Mart 1931.

²¹³Tevfik Çavdar, "Halkevleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1983, s.880 ; "Türk Ocakları ve Halkevleri", *Halkevleri Dergisi*, 93 (Temmuz 1974), s.12.

²¹⁴BCA, 490.01.68.259.2, Varak No:130.

²¹⁵BCA, 490.01.68.259.2, Varak No:19-33.

²¹⁶BCA, 490.01.68.259.2, Varak No:71.

kuruluşlar olarak çalışmalarını sürdürür. Oldukça kısıtlı bütçelerle faaliyetlerini sürdürmeye çalışır. Ocakların gelir kaynağı olarak üyelere alınan aidat paraları ve Ankara'daki Türk Ocakları merkez heyeti tarafından, Kars Valiliği vasıtasıyla bölgeye gönderilen eşya piyangosu biletleridir.

Bu kısıtlı imkânlarla rağmen Türk Ocakları Kars Şubesi Cumhuriyetin ilk yıllarında fikir ve toplum hayatında önemli rol oynayan bir kültür kurumudur. 1923'ten 1931'e kadar geçen süre içinde açılan şubelerinde gösterdiği sosyal ve kültürel faaliyetler, açtığı kütüphane ve sunduğu gösterilerle Kars toplumunda uyanışın, gelişmenin öncüsü olmuştur. Türk tarihinin, dilinin, sanatının bilimsel yöntemlerle incelenmesi, gelişmesi ve yaygınlaşması için faaliyetlerde bulunulur. Milli kültür öğelerinin çağdaş değerlerle genç kuşaklara aktarılmasına öncülük eden kurum olmuştur. Bu kurumda faaliyet gösteren kesimlerin büyük bir kısmı CHF örgütleri içerisinde de yer alacaktır. Türk İnkılabının yerleşmesinde önemli roller üstleneceklerdir.

C- CUMHURİYET HALK FIRKASI'NIN KURULMASI VE KARS'TA ÖRGÜTLENMESİ

1-CHF'nin Kuruluş Süreci

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Milli Mücadele'nin askeri safhası başarıyla sonuçlanır ve İtilaf Devletleri'nin daveti üzerine Lozan'da barış görüşmeleri başlanır. 6 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa Hâkimiyeti Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerinin muhabirlerine verdiği demeçte, siyasi bir partinin kurulması gerekliliğine değinir. Halkçılık ilkesini parti kuruluşunda esas alacağını belirtir:

“Cenab-ı Hakka şükürler olsun ki üç buçuk senelik kahramanca savaştan sonra, kendisini ebedi olarak esaret zincirine bağlamak isteyenleri yenmiş ve bağımsızlığına kavuşmuştur. Bütün medeni milletler arasında hür ve bağımsız olarak memleketimizin mevki alacağı barış günleri de inşallah gecikmeyecektir. Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler karşısında erişeceğimiz asla hatırdan çıkarmamak ve gelecekte millet hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak yurdunu seven bütün millet fertlerinin borcudur. Bu milli amaç ve görüşleri göz önünde bulundurarak, milletin her sınıf halkından, hatta İslam dünyasının en uzak köşelerinden bana sonsuza dek onur duyacağım şekilde gösterilen ilgi ve güvene layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle, barıştan sonra halkçılık esası üzerine dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetindeyim. Başka ülkelerde kurulmuş olan bu gibi partilerin programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları ülkemiz ve milletimizin gerçek ihtiyaçlarını tamamıyla karşılamaya yeter bulmadım. Bu nedenle şimdiden böyle bir programın esaslarını belirlemek üzere bütün aydınların ve alimlerin yardımlarını bekliyorum.”²¹⁷

²¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II. ..., s.50.

Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bu demeçten kırk gün sonra halkın istek ve görüşlerini almak üzere yurt gezisine çıkar²¹⁸. Daha sonra 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi²¹⁹ kararını alarak “9 Umde”²²⁰ olarak bilinen parti programını hazırlar. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun Halk Fırkası'na dönüşeceğini ilan eder. 9 Eylül 1923'te “*Halk Fırkası Nizamnamesi*”ni kabul edildikten sonra²²¹ 11 Eylül 1923'te İçişleri Bakanlığı'na fırkanın resmi olarak kurulacağını belirten başvuru evrakı gönderilir²²². Bu evrakla ilk siyasi parti resmen kurularak Genel Başkanlığa Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genel Başkan Vekilliğine İsmet Paşa, Genel Sekreterliğe Recep Peker, sekiz kişilik üyeliklere ise Erzurum Milletvekili Sabit Sağıroğlu, İzmir Milletvekili Celal Bayar, Tekirdağ Milletvekili Cemil Ubaydın, İstanbul Milletvekili Refik Saydam, İzmit Milletvekili Saffet Arıkan, Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Göle, Konya Milletvekili Kazım Hüsnü Bey ve Diyarbakır Milletvekili Zülfü Bey getirilir²²³. Halk Fırkası'nın ismi 10 Kasım 1924'te Recep Peker'in önerisiyle Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilir²²⁴. Mayıs 1935'te de partinin adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak belirlenir²²⁵.

Halk Fırkası kurulduktan sonra ülke çapında örgütlenmeye başlar. Halk Fırkası üyeliği için bazı kriterler getirilerek güvenilir insanların parti çalışmalarına katılmasına özen gösterilir. İstanbul'un işgal altında bulunduğu günlerde vatanın aleyhine çalışanlar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ismi altında vatana ihanette bulunmuş olanlar, İngiliz Muhipleri, Nigeşban, Kızıl Hançer gibi cemiyetlere ve Kuva-yı İnzibatiye gibi teşkilatlara üye olan

²¹⁸Hikmet Bila, *CHP (1919-2009)*, İstanbul, 2008, s.32.

²¹⁹Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul, 2001, s.66.

²²⁰8 Nisan 1923 de yayınlanan 9 umde şu şöyleydi.1- Hâkimiyet bilakaydı şart milletindir. 2- Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükumraninin gayri kabili terk ve tecezzii ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti meneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrinisani 1338 tarihinde verdiği karar düsturdur. 3-Memlekette bilhassa seri bir surette tevzii adalet edebilmeleri temin edilecektir. 4- Mahkemelerimizin bilhassa seri bir surette tevzii adalet edebilmeleri temin edilecektir. 5- Aşar Usulunde halkın şikâyet ve mağduriyetini mucip olan nıkat esaslı bir surette ıslah edilecektir. 6-Hizmeti fiiliye askeriye müddeti tenkis olunacaktır. 7- İhtiyat zabitanının hayat ve istikballerini kendilerine ve memlekete en nafi bir surette temin etmek esaslı bir surette temin etmek. 8- Halk umurunun azami surette intacı faaldir. 9- Harap olan memleketin süratte tamir ve ihyası zimmında devletçe ittihaz olacak tedabir etmek. Bkz. *CHP 36 Yaşında*, Ankara, 1959, s.17.

²²¹*Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*, Ankara, 1342 (1923), s.17; Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara, 1992, s.86.

²²² Yeni kurulan partinin başvuru evrakı şu şekildedir: “*Dâhiliye Vekâleti Celilesine Halk Fırkası nam ve unvan ile tesis ve teşkil ve musaddak nizamnamesi takdim edilen siyasi cemiyetin kanunu mahsusuna tevkifan Türkiye dâhilinde teşkilatta bulunmak üzere müsaade-i resmîyesinin itası ve Umumi Heyeti İdare azasının Erzincan Mebusu Sabit, İstanbul Mebusu Doktor Refik, İzmir Mebusu Celal, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Tekirdağ Mebusu Cemil, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, İzmit Mebusu Saffet, Diyarbakır Mebusu Zülfü beylerden mürekkep ve Halk Fırkası kâtibi Umumîsinin de Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğu Arz Olunur.*” Bkz. H. Bila, *CHP...*,s.36.

²²³Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, (1859-1952)*, İstanbul, 1952, s.558; Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, Ankara, 1981, s.51

²²⁴ T. Z. Tunaya, *Türkiye de Siyasi Partiler...*, s.560.

²²⁵*CHP Programı*, Ankara, 1935, s.4.

veya fiili olarak çalışmış olanlar, Halk Fırkası'na dahil olarak siyasi hareket fitne ve menfi çıkarlarını gerçekleştirebileceğinden şüpheli olanlar ve I. Dünya Savaşı sırasında halkın felaketine sebep olanlar kesinlikle üye olamaz şartı getirilir. Ayrıca Halk Fırkası'na katılma ücreti olarak ayda 200 kuruşu geçmemek üzere yüzde bir oranında yardım parası ödeme zorunluluğu koyulur²²⁶.

Parti teşkilatı kurma zorluğuna değinen Hilmi Uran sadece mali işlere bakacak olan mutemetlerin genel durumunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Esasında vilayetlerde parti faaliyetini idare edecek zat olarak da mutemet bulmak, parti teşkilatı kurmanın en müşkül tarafı idi ve bütün parti müfettişleri hakiki zorluğu burada bulurlardı. Mutemetler partiden bir ücret almazlar ve tersine çok defa zati işlerini de parti meşguliyeti dolayısıyla yüzüstü bırakırlardı. Bu itibarla dürüst, namuslu popüler olmak gibi lüzumlu vasıflarla birlikte mutemet olacak kimsenin, geçim bakımından da hal ve vakti yerinde olması ve partiyi istismar ederek parti sırtından yükselmek hevesine kapılmaması gerekirdi.”²²⁷

Partide üye kayıtları 1924 Kasımına kadar devam etmiştir. Bu işlemi bitiren iller hemen üç kişilik bir heyet oluşturur ve bu heyetler toplanarak beş kişilik nahiye heyetini, nahiye heyetlerinin beşer üyesi de kaza heyetlerini, kaza heyetleri de beş kişilik vilayet heyetini oluşturur²²⁸.

2-CHF Kars İl Örgütü'nün Kurulması (1924)

Parti teşkilatının kurulmaya çalışıldığı ilk illerden birisi Kars'tır. Ağustos 1924'te fırkanın kuruluşu için çalışmalar başlatılır. Eylül 1924'te parti örgütü kurulur. Başkanlığına Bekir Sıdkı (Kubat) Bey getirilir²²⁹. Ancak Kars'taki CHF teşkilatının gerçek anlamda kurulması Haziran 1925'te kabul edilen Parti Nizamnamesi'ne göre oldu. Nizamnamede Türkiye 14 müfettişlik dairesine ayrılarak Kars bölgesi IV. Müfettişlik bölgesi içine alınmıştır²³⁰. Bu göreve Esat (Uras) Bey²³¹ atanır. Esat Bey göreve başladıktan sonra

²²⁶Vakit, 25 Haziran 1924.

²²⁷Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım*, İstanbul, 2007, s.201.

²²⁸M. Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması...*, s.97

²²⁹Bekir Bey, Çerkez kökenlidir. Babası Canpolat oğlu İsmail Ağaydı. Hamamlı'da doğdu ve Rusya Gimnazyum (Lise) tahsili gördü. Ermenilerin silahlı teşkilatlanmasına karşı kurulan Gizli İslam Cemiyetinin Sarıkamış kolunda çalıştı. Milli Şurada Hilmi Uran tarafından Sarıkamış Kaymakamı olarak görevlendirildi.13 Nisan 1919'da Kars daki İngiliz işgal haberini Bardız'a giderek 17 Nisan 1919'da Erzurum'da bulunan Dâhiliye Vekili Fahrettin Erdoğan Bey'e ulaştırdı. Bundan dolayı Sarıkamış'a dönmeyerek Allah-u Ekber dağındaki Milli Şura birliklerine katıldı. Erzurum Kongresi toplanması sırasında Sarıkamış Mümessilliğine seçildi. Kars'ın kurtuluşundan sonra Kars Halk Fırkası başkanlığını uzun yıllar sürdürdü. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kars'a gidişi sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya eşlik etti. Halk Fırkası binasıyla Fırka Karargâhını gezdirdi. Dönüşte de Mustafa Kemal Paşa'ya Sarıkamış'a kadar eşlik etti. Bkz. H. Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti çok Parti Hatıralarım...*, s.246.

²³⁰H. Uyar, *Tek Parti ...*, s.77.

²³¹ Ahmet Esat Uras 1882'de Amasya'da doğdu. Mülkiye Mektebi mezunuydu. İngilizce, Fransızca, Ermenice, Rumca, Farsça biliyordu. Yaptığı görevler: Mudurnu, İnebolu, Gevaş Kaymakamı, Emniyet-i

Kars'la özel olarak ilgilenerek Kars parti teşkilatının tam olarak kurulmasına çalışır²³².

1926'da Esat Uras Bey doğuda yaptığı incelemeler sırasında Kars'a uğrar ve burada Halk Fırkası teşkilatının durumunu değerlendirir:

“Kars Teşkilatımız merkeze bağlı bütün şubeleriyle beraber iki katına çıkarılmıştır. Fırkanın takdir edilecek faaliyetleri vardır. Fırkanın kuruluşundan beri fırkaya faydalı olabilmek amacıyla, fırkanın çalışmalarında görev alabilmek için ciddi bir heves mevcuttur. Bu hevesler yerli ve sıradan değil, şuurlu ve isabetli muhakemelerin sonucu olarak kabul edilmelidir. Teşkilatımız köylere nahiye merkezlerine kadar teşkilatlarını genişletmiş ve gündün güne yeni teşkilat kurma çalışmalarını da devam ettirmektedir.”

1926'daki teftişte Artvin, Ardahan, Beyazıt, Erzurum Halk Fırkaları'na göre Kars'ın daha iyi teşkilatlandığı belirtilmektedir. Anlaşılacağı üzere parti mutemetliği konusundaki hassasiyet diğer üyeliklerde de gösterilmektedir. Fakat Fırka teşkilatının bu kadar düzenli çalışmasına rağmen Esat Uras Bey, partinin durumunu değerlendirirken Kars'taki hükümet temsilcilerinin fırkaya karşı kayıtsızlığından yakınmaktaydı. Özellikle Kars'taki polis teşkilatının, Kars Savcısı Hacı Bey'in, Mahkeme Üyesi Seyit Mahmut Efendi'nin, Gümrük İdaresi Müdürü Asım Efendi'nin, Arpaçay Kaymakamı ile Jandarma Kumandanının, Orta Okul Müdürü Tevfik Efendi'nin hal ve davranışlarıyla fırkaya zarar verdiklerini ve muhalif bir tutum sergilediklerini söyler. Bu olaylar karşısında Kars Valisi'nin bir şey yapmadığını belirterek, fırka teşkilatının bu yaşananlardan zarar görmemesi için derhal Cumhuriyet idaresi memurluğu sıfatını taşıyan bu insanların Kars'tan gönderilmeleri gerektiğini dile getirir. Esat Bey'in raporu CHP Genel Merkezi'nde incelendikten sonra sorunlu görülenler hakkında gerekli işlemler yapılmaya çalışılır. Çalışan memurların fırkaya zararları dönem içinde en büyük şikâyet konusu olmuştur²³³.

D-KARS BELEDİYESİ VE CİHANGİROĞLU İBRAHİM BEY

25 Nisan 1918'de Kars'ın Ermenilerden geri alınmasından sonra Zarşat Kaymakamlığı'ndan istifa ederek Kars'a gelen Tevhidüddin Mamilof Bey, Belediye

Umumiye Müdürü, Kars Erzurum Reji Müdürü, Rize Mutasarrıfı, II. III. IV. V. VI. Dönem Amasya Mebusu olarak görev yaptı. İstiklal Madalyası sahibiydi. 1957 yılında vefat etti. *TBMM Albümü, (1920-1950)*, s.306; Sultan II. Abdulhamit'in yüksek rütbe ve makamdaki devlet memuruydu. Ermeni yurttaşlara rağmen, konuşma dili ve edebi Ermeniceyi öğrenmek üzere, İzmit Ermeni Lisesi'nde okuttuğu Amasyalı Şirvanlılar adlı göçmen Türklere gitti. Mülkiye mezunuydu. Kars Antlaşması sırasında Kars'a Mutasarrıf tayin edildi. Ermenistan Murahhaslarının kendi aralarında konuşmalarının mahiyetini Türkiye Baş Murahhası Kazım Karabekir Paşaya gizlice bildirdiğinden bahsedilmekteydi. Bkz. F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu'daki Belgeler...*, s.150

²³²BCA, 030.10.78.518.10, Varak No:10-12.

²³³BCA, 030.10.78.518.10, Varak No:10-12.

Başkanlığı'na seçilir ve Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'e kadar görevini yürütür. Belediye Başkanı olarak yaptığı ilk iş Ermeniler tarafından harabeye çevrilmiş olan şehrin elektrik ve pazar işlerini düzene sokmak olmuştur²³⁴.

Mondros Mütarekesi ile Türk orduları tekrar 1914 sınırlarına çekilince bölgenin geleceği yeniden belirsizliğe sürüklenir. 1920'de Şark Cephesi kurulduktan sonra başlatılan ileri harekâtla 30 Ekim 1920'de Kars yeniden ele geçirildi. 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'yla Türk toprağı olduğu bir kez daha teyit edildi. Kars'ta işleri yoluna koymak için belediye işlerini yürütmek üzere Hayrullah (Dağlı) Bey²³⁵ Belediye Başkanlığı'na geçici olarak seçilir²³⁶.

Kars Belediyesi, 1883'te Erzurum'a bağlı Sitavuk Köyü'nden Sitavuyski adında zengin bir Ermeni tarafından yaptırılan daha sonra 1903 yılında ikinci katı inşa edilen binada²³⁷ çalışmalarına başlar. Cihangiroğlu İbrahim Bey²³⁸ de Kazım Karabekir Paşa'nın tavsiyesi üzerine yapılan seçim sonucunda belediye azalığına seçilir. Belediye azaları, Cihangiroğlu İbrahim Bey'in vatan ve millet yolunda yaptığı çalışmalar ve çektiği eziyetleri göz önünde bulundurarak belediye başkanlığını ona devretmeyi uygun bulurlar²³⁹. Hemen ardından kendisine ve yaptığı hizmetlere gösterilen saygıdan dolayı, seçim yapılmaksızın 9 Temmuz 1921'de Kars Mutasarrıfı Hatunoğlu Behçet Bey tarafından Kars Belediye Başkanlığı'na tayin olarak²⁴⁰ 1927'ye kadar bu görevi yürütür. Cihangiroğlu İbrahim Bey, belediye başkanı olduktan sonra mevcut sorunlar ile

²³⁴Murat Küçükkuşurlu "Tevhidüddin Mamilof Bey", *Atatürk Dergisi*, III (Erzurum, 2003), s.133; F. Kırzioğlu "Karslı Kahramanlar", Kars, 16 Şubat 1949, s.1-2.

²³⁵F. Erdoğan, *Türk Elllerinde Hatıralarım...*, s, 269.

²³⁶ Erkan Karagöz, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri*, İstanbul, 2005, s.193.

²³⁷Binanın bilgileri 10 Haziran 2011 'de Kars'da Fotoğrafçılık sanatıyla uğraşan Yıldırım Öztürkkan'dan öğrenildi. Bina 1920 yılından 2005 yılına kadar Belediye Binası olarak kullanıldı. Binanın resimleri için Bkz. Vedat Akçagöz-Yıldırım Öztürkkan, *Eski Yeni Fotoğraflarla Kars*, İstanbul, 2010, s.166-167.

²³⁸Cihangiroğlu İbrahim Bey Mondros Mütarekesinden hemen sonra Kars merkezli ve Ardahan, Posof, Iğdır, Oltu Batum'u kapsayacak olan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin kuruluşunun öncülerindendi. 9 Ocak 1919'da Ardahan Kongresi'nde Cumhurbaşkanlığı'na seçildi ve hükümet oluşumunun İngilizler tarafından dağıtılmasına kadar (Nisan1919) bu görevi yürüttü. Bu şekilde Kars bölgesinin sonradan Türkiye'ye katılımının zeminini hazırladı. İngiliz birliklerinin Kars'ı işgali sırasında Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti'nin on üyesi ile birlikte Malta'ya sürülerek Malta Sürgünleri arasında yer aldı. Bir yıllık sürgün hayatından sonra 1921 yılında Kars'a dönerek 1927 yılına kadar Kars Belediye Başkanlığı görevini yürüttü. Kars'da 2003 yılında anısına bir anıtmezar dikilmiş olup Şehir parklarından biri ismini taşımaktadır. Bkz. Murat Küçükkuşurlu, "Cihangiroğlu İbrahim Bey", *Atatürk Dergisi*, III/II(Erzurum, 2002), s.250-258.

²³⁹M. Küçükkuşurlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey*, (YYT), Erzurum, 2000, s.187.

²⁴⁰ F.Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim...*, s.147.

ilgilenmenin yanı sıra Gümrüklü Yusufzade Yusuf Arpaçayla birlikte²⁴¹, Kazım Karabekir Paşa'nın isteği üzerine Varlık gazetesini²⁴² çıkartmaya başlar²⁴³.

İbrahim Bey 22 Eylül 1921'de aldığı telgrafla VI. Süvari Fırka Kumandanı Miralay Sami Sabit Karaman'ın²⁴⁴ davetiyle öğleden sonra saat 3.00'te hükümet dairesine²⁴⁵ teşrif etmesi istenir. Hükümet dairesinde Mutasarrıf Ahmet Esat (Uras) Bey, Kars Konferansı sırasında gerekli programların yapılmasını belediye adına kendisinden isteir. Yapılması istenilen programlar içerisinde Kars'ta eğitim ve kültür seviyesini artırmak amacıyla memleket kütüphanesi açılması çalışmalarını sırasında belediye adına kütüphane nizamnamesini hazırlama, kurucular heyetine katılma azanın çoğaltılma çalışmalarına katılması kendisinden istenir²⁴⁶.

Kars Belediyesi bu çalışmalardan başka İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin üçüncü yıldönümünde Büyük Millet Meclisi'ne İzmir'in yakında kurtulacağı umudunu belirten bir telgraf gönderir²⁴⁷. 1 Nisan 1922'de, II. İnönü Savaşı'nın birinci yıldönümünden dolayı belediye tarafından miting düzenlenir ve miting konuşmasını Belediye Başkanı İbrahim Bey yapar²⁴⁸.

Kars Belediyesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1924 yılındaki Kars gezisinde de üzerine düşen görevi yaparak, Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindeki kırk beş kişiye çay ve öğle yemeği verir. Bu gezi sırasında Belediye Başkanı İbrahim Bey ve eşi Edirneli Melek Hanım, Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım'la özel olarak ilgilenir. Mustafa Kemal Paşa 18 Ekim 1924'te Ankara'ya dönüşünden sonra Kars'ta kendilerine gösterilen yoğun ilgiden dolayı İbrahim Bey'e ve eşi Melek Hanım'a teşekkürlerini bildiren telgraf gönderir²⁴⁹. Telgrafta: “*Orada bulunduğum zamanı daima meserret ile yâd edeceğim. Kars'ın muhterem halkına gösterdikleri samimi hissiyattan dolayı, teşekkür ve saygılarımın tebliğini rica ederim.*” ifadelerine yer verir²⁵⁰. Cihangiroğlu İbrahim Bey,

²⁴¹ Yusuf Arpaçay İaşe mümessili iken Malta'ya sürüldü. daha sonra Anadolu'ya döndü. Yüksek tahsilini Rusya'da yaptı. Bkz. F.Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim...*, s.147

²⁴² Ali Servet Öncü, *Varlık Gazetesi (21 Ağustos 1921-31 Aralık 1923)*, (YYT), Erzurum, 2000, s.17

²⁴³ F.Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Aydın...*, s.148.

²⁴⁴ Sami Sabit Karaman hakkında detaylı bilgi için Bkz. Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları, I*, İstanbul, 2002. s.76-81.

²⁴⁵ Hükümet dairesi Kars Antlaşmasının görüşüldüğü, Ordu ve Karadağ Caddelerinin kesiştiği yerdeki 1981 yılından önce eski hükümet konağının bulunduğu binaydı.

²⁴⁶ F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Aydın...*, s.148.

²⁴⁷ F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.150-153; M. Küçükuşurlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.189-191.

²⁴⁸ *Varlık*, 20 Mart 1922, s.38; A. S. Öncü, “Kars Mitingleri”, *Atatürk Dergisi*, III/II(Erzurum, 2002), s.294.

²⁴⁹ Orhan Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi*, Ankara, 2009, s.242-243.

²⁵⁰ F.Kırzioğlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.164.

1927'de Ağrı İsyanı'nın tahrikçileri arasında gösterilerek hak etmediği bir iftiraya maruz kalması sonucu Belediye Başkanlığı'ndan ayrılarak Ankara'ya göç eder. 1948'de vefat eder²⁵¹.

²⁵¹M. Küçükkuğurlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.189-191.

II. BÖLÜM

SIYASETTE DEĞİŞİM YILLARI VE KARS'IN SORUNLARINA GETİRİLEN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (1927-1931)

A-1927 GENEL SEÇİMLERİ İÇİN YURT ÇAPINDA YAPILAN HAZIRLIKLAR VE KARS'TAKİ SEÇİM SONUÇLARI

1-Milletvekili Adaylarının Belirlenme Süreci

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönemi 26 Haziran 1927'de çalışmalarına son verilir. Meclisin dağılmasından önce 24 Haziran 1927'de CHF Meclis Grubu parti nizamnamesinde önemli bir değişiklik yapar. Parti nizamnamesinin değiştirilmeden önceki hükmüne göre, parti büyük divanı milletvekili adaylarını yönetim kurulu ile yazıarak saptamaktadır. Yeni değişiklikle bu yetki doğrudan tek seçici olarak parti genel başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılır²⁵².

Mustafa Kemal Paşa adayları belirlemek için 29 Ağustos 1927'de beş maddelik bir genelge yayımlar. Milletvekilleri özel hayatlarında ticaret, ziraat, sanayi benzeri ekonomik ve mali çalışmaları için bazı bağlayıcı kararlar alınır. Bununla birlikte milletvekilliği sıfatı ticari amaçlı olarak kötüye kullanmayacaktır. Milletvekilleri devlete ait kurum ve ortaklıklarda görev alamayacaklardır. Büyük Millet Meclisi'nin başkan ve başkan vekilleri, bakanlar kurulu ile parti genel sekreteri ve parti grubunun başkanı, başkan vekilleri ve parti müfettişleri özel ortaklık ve kurumlarda müdürlük ve yönetim kurulu üyeliği gibi görevlerde bulunamayacaklardır. Milletvekillerinin göreve devam durumları Büyük Millet Meclisi'nin özel durumlarına bağlıdır. CHF'ye mensup olan milletvekillerinin yukarıdaki kurallara uyması partinin genel başkanlığa karşı söz verdiği anlamındadır²⁵³. Mustafa Kemal Paşa bu bildiriye yayınlamakla CHF listesinden kendi belirleyeceği adayların seçilmesi halinde bir usulsüzlük olmayacağına dair halka söz vererek kendi adaylarına oy istemektedir²⁵⁴.

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1927 günü vatandaşlara şöyle seslenir:

“Aziz vatandaşlarım Cumhuriyet Halk Fırkası adına bütün ülkede Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği için milletvekili adayı olarak belirlediğim kişilerin bütününe bilginize sunuyorum. Her vatandaş için yeni devrede beraber çalışmayı

²⁵² Vakıf, 24 Haziran 1927; Hâkimiyeti Milliye, 26 Haziran 1927.

²⁵³ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.587. Hâkimiyeti Milliye, 30 Ağustos, 1927.

²⁵⁴ Cemal Avcı, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri, Ankara, 2008, s.24.

uygun gördüğüm arkadaşların bütününe beraber görülmesini yararlı saydım. Bunlardan her seçim bölgesine ayıracağım milletvekili adaylarını ayrıca imzam altında bildireceğim.”²⁵⁵

Adayların belli olmasıyla birlikte 1927 yılında sadece CHF'nin katıldığı 18 yaşını tamamlamış her erkek vatandaşın oy verebildiği, askerlik yapmayanların aday olamadığı bir seçim yapılmıştır. Hepsi CHF adayı olan 316 milletvekili seçimi kazanmış, iki dereceli olarak gerçekleşen seçimlerde ikinci seçmenler için yapılan seçim 30 Temmuz'da başlamıştır ve 5 Ağustos'ta sona ermiştir. İkinci seçmenlerin katıldığı milletvekili seçimleri ise 2-6 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilir.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa 7 Eylül 1927'de seçimlerde gösterilen üstün duyarlılıktan dolayı teşekkür eder:

“Aziz vatandaşlarım seçimler sonuçlandı. CHF adına sunduğum adaylar ülkenin her tarafında aziz vatandaşlarımın beraber onay ve seçimiyle şereflendi. Aziz vatandaşlarımın gösterilerdeki soylu anlamını, yüksek sorumluluk duygusuyla ve gerektiğinde kucaklıyorum. Seçim oylarıyla benim ve siyasi partimin daha önceki çalışmalarımızı beraber onayladıkları ve doğruladıkları gelecek dönemdeki çalışmalarımızı güvenle cesaretlendirdiklerini gösterdiler. Seçimlerin bu yüksek anlamı dikkati toplamaktan geri kalmayacaktır. Çocuklarınızın özgür oylarıyla yurdun yazgısını kalben güven duyduğu ellere emanet eden Türkiye milli ülküsünde kararlı ve milli çalışmada sarsılmaz birlikle, saygın ve güçlü bir varlık olduğunu bir kez daha göstermiş oluyor. Güvenimizi sağlamlaştıran ve yücelten aziz vatandaşlarıma geleceğe ve yeni başarılarla güvenimizin güçlü bir durumda bulunduğunu hatırlatırım.”²⁵⁶

Seçilen milletvekilleri meclis açılmadan önce toplanan CHF İkinci Büyük Kurultayı'na (15-23 Ekim 1927) katılarak²⁵⁷ 15-20 Ekim 1927 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından okunan Büyük Nutuk'u²⁵⁸ dinler.

2-Genel Seçimin Kars'taki Sonuçları

Seçim kararı alındıktan sonra Kars vilayetinde Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Bedir (Fırat) Bey, Mehmet Halit (Onaran) Bey, Baha Tali (Öngören) Bey, Sadrettin (Hattusas) beylerin adaylıkları 30 Ağustos 1927 günü Mustafa Kemal Paşa tarafından açıklanmıştır²⁵⁹.

²⁵⁵ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.588. Hakimiyeti Milliye, 31 Ağustos, 1927.

²⁵⁶ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.588-589. Hakimiyeti Milliye, 8 Eylül 1927.

²⁵⁷ Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara, 1927. Tuncay Dursun, Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları, Ankara, 2002, s.11-33. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..., s.370.

²⁵⁸ Nutuk, Mustafa Kemal Paşa tarafından Milli Mücadelenin askeri siyasi ve diplomatik tarihini anlattığı Samsuna çıkış tarihi olan 19 Mayıs 1919 tarihiyle 1927 yıllarındaki olayları kapsayan bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından 15-20 Ekim 1927 yılında 36, 5 saatte okunan muhteşem bir eserdir. Bkz. Zeynep Korkmaz, Nutuk, İstanbul, 2010.

²⁵⁹ İki dereceli olarak gerçekleşen seçimlerde ikinci seçmenler için yapılan seçim yukarıda belirtildiği gibi 30 Temmuz'da başladı ve 5 Ağustos'ta sona erdi. İkinci seçmenlerin katıldığı milletvekili seçimleri ise 2-6 Eylül tarihleri arasında gerçekleşti. 1927 nüfus sayımına göre Kars Vilayetinde 204.098 nüfus tespit edildi. Bu

Buna göre Ahmet (Ağaoğlu) Bey²⁶⁰, Bedir (Fırat) Bey²⁶¹, Mehmet Halit(Onaran) Bey²⁶², Baha Tali (Öngören)Bey²⁶³, Sadrettin (Hattusas) Bey²⁶⁴ toplam 479 ikinci seçmenden 444'ünün katılımı ile Kars merkezden 90, Kağızman'dan 39, Sarıkamış'tan 70, Arpaçay'dan 57, Ardahan'dan 53, Göle'den 44, Posof'tan 54, Çıldır'dan 37 oy alarak 444 oyla Kars milletvekilliklerine seçildiler. Seçilen milletvekillerinden beşi de genel merkez tarafından aday gösterilen kişilerdir ve hiçbiri Kars doğumlu değildir. Ahmet Bey ilk dönemde Kars Milletvekilliği yaptı. Diğer milletvekilleri ise ilk defa Kars Milletvekili olarak meclise girmiştir.

3-Milletvekili Ara Seçimlerinde Kars (1928)

Kayseri Milletvekili İsmail Hakkı Bey'in henüz Ankara'ya gelmeden vefat etmesi üzerine 316 yerine 315 üye ile çalışmalarına başlayan III. Dönem TBMM'nin üye sayısında vefat, istifa, bir başka göreve atanma, ayrılma ve milletvekilliğinin düşürülmesi gibi nedenlerle eksilmeler olmuştur²⁶⁵. Bu eksiklikler yapılan ara seçimlerle giderilmeye çalışılmıştır. Kars'da III. Dönem Kars Milletvekilliği'ne seçilen ve 1 Kasım 1927'de Meclise katılan Bedir (Fırat) Bey'in 14-15 Mayıs günü Tarsus'ta kalp krizi geçirerek vefat etmesi nedeniyle²⁶⁶ seçim kararı alınır.

25 Ekim 1928'de yapılan seçimlerde Kars Milletvekilliği'ne aday olan Faik (Bermek)²⁶⁷ Bey Kars Merkezden 57, Kağızman'dan 33, Sarıkamış'tan 70, Arpaçay'dan 55, Ardahan'dan 38, Göle'den 37, Posof'tan 44 ve Çıldır'dan 33 oy alarak toplam 367 oyla

sayım sırasında bugün Kars'a bağlı bulunan Iğdır ve Tuzluca kazaları Karsa bağlı değildi. bu yüzden yukarıdaki rakama dahil edilmedi. Kars, *CHP Yayınları...*, s.48.

²⁶⁰ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/548.

²⁶¹ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/310.

²⁶² TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/710.

²⁶³ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/707.

²⁶⁴ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/708.

²⁶⁵Bu dönemde Bolu Milletvekili Cemil Arıcan, Cebelibereket Milletvekili Hüseyin Avni Zaimler, Elaziz Milletvekili, Muhittin Çöteli, Elaziz Milletvekili Mustafa Saffet İspir, Eskişehir Milletvekilleri Ali Ulvi Bayraktar, İsmail Besim Paşa, Mehmet Sait Hasbi, İzmir Milletvekili Mustafa Necati Uğural, Kars Milletvekili Bedir Fırat, Kayseri Milletvekili, İsmail Hakkı Bey, Konya Milletvekilleri Bekir Sümer ve Musa Kazım Onar, Maraş Milletvekili Nurettin Özdemir, Niğde Milletvekili, Atullah Atay, Ordu Milletvekili Halit Sıtkı Kumru ve Zonguldak Milletvekili Tunalı Hilmi Bey vefat ettiler. Diyarbakır Milletvekili. İbrahim Tali Öngören Umumi Müfettişliğe atandığından istifa etti. Diğer Diyarbakır Milletvekili Ahmet Mithat Kalabalık 11 Aralık 1927 de İstanbul valiliğine atandığından istifa etti. Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü Taray Bern Elçiliğine atandığından, İstanbul Milletvekili Behiç Erkin ise Peşte elçiliğine atandıklarından istifa ettiler. İstanbul Milletvekillerinden Ali Fuat Ağralı sebep belirtmeden istifa ederken, İstanbul Milletvekili Süreyya İlmende izin dilekçesinin kabul edilmemesi üzerine istifa etmişlerdi. Bu dönemde ayrıca Bilecik Milletvekili Takiyeddin Fikret Onuralp, Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey ile Cebelibereket milletvekilleri İhsan Eryavuz ile Ali Rıza Bebe ise dolandırıcılık ve görevi suiistimalden milletvekilliğinden çıkarılacaklardı. Bkz. C. Avcı, *III.Dönem TBMM'nin Yapısı...*, s.43-49.

²⁶⁶BCA, 030.10.74.487.5 Varak No:1-3.

²⁶⁷BCA, 030.10.74.487.1.

Kars Milletvekili'ne seçilir²⁶⁸. 19 Aralık 1928'de mazbatasını alan Faik Bey,²⁶⁹ 17 Ocak 1929'da Meclise katılır. Ara seçimlerin sonuçlarının açıklanmasıyla birlikte 1861 Manastır doğumlu Faik Bey, Kars Milletvekili olarak Meclise girer.

4- III. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri

a)Ahmet (Ağaoğlu) Bey

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, milletvekili seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra 21 Ekim 1927'de CHF Kars milletvekili olarak mazbatasını alır. 1 Kasım 1927'de meclise katılır. 14 Kasım 1927'de mazbatasını onaylar. Bu dönem içerisinde CHF milletvekili olarak görevine devam eden Ahmet Bey, 12 Ağustos 1930'da ikinci çok partili hayata geçiş denemesi olan SCF'nin kurulmasıyla birlikte 18 Ağustos 1930'de SCF'ye geçerek çalışmalarına burada devam eder²⁷⁰. Fırkanın belediye seçimlerinde çalışan Ağaoğlu, 17 Kasım 1930'da fırkanın kapanmasıyla: "*Evet fesih kararı verdik yeni bir fırka teşkil etmemiz mevzuu bahis değildir, Halk Fırkası'na avdet etmek niyetinde değilim meclisteki vaziyetim müstakil mebus vaziyeti olacaktır.*"²⁷¹ diyerek Halk Fırkası'na dönmeyeceğini vurgulamıştır.

Tek Parti içinde demokrasi olmayacağını düşündüğü için bağımsız milletvekilliğini devam ettirmeyi savunarak mecliste daha serbest hareket edeceğini dile getirir²⁷². Ahmet Bey bu dönemde liberal fikirleri savunur. Tek parti yönetiminin denetimsizliği ve CHF yönetimini eleştirmeye yazılarıyla devam eder²⁷³. SCF'da Ahmet Bey, Süreyya Paşa ve Haydar Bey hariç partinin diğer bütün üyeleri CHF'na geçer. Ahmet Bey bu dönemin sonunda aldığı kararla milletvekili seçimlerine 1939 yılındaki vefatına kadar bir daha girmez²⁷⁴.

²⁶⁸ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/709.

²⁶⁹BCA, 030.10.74.487.9.

²⁷⁰ A. Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları...*, s.2-3; Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, İstanbul, 2004, s.74. Fahri Sakal, Ağaoğlu Ahmet Bey, Ankara, 1999, s.51; Yasin Cengiz, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Kapanışı Sonrasında Mutedil-Muhalef Bir Kimlik Olarak Ahmet Ağaoğlu ve Basındaki Sesi Akın Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (YYT), Konya, 2008, s.27. *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları*, (Yay.Haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlioğlu), İstanbul, 2010, s.76

²⁷¹*Akşam*, 18 Kasım 1930, S. 4347, s.3.

²⁷² F. Sakal, *Ağaoğlu Ahmet Bey...*, s.207.

²⁷³ Hakkı Uyar, "1930'larda Türkiye Basınında Liberal Muhalefet: Ağaoğlu Ahmet Bey'in Akın Gazetesi", *Toplumsal Tarih Dergisi* 7/41 (Mayıs 1997), s.43.

²⁷⁴H. Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi...*, s.307.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey mecliste; 1 Kasım 1927-18 Ağustos 1930 CHF Kars Milletvekili, 18 Ağustos 1930-17 Kasım 1930 SCF Kars milletvekili, 18 Aralık 1930-25 Nisan 1931 bağımsız milletvekili olarak görev yaptı. Meclis'te bulunduğu sürece ülkenin sorunlarına duyarsız kalmaz. Ülkenin sorunlarını dile getirir. Eğitim sorunlarıyla ilgili katıldığı toplantılarda düşüncelerini belirtir. 5 Mayıs 1928'de parasız yatılı öğrencilerin mecburi hizmetlerine dair düzenlenen toplantıda söz alarak babasız veya annesiz kalan bir öğrencinin başarılı olamayacağını veya okulu bırakmak zorunda kalacağını belirtir. Böyle bir durumda öğrencinin tazminatı ödeyemeyeceğini düşünerek bu maddenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini dile getirir²⁷⁵.

18 Mayıs 1930'da Maarif Vekâleti bütçesi münasebetiyle söz alarak memlekette ilmi doğuracak olan Darülfünun'un bugün yetim bir vaziyette olduğundan bahsederek memnuniyetsizliğini şu şekilde ifade etti:

“Hükümet bütün memurini yukarıdan aşağıya düşündü ve her zümreyi muayyen miktarda terfi ettirdiği halde her nedense Darülfünun unutuldu. Halbuki bütün bu irfanın membaı Darülfünun'dur. Darülfünun muallimleri ki bu irfanı doğuracaklardır. Fakat bugün aç ve perişan bir haldedirler .”²⁷⁶

Üniversite reformuna üç yıl kala yapılan bu konuşma oldukça dikkate değerdi. Sağlık alanında düzenlenen toplantılarda söz alan Ahmet Bey, 14 Mayıs 1928'de “İspençiyariye Vergisi” ve “Tıbbiye Kanunu” münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak: “Efendim ispençiyariye kelimesi nedir? Bu kelime ne Arapçadır ne Türkçedir, ne de Farsçadır. Bunun Türkçesi kullanılsa daha iyi değil midir? Bunun karşılığı yok mudur? Ecza kelimesi olsa daha iyi olmaz mı?”²⁷⁷ demiştir. Bu, Türkçeye ne derece önem verdiğini gösterir. 17 Nisan 1930'da Umumi Hıfzıssıhha Kanunu münasebetiyle düzenlenen toplantıda; doktorların idari yönden ve mesleki yönden amirlerinin kim olacağını ve kime karşı sorumlu olacaklarını açık şekilde belirtmelerini ister²⁷⁸. Onun bu konudaki girişimi bakanlığın yönetim silsilesinin daha belirginleşmesine yardımcı olur.

24 Mayıs 1928'de Rus kâğıt parasının ve altınlarının değiş tokuş edilmesi ve kıymetli menkulün kaldırılmasına dair kanun münasebetiyle söz alarak Rusya'nın, Türkiye ile ilgili ne kadar kıymetli şeyi varsa orada kullanılmadığını, dolayısıyla değiş-tokuş

²⁷⁵TBMMZC, 4/71, s.38.

²⁷⁶TBMMZC, 19/60, s.106.

²⁷⁷TBMMZC, 4/75, s.134.

²⁷⁸TBMMZC, 18/48, s.71.

yapmanın gereksizliğini dile getirerek; eğer bu vasıtayla iki ülke arasında dostluk kurulması amaçlanıyorsa bunun iki taraflı olması gerektiğini belirtir²⁷⁹.

Yine aynı gün, Samsun Sahil Demiryolları'nın Türk Anonim Şirketi'nden 300 bin liralık hisse senedi alması hakkındaki kanun münasebetiyle söz alarak hususi bir teşebbüsün genel hizmetlerden sayılmasının doğru olmadığını, kim olursa olsun birisi, tarafından yapılmış olan teşebbüsün genel hizmetlerle ilgisi olmadığını belirterek, genel hizmetlerin yalnızca devlet tarafından yapılacağını²⁸⁰ açıklar. Aynı gün son konuşması da Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti ile imzalanan meralar hakkındaki antlaşmanın süresinin dört ay daha uzatılması hakkındaki kanun münasebetiyle söz alarak oradaki halkın büyük çoğunluğunun hayvancılıkla geçindiğinden dolayı Gürcü halkı için hayvancılığın çok önemli olduğunu söyler. Kars'taki hayvanlara oradaki hayvanlardan hastalık geçtiğinden ülkenin çıkarları düşünülerek en iyi kararın verilmesi gerektiğini tavsiye eder²⁸¹.

28 Aralık 1928'de 810 numaralı kanunun "*Muhacirlere Toprak Verilmesi Hakkındaki Kanun*" Medeni Kanun ile kaldırılmış olup olmadığını açıklaması hakkındaki mazbata münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak, Kars vilayetinde toprakların büyük kısmının tapusu olmadığını, dolayısıyla burada yaşayan vatandaşların adli mahkemelerde kendilerini savunamadıklarını belirterek, Kars vilayetinin bu durumunun görüşmeye ilave edilerek, meselenin görüşülmesini ister²⁸².

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, ülke ekonomisinin görüşüldüğü bir çok oturuma katılarak görüşlerini dile getirir. 23 Mart 1929'da "*İmha Edilen Kâğıt Para Miktarının Tespiti Hakkındaki Kanun*" münasebetiyle söz alarak kâğıt paraların imha edilmeye ne zaman başladığını sordu²⁸³. 18 Nisan 1929'da İcra ve İflas Kanunu'nun uygulanışına ait kanun münasebetiyle düzenlenen toplantıda çıkarılan kanun gereği devlete borcu olup da ödemeyenlerin hapis cezasının kaldırılmasından dolayı adliye vekilini tebrik eder²⁸⁴.

12 Nisan 1930'da Tütün İdaresi Hakkında Kanun'a ilave kanun münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak Tütün İdaresi'nin devletin elinde kalması gerektiğini öne sürer. Ayrıca bu alanda Avusturya ile ülkemizi kıyaslayarak: "*Avusturya'da tütün*

²⁷⁹TBMMZC, 4/82, s.364-365.

²⁸⁰TBMMZC, 4/82, s.366.

²⁸¹TBMMZC, 4/82, s.374.

²⁸²TBMMZC, 6/16, s.64.

²⁸³TBMMZC, 9/43, s.43.

²⁸⁴TBMMZC, 10/54, s.7.1.

ekilmediği halde yılda tütün gelirlerinden 60 milyon kazanırken bizim ülkemizde ekip ürettiğimiz halde 24 milyon kazanıyoruz bunun sebebi nedir?” diyerek bir eleştiri yöneltir²⁸⁵. 3 Haziran 1930’da Askeri ve Mülki Tekaüd Kanunu münasebetiyle düzenlenen toplantıda; milletvekilliği görevini sürdüren kişilerin milletvekilliği süresinin emekliliğe sayılmaması gerektiğini ileri sürer²⁸⁶.

10 Haziran 1930’da Şeker Şirketi’ne İştirak ve Avans Verilmesine Dair Kanun tasarısıyla düzenlenen toplantıda söz alarak; Uşak Şeker Fabrikası’na devletin ne kadar yardım yaptığını, fabrikanın bu kötü duruma düşmesinin temel sebebinin kimler olduğunu ve eğer bu fabrika devlet tarafından desteklenirse, fabrikanın gelişip gelişmeyeceğini sormuştur. Ayrıca şeker fabrikalarına gerekli devlet desteği sağlanırsa, bu paranın devlet bütçesinden sağlanacağını akıldan çıkarılmamasını istemiştir. Son olarak bu konuda tekrar söz alarak şeker fabrikasının üretim ve satış fiyatlarını açıklamıştır. Bu kadar kâr eden bir şirket nasıl oluyor da zarar etmiş gösteriliyor” diyerek şeker fabrikası yöneticilerini eleştirir²⁸⁷.

4 Temmuz 1930’de CHF Kars milletvekili olarak yaptığı konuşmasında Ankara Şehrinin İmar Müdüriyeti 1930 senesi bütçesine ilave tahsisat verilmesine dair kanun münasebetiyle düzenlenen toplantıda; Ankara Belediyesi’nde uzmanlık heyeti ve İmar Müdürlüğü adlı iki teşkilatın olduğunu belirtir. Bunların faaliyet alanları ayrı olduğu halde belediyeye bu iki kadronun verilmesinin maddi anlamda devlete zarar verdiğinden dolayı belediye içinde bunlardan birinin kapatılmasını ister. Eğer gerçekten bu teşkilatlar gerekliyse buraya seçilecek elemanların da alanlarında uzman kişilerden seçilmesi gerektiğini ileri sürdü.

25 Eylül 1930’de Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmada bütçe hesaplarının gerçek olmadığını ve bütçeye ait maliyenin verdiği rakamlar arasında büyük fark olduğunu dile getirerek; özellikle bütçenin gerçek durumunu öğrenmek amacıyla getirilen Müller’in raporlarının gerçeği yansıttığını ve bu raporların dikkate alınmasını ister²⁸⁸.

Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Menemen Olayı’nın görüşüldüğü 1 Ocak 1931 tarihli oturumda söz alır. Eski SCF milletvekili olan Ahmet Bey’in konuşması sık sık gürültülerle

²⁸⁵TBMMZC, 18/46, s.39.

²⁸⁶ TBMMZC, 20/68, s.332.

²⁸⁷TBMMZC, 20/74, s.163-169.

²⁸⁸TBMMZC, 21/82, s.21-22.

ve müdahalelerle kesilir. Kendisinden önce konuşma yapan İsmet Paşa'nın konuşmasından basın özgürlüğünün tehdit edilmeyeceğini anladığını ve bundan memnuniyet duyduğunu ifade ettikten sonra, asıl korkulması gerekenin Kubilay şehit edilirken halkın seyirci kalması olduğunu söyler. Ahmet Bey'e göre, İsmet Paşa'nın sözünü ettiği tedbirler geçici idari tedbirlerdir. Bu olayın tekrarlanmamasında en önemli görev aydınlar, eğitimciler, gazeteciler, sanatçılar gibi topluma yol gösteren kesimlere düşmektedir. Ahmet Bey konuşmasına devam ederken, diğer vekillerin müdahalesi sözü bir anda muhalefete, muhalif basına ve SCF'na getirir. Konuşmasında Menemen'de altı esrar bağımlısının gerçekleştirdiği olayın tahkikat ve yargılama sürecinin sadece bu kadarla sınırlı kalamayacağı, muhalif basına, İsmet Paşa Hükümeti'ne muhalefete doğru gidişinden duyduğu endişeyi anlatır. Ahmet Bey konuşmasının son bölümünde Urfa Milletvekili Ali Saib Bey'in sert eleştirilerine maruz kalır²⁸⁹.

b) Mehmet Halit (Onaran) Bey

Mehmet Halit (Onaran) Bey, 1881'de İzmir'de doğmuştur. Konak Pazaryeri Mahallesi kütüğüne kayıtlıdır. Babası Büyükçelebioğlu ailesinden Mahmut Efendi, annesi Şerife Hanım'dır. Evli, üç çocuk sahibidir. İzmir Lisesi'nden mezun olur. Özel dersler alarak Fransızca öğrendi. 1897'de İzmir Mahkemesi Şer'iyye Mümeyyizliği'ne atanır. Aydın'da Aralık 1918'e kadar çalıştı. 1919-1922 yılları arasında resmi görev yapmadır. Bir süre İzmir'de kalarak düşmanın harekâtını gizlice izleyip Rodos yolu ile elde ettiği bilgileri milli örgüte iletir. Etkinliği düşmanca anlaşılması üzerine tutuklanır. Ancak kaçmayı başarıp, milli cepheye geçer. 9 Eylül 1921'de İzmir'in kurtarılması üzerine İzmir'e dönerek Ekim 1922'de İzmir Yazı İşleri Müdürlüğü'ne atanır. Nisan 1925 tarihinde İzmir İli Vali Yardımcılığı görevine getirilir. Görevde iken TBMM Kars Milletvekilliği'ne seçilir. Bu dönemden sonra IV. Dönem ve V. Dönem Burdur, VI. Dönem Muş Milletvekilliği'ne seçilir. İzmir Karşıyaka'da 18 Mart 1964 te ölür²⁹⁰.

III. Dönem milletvekili seçimlerinden sonra 24 Ekim 1927'de mazbatasını alarak, 1 Kasım 1927'de Kars Milletvekili olarak meclise katılır. Mazbatası 14 Aralık 1927'de onaylanır. Mecliste İçişleri Komisyonu'nda çalışır. Genel Kurul'da 22 Mayıs 1930'da Demiryolları ve Limanları Genel İdaresi'nin 1930 yılı mali senesi bütçe kanunu münasebetiyle düzenlenen toplantıda bir kez söz alır. Bu toplantıda İzmir Demiryolları'nın

²⁸⁹Barış Ertem, "TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre Kubilay Olayı", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (Ekim 2011-Mart 2012- 2012), s.108-109.

²⁹⁰TBMM, Tercüme- i Hal Varakası, 3/710; *TBMMAlbümü...*, s.156; *Türk Parlamento Tarihi, III...*, s.357-358.

yolcu nakliyatının harpte ne kadar sıkıntı yarattığını açıklar. Aynı şekilde eşya nakliyatının da sıkıntılı olduğunu da ifade eder²⁹¹.

SCF'nin kapatılmasından sonra CHF Aydın Teşkilatı'nı yeniden teşkilatlandırmak amacıyla 1930 belediye seçimleri sırasında görevli olarak Aydın'a gider. Aydın Türk Ocağı'nda kapatılmış olan SCF üyeleriyle bir toplantı yapıp, 7 Eylül İlkokulunda öğretmenlere Halk Fırkası'nın yeni oluşumuyla ilgili bilgi vererek öğretmenlerin görüş ve dileklerini dinler. Toplantıdan sonra çoğunluğu eski SCF'li on kişiyi Aydın ilinde CHF Aydın teşkilatını kurmakla görevlendirir²⁹². Bunların içerisinde Adnan (Menderes) Bey de vardır. CHF Teşkilatı tekrar kuruluncaya kadar Aydın'da kalır. Kazaları tek tek dolaşarak yeni kurulan heyetler göreve başlayıncaya kadar oradan ayrılmaz²⁹³.

c) Baha Tali (Öngören) Bey

Baha Tali (Öngören) Bey 1881'de İstanbul'da doğdu. Kadıköy Suadiye Mahallesi nüfusuna kayıtlıdır. Babası Yusuf Tali Paşa, annesi Rasime Hanım'dır. Belkız Hanım'la evli ve bir çocuk babasıdır. 1901 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuş, aynı yıl İstanbul Nokta Postanesi'nde memur olarak göreve başlamıştır. Sırasıyla Mart 1902'de aynı yerin Mevrude Emaneti Memuru, Eylül 1902'de Havalename İdare Kalemi Memuru ve 1906'da Posta İdare Kalemi Memuru olur. Bu görevde bulunduğu sırada Hükümet tarafından öğrenimini tamamlamak üzere Kasım 1908'de Paris'e Posta, Telgraf, Telefon Yüksek Okulu'na gönderilir. 1910'da öğrenimini tamamlayarak yurda döner. Aralık 1911'de İstanbul Fen Müfettişi, Mayıs 1912'de Bursa Fen Müfettişi, Temmuz 1914'te Telgraf Genel Müdürlüğü Telefon Şubesi Müdürlüğü'ne terfi eder. Mayıs 1918'de Batum Posta, Telgraf Müdürü olur. Ocak 1919'da Telgraf Umuru Müdür Yardımcılığı'na, Ağustos 1923'te Posta Umuru Müdürlüğü'ne ve 2 Aralık 1926'da Telgraf Umuru Müdürlüğü'ne yükselir. 1924'te Stockholm Posta Konferansı'na, Ağustos 1927'de Lahey'de toplanan Tayyare Postaları Konferansı'na hükümet delegesi olarak katılmıştır. Telgraf Umuru Müdürü bulunduğu sırada yapılan seçimlerle III. Dönem Kars Milletvekili olur. IV. ve V. Dönemde de Kars'tan Milletvekili seçilen Baha Tali Bey 1950 yılına kadar

²⁹¹ TBMMZC, 19/62, s. 176-177.

²⁹² Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39 (Ankara 2006), s.142-143.

²⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderesin Dramı (1899-1960)*, İstanbul, 1989, s.87.

Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği'nde bulunmuş, 5 Ocak 1957'de ölmüştür²⁹⁴. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'in kardeşidir.

Kars Milletvekili seçildikten sonra 21 Ekim 1927'de mazbatasını alarak 1 Kasım 1927'de Meclise katılmıştır. 14 Kasım 1927'de mazbatasını onaylanır. Mecliste İçişleri ve Seçim Mazbatasını İnceleme Komisyonları'nda çalışmıştır. 5 Mart 1928'de Posta Kanunu'nun 31. Maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi verir. Bu kanun teklifi Dâhiliye Encümeni'nde görüşülerek kabul edilir. Kanun oylaması sırasında üç yüz on altı üyeden, yüz seksen iki kişi oylamaya katılarak evet oyu verir. Oylama sonucu kabul edilen madde şöyleydi: "*Reis-i Cumhuriyet tarafından gönderilecek resmi mektuplar posta ücretinden muaftır.*"²⁹⁵

d) Ahmet Sadri (Hattusas) Bey

1883 yılında Ankara'da doğdu. Babası Eski Ankara Mebusu Köprülüzade Dr. Kasım Nuri Bey, annesi Lütfiye Hanım'dır. Evli dört çocuk babasıdır. İlk ve orta öğrenimini tamamlayarak 14 Eylül 1900'da İstanbul Tıbbiyesi'ne girer. 21 Mayıs 1906'da mezun olur. Aynı yıl Prosova ilçesi belediye tabipliğine atanır. Daha sonra 1907'de Keskin, 1908'de Kayalar, 1909'da Debre, 1911 ve 1912'de Manastır Belediyesi Baştabiplikleri'nde bulunur. Bu sırada bir sağlık ekibi ile Trablusgarp Savaşı'nda Tobruk'a gider. 1913'te geri dönerek Trabzon Belediyesi Baştabipliği ve Ankara İli Seyyar Tabipliği görevlerinde bulunur. 1914'te Samsun Merkez Tabipliğini üstlenir. Daha sonra Trabzon Sağlık Müdürü olur. Trabzon'un Rus İşgaline uğraması üzerine, il merkezi Ordu kazasına taşınır.

1917-1918 yıllarında Trabzon Valiliği'ne vekâlet eder. 1919'da Ferit Paşa Hükümetince gözaltına alınarak İstanbul'a getirilir. 1920'de Balıkesir'de Kuvayı Milliye'ye katılır. 1921'de Trabzon Sağlık Müdürü olur. Bu arada Giresun'da çalışır. İzmir'in kurtarılmasından sonra İzmir Sosyal ve Sağlık Müdürü olur. 1925'te CHF İzmir İli Mutemetliği görevi verilir. 1926'da Fırka'nın Bölge Müfettişliği'ne yükselir. Bu görevde iken seçimlere katılarak III. Dönem Kars Milletvekiliği'ne seçilir. Sadrettin Bey Kars Milletvekili olarak seçildikten sonra 21 Ekim 1927'de mazbatasını alarak, 1 Kasım 1927'de meclise katılır. 14 Kasım 1927'de mazbatasını onaylanarak Mecliste Maliye ve Teşkilatı Esasiye Komisyonları'nda çalışır²⁹⁶. Dönem içerisinde herhangi bir konuda söz alarak fikir belirtmemiştir. Milletvekiliği devre sonuna kadar sürer. 1932'de Sağlık ve

²⁹⁴TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/707; *TBMM Albümü*, s.155; *Türk Parlamento Tarihi*, III, s.359-360

²⁹⁵ *TBMMZC*, 3/50, s7-9.

²⁹⁶TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/708; *TBMM Albümü*, s.156; *Türk Parlamento Tarihi*, III, s.361-362.

Sosyal Yardım Bakanlığı V. Bölge Müfettişliği'ne atanır. Birinci Genel Müfettişlik Sağlık Müşaviri bulunduğu sırada 1943 yılında ölür.

e) Bedir (Fırat) Bey

1872'de Adıyaman Kâhta İlçesi Köllük Köyü'nde doğar. Rüşvan Aşireti Reisi Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. Tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuştur. Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın taraftarı olarak bütün aşiret kuvvetleriyle emrine girmiş, işgal altındaki Gaziantep'te Fransız kuvvetleriyle savaşmıştır. Altı yerinden kurşun yarası alır. TBMM'nin I.Dönemi için yapılan seçimlerde Malatya Milletvekili olur. Cephedeki görevi dolayısıyla 18 Ağustos 1920'de Meclise katılır. Güney Cephesi'ndeki harekâtın devam etmesi nedeniyle 1 Eylül 1921'de meclis kararıyla izinli sayılarak vatan hizmetini sürdürür²⁹⁷. Milli Mücadele'deki hizmetleri nedeniyle Kırmızı Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası'yla 11 Şubat 1925 günü ödüllendirilir.

II. Dönemde tekrar Malatya'dan, III. Dönemde ise Kars'tan milletvekili seçilir. Bedir Bey, III. Dönem Kars Milletvekilliği'ne seçildikten sonra 21 Ekim 1927'de mazbatasını alarak, 1 Kasım 1927'de Meclise katılır. 14 Kasım 1927'de mazbatasını onaylanır. Kars Milletvekili olduğu dönemde Mersin'de kalp krizi geçirerek 15 Mayıs 1928'de ölür. Evli olup dokuz çocuk babasıdır. 1934 yılında Soyadı Kanunu'nun çıkmasıyla ailesi "Fırat" soyadını alır. 14-15 Mayıs 1928'de öldüğü için Mecliste herhangi bir faaliyetine rastlanmaz²⁹⁸.

f) Faik (Bermek) Bey

1861'de Manastır'da doğdu. İstanbul nüfusuna kayıtlıdır. Babası İsmail Efendi, annesi Hediye Hanım'dır. Şefika Hanım'la evli, üç çocuk babasıdır. İlk ve ortaöğrenimini Manastır'da tamamlayarak, 1883'de Manastır Askeri Lisesi'nden mezun olur. 1886'da üsteğmen 1891'de yüzbaşı rütbesine yükselir. 1896'da Manastır Askeri Lisesi matematik öğretmenliğine, 1901'de kıdemli yüzbaşılığa terfi edip Üsküdar Askeri Rüştüyesi Fransızca öğretmenliğine; 1907'de Selanik Redif Alayı Komutanlığı'na atanır. 1912'de Kaymakamlığa terfi ederek Drama Redif Alay Komutanı olur. Drama Tümeni ile Balkan Savaşları'na katılır. Selanik'in düşman eline geçmesi üzerine arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gelir. 1913 yılında Çatalca Komutanlığı emrine verilir. Buradan Ankara Redif Tümeni'nin Ayaş Alayı Komutan Vekilliği'ne atanır. Tümeni ile birlikte Çatalca hattı

²⁹⁷ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/310; *TBMM Albümü*, s.156; *Türk Parlamento Tarihi*, III, s.361-362.

²⁹⁸ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/310.

savunmasında bulunur. Bu sırada rahatsızlandı ve malulen Ağustos 1913'te emekliye ayrılır.

Kasım 1928'de Adapazarı'nda matematik öğretmenliği yaptığı sırada TBMM'nin III. Dönem ara seçimlerinde Kars'tan milletvekilliğine seçilir. Faik Bey III. Dönem ara seçimlerinde Kars Milletvekili seçilerek 19 Aralık 1928'de mazbatasını alıp, 17 Ocak 1929'da meclise katılır²⁹⁹. Dönem içerisinde herhangi bir konuda söz alarak fikir belirtmemiştir.

B-CHP VİLAYET KONGRESİNDE KARS'IN SORUNLARININ GÜNDEME GELMESİ VE ÖNERİLEN ÇÖZÜMLER

1-İl Örgütü Bünyesinde Yetkili Kurullar İçin Yapılan Seçimler

CHF Kars İl Örgütü Vilayet İdare Heyeti'ni belirlemek amacıyla 1929'da bir kongre düzenler. Yapılan seçimler sonucunda Meclis-i Umumi Vilayet azasından Bekir Bey, Belediye Başkanı Hüseyin Bey, Tüccar Remzi Bey, Kasım Bey ve Vahit Bey yeni idare heyeti üyeliğine seçilen isimlerdir³⁰⁰. 1929 yılının sonunda üyelik seçimleri tekrarlanarak Hüseyin Bey, Remzi Bey, Kasım Bey, Meclis Umumi Azası'ndan Kahraman Bey, Karşlı Zülfikar Efendi, Belediye Başkanı Emekli İstihkâm Yüzbaşı Kenan Bey, Eski Kars Mebusu Fahrettin Bey yeni idare heyetine seçilir³⁰¹.

Kars CHF, 14 Ocak 1930 Salı günü İl Başkanı Şerafettin Bey'in başkanlığında İl Genel Meclisi'nin yeni üyelerinin katılımı ile bir toplantı yapar. Şerafettin Bey, Fırka'nın gelecek dönem için yapacağı faaliyetleri anlattıktan sonra; *“Bu yeni meclisin hem vatana hizmet edeceğinden, hem de üyelerin bu hayırlı görevi layıkıyla yapacağından kimse zerre kadar şüphe etmesin.”* diyerek konuşmasını bitirir. Daha sonra idare heyeti seçilir. İdare heyetine Şerafettin Bey, Hüseyin Bey, Halim Bey, Salim Bey ve Musa Bey seçilir. Başkanlığına Hüseyin Bey, üyeliklere Eyüp ve Salim Beyler getirilir³⁰².

Grup İdare Heyeti'nin kurulmasından sonra çalışmalarına devam eden CHF Kars Teşkilatı 10 Kasım 1930 Pazartesi günü CHF Kars Vilayet Kongresi'ni düzenledi. Kongre, kazalardan gelen üyelerin katılımıyla fırka binasında toplanır. Merkez İlçe İdare Heyetleri

²⁹⁹ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, 3/709; *TBMM Albümü*, s.155; *Türk Parlamento Tarihi*, III, s.355-356.

³⁰⁰ *BCA*, 490.01.284.1138.2.

³⁰¹ *BCA*, 490.01.284.1138.2.

³⁰² *Kars Vilayet Gazetesi*, 19 Aralık 1930, S.7, s.1.

de hazır bulunur. Kongreyi açan Şerafettin Bey açılış konuşmasında 1927 yılı ile 1930 yılı arasındaki geçen olayları karşılaştırmalı olarak açıklanır.

Yapılan oylama sonucu başkanlığa Şerafettin Bey, ikinci başkanlığa merkez üyelerinden Halim Bey, kâtipliğe merkez kazası üyelerinden Eyüp ve Veyis beyler getirilerek, Nizamname ve Layiha Encümenlikleri için de beşer üye seçilir. Seçimlerin tamamlanmasından sonra 11 Kasım 1930 Salı akşamı kongre partililerinin ve Vali Salih Salim (Gündoğan) Bey'in de katıldığı bir yemek düzenlenir. Daha sonra 1930-1931 yıllarında Vilayet İdare Heyeti'nde görev alacak kişilerin isimleri açıklanır: Hüseyin Han Bey, Çilingiroğlu Halim Bey, Avukat Ömer Kamil Bey, Ardahanlı Tüccar Kahraman Bey, Fahrettin Bey, Zülfikar Bey, Kahraman oğlu Mehmet Bey³⁰³.

Kongre çalışmalarının sonuçlanmasından sonra İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya kongre ile ilgili olarak telgraflar çekilir. Mustafa Kemal Paşa'ya Kongre Başkanı Şerafettin Bey tarafından çekilen telgrafta: “*Yüksek riyasetleriyle mübahi bulan CHF Vilayet Kongresi azalarını ve tazimlerini şeref eylerim efendim.*” der ve Mustafa Kemal Paşa aldığı telgrafa cevap olarak: “Kongre münasebetiyle hakkımda izhar bulunulan samimi hislere teşekkür ederim.” diyerek kongreden dolayı Kars teşkilatını tebrik eder. Kongre Başkanı Şerafettin Bey Başvekil İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta ise; “Fırkamızın Kars Vilayet Kongresi azaları, hissiyatı tazim kararlarını zati devletlerine arz ve teyide karar vermiş olduklarını arz eylerim efendim.” diyerek kongre çalışmaları hakkında İsmet Paşa'yı bilgilendirmiştir. Başvekil İsmet Paşa cevabında kongre üyelerine teşekkür ederek başarılar diler³⁰⁴.

2- Kars'ta CHF İl Örgütü ile Halk Arasındaki İlişkiler ve İdari Yaklaşım Sorunları

CHF Kars Vilayet Kongresi'nde Kars'ın sorunları detaylı olarak görüşülür. Kars halkının uzun yıllar yabancı idarelerin elinde sistematik bir şekilde cahil bırakılma, dinini ve kültürünü unutturma siyaseti altında eğitimsiz ve milli duygulardan yoksun bırakıldığını; buna karşın Kars'ın anavatana kavuşmasından sonra da bu sorunlarını çözmekte CHP yönetiminin yetersiz kaldığı dile getirilir. Bu sorunların çözülemeyişinin nedenleri olarak Kars Vilayeti'ne Kars'ın önemi dikkate alınmadan rastgele memurlar gönderilmesi, gönderilen memurların seçiminde özen gösterilmemesi, âlimlerin şehrin

³⁰³BCA, 490.01.284.1138.2.

³⁰⁴Kars Vilayet Gazetesi, 15 Aralık 1930, S.49, s.1.

uzak ve soğukluğundan dolayı memleketle yeteri kadar ilgilenmemesi gösterilir³⁰⁵. Bu sebeplerden dolayı maddi ve manevi olarak Kars Vilayeti'nde hiçbir ilerleme olmadığı gibi mevcut eserler de muhafaza edilememiş ve Türk idaresi halka tam olarak anlatılamamıştır. Türk eserleri ve Türk idaresi Çarlık idaresiyle mukayese edilerek, Kars halkının eski Rus idaresine özlem duyduğu belirtildi. Bu durumun sorumlusu olarak Kars Vilayeti'ni yöneten kimseler gösterilir. Kars halkı hükümetini sevmek için maddi medeniyet eserlerini isteyecek kadar talebinde haddini aşan bir ölçüde olmaz. Yalnız memurların dürüst, güvenilir ve halkçı yönlerini görmek onlar için yeterli bir sebeptir.

Bu sorunların yaşandığı Kars gibi eğitim seviyesinin düşük olduğu yerlerde firkanın yalnız fikir ve düşünce olarak başarılı olmasının imkânı yoktur. Cehaletten ve menfaati her şeyin üstünde tutan, İran kültürünün tesirinden tamamen kurtarılamamış ve milli duyguları henüz tam olarak yerleşememiş olan bu vilayette başarılı olabilmek için Halk Fırkası'nın doğru olarak maddi ve sabit deliller ile birlikte halka anlatılması lazımdır. Bunu halka anlatacak kişilerde dürüst ve çalışkan memurlar olabilirdi. Fakat sonradan Kars Vilayeti'ne gelen memurlar arasında bu sıfatlara sahip memurlar oldukça azdır. Bu yüzden halk bu gibi memurların elinde her türlü haksızlıklara ve çeşitli sıkıntılara maruz bulunurken, firka mensuplarının halkın karşısına çıkıp partinin hedeflerinin büyüklüğünden bahsetmesi büyük bir cüret sayılabileceği gibi Halk Fırkası üyelerini de bu sıkıntılara rağmen dinlemeleri partiye karşı saygısızlık yapmak istemediklerindedir³⁰⁶.

Memur ciddi, çalışkan dürüst ise halkın işlerini süratle ve dürüst biçimde yapıyorsa, dertlilerin şikâyetlerini bir baba şefkatiyle dinliyorsa halkın nazarında idare de firka da iyidir. Fakat memur çıkarını düşünmüşse, halkın işlerini ancak rüşvet alarak görmüşse, halk dertlerini anlatabilmek için yetkili makamlara çıkamamışsa firka halkın gözünde çalışmıyor demektir³⁰⁷.

Kongrede Kars Vilayeti'ndeki memurların Halk Fırkası'nı, halkın gözünden düşürmesinin nedenleri şöyle sıralanmaktaydı:

1- Merkezden gönderilen memurların Kars Vilayeti'nin önemi dikkate alınmadan geliş güzel tayin edilmiş olması ve bu memurların büyük bir kısmının istenilen vasıflara sahip olmamaları,

³⁰⁵ BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:31.

³⁰⁶ BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:32.

³⁰⁷ BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:32.

2- Memur tayinlerinde doğru seçim yapılamaması ve bunların tayinlerinden önce herhangi bir araştırma yapılmamış olması, yapılan itirazlara da itibar edilmeyerek memur tayinlerinde ısrarcı davranılması,

3- Genel olarak memurlar hakkında parti örgütü tarafından gerek merkeze gönderilen, gerek mahalli makama bildirilen dilekçelerin dikkate alınmaması,

4- Makamca amir statüsünde bulunan memurların, küçük memurları sıkı bir teftiş altında bulundurmamaları,

5- Müfettişlerin vilayete hiç uğramaması, nadir olarak gelen müfettişlerin ise kararlaştırılmış olan meseleyi tahkik ettikten sonra hemen geri gitmeleri ve fırka teşkilatıyla temastan kaçınmaları,

6- Masa başında ve kâğıt üstünde çalışmak usulüyle keyifsiz olarak çalışmaları ve halkla temastan kaçınmaları,

7- Şikâyet sahiplerinin daire amirlerinin huzuruna çıkamamaları ve çıkabilenlerin de dertlerini dinlemekte tahammülsüzlük gösterilerek başlarından uzaklaştırılmaları,

8- Önemli veya önemsiz her türlü şikâyetlerin amirler tarafından bizzat mahalline gidilerek incelenme zahmetinden kaçılarak acele ile en küçük memura bırakılması ve sonucunda yapılan şikâyetlerden hiçbir sonuç çıkmaması³⁰⁸.

3- Ormanlık, Arazi, Emlak ve Hayvancılık Konularında Sorun ve Tespitler

CHF Vilayet Kongresi'nde gündeme gelen önemli bir konu da Kars'taki ormanlarla ilgili çeşitli sorunlardır. Kars'ın çam ormanlarının orman hırsızları yüzünden günden güne harap olduğu dile getirilir. Buna gerekçe olarak da; Orman ve Mera Kanununa göre köylülere ormanlardan istifade hakkı verilmemesi, bundan dolayı halkın hırsızlığa yönelmesi, orman memurlarının da menfaat icabı bu hırsızlıklara göz yummalarıdır. Mesela halkın büyük bir kısmı kanunsuz olarak ormanlardan kesilen odunlarla yakacak ihtiyacını karşıladığından, Kars'ın çam ormanlarının bu orman hırsızları yüzünden her geçen gün harap olduğu, bu durumun devam etmesi halinde beş on sene sonra ormanlık alanların tamamen yok olacağı dile getirilir. Örnek olarak, Ardahan ormanlarında yakalanan bir çete ile orman müteahhidinin evinde oturan Orman Müdürü'nün, Kars'a geldikten sekiz ay sonra on bin lira servet yaptığı gösterilmektedir. Bu yapılan hareketlerin halkın gözünde bütün orman memurlarının hırsızlık şüphesi altına girmesine neden olduğu

³⁰⁸BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:33.

belirtilerek, bu orman hırsızlıklarının önüne geçilecek tedbirlerin alınmaması halinde, Kars halkının firka hakkındaki düşüncelerinin olumsuz olacağı dile getirilir³⁰⁹.

Kongrede arazi ve emlak meselesi de gündeme getirilmiştir. Kars halkının memleketini sevmesinin en önemli nedenlerinden birinin Kars'da kendi malları olmak üzere, barınacak bir yurt ve geçimini sağlayacak bir araziye sahip olma istekleridir. Çünkü kullandıkları arazi ve emlak eşyası çoğunlukla sahipsiz ya da hükümete devir edilmiş arazi ile açık artırma usulüyle kiraya verilen topraklardan oluşmaktadır. “*Açık arttırmaya herkes katılabilir.*” maddesiyle orada yaşayan halk oturduğu evinin başka biri tarafından kiraya verilmesi ve binayı terk etmeye zorlanması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır³¹⁰. Açık arttırmaya giren halk en yüksek fiyatı vererek kendi arazisini kiralamak zorunda kalmaktadır. İhalesi yapılmayan evlerde oturanlar ise üç beş misli fiyat ödemek zorunda kalmaktadır³¹¹.

Köylünün topraklara sahip olamamasının diğer bir nedeni de buldukları hane ve dükkânları onarmak isteyen köylülere maliyece herhangi bir yardımda bulunulmamasıdır. Köylünün kendisine ait emlakının olmaması Ziraat Bankası'ndan kredi alınmasını da güçleştirir³¹². Bu sorunun çözümü olarak Kars civarındaki emlak ve arazinin derhal köylülere dağıtılması gerektiği önerildiği gibi, nüfusu çok olan köylerin nüfusunun bir kısmını, nüfusu az veya tamamen ortadan kalkmış köylere nakil edilmesi gerektiği de çözüm önerisi olarak ileri sürülmüştür³¹³.

Toprak meselesinin en önemli sorun olarak görüldüğü Kars'ta, Tapu ve Kadastro Teşkilatı kurulmamış olduğundan, devir teslim işlemleri bizzat noter tasdikiyle yapılmaktadır. Maliye kurumu bu işlemi kabul etmeyerek, bazı vatandaşların Rusya'ya göç eden Rus ve Malakanlar'dan bedeli ölçüsünde satın aldığı mülklerin mülkiyetini tanımaz. Maliye bu gibi şahıslardan dokuz sene “*müsakkafat*” yani bina vergisi alarak onların tasarruf haklarını tanıırken daha sonra hem tasarruflarını tanımadı, hem de onlardan on sekiz senelik kira bedeli ister. Ayrıca o mülklerde yapılmış olan imarları kendine mal

³⁰⁹BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:34.

³¹⁰BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:34.

³¹¹BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:34.

³¹²Kars Vilayetinde kredi veren tek banka Ziraat Bankasıydı. Bu bankanın da sermayesi az olduğundan çoğunlukla tüccarlarla iş yapmaktaydı. Bu yüzden köylüler bankadan yeterince yararlanamamaktave yüksek faizle para veren tefecilerle iş görmekteydiler. BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:441.

³¹³BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:36.

eder³¹⁴. Toprak durumu hakkında yapılan bu uygulamalar vatandaşları büyük bir ölçüde rahatsız ettiğinden, parti yönetimine karşı büyük bir tepkinin oluşmasına yol açar.

Yaylaların köylülere tahsis edilmeyip açık artırma ile kiraya verilmesi, buraların vurguncuların eline geçmesine sebep olur. Çözüm olarak yaylaların köylüye tahsis edilmesi ve yaylası olmayan köylerin başka köylerle temasa geçerek onların yaylalarından yararlandırılması kararı alınır³¹⁵.

Kars'da hayvancılığın gelişmesi için halka iyi yağ ve çeşitli peynirler yapmayı öğretmek üzere Kars'ta bir sütçülük mektebi açılması istenir. Ayrıca hayvancılığı tehlikeye düşüren sığır vebasının hayvan ihracatını önemli ölçüde aksattığı, başlıca nakil vasıtası öküz arabaları olan bu vilayetin, nakil ve ulaşım işlerinin durma noktasına geldiği belirtilir. Her sene uygulanan geçici çözümler yerine kesin çözümlerin uygulanması gerektiği dile getirilir³¹⁶.

Kars'la ilgili olarak görüşülen konulardan birisi de tuz meselesidir. Kars'ın doğal servetlerinin en başında hayvancılık gelmektedir. Toprak çeşitli tarım ürünlerini yetiştirmeye pek uygun olmadığı için elde edilen ürünün de pek değeri yoktur. Bundan dolayı halk daha çok hayvancılığa yönelmiştir. Fakat hayvancılık bu dönemlerde düşüş gösterir. Düşüşün başlıca nedeni yüksek fiyatla piyasaya sürülen tuzun hayvanlara yeterince verilmemesidir³¹⁷.

Hayvana tuz verilememesi hayvanların eti, sütü, süttten yapılan ürünleri, derisi, yünü ve bağırsağı üzerinde kıymetten düşürücü tesir yaptığından, hayvan sayısını önemli ölçüde azaltır. Bu durum halkı, tuz kaçakçılığına yönlendirdiği için ülke ekonomisi büyük zarara uğrar. Bu işle uğraşan çeteler ortaya çıkar. Kağızman tuz ocağında yapılan bir denetleme sonucunda tuz hırsızlığı yaptığı belirlenen bütün çalışanlar işten çıkarılarak mahkemeye verilir. Hududa yakın kazalarda Rusya'dan kaçak tuz ithal edilerek tuz ihtiyacı giderilmeye çalışılır. Kongrelerde bu önemli meselenin hemen dikkate alınması istenilerek, sorunun çözümlenebilmesi için hayvan sahiplerine, hayvanlarının ihtiyacı oranında tuzun maliyet fiyatıyla verilmesi önerilir. Bu durumun satışları artırarak hazinenin de zarar etmemesine neden olacağı belirtilir³¹⁸.

³¹⁴BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:37.

³¹⁵BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:37.

³¹⁶BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:44.

³¹⁷BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:38.

³¹⁸BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:38.

4- Vergi Konusunda Yaşanılan Sorunlar ve Önerilen Çözüm Yolları

Kars halkının vergilerden ziyade, tahsildarların keyfi muamelelerinden şikâyetçi olduğu kongrede dile getirilir. Vergi memurları nüfuslu adamların vergilerine senelerce göz yumdukları halde köylülerden ödeme gününden önce vergi tahsil etmek istemeleri dile getirilir. Vergilerini vermeyenlerin vergilerine her ay için yüzde on oranında faiz eklenmesi, verginin bir kısmının verilip diğer kısmı için taksitlendirme isteyenlerin verdikleri parayı alıp, karşılığında makbuz vermeyerek paraları kendilerine aldıkları iddiaları kongrede görüşülür. Çıldır Kazası'nda tahsildarın vergileri toplayıp kaçmaları örnek verilerek köylünün bu tarz bir ödeme yaptığında mutlaka makbuz almasının gerekliliği ifade edilir³¹⁹.

Vergilerini ödemeyenlerin büyük bir kısmının hayvanlarının haciz olması köylüyü zor durumda bırakır. Tahsildarlar icralık hayvanları toplayıp satılincaya kadar çobanlara otlattılar ve bu süreçte geçen günler içinde hayvan sahiplerinden ayrıca bakım parası alırlar. Bazı tahsildarlar da yanlarında arkadaşları olan hayvan cambazlarını gezdirerek, vergilerini vermeyen köylülerin hayvanlarını elinden alıp büyük servet sahip olurlar. Bu işi yapandan biri olarak Sarıkamışlı bir tahsildar gösterilir. Vergi sorunlarının en önemli sebebi olan tahsildarların yaptıkları bu davranışlar, halkın firkadan önemli ölçüde soğumasına neden olur³²⁰.

Vergiler konusundaki sorunlardan birisi de “Maktu Arazi Vergisi” ve “Sayım Vergisi” idi. Maktu Arazi Vergisi'nde köylerin Rus idaresi zamanında verdikleri vergiler esas alınır. Fakat o zamandan beri köylerin nüfuslarında değişmeler olduğu halde, vergilerin miktarı değişmez. Bu yüzden maktu vergilerin köylerin o günkü nüfuslarına göre değiştirilmesi gerekmektedir. Aynı durum Sayım Vergisi içinde geçerlidir. Geçmişte hayvan fiyatları dönemin şartlarına göre normal seyrinde izlerken, fiyatların artması üzerine bu verginin de yeniden düzenlenmesi istenilir³²¹.

5- Muhacirlerin Durumu

³¹⁹Rus İşgali zamanında Kars'ta vergiler köy muhtarları tarafından toplanıp, para hazineye yatırılırdı. *BCA*, 490.01.495.1993.

³²⁰*BCA*, 490.01.495.1993.

³²¹*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:39-40.

Kars'ın önemli sorunlarından biri de 1921'den itibaren Erivan ve Gümrü Vilayetlerinden gelen muhacirler meselesidir³²². 1927'e kadar Kars Vilayeti, iskân mıntkası belirlenmez. 1927'de Ardahan Milletvekili Tahsin Bey konuyu TBMM'ye taşıyarak kanunda değişiklik yapılmasını ister³²³. 1931 yılında bu mesele çözülerek muhacirlerin Kars'ta iskânlarına izin verilip Borçlanma Kanunu uyarınca haneler verilmesi kararı çıktı. Bu karar gereğince muhacirlerin bir kısmına bazı haneler verilir. Fakat muhacirleri memnun etmeye yönelik olan tedbirler alınırken bazı aksaklıklar yaşanır.

Muhacir olarak gelip yerleşen kişiler, evlerini tamir etmişlerdir. Her muhacirin tamir ederek oturduğu ev dört odadan büyük olmaması şartıyla kendisine verilecektir. Fakat bu uygulama yapılamadan muhacirlerin evleri ellerinden alınarak başka harap evler verilir. Bu durum muhacirler arasında şikâyet konusu olur³²⁴. Muhacirlerin toplum içindeki mevkilerine ve servet derecelerine göre kendilerine ev verilecektir. Fakat her muhacire kendi oturmuş olduğu ev verilmiş olsaydı, toplum içindeki mevki meselesinin önemi kalmazdı. Bu yüzden böyle bir sınıflamaya gidilmedi. Gelen muhacirlerin hepsi memlekette yaşamak için büyük bir istek sahibidir. Fakat gelenlerin arasında zengin-fakir ayrımı yapılır. Bekâr veya evli olma meselesi yüzünden bekâr gelen muhacirlere evlendikleri halde “Sen bekâr gelmişsin.” diye ev verilmez. Verilen evler ücretsiz sayılmayıp Borçlanma Kanunu'na göre para ile satılır³²⁵.

Servet hususunda muhacirlerin bir yere yerleşmeleri esas alınırken, bekârlık- evlilik meselesinde göç etme vaziyetleri esas tutulur. Muhacirlere verilecek evlerin oda sayısına yalnız oda ve salonların tamamı dâhilken; aralık, koridor ve sonradan yapılmış olan bölmelerde hesaba dâhil edilir. Bazı köylü muhacirlere şehirde ev verilmesi, şehirli muhacirlere kişisel sebeplerle köylerde yer gösterilmesi, konunun esaslı olarak yeniden görüşülmesi ve bir karara bağlanmasını zorunlu kılar. Kongrede muhacirler meselesinin en kısa ve en gerçekçi şekilde çözümlenmesi gerektiği ileri sürülerek; muhacir olan halkın sorunlarının çözülmesiyle Halk Fırkası'na olan bağlılığın daha da artacağı ifade edilir³²⁶.

6- Kongrelerde Gündeme Gelen Diğer Konular ve Yapılan Çalışmalar

³²²1933 yılında Kars Valiliği tarafından çekilen telgrafta üç ay içinde 1745 kişinin iltica ettiği belirtildi. Açlık sebebiyle yarım milyona yakın nüfusun da iltica edecekleri açıklandı. *BCA*, 030.10.116.810.2.

³²³ *TMMMZC*, 4/71, s.38; *BCA*,030.10.3.16.1.

³²⁴*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:41-43.

³²⁵*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:41-43.

³²⁶*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:41-43.

Kongrede görüŖülen diğer iki önemli mevzu eğitim ve yargı konusudur. Kars Vilayeti'nde eğitime olan ihtiyaç, büyük eğitim merkezlerinden uzak oluŖu gibi nedenlerle eğitim düzeyini yükseltmek için Kars'ta bir lise açılması gündeme getirilir³²⁷.

Yargı konusunda ise Kars'ta adliye teşkilatının eleman eksikliğinden dolayı davaların uzun sürmesinden halk huzursuz olmuŖtur. Bu durumu çözmek amacıyla Kars'ta acilen bir hukuk mahkemesinin kurulması gerekliliği dile getirilir. Ayrıca adliye memurları³²⁸ adalet ve dürüstlük içinde devleti temsil edemediklerinden, Adliye'nin ve fırkanın halkın gözündeki itibarını artırmak amacıyla bu kişilerin en kısa zamanda ihraç edilmesi gerektiği dile getirilir³²⁹.

Gündemi oluŖturan bu meselelere çözüm üretilmeye çalıŖılır. Kars için önemli iki büyük proje dile getirilir: su ve okul. O döneme kadar Kars Çayı'nın suyunu içen halk, yirmi iki kilometre güney doğusundaki 1930'da Borluk Dağı'ndan çıkan suya kavuŖur. Kars'ta eğitim sorununu çözmek amacıyla Iğdır, Ardahan ve SarıkamıŖ'ta üç orta ticaret okulu açılır. Bu okullarda İstanbul'dan gelen kadın öğretmenler görev alır. Toprak meselesinde yapılan çalıŖmalar hızlandırılarak Kars'ta Toprak Mülkiyeti Kanunu'nun uygulanılmasına çalıŖılır³³⁰.

Bu dönemde Halk Fırkası'nın yaptığı önemli çalıŖmalardan biri de Çıldır ilçesinin Çıldır Gölü yakınına taŖınma kararıdır. Kars Vilayeti'ne bağlı Çıldır ilçesinin gölün kenarına nakli için Kars CHF'nin giriŖimi hükümet tarafından uygun görülür³³¹. 4 Ŗubat 1930'da yeni Çıldır merkezinin açılıŖını yapmak üzere Vali Salim Bey, CHF Mutemedi Ŗerafettin Bey, vilayet üyeleri, meclisi umumi azalarından Hüseyin Han Bey, Yasin Bey, Kahraman Bey, Aslan Bey, Eyyüb Bey, Salim Bey, Hafız Kurban Bey, Zülfi Fikar Bey ile Milliyet Gazetesi Muhabiri Ragıp Kemal, sıhhiye heyeti üyeleri ve fen memurları Çıldır'a gider³³². Temel atma töreninde yeni kasabanın kurulacağı cadde üzerinde kurbanlar kesilir. Vali Salim Bey törende, *“Bu gibi hayırlı teşebbüslerin neticelerini gördükçe kendimi bahtiyar hissediyorum.”* diyerek devlet yatırımlarının devam etmesini diler. Yeni ismiyle

³²⁷BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:45.

³²⁸Adliye memurlarından Posof Kazası hâkiminin halkla çok samimi olduğu, sokak ve pazarda olur olmaz adamlarla dövüŖtüđu ve mahkeme sırasında elma armut yediği, Ardahan mahkemesi azalarından Edip ve Ŗefik Beylerle Çıldır Kazası hâkiminin menfaat hırsıyla hareket ettikleri ve SarıkamıŖ Savcısı'nın kumar oynadığı ve kumarda hile yaptığı sırada hile yaptığını anlayan oyuncular tarafından dövüldüğu ve rezil edildiği söylenmekteydi. BCA,490.01.495.1993.1, Varak No:46.

³²⁹BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:46.

³³⁰BCA, 490.01.495.1993.1, Varak No:45.

³³¹BCA, 030.11.1.57.25.4, Varak No:46.

³³²BCA, 030.10.66.441.3, Varak No:46.

“Gazi İlçesi” olan Çıldır’ın Çarşı Caddesi’ne İsmet Paşa Caddesi, diğer iki caddesine de Şükrü Kaya ve Vali Salim Caddesi ismi verilir³³³.

C- SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE KARS İL ÖRGÜTÜ’NÜN KURULMASI

1- SCF’nin Kuruluşu ve Örgütlenmesi

Mustafa Kemal Paşa halkın inkılâplara ve demokrasiye eğilimlerini yakından izlemek, meclis içinde hükümet denetimini sağlamak, Cumhuriyetin ve çok partili demokrasinin gereğini yerine getirmek, böylece ülkenin dış ülkelerdeki görünümünü değiştirmek istiyordur. Bu amaçla çok partili hayata geçilmesini amaçlamaktadır. 29 Temmuz 1930’da Paris Büyükelçisi olarak görev yapan eski arkadaşı Ali Fethi (Okyar) Bey’i izinli olarak Türkiye’ye geldiği sırada Yalova’ya çağırır:³³⁴ “*Bir parti kur, başına geç ve düşüncelerini mecliste müdafaa et. Bu suretle partilikten beklenen faydayı da temin etmiş olursun*” diyerek, yeni bir parti kurmakla görevlendirir³³⁵. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey’e yazdığı 11 Ağustos 1930 tarihli mektupta parti kurulması için talimat verir:

*"Büyük Millet Meclisinde aynı temele dayanan yeni bir partinin çalışmalarına başlayarak millet işlerinin serbest tartışmasını Cumhuriyet esaslarından sayarım. Bu sebeple görüşlerinizi izlemek için siyasi mücadeleye girmenizi doğal olarak iyi kabul ettim. Cumhurbaşkanı bulunduğum sürece, Cumhurbaşkanı'nın sorumluluğuma bıraktığı yüksek ve yasal görevleri hükümetle olan ve olmayan partilere karşı, adalete uygun olarak ve tarafsız yapacağım ve laik cumhuriyet esası içinde partinizin her çeşit politik çalışmalarının bir engele uğramayacağına güvenebilirsiniz."*³³⁶

Yapılan çalışmaların sonucu SCF Atatürk'ün arzusu ile 12 Ağustos 1930’da kurulur³³⁷. SCF, liberalizmi savunan bir muhalefet partisi olarak siyasi mücadeleye girer³³⁸. Parti programına göre; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik esaslarına bağlı kalacaktır. Parti ayrıca seçimlerin tek dereceli olmasını ve kadınların siyasi haklara sahip olmasını programına alır³³⁹. SCF kurulduktan sonra fırka lideri Fethi Bey, bazı fırka arkadaşlarıyla birlikte İzmir, Menemen, Manisa, Aydın, Balıkesir ve Akhisar’ı içine alan bir seyahate çıkar. Fethi Bey’in bu seyahate çıkmasının sebebi hem Başvekil ve CHF'nin Genel Başkan

³³³Kars Vilayet Gazetesi, 6 Kasım 1930, S.47, s.2.

³³⁴Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri..., s.276.

³³⁵Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980, s.393.

³³⁶Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 2006, s.605-606.

³³⁷SCF'nin kuruluşu sırasında Yalova’da Makbule Hanım da vardı. Mustafa Kemal Paşa Makbule Hanım’a partiye girmesini tavsiye etti. Makbule Hanım’da öneriyi kabul ederek partiye katıldı. Bkz. *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları...*, s.261.

³³⁸Okyar-Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, Fethi Okyar'ın Anıları...*, s.52.

³³⁹Ç. Yetin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası...*, s.259-260

Vekili olan İsmet Paşa'nın Sivas Nutku'na³⁴⁰ cevap vermek, hem de İzmir'de yeni fırkanın teşkilatını kurmaktır³⁴¹.

Fethi (Okyar) Bey'in Ege gezisi, halkın hükümet, devrimler ve laiklik aleyhine gösteri yapmalarına neden olur. Bütün tedbirlere rağmen gericiye yeniden tehlikeli hüviyeti ile ortaya çıktı. Üye kayıtları kontrol edilemez. Gerici kesimler koyu bir propagandaya girişerek, fesin tekrar giyileceğini, tekkelerin açılacağını, Arap harflerinin kullanılacağını söylemekten ve hatta Mustafa Kemal Paşa aleyhine konuşmaktan çekinmezler³⁴². Fethi Bey olaylar kontrolden çıktığı için Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelir.

Kısa bir süre faaliyetlerine devam etmiş olan SCF zamanında yalnızca belediye seçimleri³⁴³ yapılır. Bu seçimde büyük çoğunlukla CHF adayları kazanır³⁴⁴. Meclis'te belediye seçimlerinde baskı yapıldığı iddia edilerek hükümet eleştirilir. Bu münakaşalar, çok sert bir hüviyet kazanır. Meclis'te süren tartışmaların sonucunda SCF 17 Kasım 1930'da kendi kendini fesheder³⁴⁵. Fırkanın feshini bildiren belgede, partinin Gazi Hazretleriyle siyasi yönden karşı karşıya gelmek durumunda kalabileceği endişesi ifade edilir³⁴⁶.

2-SCF Kars İl Örgütü'nün Kurulması

SCF, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yalnızca Gaziantep'te Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Kars'ta örgüt kurabilir. Dönemin genel karakteri bunda etkili olmuştur³⁴⁷. Çünkü örgüt yapısının genel dağılımı değerlendirildiğinde³⁴⁸ Akdeniz, Ege, Karadeniz, Marmara ve Trakya bölgeleri teşkilatlanma açısından uygun görülmüştür. Doğu Anadolu'da açılmamasının sebebi ise sadece ekonomik değildir. İnkılaplara karşı olanların bu partiye girerek kendi gerici düşüncelerine hizmet ettirmeyi isteyebilirlerdi.

Kars SCF İl Örgütü Eylül 1930'da³⁴⁹ partinin kurucularından biri olan Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in telgrafı üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey tarafından

³⁴⁰*Ayın Tarihi*, 77 (Ağustos 1930), s.6540.

³⁴¹*Vakit*, 6 Eylül, 1930; Hâkimiyet'i Milliye, 5-6 Eylül, 1930.

³⁴²Hasan Rıza Soyak, *Atatürk 'ten Hatıralar...*, s.439.

³⁴³ 1930 Belediye seçimlerinin en önemli özelliği seçimlerde ilk defa tek dereceli seçim sisteminin uygulanması ve kadınların ilk defa bu seçimlerde oy kullanacak olmalarıydı.

³⁴⁴Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 2006, s.338-339.

³⁴⁵A. Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları...*, s.92.

³⁴⁶Cemal Kutay, *Mustafa Kemal'in Önlenebilir Demokrasi Girişimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 2004, s.167.

³⁴⁷ C. Koçak, *Serbest Cumhuriyet Fırkası...*, s.588.

³⁴⁸ C. Koçak, *Serbest Cumhuriyet Fırkası...*, s. 588.

³⁴⁹*Yarın*, 14 Eylül, 1930.

kurulur³⁵⁰. Fırka Kazım Karabekir Caddesi'nde bulunan XIX. yüzyılın sonunda Baltık mimari tarzında yapılan kışlık binalardan biri olan geniş ve elverişli binada açılır. Cihangiroğlu İbrahim Bey'i seven ve sözlerine güvenen halk ve memurlardan birçoğu Fırka'ya üye olur³⁵¹. Üye sayısının artması CHF ile SCF'yi karşı karşıya getirdi. CHF'ye göre; SCF'nin kurucuları o dönem içerisinde Kars'ta memurların yaptığı yolsuzluk olaylarını³⁵² halka farklı anlatarak, bu olayların böyle olmadığını anlatılmasına rağmen halkın büyük bir kısmını kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardır³⁵³. CHF'ye göre üye sayısının artmasının ikinci sebebi de SCF'nin Kars Vilayeti'nde yolsuzluğun kaynağı olarak gösterilen tahsildarların kendi partileri döneminde kaldırılacağını ileri sürmeleridir³⁵⁴.

Kars teşkilatı örgütlenmesini tam olarak tamamlayamadığı için 1930 yılı belediye seçimlerine katılmayarak sadece muhalefet görevini sürdürür. Buna rağmen belediye seçim sonuçlarını araştırarak, seçimlerde usulsüz uygulamalar yapıldığını iddia eder. Bu amaçla SCF Başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey, Kars Valiliği'ne şikâyetle bulunarak; belediye seçim görevlilerinin muhtarlarla beraber evlere giderek oy vermeye gelmeyen aileleri yirmi beşer lira para cezasına çarptırılacakları şeklinde uyardıklarını belirtir³⁵⁵.

SCF'nin 17 Kasım 1930'da feshedilmesi üzerine Cihangiroğlu İbrahim Bey'in kurduğu Kars Şubesi de kendini fesh eder. SCF Kars Şubesi, iki-üç aylık çalışma esnasında zabıta ve polis kuvvetleri tarafından birkaç kez aranır. Yapılan aramalarda SCF Kars İl Örgütü'ne ait birçok belge ve evrak zabıt tutulmadan götürülür³⁵⁶.

1930'da kurulan Kars SCF'nin toplumsal ve ekonomik hayatın alacağı yönündeki etkileri oldukça önemlidir. Fırka kısa sürede her toplumsal sınıftan insanın toplanmaya başladığı bir parti haline gelmesiyle Kars'da CHF'nin kendi iç bünyesindeki sıkıntıları da göstermiş olur.

D-KARS'TA BELEDİYE HİZMETLERİNİN İYİLEŞMESİ VE SEÇİMLER

³⁵⁰Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları, II*, İstanbul, 1968, s.154.

³⁵¹S. Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları...*, s.154.

³⁵²Kars'da bütün yolsuzluk olaylarında baş sorumlu olarak devlet memurları gösterildi. Bütün teftiş raporlarında ve halkın şikâyetlerinde sorumluluk tamamıyla devlet memurlarına yöneltildi. *BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:33

³⁵³*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:33

³⁵⁴*BCA*, 490.01.495.1993.1, Varak No:39

³⁵⁵İhsan Sabri Balkaya, *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum, 2006, s.111.

³⁵⁶F. Kırzioğlu, *Cihangiroğlu daki Belgeler...*, s.126. M. Küçükuşurlu, *Cihangiroğlu İbrahim Bey...*, s.200

1927 yılına kadar Kars Belediye Başkanlığı'nı yürüten Cihangiroğlu İbrahim Bey görevi bıraktıktan sonra, 1928-1929 yıllarında bu görevi Hüseyin (Talınlı) Bey sürdürür. Bu dönem içerisinde belediye olağan faaliyetlerine devam eder. Ekmek fiyatlarına düzenleme getirilerek birinci ekmeğin fiyatı kırk kuruştan otuz beş kuruşa, ikinci ekmeğin fiyatı on beş kuruştan on iki kuruşa indirilir. İş yerlerini sağlıklı bir hale getirebilmek için lokanta, otel, kahve, han gibi halka hizmet eden iş yerlerindeki çalışanlar ile yardımcıları, hastaneye sağlık kontrolüne gönderilerek, beyaz önlük giyme zorunluluğu getirilir. Ayrıca kasaplar ve bakkallar sattıklarını açıkta satmamaları, bu satılan şeylerin üzerini mutlaka kapatmaları konusunda uyarılır. Çöplerin çevreyi kirletmemesi için el arabalarıyla çöp toplayıcıları temin edilir³⁵⁷.

Hüseyin Bey'in görev süresinin dolmasından sonra 1929 yılında yapılan seçimle başkanlığa Şahapoğlu Kenan Bey getirilir. Kenan Bey'in bu döneminde şehrin aydınlatılmasını sağlamak için elektrik tesisatları yeniden elden geçirilerek I ve II numaralı elektrik trafolarının tamirine başlanır. Kenan Bey, şehrin dükkânları önünde eşya satılması yasaklar. İlkbahar mevsiminde devamlı taşan gölün çevresinde setler kurdurarak çevresinin düzenli bir hale getirilmesine çalışır³⁵⁸.

1930 yılının sonlarına doğru belediye teşkilatını yeniden oluşturmak amacıyla 163 maddeden oluşan yeni belediye kanunu kabul edilerek 14 Nisan 1930'da Resmi Gazetede yayınlanır³⁵⁹. Yeni belediye kanunu uyarınca Kars Vilayeti'nde 20 Eylül 1930'da başlayan 22 Eylül 1930'da sonuçlanan belediye seçimleri yapılır. Başkan Kenan Bey, Hüseyin Bey, Halim Bey, Kahraman Bey, Fahrettin Bey, Fevzi Bey, Mamil Bey ve İsmail Beylerin huzurunda yapılan seçimlerde, 1589 oyla aşağıdaki isimleri yazılı olan kişiler belediye ve meclis asıl azalığına seçildiler:

Şahapoğlu Kenan Bey, Ardahanlı Kahraman Bey, Kitapçı oğlu Salim Bey, İbrahim oğlu Zülfikar Bey, Hasan oğlu Ramazan Bey, Hafız Kurban Efendi, Refik Beyoğlu Eyüp Bey, Yerdelen oğlu Şahin Bey, Kurşunoğlu Kasım Bey, Kömürcü oğlu Ali Bey, Dilaver oğlu Süleyman Bey, Yusuf oğlu Mamil Bey, Bekir oğlu Hüseyin Bey, Cici oğlu İsmail Bey, Hacı Recep oğlu Vahit Bey, Gürcü Ağa oğlu Osman Bey, Hacı oğlu Ahmet Bey, Kerim oğlu Rahim Bey, Kağızmanlı Hacı Bey, Kahraman Bey Kızı Münire Hanım, Fahrettin Bey'in eşi Zehra Hanım, Yüzbaşı Abdurrahim Bey'in Eşi Sabriye Hanım.

³⁵⁷ *Kars Vilayet Gazetesi*, 12 Ocak 1930, S.4, s.2.

³⁵⁸ *Kars Vilayet Gazetesi*, 12 Ocak 1930, S.4, s.3.

³⁵⁹ *Düstur*, III/XI, Ankara, 1930, s.161-187.

Bu seçimde yedek azalığa seçilen üyelerin isimleri ise şöyle idi: Lâçin oğlu Fevzi Bey, Belediye Azası İbrahim Halil Bey, Hacı oğlu Meşedi Samet, Hasan oğlu Güllü Ağa, Çilingir oğlu Halim Bey, Hacı Ali oğlu Hafız Mevlüt Bey, Mumcu oğlu Raif Bey, İsmail oğlu Hasan Bey, Cedereli Şamil Bey, Mehmet oğlu Mehmet Sadık Bey, Mehales oğlu Temel Bey, Bazarbaşı oğlu Celil Bey, Belediye Azası Selman Efendi, Arif oğlu Aziz Bey, Aydın oğlu Hüseyin Bey, Kuloğlu Kerim Bey, Osman oğlu Ziya Bey, Mehmet oğlu Mustafa Efendi, Süleyman oğlu Daşdan Efendi, Berber Rahmi Bey, İbrahim oğlu Mustafa Efendi, Hacı Ali oğlu Hüseyin Bey³⁶⁰.

1930 belediye seçimlerinden sonra yeniden oluşturulan Kars Belediyesi: 1 Kasım 1930'da Başkan Kenan Şahap Bey, Heyet-i Teşkilîye üyelerinden Sabriye, Münire, Zehra Hanımefendilerle, Salim, Eyyüp, İsmail, Hafız Kurban, Zülfikar, Mamil, Şahin, Ahmet ve Rahim beylerin öncülüğünde toplanır. Belediye Başkanı Kenan Bey açılış konuşmasında halkın ve hükümetin kendisine göstermiş olduğu güvene layık olmaya çalışacağını ifade ederek ilk oturumu açar. Yapılan seçimle Birinci Başkan Vekilliği'ne Eyüp Bey, İkinci Başkan Vekilliği'ne Hafız Kurban Efendi³⁶¹ ile kâtipliğe Sabriye Hanım ile Kitapçıoğlu Salim Bey seçildi. Ayrıca başkanlık divanından sonra Sabriye Hanım, Salim Bey, Kasım Bey, Rahim Bey, Ahmet Bey, Zülfikar Bey ve İsmail Bey kurulan Bütçe Encümenliği'ne getirilir. Belediyenin Kanun Hazırlama Encümenliği'ne Zehra Hanım ile Osman, Hüseyin, Ramazan, Hacı Kahraman ve Hafız Kurban Beyler seçildi. Dâhiliye Encümenliği'ne ise Minere Hanım ile Eyüp, Şahin, Mamil Vahit, Süleyman ve Ali Beyler seçilir³⁶².

Yeni kadrosuyla çalışmalarına devam eden Kars Belediyesi, Kars'ın önemli sorunlarını görüşerek, çözmeye çalışır. 3 Ocak 1931'deki toplantıda Kars Vilayeti'nde yangınların çoğalmasından dolayı Belediye Başkanı Kenan Bey'in teklifiyle 370 liralık bir bütçeyle İtfaiye Teşkilatı kurma çalışmaları başlatılır. Toplantıda Kars Belediyesi azaları, maaşlarının az olduğunu dile getirerek maaşlarının düzeltilmesini istemeleri üzerine; bu konuda söz alan Belediye Başkanı Kenan Bey, azaların ortalama olarak ayda sekiz oturuma

³⁶⁰ *Kars Vilayet Gazetesi*, 16 Ekim 1930, S.44, s.1.

³⁶¹ Kars Valiliğinin çıkardığı Kars 2002 adlı kitapta ve Kars Belediyesi'ndeki bilgilerde Hafız Kurban Yurtsever'in Belediye Başkanı olarak isimleri geçmektedir. Fakat arşiv kaynaklarından ve Kars gazetesinden edindiğimiz belgelerde Aşık kurban Yurtseven'in Belediye Başkanı olmadığı sadece 1930'da ikinci Belediye Başkanlığına seçildiği ortaya çıktı. Ayrıca Kars Belediyesi'ndeki toplantı salonunda asılı olarak çerçevelenen belediye başkanlarının isimleri ve görev süreleri de çoğunlukla yanlış verilmiştir.

³⁶² *Kars Vilayet Gazetesi*, 6 Kasım 1930, S.47, s.3.

katıldıklarını, her oturum başına beşer lira aldıklarını belirterek, belediye bütçesine göre bu fiyatın yeterli olduğunu söyler³⁶³.

Belediye Başkanı Kenan Bey, Kars'ta kasaba ve mahalle isimlerinin anlaşılmadığı ve farklı anlamlara geldiği bu yüzden de bazılarının isimlerinin değiştirilmesi gerektiğini teklif eder. Teklif önerisinde kasabanın dışında bulunan bir mahalleye Kıro Mahallesi denildiğini, bu mahallenin isminin civardaki dereye istinaden ve ifade yakınlığı itibarıyla Kurudere Mahallesi olarak değiştirilmesinin uygun olacağını belirtir. Yapılan görüşmelerde mahallenin isminin Kurudere olarak değiştirilmesi kabul edilir. Belediye Başkanı Kenan Bey; Bedirhan Caddesi ve Küçük Kazım (Kazım Yurdalan) Sokağı isimlerinin değiştirilmesini teklif ederek, Kars Harbi'nde şehit düşmüş askerlerin isimlerinin buraya verilmesini önerir. Belediye meclisi şehitlerden Yusuf Bey, Faik Bey, İsmail Bey gibi birkaç tanesinin isimlerinin caddelere verildiğini belirterek, Küçük Kazım Sokağı ile Bedirhan Caddesi isimlerinin değişikliğini ileri bir zamana bırakılmasına karar verir³⁶⁴.

Toplantıda Kenan Bey'in cadde isimleri ile ilgili son önerisi de Kars hemşeriliği konusunda kendisinden rica edilen kişilerden uygun olanının Kars'ın en kalabalık caddesine verilmesini ister. Bu konuda söz alan azalardan Eyyüb Bey, Kazım Paşa Caddesi'nin gerek harp ve gerekse barış zamanında yalnız Kars'a değil bütün Türk vatanına büyük hizmetleri geçen İsmet Paşa'nın isminin verilmesi gerektiğini dile getirir. Azalardan Münire Hanım da "*Evet İsmet Paşa'ya Kars hemşeriliği unvanını verdik bu caddeye isminin de verilmesi uygun olur.*" demiştir. Azalardan Rahim Bey bu meseleyi oylamaya sunalım teklifinden sonra tasarı kabul edilerek Kars Kazım Paşa Caddesi'nin isminin İsmet Paşa Caddesi olarak değiştirilmesi kabul edilir³⁶⁵.

Aynı görüşmede beş yıllık belediye bütçesinin görüşülmesine başlanarak elektrik tesisinin hemen kurulması gerektiği öne sürülür. Bu görüşme esnasında Kars'ta un ve hızar fabrikasının kurulmasının önemi üzerinde durularak un fabrikasının³⁶⁶ yapılması halinde ildeki ekmek fiyatlarının büyük ölçüde düşeceği belirtilir³⁶⁷.

³⁶³Kars Vilayet Gazetesi, 3 Ocak 1931, S.51, s.3.

³⁶⁴Kars Vilayet Gazetesi, 3 Ocak 1931, S.51, s.3.

³⁶⁵Kars Vilayet Gazetesi, 3 Ocak 1931, S.51, s.3.

³⁶⁶Kars'da un fabrikası 1932 yılında Mustafa Topçuoğlu tarafından açıldı. Fabrika modern ve büyük olarak yapıldı. Şehrin ve askeri birliklerin un ihtiyacını karşılayabilecek kapasitedeydi. Fabrika büyük soder değirmeni olup dört suni, dört çelik taşla çalışırdı. 24 saatte 20 ton un üretecek kapasitedeydi. Bkz. *Kars*, İstanbul, 1943, s.68.

³⁶⁷Kars Vilayet Gazetesi, 3 Ocak 1931, S.51, s.3.

Kars Belediyesi, bu dönem faaliyetleri içinde Kars'ı daha güzel bir görünüme kavuşturmak amacıyla, Karadağ Caddesi üzerindeki harap dükkânların tamamıyla yıkılarak çirkin görüntünün ortadan kaldırılmasına çalıştı. Bu amaçla kapan arkasındaki demirci dükkânlarının enkazından istifade edilerek ihtiyacı karşılayacak bir “*Kasap Hali*”nin yapılması gündeme getirilir. Tasarı hakkında söz isteyen olmadığından, Başkan Kenan Bey tarafından tasarıda bu yıkım ve inşaat tarihinin 1931 bütçesi ile yapılacağı düşünülse de memlekette inşaat mevsiminin kısılalığı ve bütçede inşaat için az bir para bulunması sebebiyle 1931 bütçesi ile ancak nisan ayından itibaren inşaata başlanarak başarılı olunabileceğini ve o dönemde daire çalışanlarının da pek işleri olmadığı için bu işten faydalanacaklarının belirtilmesine rağmen, burada işyerleri bulunan demircilerle diğer dükkân sahiplerinin onayları alınarak inşaata başlamak için en uygun zamanın 1932 olabileceği konusunda anlaşılır³⁶⁸.

Kars Belediyesi'nin 14 Şubat 1931 tarihli toplantısında, boş olan encümen daimi azalığına iki kişinin başvurusu onaylanarak, yapılan oylama sonucu Hafız Kurban ve Osman Beylerin seçilmeleri sağlanır. Toplantıda görüşülen diğer konu ise; Kars Vilayeti'nden dışarıya gönderilen ürünlerin belirlendiği resmi izin kâğıdında vergilere ait tarifeye iç yağ ile bağirsaktan alınacak verginin dâhil edilememesi meselesidir. Azadan Rahim Bey “*Bu eşyalardan başka balık ve et sevkiyatı da oluyor bunlardan da vergi alınmıyor*” demesi üzerine söz alan Kenan Bey bunların ihracatı hakkında şimdiye kadar resmi izin kâğıdı kullanılmadığını, eğer ileriki bir tarihte lüzum görülürse gereğinin yapılacağını bildirir. Toplantıda son olarak fidanlık yapmak üzere Ada Bostanı'nın Müstekham Mevki Kumandanlığı'na bırakılması konusu görüşülür. Yapılan görüşmeden sonra bostanın beş sene müddetle hiçbir kira alınmadan orduya bırakılmasına karar verilir³⁶⁹.

E- KARS MİLLET MEKTEBİ'NİN AÇILMASI VE FAALİYETLERİ

Millet Mektepleri Latin harflerini hızlı biçimde halka öğretmek için açılan eğitim kurumlarıdır. 25 Ağustos 1928'de Dolmabahçe Sarayı'nda açılır. Daha sonra CHP Beyoğlu İlçe Merkezi, İstanbul Erkek Lisesi ile Kadınlar Birliği Şubelerinde Millet Mektepleri açılır³⁷⁰.

³⁶⁸Kars Vilayet Gazetesi, 3 Ocak 1931, S.51, s.3.

³⁶⁹Kars Vilayet Gazetesi, 26 Şubat 1931, S.63, s.3.

³⁷⁰Yücel Özkaya, “Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 Sonrası Gezileri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 14 (Ankara, 1994), s.76.

1 Kasım 1928’de İsmet Paşa, Millet Mekteplerinin kuruluşunu açıklar:

“Hükümet halktaki şevki de göz önünde bulundurarak bir an önce okuma yazma oranını halkın tüm katmanlarına yayabilmek için ciddi çalışmalar yapacaktır. Hükümet bütün memlekette Millet Mektepleri halinde işinde tarlasında fabrikasında çalışan vatandaşların ayaklarına getirilen kolaylıklarla öğretici öğretmenlerle kolay bulunacak vasıtalarla bu yeni alfabeden tamamen yararlanabilmeleri için bütün çalışmalarını şart edecektir.”³⁷¹

İsmet Paşa, 8 Kasım 1928’de Türk harflerinin bütün vatandaşlara kapılarının önünde ve işlerinin başında öğretilmesini sağlamak amacıyla Millet Mektepleri’ni kuracağı teşkilatlanmanın esaslarını hazırlar³⁷². Bu esaslara göre; şehir ve köy bütün yurdu kapsayacak şekilde vatandaşların işlerinin en uygun zamanında, iki aylık ya da üç aylık kurslar açılarak, şehirde ve köylerde mekteplere gelemeyenler için seyyar öğretmenler gönderilecektir³⁷³.

Çıkarılan yasayla yeni alfabenin en geç altı ay içinde öğrenilmesi zorunlu duruma getirilir. Buna bağlı olarak 10 Ocak 1929’de resmi bir şekilde açılan Millet Mektepleri’nde yeni yazıyı bilenlerin yanı sıra; hiç okuma yazma bilmeyenlere de yeni yazı öğretilmesi zorunlu hale getirilir. Yönetmeliğe göre Millet Mektepleri’nin başöğretmeni, cumhurbaşkanı’dır. Millet Mektepleri’ne 16-45 yaş arasındaki herkesin yazılması zorunludur. Erkekler kurslara haftada dört gece, kadınlar iki gece katılacaklardır³⁷⁴.

Kars Millet Mektebi, CHF Kars Teşkilatı’nın desteğiyle 15 Kasım 1929’de açılır. CHF adına Mutemet Şerafettin Bey, Millet Mektebi’nin Kars Vilayeti’nde açılmasıyla ilgili CHF tarafından gönderilen genelgede fırka çalışanlarının Millet Mektepleri’ni geliştirmek için ellerinden gelenin en iyisini yapmasını ister:

“Fırkamızın memleketimizin gelişmesi yolunda yaptığı inkılâpların en mühimlerinden birisi de yeni Türk harflerini kabul etmesidir. Bunun üzerine bu harfleri okuyup yazmayı halkımıza öğretmek için hükümetimizin aldığı tedbirlerin muvaffakiyetine en çok biz fırkacıların destek olması icap eder.

Hükümetimiz halkımıza yeni harflerle okuyup yazmayı öğretmek için mümkün olan her türlü tedbiri almış ve üzerine düşen vazifeyi yapmıştır. Yani bütün çalışmalar büyük bir istekle köylere öğretmenler göndererek dershaneler açtırmakta, bundan başka ilk mekteplerdeki asıl öğretmen adedi kadar bu mekteplere de dershaneler oluşturmakta köylerde daimi olarak halka okuma odaları tesis etmekte, mektep

³⁷¹İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, (1919-1946), İstanbul, 1946, s.184-185.

³⁷²Mustafa Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması”, *Atatürk Yolu Dergisi*, IV(Ankara, 1989), s.491.

³⁷³TBMMZC, 5/1, s. 6.

³⁷⁴İsmail Arar, “Gazi Alfabesi”, *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1991, s.157.

açılmayan köylerin çocuklarını okutmak üzere de vilayet ve kaza merkezlerinde köy yatılı dershaneleri kurmaktadır.

Şimdi görev halkımıza düşmektedir. Bu görev de ayaklarına kadar getirilmiş olan eğitim imkânından istifade etmeleridir. Halkımız bilmelidir ki gerek kendi şahıslarının ve ailelerinin ve gerek milletimizin hakiki refah saadeti ancak ve ancak ilim silahını da ateş silahı kadar mükemmel olarak kullanabildiğimiz günden itibaren meydana gelecektir. Gerçi halkımızda bu hakikati takdir edecek ve kendi arzularıyla mekteplere koşacak kadar uyanmış olduklarına inanıyoruz. Fakat işlerinde muhtelif sebeplerle mekteplerden hoşlanmayanlar bulunabilir. İşte biz fırkacılara düşen vazife bu kişilere doğru yolu göstermek ve onlara okuyup yazmalarının faydalarını, yeni harflerin eski Arap harflerinden pek ziyade kolay olduğunu anlatarak mekteplere devama heveslerini uyandırmaktır.

Kadın, erkek, genç ve ihtiyar herkes okuyacaktır. Kadınlarımız erkeklerle aynı dershanede okuyarak Cumhuriyet devrinin kadınları olduklarını ispat etmelidirler. Tarlalarında erkeklerle beraber çalışan kadınlarımız mekteplerde de erkeklerle beraber çalışmaktan ürkmelerinin nasihatle önüne geçilmelidir. Hükümetimiz millet mekteplerinde okuyan vatandaşlarımız için bazı hak ve imtiyazlar kabul ettiği gibi okumayanlar için de cezalar ve devlet işlerinde kullanmamak gibi yasaklar getirmektedir. Halkımızın bu gibi korkularla değil kendi vicdanlarının emriyle mekteplere kendiliklerinden ve seve seve devam edeceklerinden eminiz. Bu tebligatın 15 Kasım'dan evvel en ufak teşkilatlarımıza kadar yayınlanmasını ve bütün teşkilatımızın bu maksatla faaliyete geçirilmesini rica ederim.”³⁷⁵

Yeni Türk harflerini halka öğretmek için Kars'a giden Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu) Bey³⁷⁶ Mustafa Kemal Paşa'ya Kars'a gitme nedenlerini açıklayan bir telgraf gönderir. Mustafa Kemal Paşa telgrafı aldığı anda yeni harfleri vatandaşlara öğretmek üzere seçim bölgesine giden Ahmet Bey'e telgraf çekerek; *“İdealist arkadaşlarım büyük milletimizi uyarmak için Karadeniz'in dalgaları içinde beni, aciz arkadaşınızı hatırladığınızdan çok duygulandım. Hepiniz için millete faydalı olmanızı dilerim. Aynı dalgalar içinde sizi de karanlık gecenin milletimiz için nur saçan rehberleri olarak izliyorum.”³⁷⁷* diyerek Ahmet (Ağaoğlu) Bey'in bu faaliyetini takdirle karşılar.

15 Kasım'da kurulan Kars Millet Mektebi on adet A derecesinde eğitim veren sınıfları ile eğitime başlar³⁷⁸. Bunlardan ikisi kadınlara ikisi erkek sınıfına ayrılır. Vilayet dâhilinde yüz doksan iki A dershanesi açılır. Bunlardan seksen sekizi muhtelif, yüz dördü erkek, on sınıf ise kadınlar sınıfıdır. Bu dershanelere 5.469 kadın, 8.922 erkek toplam 14.391 kişi katılır. Ayrıca yüz bir B dershanesi³⁷⁹ vardır. B dershanesinde altmış üç

³⁷⁵Kars Vilayet Gazetesi, 7 Kasım1929, S.2, s.2.

³⁷⁶ Mustafa Albayrak “ Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları” , Atatürk Araştırma Merkezi, 29/10(Ankara, 1994), s.25.

³⁷⁷Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.596.

³⁷⁸“A Sınıfı tahsil çağını geçirmiş olup ne eski Arap ve nede Türk Harflerini bilmeyen vatandaşların Türk Harfleriyle okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere dört aylık bir devreyi ihtiva eder”. Bkz. Resmi Gazete, 24 Kasım 1928.

³⁷⁹“B Sınıfı Eski Arap harfleriyle okuyup yazan ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus olmak üzere iki aylık bir devreyi ihtiva eder”. Bkz. Resmi Gazete, 24 Kasım 1928.

muhtelif, elli iki erkek, altı sınıf ise bayanlara aittir. B dershanesine devam edenlerin toplam sayısı ise 4.535'di. Çoğu seyyar öğretmen olan 273 kişi Kars Vilayeti'nde 17.000 kişiye okuma yazma öğretir. Ayrıca kursa devam eden her vatandaşa okuma yazmayı iletirmek için “*Halk*” gazetesi gönderilir.³⁸⁰

Sayıllara bakıldığında Halk Fırkası'nın yoğun çalışmaları sonucu çok kısa bir zamanda okuma yazma bilmeyen insanın kalmaması için hedef konulduğu gibi Harf İnkılâbı'nın başarıya ulaşmasına destek verdiği anlaşılmaktadır. Bütün vilayette okuma oranını yükseltmek amacıyla yapılan kitap okuma yarışmasında nüfus itibarıyla en çok kitap okuyan il olarak Kars Vilayeti seçilir. Maarif Vekili Cemal Hüsnü Bey, bu başarıdan dolayı Kars Valisi Salim Bey'e ve aynı zamanda Karşlıların Harf İnkılâbı'nın başarısı için destek verdiklerini belirterek, Karşlıların bu faaliyetini takdir ve teşekkürle karşılar:

*“Millet Mektepleri raporunu ayrıntılı olarak inceledim; daha önce de vilayetinizi gezip gören Maarif Emin Bey'in vermiş olduğu raporu da okudum. Bunlardan alınan neticelere göre vilayetinizin okuma faaliyeti her cihette tebrik ve teşekkürle layıktır. Mevcut nüfusa göre Millet Mektepleri örnekleri itibarıyla Kars Vilayeti bütün memlekette birinciliği kazandı. Bundan sonraki diğer çalışmalarınızda daha büyük muvaffakiyetler dilerim.”*³⁸¹

Kars CHF Teşkilatı, Millet Mektepleri'ndeki katılım oranını biraz daha yükseltmek amacıyla bir bildiri yayınladı. Kars Gazetesi'nde yayınlanan bildiride yeni harfleri öğrenmeleri konusunda Karşlılar teşvik edilmeye çalışılır:

*“Vatandaş! Millet Mektebi açıldı. Git oku; cahilliğin ne kadar büyük düşman olduğunu bilirsin. Kendini, aziz vatanını bu düşmandan kurtar; şu işsiz zamanınızı boş geçirme. Hükümet, muallimi, kitabını, kalemi ve defterini köyüne kadar götürdü. Bu fırsatı kaçırma nihayet dört aylık çalışma seni bilgiye kavuşturacaktır. Durma çalış Büyük Gazi'nin gösterdiği ışıklı yolda yürü, okuyup yazmayanlara muhtarlık, azalık, bekçilik gibi resmi hiçbir vazife verilmeyeceğini ve mekteplere gitmeyen okuyup yazmak istemeyenlerden yirmişer lira ceza alınacağını da bu vatandaşlara anlat. Bu çalışmanın sonu bolluk ve berektir.”*³⁸²

F- KARS'DA YAYGINLAŞMAYA BAŞLAYAN AYRIMCILIK (YERLİLİK-YABANCILIK) HAREKETLERİ

1921 itibarıyla Kars ve çevresini terk eden Ermeniler, Rusya'ya yerleşirler. Böylece bu bölgeyi boşaltırlar.³⁸³ Rusların ve Ermenilerin bu bölgeyi terk etmesinden sonra buraların sahipsiz kalmasını önlemek amacıyla boş olan yerlere Azerbaycan'dan Kars'a

³⁸⁰Kars Vilayet Gazetesi, 16 Kasım, 1929, S.4, s.2.

³⁸¹Kars Vilayet Gazetesi, 6 Şubat 1930, S.8, s.1.

³⁸²Kars Vilayet Gazetesi, 29 Aralık 1930, S.50, s.1.

³⁸³Oktay Kızılkaya, “Revan (Erivan) ve Iğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülme Süreci (1828-1920)”, *Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, II(Kayseri, 2007), s.306.

yerleşen Azeri Türkleri, Bolşevik cereyanının Kafkasya'da yayılması sırasında bu rejime karşı olan Karapapak Türkleri, dar arazili ve geçim sıkıntısı içinde yaşayan Karadenizliler ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göçüp yerleşen Türkler yerleştirilir. Bu göçler, Kars'ta bir takım problemler yaratır. Yerli halk ile göçmen Türkler arasında ticari anlamda var olan rekabet ileriki yıllarda Şii-Sünni ayrılığına döner. Bu etkiyi ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak amacıyla Kars'ta yaşayan bütün halk üzerinde; Türkçülük fikri etrafında Rus etkisini silmek ve inkılâpların bölgede daha iyi benimsenmesini sağlamak için çalışmalar yapılır³⁸⁴. Bu çalışmalar içerisinde Türkçülük fikirlerinin önde gelen isimleri Kars Milletvekili olarak görev yapar.

Ruslar, işgal sırasında burada yaşayan Türklere karşı asimile siyaseti takip etmiş; Türk neslinin sağlamlığını bozmak için ellerinden geleni yapmıştır. Mesela, askerlik yerine az bir vergi ile yetinmişlerdir. Mektep yerine mollaların ev tedrisatına izin verilmiştir. Din hamisi perdesine bürünerek namaz kılmayanları ve oruç tutmayanları cezalanmışlardır. Ruslar bir taraftan fuhuşu teşvik ederken kız kaçırımları adeta cezasız bırakmışlardır. Hatta Rusya'dan "*malum kadınlar*" getirerek, Türk köylerinde dolaştırılmışlardır. Hırsızlık adeta teşvik edilmişti. Katiller için yalnız altı ay ceza ile basit bir müeyyide uygulanmıştır. Hadiselerin tesirlerini anlayan insanlar için korkunç olan bu tedbirler, cahil insanlar üzerinde uyuşturucu bir tesir yaparak halkı halinden memnun hale getirmiştir³⁸⁵.

Azerbaycan Türkleri ile Kars'ın yerli halkı arasındaki ortak bağlantının en önemlisi kültür birliğidir. Halen Anadolu'nun pek çok yerinde anlatılan kahramanlık hikâyelerinin büyük bir çoğunluğu Azerbaycan coğrafyasının ürünüdür. Dede Korkut menkıbelerinden, Azerbaycan kaynaklı Köroğlu, Âşık Garip, Aslı ve Kerem gibi aşk hikâyelerinden başka birçok maniler, koşmalar, ağıtlar, atasözleri ve bulmacalar gibi halk edebiyatının zengin içerikleri sıkça dile getiriliyordu³⁸⁶. Kars'a yerleşen Azerbaycan Türkleri atalarının gurbetin ve tarihin emaneti olarak görülmek zorundadır. O sıralarda Kars'ta yaşamını sürdüren Kazım Yurdalan: "*Azerbaycan onun yaralı kalbindeki hassas uzviyet, kara tül altında kalmış yad illerdeki Türk varlığına bağlıdır. İzanı olan her vatan evladı bu derin noktalara dikkat ve nüfus etmelidir. Bulduğumuz mevkiden çıkararak her makûs seda muhakkak benliğimizi müteessir eder.*" diyerek Kars'ın yerli halkı ile Azerbaycan

³⁸⁴ BCA, 490.01.837.306.2.

³⁸⁵ BCA, 490.01.999.860.1.

³⁸⁶ Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri* (Yay. Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağrı), İstanbul, 1993, s.8-9.

muhacirleri arasında yaşanan yapay sıkıntılardan oluşacak herhangi bir olayın üzüntülere sebep olacağını dile getirir³⁸⁷.

Kars'ın nüfus yapısında yer alan bir diğer kesim ise Karadeniz sahil kesiminden gelerek Kars'a yerleşenlerdir³⁸⁸. Bu kişilerin ataları da devletleri için yüzyıllarca Kırım ve Tuna boylarında sınırların korunması için nöbet tutmuş tarihte Karadeniz Alayları adıyla şöhret kazanmış Türk yiğitlerinin torunlarıdır. Son dönemlerde ise Sarıkamış Taarruzu ile Allahuekber Dağları'nın doruklarında doğuyu kurtarmak için başlatılan Bakü önlerinde kurtuluş ve zafer için hiç çekinmeden kanlarını akıtmışlardır. Rusya'da yaşanan devrimden sonra ticaret amacıyla sınırın karşı tarafına geçiş yapmakta zorlanan Azerbaycan Türkleri gibi, Karadeniz'den gelen Türkler de ekonomik zorluklara karşılaşmalarına rağmen Kars'a yerleşmiş ve buranın kalkınmasına yardımcı olmuştur. Doğu Anadolu'da gerçekleşen savaşların her türlü olumsuz sonucu ile yüzleşmek zorunda kalmış bir mücahit kafilesidir³⁸⁹.

Kars'ta yerli halkın şehir dışından gelenlere gösterdikleri tepkinin altında, geçmişteki yaşanmışlıkların büyük etkisi vardır. Çarlık idaresinin baskısı, İran'ın geleneksel yönetim tarzının buralardaki etkisi büyük olmuştur³⁹⁰. Bölgede bu ayrışmanın önüne geçebilmenin üç yolu vardır: Birincisi, evlilik yolu ile tarafları birbirine kaynaştırmaktır. Ancak bunun Kars'ta yansması bir hayli zaman alacağından istenilen sonucun alınamayacağı ortadadır. İkincisi, okullarda verilecek eğitim ile bu toplumsal sorunun üstesinden gelinebilir. Çocuklar burada birbirlerini sevmeyi öğrenebilir ve birlikte yaşama kurallarını aile ve evlerine aktarabilirler. Bu da kısa süreli bir çözüm değildir. Üçüncü yol ise ekonomik açıdan ticari birliktelik oluşturularak işte birlik sağlamaktır. Her tüccar, gücü ölçüsünde yeni kurulacak büyük bir ticari müesseseye ortak olacaktır. Yapılan ticaretten kaynaklanan maddi yakınlaşma daha sonra kişisel boyuta taşınabilir. Bu yöntemle kısa zamanda istenilen sonuca ulaşılabilir³⁹¹.

Bu sorunlarla ilgili olarak 9 Aralık 1936'da düzenlenen Umumi Müfettişler Toplantısı'nda konu ele alınır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından yapılan açıklamada; *“Yerli halka Acem diye hakaret etmektedirler. Yalnız Türkler bundan çok şikâyetçidir. Bunların acı acı şikâyetleri vardır. Yegâne kaygıları Rize Karadeniz halkını istismara*

³⁸⁷İsmail Eyüpoğlu, Osmanlıdan Cumhuriyete Bir İttihatçı Kazım Yurdalan, Erzurum, 2009, s.467

³⁸⁸BCA, 490.01.837.306.2.

³⁸⁹İ. Eyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.448

³⁹⁰İ. Eyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.448.

³⁹¹İ. Eyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.448.

çalışmalarıdır. Sorun yalnız menfaattir. Bir şirket Ruslarla ticareti himayesine almış, diğer grupların yararlanmasına fırsat vermedi.”³⁹² diyerek meselenin asıl maksadının sadece ticari kaygılar olduğunu vurgular.

1945 yılında bölgeyi teftiş eden Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy, Kars bölgesinde görülen ayrılıkçı hareketleri CHP Genel Merkezi'ne rapor halinde iletir. Raporunda Kars'ta olayların tüm kurumları etkilediğini dile getirir:

“Çeşitli zamanlarda, çeşitli yerlerden göçen ve Azerbaycan'dan gelen kısmi Şii olan bu Türk halkın aralarında yakınlaşma meydana getirmek telakki ve düşünüş ayrılıklarını gidermek için alınmış tedbirler henüz yeterli değildir. Yavaş yavaş zümreler arasında iktisadi çarpışmalar başlamış ve bu zümrevi dargınlıklar meydana getirilir. Birisi diğerine acemlik öteki diğerine başka vasıflar isnat etmeye başlar. Bu durum parti, belediye, halkevi gibi tesislerimizin başında zümrelerden hangisinden insan varsa diğerlerinin bu müesseseye kuvvetle yardımcı olmamaları vaziyetini meydana getirir. Bundan parti teşkilatı da müteessir olmuş, başına geçen başkanların mensup oldukları zümreye göre diğerleri dışarıda kalmış, tam ve maksatlarımıza uygun çalışma yolu tutulmasını aksatmıştır. Bu durum karşısında parti müfettişleri üç grubun dâhilinde mahalli cereyanların dışında kalabilmiş başkanlar aramışlar Lise ve Sağlık Müdürleri gibi memur elemanlara işi vermişlerdir.”³⁹³

Kars'ta Azeri Türkleri, manifatura ve tuhafiyeye ticaretinde önemli yer tutar. Bu ticaret branşında yeni girmeye çalışan diğer yurttaşlar ticari rekabeti bir zümre rekabeti haline getirerek Azerilerin Türklüğünü şüpheli göstermeye, onları Acemlikle itham etmeye, bunu her fırsatta kendilerine hatırlatmaya başlar. Bu durum karşısında Şii olan Azeri Türkler kendilerini korumaya, kredilerini birbirlerine açmaya kendileri etrafında hareket etmeye mecbur kalır. Azeri kişiler kendilerine vurulan Acemlik damgasından muzdarip olur. Azeri Türkleri'nin içtimai münasebetleri kısmen kapalı kalarak kendi aralarında evlenmek daha tercih edilir bir hale gelir³⁹⁴.

Karapapak ve Terekeme³⁹⁵ Türkleri Anadolu'ya iki şekilde gelir: Birinci grup, Bolşevikliğin Kafkasya'da tatbiki uygulanması sırasında bu rejimi kabul etmeyerek bütün akrabaları ile Türkiye'ye göçenler; ikinci grup ise Gümrü Anlaşması ile vesayet hakkını kullanarak Türkiye'ye göçen ve Terek Nehri boylarında hala akrabası bulunan Türklerden

³⁹²M.Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları*, Ankara, 2010, s.167.

³⁹³BCA, 490.01.999.860.1.

³⁹⁴BCA, 490.01.999.860.1.

³⁹⁵Karapapakların diğer bir adı olan Terekeme adı Arapça, Türkmen kelimesinin çoğulu Terakime'den gelmektedir. Fahrettin Kırzıoğlu, İran ve Azerbaycan'da Şii olanlara Tat, Sünnilere ise Terakime sözcüğünün değişmesiyle oluşmuş Terekeme adının verildiğini söyler. Bu adın vergi defterinde kullanıldığını belirtir. Bazı tarihçiler ise Terek ırmağı çevresinde oturan Türklerle Terek sözcüğünden hareketle Terekeme denildiğini söylediler. Terekeme sözcüğünün kullanımı Karapapak sözcüğünden daha yaygındır. Hatta bazı bölgelerde Karapapak deyişi tamamen unutulmuştur. Bkz. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ankara, 1981, s.45; Zihni Papakçı, *Terekemeler*, İstanbul, 2010, s.65.

oluşmaktadır. Bu vatandaşlar normal zamanlarda akrabaları ile temaslarını sürdürmek için sık sık gidip gelirler. Bu ilişkiler Terekeme Türklerini ticari rakiplerinin casuslukla zan ve tehdit altında bulundurmasına yol açar. Rus teşkilatının bu ilişkilerden istifadesini meydana koyan biri iki hadise bu propagandaları tahrik eder.

Bölgenin coğrafi durumundan dolayı devletin bu konuya verdiği önem zümreler tarafından istismar edilerek birbirlerine kötülük yapmak için birer vasıta olur. Bazen bu konu fertler tarafından da istismar edilerek şahsi düşmanlıkların da bu zan altına sokulduğu, devleti lüzumsuz takibat ve müdahaleye mecbur ettiği görülür. Bu sorunların kendi içerisinde çözülmesi gerektiğine inanılır³⁹⁶. Fakat yapılan tüm çalışmalara rağmen Kars'ta gruplar arasındaki ayrılık hareketleri özellikle seçimlerde kendini göstererek, her grup kendine yakın adayı desteklemeyi tercih eder.

III. BÖLÜM

KARS'TA KÜLTÜREL GELİŞİMİN VE EKONOMİK KALKINMANIN SİYASİ YÖNÜ (1931-1935)

A-1931 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

1- Seçim Kararının Alınması ve Yapılan Hazırlıklar

Ülkede 1927 yılından beri yapılan ekonomik alandaki köklü değişimler ve SCF milletvekillerinin hala mecliste oluşu yüzünden seçimlerin yenilenme kararı alınır. Bu karar 3 Mart 1931'de Mustafa Kemal Paşa'nın partiye verdiği yazılı bir önerge üzerine gerçekleşir. Bu önerge şöyle idi:

“Son aylarda CHF'nin memleketteki, TBMM'deki ve hükümetteki idari ve siyasi faaliyeti aleyhinde bir hava yaratılmaya çalışıldığı malumdur. Asırlarca mühmel bırakılmış olan bir memlekette ve millet hayatında birçok eksiklikler ve ihtiyaçlar olması tabiidir. Bundan başka milleti kurtarıcı esaslı bir siyasetin tatbikatından memnun olmayacak kimselerin bulunacağı şüphesizdir. Yüksek esasları görmeyerek veya görmek istemeyerek milletin bütün düşünceleri ve duyguları tesviş ve tadile çalışılmıştır. Bunun için yer yer kullanılmış vasıtalar ve vesileler dikkate ve

³⁹⁶ BCA, 490.01.999.860.1.

intihabada şayandır. Buna rağmen millet kütesinin doğru görüşü ve iyi görüşü ve iyi hisleri bozulmamıştır.

Geçen zamandan beri hemen bütün memlekette yaptığım tetkiklerde bu hareketi yerinde ve yakından gördüm. Bununla beraber hakikate göz yumanlar ve hakikati olduğundan başka göstermeye çalışanlar da olmuştur. Fırkamın, millet ve memleket için hayırlı isabetli programının kendi programı olduğuna ve milletimizin kendisiyle beraber bulunduğu tam kanaati vardır. Fırkamız milletin kendisine olan emniyet ve itimadını en şüpheli ve tereddütlü nazarlar karşısında her zaman ispat edebilecek vaziyettedir. Bir defa bunun için bundan başka önümüzdeki yıllarda tabii ki muvafık gördüğüm tedbirlerle milletin iştirak ve uygunluk derecesini anlamak için genel başkanı bulunduğum CHF Milletvekilleri'nin seçimlerini yenilemelerini uygun görüyorum. Her türlü girişimlerimizde ilham ve kudret kaynağı olan milletimizin hakkımızdaki güveni yeniden belirince, milli idealimize yürümekte dayandığımız temelin ne kadar sarsılmaz olduğunu bir daha görülmüş olacağı kanısındayım.”³⁹⁷

Seçim kararının alınmasından sonra 20 Nisan 1931'de Mustafa Kemal Paşa millete seçim beyannamesi yayınlarak halktan kendisine ve CHF'ye güvenmelerini ister. Mustafa Kemal Paşa milletvekili olmak isteyen adayların isimlerini belirleyerek; “*En doğru, en yüksek ve kesin karar sizindir.*”³⁹⁸ diyerek millete olan inancını dile getirir.

Seçimler 25 Nisan 1931'de yapılır. Toplam 317 milletvekili CHF listelerinden seçildi³⁹⁹. Mustafa Kemal Paşa seçimde gösterilen bu büyük başarıdan dolayı 27 Nisan 1931'de yaptığı konuşmada halka gösterdiği güvenden dolayı teşekkür eder:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yenilenen seçimi sebebiyle CHF'nin uygulayacağı esasları ana çizgileriyle büyük milletimize sunmuştum. Milletvekili seçiminin belli olan sonucu benim ve partimin milli güveni elde etme yolundaki inancımı kuvvetle doğruladı. Bu sonuç üzerine bütün yurttaşlara teşekkür borcumu ödemeğe acele ederim. Ve yeni seçilen milletvekili arkadaşlarımla beraber, gösterilen güvene hak kazanmak için bütün kuvvetimizi harcayacağımızı kamuoyuna sunarım.”⁴⁰⁰

2- 1931 Genel Seçimleri 'nin Kars'taki Sonuçları

Kars'da seçimlerde oy verecek erkek sayısı 106.797 kişi olarak belirlenir. Bu sebeple seçilecek milletvekili sayısı bir önceki dönem olduğu gibi beştir. Sadece iki milletvekili yeni hazırlanan listede kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bunlar Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey ile Faik (Bermek) Bey idi. Seçimler iki dereceli olduğundan, önce birinci seçmenler oy kullanır.

Seçim 4 Nisan 1931'de yapıldı. Kars Vilayeti'nde 106.797 erkek nüfus oy kullanır⁴⁰¹. Seçimlerin sonucunda kullanılan oyların tamamına yakını CHF adaylarına

³⁹⁷Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.611

³⁹⁸Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.616

³⁹⁹BCA, 030.10.74.488.14.

⁴⁰⁰Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.616

⁴⁰¹BCA, 030.10.74.488.14.

verilir⁴⁰². İkinci seçmenler ise 25 Nisan 1931’de oylarını kullanır. 519 ikinci seçmenden 492’sinin oy kullandığı seçimlerde Ömer Kamil (Küntay) Bey, Faik (Bermek) Bey,⁴⁰³ Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey,⁴⁰⁴ Mehmet Nazif (Sirel) Bey,⁴⁰⁵ Muhittin (Akyüz) Paşa;⁴⁰⁶; merkezden 88, Sarıkamış’tan 97, Kağızman’dan 46, Arpaçay’dan 57, Çıldır’dan 41, Göle’den 53, Ardahan’dan 55 ve Posof’tan 55 oy alarak; toplam 492 oyla Kars Milletvekilliği’ne seçilirler⁴⁰⁷.

3- IV. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM’deki Faaliyetleri

a) Faik (Bermek) Bey

Faik Bey 25 Nisan 1931’de yapılan seçimlerde Kars Milletvekilliği’ne seçildi. 4 Mayıs 1931’de Meclis’e katıldı. Meclis’te Milli Savunma Komisyonu’nda görev aldı⁴⁰⁸. Meclis’te sadece genel oylamalarda yer aldı. Bu dönem içerisinde herhangi bir konu üzerinde söz alarak konuşmadı.

b) Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey

25 Nisan 1931’de yapılan seçimlerde Kars Milletvekilliği’ne seçilir. 4 Mayıs 1931’de Meclis’e katılır. 9 Mayıs 1931’de İçişleri Komisyonu’na seçilir. I. ve II. toplantı yıllarında bu komisyonda çalışır. III. ve IV. toplantı yıllarında Bayındırlık Komisyonu’nda görev alır. III. toplantı yılında ayrıca “*Vilayetler İdaresi Kanunu*” için kurulan geçici komisyonda bulunur⁴⁰⁹. Meclis’te görüşülen kanun tasarıları hakkında yaptığı herhangi bir konuşmaya rastlanmaz.

c) Mehmet Nazif (Sirel) Bey

Mehmet Bey 1880’de Balkanlarda Yenişehir Fener’de doğdu. Babası Mehmet Seyit Efendi, annesi Naile Rukiye Hanımdır. İlkokuldan sonra Bursa Lisesi’ni bitirerek İstanbul

⁴⁰²BCA, 030.10.74.488.14; BCA,030.10.74.488.13.

⁴⁰³TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/709.

⁴⁰⁴TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/707. TBMM Albümünde ismi Baha Tali Bey olarak geçmektedir.

⁴⁰⁵TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/765.

⁴⁰⁶TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/804.

⁴⁰⁷BCA, 030.10.74.488.14.

⁴⁰⁸TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/805; *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem (1931-1935), II...*, s.323.

⁴⁰⁹TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/707; *Emekli Sandığı Arşivi*, MT, 006314; *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem (1931-1935), II...*, s.324.

Hukuk Mektebi'ne girer. 1904'de mezun olarak İstanbul İstinaf Mahkemesi'nde kâtip olarak devlet hizmetine başlar. Haziran 1905'te Adliye Nezareti Ceza İşleri Kâtipliği'ne, Eylül 1909'da Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı'na, Nisan 1914'te İstanbul Bidayet Mahkemesi Sorgu Hâkimliği'ne, Mart 1915'de Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Üyeliği'ne, Ocak 1922'de İstanbul Bidayet Mahkemesi İkinci Hukuk Başkanlığı'na seçilir. Nisan 1922'de Ticaret Mahkemesi Başkanı olur. Mayıs 1924'de İstanbul Asliye Mahkemesi İkinci Başkanlığı'na, Mayıs 1925'de İkinci Ticaret Mahkemesi Başkanlığı'na ve 1 Kasım 1926'da İstanbul Savcılığı'na atanır.

Bu görevde iken TBMM III. Dönem seçimlerine katılır. Yapılan seçimde 422 oyla Zonguldak'tan milletvekili seçilir. IV.-V. Dönemlerde ise Kars Milletvekiliği'ne seçilir. Mehmet Bey, 25 Nisan 1931'de yapılan seçimlerde Kars Milletvekiliği'ne seçilerek 4 Mayıs 1931'de meclise katılır. Olağanüstü toplantı ve I. Toplantı yılında Adalet, II. ve III. Toplantı yıllarında Adalet ve Anayasa, IV. Toplantı yılında ise Adalet Komisyonu'nda çalışır. Mehmet Bey'in bu dönemde Meclis zabıtlarında herhangi bir konuşmasına rastlanmaz⁴¹⁰.

d) Ömer Lütfi (Küntay) Bey

Ömer Bey 1888'de Artvin'in Oruçlu Köyü'nde doğar. Hocaoğlu Kamil Efendi'nin oğludur. Evli dört çocuk babasıdır. İlk ve ortaöğretimini Selanik'te tamamlar. 20 Temmuz 1903'de aday memur olarak Yalova İlçesi Bidayet Mahkemesi Kalemi'nde görevlendirilir. 1 Nisan 1904'te İlçe Tahrirat Kalemligi'ne atanır. 17 Ağustos'ta Kosova İli İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi Zabıt Kâtipliği'ne getirilir. 28 Ekim 1908'de Selanik Hukuk Mektebi'ne devam eder. 25 Eylül 1910'da İstinaf Mahkemesi Zabıt Kısmı Mülazimi olarak görev alır. 3 Ocak 1911'de İstanbul Darülfunun'un Hukuk Şubesi'ne girdi. 1918'de buradan mezun olur. Bu arada çeşitli okullarda öğretmenlik ve yöneticilik yapar. 27 Eylül 1920'de Elviye-i Selâse'de Maarif Müfettişliği'ne atanır. Buranın, Gürcüler ve Ermeniler tarafından işgale uğraması üzerine 1 Mart 1921'de görevi sona erer. Bölgenin anavatana katılmasından sonra 1922'den itibaren Artvin'de avukatlık yapmaya başlar. İl Genel Meclisi'nde ve Daimi Encümen'de üyelik yapar. TBMM'de Kars Milletvekili olarak III., IV., V. Dönemlerinde görev yapar. Daha sonra Mudanya-Tirilye'ye yerleşerek çiftçilik ile yaşamını sürdürür. 21 Eylül 1951'de İstanbul'da ölür⁴¹¹. Evli ve dört

⁴¹⁰ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/765; *Emekli Sandığı Arşivi*, Adalet, MT060741; *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem (1931-1935)*, II..., s.325; *TBMM. Albümü...*, s.206.

⁴¹¹ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/805; *Emekli Sandığı Arşivi*, MT, 87058; *Türk Parlamento Tarihi IV. Dönem (1931-1935)*, II..., s.328-329; *TBMM. Albümü...*, s.207.

çocuk babasıdır.

TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde Kars Milletvekili seçilerek 4 Mayıs 1931'de Meclis'e katılır. II. ve III. Toplantı yılında Tarım Komisyonu'nda çalışır. 26 Aralık 1933'te İskân Kanunu tasarısı için kurulan geçici komisyona seçilir. Genel Kurul'da yerel sorunlarla ilgili iki kanun teklifi sunar. Bunlardan birisi 28 Nisan 1934'te Kars, Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetleri'nin bazı kısımlarına iskân kanuna göre Muhacir yerleştirilmesi teklifidir⁴¹². İskân Kanunu Tasarısı Encümenliği'nde 28 Mayıs 1934'te görüşülerek kabul edilir⁴¹³.

Bu bağlamda ikinci kanun teklifi ise 25 Haziran 1934'te Kars Vilayeti ile Beyazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetleri'nin bazı bölümlerinde muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve çiftçilerin topraklandırılması hakkındaki kanunun üçüncü maddesiyle ilgili teklifidir⁴¹⁴. Bu kanunun teklifi sırasında 27 Haziran 1934'te söz alarak bu bölgeler içinde yer alan boş arazilerin buradaki köylüye verilmesini ister⁴¹⁵. Kanun teklifi encümende görüşülerek kabul edilir⁴¹⁶.

e) Muhittin (Akyüz) Bey

Muhittin (Akyüz) Bey 1870'de İstanbul Fındıklı'da doğar. 18 Ağustos 1885'te Harbiye Mektebi'ne girerek 31 Mayıs 1888'de mezun olur. 8 Ekim 1888'de Harbiye Mektebi Askeri Coğrafya Öğretmen Yardımcılığı'na atanır. 1891'de üsteğmen, 1893'de yüzbaşı, 1896'da kıdemli yüzbaşı olur. 1897'de Yunan Savaşı'na katılır. 1898'de binbaşı, 1902'de yarbay olur. 17 Mart 1905'de Padişah II. Abdülhamit aleyhinde telkinlerde bulunduğu ihbar edilerek Taşkışla Harp Divanı'nda yapılan yargılama sonucu rütbeleri alınarak Diyarbakır'a sürgün edilir. 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra 10 Eylül 1908'de af kararıyla rütbeleri iade edilerek I. Ordu emrine atanır. 30 Ekim 1908'den itibaren bir süre Bahriye Mektebi Müdürlüğü ve Harbiye Nezareti Piyade Dairesi Şube Müdürlüğü yapar.

22 Mart 1909'da Mahmut Paşa'nın yaveri olur. 6 Eylül 1909'da Beyoğlu Mutasarrıflığı'na getirilir. 7 Ekim 1912'de II. Alay Komutanı olarak Balkan Savaşı'na katılır. 31 Ağustos 1913'te albaylığa yükseltilerek Asir Tümen Komutanlığı'na atanır. 13

⁴¹²TBMMZC, 21/44, s.134.

⁴¹³TBMMZC, 22/55, s.222-225.

⁴¹⁴TBMMZC, 23/73, s.314.

⁴¹⁵TBMMZC, 22/55, s.225.

⁴¹⁶TBMMZC, 23/77, s.419-420.

Aralık 1916'da rütbesi Mirlivalığa yükseltilir. 6 Nisan 1918'de Hicaz Kolordu Komutanlığı görevini üstlenir. 21 Şubat 1919'da İngilizler tarafından esir edilerek Mısır'a götürülür. 21 Eylül 1919'da serbest kalır. 1 Eylül 1920'de Milli Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan ayrılır. 21 Eylül 1920'de Kolordu Komutanı yetkisi ile memleketin değişik yerlerinde görev yapar. 1 Kasım 1921'de Adana ve yöresi komutanı olarak görevlendirilir. 7 Ekim 1922'de Tahran Büyükelçiliği'ne atanır. 24 Eylül 1928'de askerlikten ayrılarak Hariciye Vekâleti kadrosuna geçer. IV. V.ve VI. dönemlerde Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁴¹⁷.

TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan seçimlerde Kars Milletvekilliği'ne seçilerek 1 Haziran 1931'de Meclis'e katılır. I. Toplantı yılında Milli Savunma ve Anayasa Komisyonlarında çalışır. İlk yıl, Milli Savunma Komisyonu'nun sözcülüğünü yapar. Sonraki yıllarda üye olarak görevini sürdürür. Meclis çalışmaları sırasında 26 Mayıs 1932'de Tütün İnhisar İdaresi'nin 1932 bütçe görüşmeleri sırasında söz alarak; Mısır'dan ithal edilen tütünlerin kalitesizliğini dile getirir⁴¹⁸.

Bir diğer konuşması da 29 Mayıs 1932 yılında İstanbul Darülfünun'u 1932 senesi Bütçe Kanunu görüşmeleri sırasında Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun, Profesörlerin yurt dışı seyahatlerine mutlaka öğrencileriyle gitmeleri gerektiğini, Avrupa ülkelerinden örnekler vererek açıklar⁴¹⁹. Bu dönem son konuşması 8 Mayıs 1933'te halk tarafından çevrede bulunan ve patlama yaparak zayıya sebep olan mermiler hakkında yaptığı konuşmadır. Arazide bulunan patlamamış bombaların infilak etmesiyle sakat kalan kişilerden bahsederek yetkililerden bu soruna bir an önce çözüm bulmasını ister⁴²⁰.

B-CUMHURİYET HALK FIRKASI KARS İL ÖRGÜTÜNÜN FAALİYETLERİ

CHF Kars İl Örgütü Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra Türk Ocağı binası olarak kullanılan Yusuf Paşa Mahallesi Gazi Muhtar Paşa Caddesi'nde 496/70 numaralı binada faaliyetlerine devam eder. İki katlı olan binanın ikinci katı fırkaya ayrılırken alt katı ise Kars Halkevi olarak kullanılır⁴²¹. Parti teşkilatı Kars'ın sorunlarına çözüm bulmak

⁴¹⁷ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, IV/804; Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, (1931-1935), II..., s.326-327; TBMM Albümü..., s.207; Bilal Şimşir, "Cumhuriyetin ilk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 64-66/ XXII (Mart Temmuz Kasım, 2006), s.11-14.

⁴¹⁸ *TBMMZC*, 8/52, s.266.

⁴¹⁹ *TBMMZC*, 8/54, s.350

⁴²⁰ *TBMMZC*, 15/47, s.34

⁴²¹ *BCA*, 490.01.60.231.1, Varak No: 158.

amacıyla çalışmalarını sürdürür. Erzurum-Kars demiryolunun düzensiz bir halde olduğu, hükümet tarafından hattın iyileştirilmesi için 400.000 bin lira yardım gönderildiği halde, bu paranın yerinde kullanılmayarak israf edildiği belirtilmektedir. Bu konu fırka teşkilatı tarafından görüşülerek israfa son verilmesi ve burada çalışanların sayısının düşürülmesi yani kadrolu elemanların sayısının azaltılması kararı alır⁴²².

Kars'ın en önemli geçim kaynaklarından birisi olan hayvancılığın sorunları da ele alınır. Sığır Vebası Kars'ta hayvancılığı bitme noktasına getirmiştir. Kars'ta hayvancılığı tekrar canlandırmak amacıyla Rusya'dan yayılan ve Kars'ı etkileyen sıtma hastalığıyla mücadele edilmesi için 8-10 bin litre seruma ihtiyaç vardır. Bunun temini için çalışma başlatılır⁴²³.

1932'de Kars'ta ticaretin büyük bir kısmı Ruslarla yapılır. Yapılan bu ticaretten dolayı halk fazla mal stoklar. Tüccar elindeki malı satamayınca iflasın eşiğine gelir⁴²⁴. Ruslar köylüye düşük fiyatta satış yaparak Bolşevikliği Kars halkının gözünde yükseltmeye çalışır. Rus etkisini kırmak amacıyla fırka teşkilatı vilayette faaliyette bulunan Rus şirketlerinin kaldırılmasını ve yerli şirketlere bu bölgede daha iyi koşullarda çalışma olanağı sağlanmasını ister⁴²⁵.

Kars'dan İstanbul'a sevk edilen hayvanlardan muhtelif rakamlarla alınan vergiler bölge halkını ekonomik yönden zarara uğratiyordu. Teşkilat Kars'ın temel geçim kaynağı olan hayvancılığı geliştirmek için; vergilerin ortadan kaldırılmasını, denizcilik idaresinden hayvan nakliyatı için ayrı vapur tahsis edilmesini ve zarara uğrayan çiftçiler için Ziraat Bankası'nın kredi taksitlerini uzatmasını ister⁴²⁶. O yıllarda Kars'ta kışın uzun sürmesi ve ilkbaharda tarlaların karla kaplı kalmasından dolayı halk elindeki tohumluğu tamamen kendisine ve hayvanlarına harcar. Bu sorunu çözmek amacıyla halka ücretsiz tohumluk dağıtır⁴²⁷.

Fırka teşkilatının önerisiyle meclis Kars'taki idari taksimatı belirlemek amacıyla Kars Vilayeti Merkez Kazası'na bağlı Susuz Nahiyesi merkezini aynı nahiye hududu içinde

⁴²²BCA, 030.10.79.522, Varak No: 6.

⁴²³ BCA, 030.10.79.522, Varak No: 11.

⁴²⁴ Umumi Müfettişlik raporlarında "Rus hudut kapıları kapalıdır. Akyaka'dan başka yerlerden mal alıp vermiyorlar. Bu kapılardan gaz yağı, manifatura, alamıyorlar. Bu hal şark hududunda kaçakçılığı yeniden doğuracaktır. Ve karşı tarafın siyasi propagandasını canlandıracaktır. Rusların hedefi huduttakileri aciz vaziyette bırakmaktır. Hudutta bütün halkı ucuz geçindirme planını tatbik ediyor. Hâlbuki hudut mıntikasının az vaziyyette her şey pahalıdır". Bkz.M.Bülent Varlık, Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları..., s.218.

⁴²⁵BCA, 030.10.79.522, Varak No: 12.

⁴²⁶BCA, 030.10.79.522, Varak No: 12.

⁴²⁷BCA, 30.18.83.45.14.

yer alan Cılavuz mevkiine, Dâhiliye Vekâleti'nin kararıyla nakleder⁴²⁸. Kars'da geçimlerini temin edemeyen Arapçay Kümbet Köyü'nden Türk ırkından 18 evde 138 kişiye toprak vererek ve gerekli yardımları yaparak Van'ın Erciş ilçesine gönderir. Bu amaçla Dâhiliye Vekâleti'nin 16 Ağustos 1933 tarih ve 4951/2375 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliği'nin 26 Eylül 1933 tarih ve 4922 sayılı kararı üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 5 Aralık 1933'te kabul edilir⁴²⁹.

Bu dönem içerisinde fırka teşkilatının düzenlediği kongreler 5 Kasım 1933 tarihinde başlayıp 31 Kasım 1933 tarihinde sona erer⁴³⁰. 21 Aralık 1934'te düzenlenen kongrede ise yeni yönetim kadrosu şekillenir. CHF Başkanı Zihni Bey, Halkevi Başkanı Salim Bey, azalardan Hüseyin Han Bey, Vahit Bey, Kömürcüzade Ali Bey, Bekirzade Hüseyin Bey, Zülfikar Bey, Raif Bey, Samet Bey yeni İdare Heyeti üyeliklerine seçilir. 1935 yılındaki CHF Büyük Kurultayı'na da Kars delegesi olarak Zihni Duman, Kitapçıoğlu Salim ve Hüseyin Han Bey seçilir⁴³¹. Seçilen delegeler ve üyeler, Kars'da 1935 yılına kadar görevlerine devam ederler. Seçilen üyeler, eski üyelerden olduğu gibi yeni isimlerin de katılımıyla görevine devam eder.

C-HALKEVLERİ'NİN TOPLUMSAL İŞLEVİ VE KARS HALKEVİ'NİN FAALİYETLERİ

1-Halkevleri'nin Kuruluş Gerekçesi ve Örgütlenmesi

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki hükümetler eğitim ve araştırma amacıyla pek çok aydın genci yurt dışına göndermişler, daha sonra bunların bilgi, gözlem ve deneyimlerinden yararlanmışlardır. Bu gençlerden birisi Vildan Aşır Savaşır idir. Vildan Aşır Savaşır bazı Avrupa ülkelerindeki kitle eğitimi ile ilgili inceleme ve araştırmalar yaparak özellikle Çekoslovakya'daki Sokollar örneğinden etkilenir. Yurda dönüşünde Ankara'da Türk Ocağı'nda Sokollar ile ilgili bir konferans veren Savaşır, konferansta yaptığı konuşmayla Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çeker. Mustafa Kemal Paşa kendisinden Halkevleri'nin kurulmasıyla ilgili çalışmalara katılması için hazır olmasını ister⁴³².

Kısa bir süre sonra dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey'in resmi davetiyle

⁴²⁸ BCA, 11.1.77.13.11.

⁴²⁹ BCA, 030.18.01.02.41.83.13.

⁴³⁰ BCA, 490.01.233.917.1.28.

⁴³¹ Doğuş, 17 (1 Aralık 1934), s.8.

⁴³² Anıl Çeçen, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, İstanbul, 2000, s.93-94.

halkevleri ile ilgili bir komisyon oluşturulur. Cevdet Nasuhi, İsmail Hüsrev Tökin, İshak Refet, Hamit Zübeyir Koşay, Behçet Kemal Çağlar, Sadi Irmak ve Vildan Aşır Savaşır burada görevlendirilir⁴³³. Kurulacak halkevlerinin yapısı, amaçları, halka mal edilmeleri konusu geniş boyutlarda tartışılır. Ziya Cevher Etili'nin başkanlığında Şevket Süreyya Aydemir, Sadi Irmak, Tahsin Banguoğlu, Hamit Zübeyir Koşay, Hüseyin Namık Orkun, Kerim Ömer Çağlar, Namık Katoğlu ve Vildan Aşır Savaşır'dan oluşan bir komisyon halkevlerinin ana tüzüğünü hazırlamakla görevlendirilir⁴³⁴.

Komisyonun hazırladığı tüzük, ayrıntılı çalışmaların ardından Parti Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey'e sunulur. CHF'nin yetkili organlarında tüzük taslağı tartışılır. Cevdet Kerim (İncedayı) Bey'in çabaları sonucunda tüzükle ilgili çalışmalar tamamlanır ve 10-18 Mayıs 1931'de toplanan CHF'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde Halkevleri'nin kurulma kararı alınır⁴³⁵.

Halkevleri yönetim açısından doğrudan CHF Genel Sekreterliği'ne bağlı tüzel kişiliği olmayan kuruluşlar olarak düzenlenir⁴³⁶. Üyelik herkese açıktır. Böylece halkın tamamının katılımı sağlanmaya çalışılır⁴³⁷. Buna karşın idari görevler sadece CHF üyelerine açıktır. Memurların idari görevlerinde bulunmalarında herhangi bir sınırlama getirilmez⁴³⁸. Halkevinin başkanı parti örgütünün yönetim kurulu tarafından belirleniyordur. Şubelerin yönetim kurulları için parti üyeliği zorunludur ve seçimler iki yılda bir yenilenmelidir⁴³⁹.

Halkevleri'nin kuruluş gerekçesi yöneticilerle halk arasındaki kopukluğu gidererek, aralarındaki iletişimi sağlamaktır. Başka bir deyişle devrimin veya CHF'nin fikirlerini geliştirerek halka öğretmek ve böylece rejimin geleceğini sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuştur⁴⁴⁰. Mustafa Kemal Paşa, Halkevleri'nin kuruluşundaki amacı şöyle ifade eder:

“Gençlik istikbalin ışığıdır. Gençlik mütemediyen gelişen ve yetiştiren bir çalışmanın içinde yaşmalıdır. Millet şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kitlesi şeklinde teşkilatlandırılmalıdır. En kuvvetli ders vasıtalarına, en yetişkin muallim ordularına malik olmak kâfi değildir. Halkı yetiştirmek, halkı bir kitle haline getirmek için ayrıca bir halk mesaisinin tanzimini ihmal etmeyeceğiz. Silah

⁴³³ A.Çeçen, *Halkevleri...*, s.94.

⁴³⁴ A. Çeçen, *Halkevleri...*, s.94-95.

⁴³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, I, İstanbul, 1952, s.570.

⁴³⁶ Ayşe Öncü, *Örgüt Sosyolojisi*, Ankara, 1976, s.49.

⁴³⁷ Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1995)*, İstanbul, 2000, s.30.

⁴³⁸ *Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Talimatnamesi*, Ankara, 1932, s.5.

⁴³⁹ *Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri Talimatnamesi...*, s.5.

⁴⁴⁰ Şerafettin Zeyrek, *Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 2006, s.16.

kuvvetinden her türlü cebir ve meslek kuvvetinden daha müessir olan fikir kuvvetidir. Milletimizi bu sahada yetiştireceğiz. Bunu halkevleri yapacaktır."⁴⁴¹

Halkevleri 1932 yılında CHF'nin kültür kolları olarak kurulur. Partinin, devrimin kökleşmesinde ve geniş kitlelere ulaşmasında Cumhuriyet yönetiminin en önemli aracı olarak görev yaptığından, halkevleri de partinin bir yan kolu olarak aynı amaca yönelik faaliyette bulunmuşlardır. Başbakan İsmet (İnönü) Bey'in Halkevleri'nin birinci açılış yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmadaki "*Halkevleri CHF'nin kendi prensiplerinin ne olduğunu ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza anlatmak içinde başlı başına bir merkezdi.*"⁴⁴² cümleleri bunun örneklerinden sadece birisidir. Yine bu doğrultuda CHF Genel Sekreteri olarak görev yapan Recep Peker'in "*Halkevleri CHF'nin kültür noktasından istihdaf eylediği gayeleri temin için açılmış birer hars yurdu mahiyetinde olup müstakil birer şahsiyeti hukukiye teşkil etmezler. Aynı bir cemiyet değildirler. Ve bu sebeple Halkevinin açılması ve çalışması hükümet nezdinde hiçbir muamele yapılmasını müstelzim değildir.*"⁴⁴³ sözleri bu açıdan oldukça önemlidir.

Halkevleri'nin yönetim kurullarının partiye üye olanlara açık olması, halkevi başkanlarının, partinin il yönetim kurullarınca belirlenmesi, faaliyet raporlarının düzenli olarak parti sekreteryasına iletilmesi, bütçelerinin tamamıyla parti yönetim kademeleri tarafından denetlenip ibraz edilmesi gibi kontrol mekanizmaları, Halkevleri'nin özerk ya da bağımsız bir gelişim veya değişim çizgisi izlemesini engellenir. Her yıl yapılan halkevleri kongreleri bu bağlamda, üyelerini bilgilendirme, partinin ve Halkevleri'nin talimatlarının aktarıldığı toplantılar olmasından öte bir işlevselliği olmadığı söylenebilir⁴⁴⁴.

Halkevleri'nin CHF'nin organik kuruluşları olarak görülmesi, onları herhangi bir bağımsız derneğin yasalar karşısında kalabileceği zorluklardan korumuştur. 1930'lu yıllarda iyice pekişen tek parti yönetimi sürecinde bağımsız faaliyet gösteren dernek ya da örgütlerin yok denecek kadar az olduğu bir dönemde, Halkevleri'nin CHF himayesinde örgütlenmesi bir zorunluluk haline geldiğinden, bu durum Halkevleri'ne öteki derneklerin yararlanamadığı araç ve olanaktan faydalanma fırsatını verir. Halkevleri'nin işlevsel özelliklerinin partinin çeşitli düzeydeki yetkili kurulları aracılığıyla denetim altında tutulduğu, faaliyet kollarının yönetim kurullarındaki parti üyelerinin varlığı ve faaliyet

⁴⁴¹Neşet Öğren, "Halkevlerinin Gerçekleri", *Ülkü Dergisi*, 26 (Ankara, 1968), s.19.

⁴⁴² *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları(1920-1933)*, Ankara, 1933, s.466-471; *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara, 1974, s.42-49; A. Çeçen, *Halkevleri...*, s.119.

⁴⁴³ *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı, Mayıs 1931'den Birinci kanun 1932 Nihayetine Kadar*, Ankara, 1932, s.83.

⁴⁴⁴*Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin...*, s.83.

yönergelerinin partinin bölgedeki örgütlerinin onayına muhtaç olmasından anlaşılmaktadır. Halkevleri'nin bütün faaliyetleri partinin ideolojik görüntüsüne uygun olmak zorundadır. Toplumsal dönüşümde önemli bir görev üstlenmeleri bu zorunluluğun arka planını oluşturmaktadır. CHF ile Halkevleri arasındaki ilişkileri anlamlandırma, her iki kurumun da Atatürk devrimlerinin toplumsallaşması sürecinde oynadıkları rol çerçevesinde mümkün görülmektedir⁴⁴⁵.

Atatürk devrimlerinin öngörmüş olduğu toplumsal dönüşümde kültürel planda fonksiyonel bir görev yüklenen halkevleri, bu tarihsel projeyi ancak organları aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu şubelerin adlarından anlaşılacağı üzere Halkevleri faaliyetleri iki grupta toplanmıştır. Yetişkin eğitimi ile sosyal dönüşümü öngören şubeler ve sanatsal, kültürel canlanmaya katkı yapması düşünülen şubelerdir⁴⁴⁶. Ancak hepsinin ortak faydası devrimin ilkeleri ekseninde toplumsal dönüşüme ivme kazandırmaktır. Bu amaçla kurulan şubeler içerisinde Dil-Edebiyat Şubesi'nin öncelikli amacı, devrimin ve Cumhuriyetin ilkelerinin kökleşmesine, yayılmasına ve benimsenmesine yardımcı olmaktır⁴⁴⁷.

Güzel Sanatlar Şubesi; müzik, resim, heykel ve mimarlık gibi alanlar ile tezyin sanatları ve benzerinde sanatçı yetiştirmek, var olan sanatçıları himaye etmek, onların bir arada bulunmasını sağlamak, bu yolla genç ve yetenekli gençlerin yetişmesine katkı sağlamak amacıyla kurulur⁴⁴⁸.

Temsil Şubesi; Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tiyatro topluluklarının yetersiz olduğu dönemde oluşturulur. Bu bağlamda, Halkevleri'nin bulunduğu kent ve kasabalardaki tiyatro ihtiyacına yanıt vermek, halka tiyatroyu sevdirmek temel hedef olarak belirlenir⁴⁴⁹.

Spor Şubesi; tüm spor dalları hakkında halkı bilgilendirmek, sporu kitlesel bir etkinlik haline getirmek için toplumda ilgi ve sevgi yaratmak, beden eğitimi dersleri veren ulusal kuruluşlara yardımcı olmak üzere kurulur⁴⁵⁰.

Sosyal Yardım Şubesi; Halkevleri'nin bulunduğu yerlerde gerçek surette yardıma muhtaç kimsesiz kadınlar, çocuklar, maluller, yaşlılar ve hastalara karşı toplumda şefkat

⁴⁴⁵ *Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin...*, s.83.

⁴⁴⁶ Arzu Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1998, s.78.

⁴⁴⁷ Halkevleri *İdare ve Teşkilat, Talimatnamesi...*, s.17.

⁴⁴⁸ Adem Kara, *Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri, (1932-1951)*, Ankara, 2006, s.286.

⁴⁴⁹ Nurhan Karadağ, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları*, Ankara, 1988, s.96.

⁴⁵⁰ Necip Ali, "Necip Ali Bey'in Nutku", *Ülkü*, I/II (Mart, 1933), s.111.

ve yardım duygusunu uyandıracak etkinliklerde bulunacaktır⁴⁵¹.

Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi; halkın genel kültür düzeyi yükseltecek, her türlü okuma yazma ve eğitim faaliyetlerini yönlendirecektir⁴⁵².

Kütüphane ve Yayıncılık Şubesi; Halkevleri'ndeki kütüphanecilik faaliyetlerini yürütmekle sorumludur⁴⁵³. Bu şube, en önemli kollardan biridir. Çünkü bir yerde bir halkevinin açılabilmesi için kütüphane ya da okuma odasının olması şarttır⁴⁵⁴.

Köycülük Şubesi; köylerin sağlıklı, uygar, estetik açısından geliştirilmelerine, köylü ile kentli arasında karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının kuvvetlenmesine çalışmak üzere kurulmuştur⁴⁵⁵. Şube, köylere gereksinim duydukları sosyal ve tıbbi yardımı ulaştırarak köylü ile kentli arasında bir kaynaşma gayreti içinde olur⁴⁵⁶.

Tarih ve Müzecilik Şubesi; Halkevleri'nin ilk dönemlerinde tarih, dil ve edebiyatla ilişkilendirilir; ancak daha sonra müzecilik şubesi ile birleştirilir. Temel amacı bölgelerdeki tarihi ve kültür eserlerinin toplatılmasına ve sergilenmesine çalışmaktır⁴⁵⁷.

2-Kars Halkevi'nin Açılması ve Faaliyetleri

Halkevleri ilk olarak 19 Şubat 1932'de kurulur. Kars Halkevi ise bu tarihten bir yıl sonra 24 Şubat 1933'te⁴⁵⁸ görkemli bir törenle açılır. İlk konuşmayı Kars Halkevi Başkanı⁴⁵⁹ Eyyup (Saygın) Bey yaptı. Eyüp Bey konuşmasında Türk milletinin son devrimleri hemen benimsemenin aslında geçmişte yüksek bir uygarlığa sahip olmasından ve hızlı bir şekilde öğrenme yeteneğinden ileri geldiğini, çünkü uygar Türk'ün bu gün de en uygar bir millet olmak için gereken bütün niteliklere sahip olduğunu ve Halkevinin bu amacı daha çabuk oluşturmak amacıyla kurulmakta bulunduğunu dile getirir⁴⁶⁰.

⁴⁵¹Halkevleri, *İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s.36.

⁴⁵²Halkevleri, *İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s. 40.

⁴⁵³Halkevleri, *İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s. 42.

⁴⁵⁴Halkevleri, *İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s. 40.

⁴⁵⁵ A.Kara, *Halkevleri...*, s. 309.

⁴⁵⁶Halkevleri *İdare ve Teşkilat, Talimatnamesi...*, s.46

⁴⁵⁷ Remzi Oğuz Arık, *Halkevlerinde Müze Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, 1947, s.113.

⁴⁵⁸*Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin...*, s.38-39

⁴⁵⁹1933 yılındaki kuruluşundan 1951 yılına kadar Kars Halkevi Başkanları ve görev tarihleri şunlardır. İlk Başkanı Eyüp Saygın Bey, 1933-1934 Salim Altuğ, 10 Mart 1935- 1942 Hüseyin Talınlı,20 Haziran 1942Semih Atademir, 30 Temmuz 1942 Faik Binal, 5 Temmuz 1944 Hamdi Turgut, 15 Eylül 1944 Galip Olgaç, 19 Kasım 1946 Vekâleten Ekrem Üçyiğit, 9 Aralık 1946 Rasim İlker, 20 Kasım 1947 Nuri Koca, 4 Ağustos 1948 Asaf Atabaş. Bkz. Cengiz Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (YYT), Erzurum, 2007, s.25-64.

⁴⁶⁰*Doğuş*, S.1 (29 I.Teşrin 1933), s. 4.

Halkevinin ilk resmi yayın organı olan “Doğuş” dergisinde⁴⁶¹ açılış hakkında verilen haberde halkevinin Kars’ta açılmasıyla ilgili düşüncelere yer verilir:

“Memleketimizin birçok köşelerinde açılan halkevi bize inkılâbımızla beraber bu uğurda verilen yüksek değeri gösteriyor... Halkevleri ilerleme yolunda koşan, hız almış değerli topluluğumuza koşmada yükselmede yol hazırlayan aynı duygu aynı mefkûre tohumlarını açan kültür evleridir. İşte medeniyet yolunda ilerleme, yükselme isteğinden ve hep birden çabuk ve çok ilgileşme, yetişme mecburiyetinden doğan halkevleri halka aranılan yolu açmış bulunuyor ve dileklerin verimli çalışmalarına ulaşmasını halktan, bizden bekliyor.”⁴⁶²

Merkez Halkevleri’nin resmi dergisi olan “Ülkü” dergisinde Necip Ali Bey, 1933-1934 yılı halkevlerinin yeni faaliyet yılını açış konuşmasında genel bir değerlendirme yaparak Kars Halkevi’nin faaliyete geçmesinden bahseder:

“Halkevleri’nin inkişaf ve faaliyetlerine en yüksek bir iman bağlılığıyla iştirak eden kadın ve erkek muallim vatandaşlara, inkılâbın bu mefkûreci ve kahraman çocuklarına, halkevi mensuplarına yüksek huzurunuzda teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Halkevleri’nin bir kısmının bir sene ve altı ay zarfındaki faaliyetlerini mümkün olduğu kadar kısa bir ifade ile arz ettim. Halkevleri’ne gönlünü bağlayan bu yüksek ve asli ülkü uğrunda çalışan arkadaşlarımızın toplamı 1800 idi. Bunlardan 1392’si kadındı. Halkevleri’nde şimdiye kadar muhtelif mevzularda 299 konferans verildi ve muhtelif vesilelerle 869 toplantı oldu. 227.292 kişi bu toplantılara iştirak etti. Aksaray, Adana, Balıkesir, Çankırı, Çorum, Erzincan, Gümüşhane, Isparta, Kars, Manisa, Mersin, Muğla, Niğde, Sivas, Tokat vilayetleriyle Bafra, Boyabat, Alaiye, İnebolu, Urla, Nazilli kazalarında bugün bu saatte açılmakta olan Halkevleri’ni yeni adım attıkları bu aziz ülkü yolunda muvaffakiyetler ve zaferler dilerim.”⁴⁶³

Kars Halkevi açılış törenin ardından diğer halkevleri gibi kendisinden beklenen görevleri yapabilmek için 1932 “CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi” doğrultusunda şubeler kurma yoluna gider. Talimatnamede belirtilen dokuz şubeden başlangıçta sadece altısı oluşturulabilir. Bu oluşturulan şubeler de aynı anda kurulamadı kuruluşları zaman içinde tamamlanabilir⁴⁶⁴.

3- Kars Halkevi Şubeleri’nin Toplumsal Hayat Üzerindeki Etkileri

Kars Halkevi’nin kültür şubelerini oluşturan Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi, Temsil Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Kütüphane ve Yayın Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi çalışmalarıyla Kars bölgesinin sosyal yaşamını canlandırarak Kars’ta kültürel hayatı zenginleştirici bir işlev görür.

⁴⁶¹Doğuş, halk İçin Halkevi Mecmuasıydı. 29 Aralık 1933’de kuruldu. Aylık olarak Mart 1950’ye kadar 64 sayı çıktı. Kars İl Basımevinde basıldı.

⁴⁶²Doğuş, 1(29 I.Teşrin 1933), s. 4.

⁴⁶³Ülkü, 21 (Mart 1933), s.114.

⁴⁶⁴C. Atlı, Kars Halkevi ve Faaliyetleri..., s. 65-117.

Halkevleri'nin sosyal şubelerini oluşturan Köycülük Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Spor Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi faaliyetleriyle bu bölgedeki yaşayan insanların gereksinimlerini karşılamaya çalışır ve düzenlediği spor etkinlikleriyle sosyal bir hareketlilik sağlama gayreti içine girer. Köylere hizmet götürmek amacıyla, ekonomik, kültürel ve zirai faaliyetlere hız vererek eğitimi birinci önceliğe alır. Böylece yaygın ve örgün eğitimde eksik kalan noktalar doldurulmaya çalışır.

a) Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi

Kars Halkevi Dil-Tarih-Edebiyat Şubesinin çalışmaları 1932 yılında hazırlanan ve yürürlüğe giren "*Halkevleri Talimatnamesi*"ne⁴⁶⁵ uygun olarak yürütülür. Kendi alanındaki yerel tarih, folklor ve dil özellikleri ile edebiyatın tarihsel arka planını araştıran, yeni eserler üreten zaman zaman CHF Genel Merkezi'nin istediği incelemeleri yapan, Kars Halkevi'nin Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi⁴⁶⁶ Halkevi Talimatnamesi'ndeki ilkeler çerçevesinde çalışmalarını sürdürür. Tarih kolunun çalışmalarının amacı; Kars tarihinin kahramanlık menkıbelerini, Kars'ta yetişen Türk büyüklerini, Kars'ın tarihi yönleriyle birlikte ülke içinde ve dışında tanıtımını sağlamak amacıyla çalışmalar yaparak Kars tarihiyle ilgili ürünler ortaya koymaktır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kazanılan büyük başarıları genç nesillere aktarmak amacıyla Dil-Tarih-Edebiyat Şubesi tarafından her yıl düzenlenen törenlerle; II. İnönü Zaferi'nin, 30 Ağustos Zafer Bayramı'nın, Lozan ve Montrö Zaferleri'nin yıldönümleri düzenli olarak kutlanmaktadır⁴⁶⁷.

Kars Halkevi Tarih Şubesi, özellikle Kars'ın tarihinde ayrı bir öneme sahip olan Anı Harabeleri'nin aydınlığa çıkartılmasını ve daha iyi tanıtılmasını sağlamak amacıyla incelemelerde bulunmak üzere bir heyet kurar. Bu heyet tarafından incelemeler yapılarak, Anı'nın tarihiyle ilgili yazılar yazıldı hatta yapılan kazılarda toprak altından çıkarılan aslan armalı bir taş halkevine getirilerek sergilenir⁴⁶⁸.

Tarih Şubesi eski dönem bölge tarihini araştırmakla birlikte 14 Temmuz 1934'te I. Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Harekâtı esnasında şehit olan askerlerin hatıralarını canlı

⁴⁶⁵CHP Halkevleri Talimatnamesi..., s.9.

⁴⁶⁶Dil-Edebiyat Tarih Şubesi: 4 Mart 1933'de açıldı. İlk açıldığı yılda başkanlığa Vefa Lisesi Tarih Öğretmeni İsmail Yaver; 4 Ekim 1933'de başkanlığa Salim Bey, azalığa Raşit Yaver, Salim Beyler, mümessilliğe ise İsmail Yaver; 1935'de başkanlığa Lise Edebiyat Muallimi Kenan Fikret, mümessilliğe, Lise Tarih-Coğrafya Muallimi İsmail Yaver, azalığa Ziya Gökalp Mektebi Baş Muallimi Ahmet Bey; 1939'da başkanlığa Kars Gazetesi Mesul Müdürü, Lise Tarih Öğretmeni Tarhan Toker; 1941'de Lise Öğretmeni Tahsin Akgün; 1947'de ise başkanlığa Şevket Bohça (Lise Öğretmeni), üyeliklere ise Mustafa Ataman, Reşat Özdemir (Lise öğretmeni) getirildi. Bkz. C.Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*..., s.58.

⁴⁶⁷Aydın Tarihi,167 (28 Ekim 1947), s.13.

⁴⁶⁸Doğuş,17(1 Mart 1935), s.7.

tutmak amacıyla bir anıt yapılmasına karar verir. Yapılacak anıtın halk tarafından kolaylıkla ziyaret edilmesini sağlamak amacıyla yol güzergâhına yakın bir bölgede yapılması gerektiği ifade edilerek halktan 500 lira yardım toplanacağını belirtilmektedir⁴⁶⁹.

Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu bağlılığın bir ifadesi olarak Tarih Şubesi 1931'de Kars'ın Yusuf Paşa mahallesinde bulunan Vali Konağı karşısındaki bahçe içerisinde Heykeltıraş Kenan Bey'e Mustafa Kemal Paşa'nın heykelini yaptırır⁴⁷⁰. Kars tarihini araştırmak amacıyla Kaleiçi Mahallesi'nde 1187 tarihinde inşa edilen Cami-i Kebir bir uzman heyetçe sanat tarihi açısından incelenir. Kars şehrinin kuruluşu ve gelişimi araştırılarak, sırasıyla Asur, Ermeni, İran, Yunan, Roma, Gürcü, Bizans, Arap Selçuk, Osmanlı Rus egemenliğinde kaldığı ifade edilerek, bu medeniyetlere ait birçok tarihsel bulguya ulaşılabileceği de belirtilir⁴⁷¹.

Kars'ı tanıtmak amacıyla Kars'ın kurtuluşunun 25. yıl dönümü olan 30 Ekim 1945 günü anısına orta boyda 112 sahife tutacak olan resimli bir broşür hazırlanır. Broşür, Kars tarihi, etnografya ve folkloru üzerinde çalışmış olan Fahrettin Kırzioğlu'nun katkılarıyla hazırlandı. Bu çalışma iki yüz nüsha olarak bastırılır⁴⁷².

Tarih kolunun Kars'ın tarihi belgelerini inceleyerek yaptığı çalışmalar, Kars tarihi açısından son derece önemlidir. Özellikle Milli Mücadele dönemi olayları ve sonrasında kazanılan büyük zaferin önemi vurgulanır. İnkılâpların gerekliliğini ortaya koymak, Türk İnkılâbı'nın toplumsallaşmasını sağlamak ve halkı bilinçlendirmek amacıyla konferans, anma geceleri gibi etkinlikler düzenlenir⁴⁷³.

Bu bağlamda 4 Mart 1933'de oluşturulan Kars Halkevi Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi'nin, dil kısmı, Türk Dil Kurumu ile ortak hareket eder ve dil derleme talimatnamesi çerçevesinde çalışarak Türk'ün öz dili ile ilgisi olmayan mahalle isimlerinin yerine, talimatnameye uygun nitelikte yeni isimler belirler. İncelemesi bitmemiş birkaç isim hakkındaki araştırmalar tamamlandıktan sonra, kesin bir karar verilerek yapılması düşünülen tüm isim değişikliklerinin hepsinin bir tutanakla belediyeye gönderilmesi karar altına alınır⁴⁷⁴.

⁴⁶⁹BCA, 490.01.2013.3.1, Varak No: 113.

⁴⁷⁰Doğuş, 17 (1 Mart 1935), s.7.

⁴⁷¹Kars'ın şimdiki caddeleri düz ve açık evleri güzel ve metin plan şekli 1877-1917 yılları arasında Kars'ta yaşayan Ruslar tarafından yapılmıştı. Bkz. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi...*, s.286.

⁴⁷²BCA, 490.01.904.534.1, Varak No: 1.

⁴⁷³BCA, 490.01.904.534.1, Varak No: 1.

⁴⁷⁴BCA, 490.01.904.534.1, Varak No: 1.

Kars Halkevi Dil-Edebiyat Şubesi Kars'ın değişik mahallelerinde dil ve şive ayrılıkları, bu ayrılıkların Türkçe üzerinde toplaması üzerinde araştırmalar yapar. Türkçe'nin Kars'ta yayılması için güzel konuşan bayanlar tarafından düğünlerde, ev toplantılarında bayanlara monolog ve hikâyeler anlatılır. Türk dil derlemeleri aynı kelimelerin yurdumuzda farklı kullanılışı üzerinde tetkikler yapılır. Mahalli hikâye, nükte, mani, halk türküleri ve güfteler tespit edilir. Gerek halk içinde gerek lise öğrencileri arasında şiir, monolog, telif hikâye, piyes yarışmaları düzenlenerek yetenekli olan gençlerin teşvik edilmesi sağlanır⁴⁷⁵.

Bu doğrultuda; yazılmış edebi ve milli şairleri öne çıkartmak amacıyla yarışmalar düzenlenir. Edebi değeri olan şiir yarışmaları düzenlenerek liseli ve diğer okullu gençlerle halkevi arasında irtibat kurulur. Çeşitli imkânlardan faydalanarak Kars şairlerinin, diğer milli şairlerin edebi eserleri tanıtılmaya çalışılır. Milli kahramanlık hikâyeleri özellikle de Kars muharebelerinde kahramanlık gösteren kişilerin gösterdikleri kahramanlıkları, büyükleri anma törenleri kuru konuşma yerine onların edebi, siyasi hayatına ait hikâyeler düzenleyerek bahsedilen kişinin hizmet bakımından Kars'a ilgileri üzerinde durmak amaçlanır⁴⁷⁶. Bu bağlamda Edebiyat Şubesi 1928 yılında yeni Türk harflerinin kabul edilmesi sebebiyle yeni harflerin halk tarafından daha kolay kullanılmasını sağlamak için Kars Halkevi “Doğuş” dergisinde Osmanlıca ve yeni Türkçe karşılığı bulunan cetveller hazırlar⁴⁷⁷.

1934 yılında Cumhuriyet yönetiminin çağdaş bir toplum yapısına yönelik atılımları arasında Soyadı Kanunu'nun çıkmasından sonra Edebiyat Şubesi bu alanda öncülük yaparak halka verilecek yeni soyadları ile ilgili toplantılar yapar. Bu toplantılarda Türklerin adları ve ad koyma yöntemleri incelenerek verilen soyadlar bu bilgiler çerçevesinde şekillenir⁴⁷⁸.

Dil Şubesi, sınır ötesindeki Türkleri tanıtmak için Kars “Halkevi” dergisi, Dil-Tarih Şubesi Başkanı Fahrettin Çelik (Kırzioğlu) öncülüğünde Kars'ta ve sınır ötesinde çalışmalar yapar⁴⁷⁹. Azerbaycan'la ilgili araştırmalar yapılarak Azerbaycan'ın edebiyatı ve tarihi ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bunun sonucunda halk hikâyelerinin en canlı yaşandığı

⁴⁷⁵BCA, 490.01.904.534.1, Varak No: 1.

⁴⁷⁶BCA, 490.01.998.860.1, Varak No: 1.

⁴⁷⁷BCA, 490.01.904.534.1, Varak No: 1.

⁴⁷⁸Doğuş, 43 (Temmuz 1939), s. 20.

⁴⁷⁹Doğuş, 43 (Temmuz 1939), s. 20.

yer olan Azerbaycan’da hikâyeler tespit edilerek yedi yüze yakın destan, ulusal inanç ve efsane derlenir⁴⁸⁰.

Kars Halkevi’nin bu genel görüntüsünün ötesinde varlığını sürdürdüğü zaman içinde Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi, Kars’ın zengin tarihsel arka planının bütün ayrıntılarını tarihsel kimliğini ve mekânlarını, ortaya çıkartarak kent belleğinin oluşturulmasına katkıda bulunur. Sadece tarih bağlamında değil, Kars’taki edebiyat eserleri ve edebiyatçıları, Kars’ın edebiyatla süslenmiş anlatılarını Kars’a taşımak, Kars’ın zengin şair ve âşıklarının tanıtılmasını sağlamak üzere Kars’ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmek ve kültürel anlamdaki ideolojik kurguyu içselleştirmek işlevini üstlenir.

b) Temsil Şubesi

Halkevleri Çalışma Talimatnamesi’nde belirtilen esaslar doğrultusunda Temsil Şubesi⁴⁸¹ kurulur. Halkevleri genel merkezinden seçilerek gönderilen oyunlar sergilenir⁴⁸². Halk kitlelerini tiyatro yoluyla eğitmek öncelikli amaçtır. Çünkü batılı anlamda tiyatro Tanzimat Dönemi’nde Türkiye’ye girmekle birlikte etkisi sınırlı olmuş ve insanın eğitilmesinde çok önemli bir rol oynayan tiyatronun işlevi de ülkemizde gecikir. Halkevleri bu işlevi yerine getirirken tiyatronun gelişmesi için Mustafa Kemal Paşa özellikle bu konuya çok büyük bir önem verir.

1933’te açılan Kars Halkevi Temsil Şubesi ifade edilen plan ve program dâhilinde çalışmalara başlar. Genel Sekreterlik talimat ve repertuarları çerçevesinde gösteriler düzenlenir. Temsillerin hazırlıksız halkta tiyatro zevkini baltalayacak şekilde zevksiz, ahenksiz yapılmamasına azami gayret harcayarak, bayanların temsillere katılımını temin edecek tedbirler alır⁴⁸³.

Aile toplantılarında, milli bayramlarda genç kızlara şiirler okutularak onların sanatla tanışması sağlanır. Yarışmalar düzenlenerek yetenekli olanlara ödüller verilir.

⁴⁸⁰*Doğuş*, 43(Temmuz 1939), s. 20.

⁴⁸¹Temsil Şubesi: 4 Mart 1933 yılında açılan Temsil Şubesi üyeliklere Paşahan oğlu Hüseyin, Memetoğlu Fuat Beyler seçildi. 1935 yılında başkanlığı Fırka İdare Heyeti üyesi Hüseyin Talınlı; Mümessillige Meclis Umumi azasından Fotoğrafçı olan Fuat Bey, üyeliklere ise işçi Murat Bey; 1939 yılında başkanlığa Müfettiş Kadri Dara, 1941 yılında ise Maarif Müdürü İbrahim Özdal; Üyeliklere akşam Kız Sanat Okulu Müdürü Bayan Yaşar, Lise öğretmeni Kasım Ülgen, 1945 yılında ise öğretmen Halil Erdoğan getirildi. Bkz, C.Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s. 58.

⁴⁸²*Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s.7.

⁴⁸³*Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi...*, s.7.

Bayanlarla birlikte sahne alacak olan erkeklerin eğitimli olmalarına dikkat edilir. Halkevi yöneticileri etkinliklerde görev alarak başarı gösterenlere yapılan temsillerden sonra tebrikte bulunur. Genel merkezin talimatları doğrultusunda bu gençlerin isimleri ile fotoğrafları “*Ulus*” gazetesinde neşredilir. Halkevleri Genel Merkezi gerek duyulursa Ankara’ya kabiliyetli bir eleman göndererek sahne ve makyaj hazırlıkları üzerinde staj yaptırmayı ve dekorlarından subay veya resim öğretmenin yardımıyla hazırlanmasını önermektedir. Bez için yerli mallar pazarına müracaat etmeyi, ihtiyaçları karşılamak açısından çözüm yolu olarak görmektedir⁴⁸⁴.

Halk edebiyatına da önem verilmektedir. Meddahlık ile gölge oyunlarından yetkin kişilerden faydalanılır. Taklit ve monologların asla yurttaşlardan bir zümreyi küçük düşürecek biçimde olmamasına dikkat edilir. Bu gelenekleri yaşatmak için yetenekli gençlerin yetiştirilmesine çalışılır. Sadece erkeklerin değil, bayanlarında bu sanatları öğrenmesi amaçlanır. Karagöz oyunları için mahalli repertuar oluşturulmaya çalışılır. Kars sinema idaresiyle anlaşarak, sinema salonlarının senede birkaç kere halkevine verilmesini sağlayarak Genel Sekreterlikten eğitici filmler istenilir⁴⁸⁵. 1933 yılında açılıp 1951 yılında kapanan Kars Halkevi gösteri kolunun bizzat hazırladığı veya diğer teşekküllerin tertip ve temsil etmiş oldukları müsamerelerle Kars halkının bu konudaki ihtiyacını fazlasıyla sağlar. Bu suretle halkın kültür seviyesini artırmaya çalışır.

c) Güzel Sanatlar Şubesi

Halkevleri Güzel Sanatlar Şubeleri, edebiyat ve temsil dışında kalan güzel sanatların bütün kollarında çalışmaları düzenleme sorumluluğu üstlenir. Batı müzik enstrümanları kullanımını yaygınlaştırmak, Batı müzik anlayışının halk tarafından özümsemesinin sağlanması bağlamında çalışmalarda bulunmak, piyano, keman kursları bando ve koro çalışmaları, halk türkülerinin derlenmesi ve halk oyunları gruplarının oluşturulması gibi faaliyetlerle müzikal bir gelişimi ve dönüşümü sağlamak için etkili bir şekilde çalışır. Müzikal etkinliklerin yanı sıra resim alanında yetenekli kişilere fırsatlar sunar⁴⁸⁶.

⁴⁸⁴BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 1.

⁴⁸⁵BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 1.

⁴⁸⁶21 Mart 1933 yılında açılan Güzel Sanatlar Şubesinin Başkanlığı’nda yıllar içinde şu kişiler görev aldı: Foto Ar’ın Sahibi Feyzi Sacid Aktagel; 1935’de Ziya Gökalp Mektebi Muallimi Kemal Bey, Mümessillğe Hususi Muhasebe Müdürü İsmail Bey, Azalğa ise Fotoğrafçı Sacit Beyve Muallim Hakkı Balkaç; 1941’de İlk Tedrisat Müfettişi Enver Öztürk; 1947 yılında başkanlığa Erkek Sanat Okulu Müdürü Hasan Özdemir üyeliklere ise Halit Ceyhan, Müzik Öğretmeni Davut Turan getirildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.57.

Müzik konusunda; mahalli halk şarkılarının bilhassa değişik bölgelerden gelip yerleşen yurttaşların ayrı ayrı söyledikleri şarkıların bestelerini tespit ve bunların üzerinde etütler yapma; bu halk şarkılarını güzel sesli olanlara çeşitli toplantılarda söyletme; halka İstiklal Marşı'nı öğretme; köy toplantılarında mahalli şarkılarla beraber, bando, gramofon ve radyoda çeşitli eserler dinletme; mahalli halk çalgılarından küçük bir koleksiyon meydana getirme ve bunların notaları üzerinde etütler yapma; mahalli halk şarkılarıyla beraber, oyun, zeybek havalarını sunabilecek korolar meydana getirme bu hususta lise, ortaokul kız sanat okulu, ilkokullar öğrenci koroları arasında yarışmalar düzenleme; Halkevi cazı temin edebilmek için bunda kabiliyetli elemanları çeşitli vesilelerle halkevinde iş bulmasını sağlama; askeri kumandanlarla görüşerek Karşı birkaç askerin bandoda yetişmesini temin etme ve terhislerinde halkevinden istifade etme; bir bando teşkili hususunda Kars için lüzumlu olduğunu Genel Sekreterliğe bildirerek, askeri makamlar, belediye ve diğer kurumlarla işbirliği yaparak bandonun kurulmasını sağlamaktır⁴⁸⁷.

Mahalli halk sazlarının yayılması için teşebbüse geçmek kurslar açmak gruplar teşkil etme; lise ve diğer okulların öğretmenleri tarafından halkevinde bilhassa okula gitmeyen genç bay ve bayanlarla müzik aletleri kursları açmasını sağlama; Halkoyunlar konusunda Kars'taki çeşitli okullardan ekipler oluşturarak bunlar arasında yarışmalar düzenleme; özellikle ilkokul, ortaokul öğrencileriyle küçük koro ve halkoyunlarıyla halkevi ile halk arasındaki bağı güçlendirmek için düğünlere koro ve halkoyunları ekiplerininin gönderilmesi düşünülmektedir⁴⁸⁸.

Resim ve fotoğraf yarışmaları yapma; dünyaca meşhur resimleri, fotoğrafları halk evlerinde gösterme; aile toplantıları yaparak mahalli işleme sergileri açma, Kars'ta mevcut eserleri görme gezileri yapma; Türk mimarisinin en güzel örneklerinden oluşan bir fotoğraf koleksiyonu meydana getirme; Kars'ın en güzel manzaralarından yaz, kış ve muhtelif mevsim pozlarından koleksiyonlar oluşturma; Kars'tan gelip geçen sanatkârlardan istifade ederek konserler verme; ilk orta ve liselerde mandolin ve keman gruplarının meydana getirilmesi ve bunlardan halkevi toplantılarında istifade edilmesi için makamlarla temas etme; mahalli halk toplantılarına, park eğlencelerine oyun ekipleriyle, koro heyetleriyle

⁴⁸⁷BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 1-6.

⁴⁸⁸BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 1-6.

katılarak halk terbiyesini sağlamak ve güzel eğlence şekillerini göstermek halk ile halkevi arasında irtibat kurma⁴⁸⁹ olarak açıklanır.

21 Mart 1933'te açılan Güzel Sanatlar Şubesi tam olarak faaliyete geçmediği halde birçok kıymetli eser meydana getirilir ve bir sergi açılır⁴⁹⁰. 1933'te halkevleri faaliyet raporunda güzel sanatlar şubesinin fazla çalışmadığını belirtilmektedir⁴⁹¹. Fakat 1934'te resim ve müzik alanında çalışmalar yapılır⁴⁹². Resim kolu yetenekli gençlerin bir araya gelmesine çalıştı. Yapılan birçok güzel tablo Halkevi'nde sergilenir⁴⁹³.

Kars'da müzik alanında ihtiyacı karşılamak için Halkevi bando takımı kurulur. Sadece Kars bölgesinde değil, diğer vilayetlerde de konserler verir. 18 kişilik Kars Halkevi Bandosu, Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'u ziyaretinin yıldönümü kutlamaları için buraya gönderilir. Vilayet içinde, Tuzluca, Kağızman ve Göle'de kurtuluş törenlerine katılır⁴⁹⁴. Cumartesi ve pazar günleri de Kars parkında kalabalık bir halk kitlesi tarafından izlenen gösteriler düzenler⁴⁹⁵.

Resim alanında da çalışmalar yapan şube yetenekli gençlere kendilerini ispat etmeleri için fırsatlar tanır. Bu amaçla Halkevleri Genel Merkezi'nin 23 Şubat 1941'de düzenlediği "*Halkevleri Amatör Resim ve Fotoğraf Sergisi Yarışmasına*" Kars Halkevi'nden katılan Hasan Kara, "*Kilise*" isimli çalışmasıyla resim branşı A sınıfı kategorisinde beşinci oldu ve 50 lira para ödülü kazandı⁴⁹⁶.

Güzel Sanatlar Şubesi, resim ve müzik kolunda eldeki mevcut imkânlarla göre çok iyi çalışarak, Kars'a renkli bir sosyal yaşam ve kültürel zenginlik kazandırır. Kars'ta ilk defa orkestra kuran, koro oluşturan ve özellikle batı klasik konserler veren, halk türküleri ve şarkılarını canlandıran, piyano-keman-mandolin gibi müzik enstrümanlarına yönelik kurslar açan müzik kolu, Kars'ta önemli işlevler yerine getirir.

Resim kolu da açtığı kurslar sayesinde hem Kars'taki yetenekli kişilerin yetişmesine yardımcı olur hem de karma sergiler açar. Görsel zenginliği artıran

⁴⁸⁹BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 1-6.

⁴⁹⁰Doğuş, S.1 (29 I.Teşrin 1933), s.7.

⁴⁹¹Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları, Ankara, 1934, s.50.

⁴⁹²Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları, Ankara,1935, s. 65.

⁴⁹³Halkevleri 1933 Senesi..., s.50.

⁴⁹⁴Kars Vilayet Gazetesi, (20 Haziran 1939), No: 753.

⁴⁹⁵Kars Vilayet Gazetesi, (18 Temmuz 1939), No: 761.

⁴⁹⁶Ülkü, 97 (Mart 1941), s.68.

fotoğrafçılık çalışmaları yapar. Batıdaki birçok halkevinin zengin bütçelerine rağmen, kısıtlı bir bütçeyle CHF'nin düzenlediği resim yarışmalarında ödüller alır.

d) Kütüphane ve Yayın Şubesi

1932 Halkevleri Talimatnamesi'nde halk bilgisinin ilerlemesinde temel koşul olarak gösterilen kütüphane ve okuma odalarının bütün Halkevleri'nde meydana getirilme düşüncesi vardır. Binası uygun olan halkevlerinin ayrı kütüphane veya okuma odası meydana getirmeleri, uygun olmayanların ise bir kitap dolabı ve rafını bulundurmaları zorunluluğu bulunuyordur. Eski ve yeni çıkan kitapların izlenerek kütüphaneye koyulması, bunların düzenli bir şekilde tüm künyesiyle birlikte deftere kaydedilmesi ve kendi yayınları yapması görevleri arasında sayılır. 1932'de kurulan Kars şubesinin çalışmaları⁴⁹⁷ şu konularda yoğunlaşır:

Eldeki mevcut kitapların tasnifi, muhafazası, gazetelerin koleksiyonlarının yapılması, Kars muhitinde evlerde bulunup istifade edilmeyen kitapların halkevi kütüphanesinde toplanmasına çalışma; bu gibi işlerde yardımcı olanları gösterenler adına hususi dolaplar tesis etme; Kurtuluş Savaşı ve ondan önceki dönemlere ait vesikaları toplayıp muhafaza etme; Türkiye'de yayınlanan kitaplarla ilgili kataloglarından oluşan bir dosya teşkil etme; halkevine yeni gelen eserlerin isimlerini sinema reklamlarından evvel, şehrin muhtelif yerlerinde kahvelerde ve lokantalarda ilan edecek tedbirler alma; kalabalık lokantalarda kahvelerde küçük sağlam kitap dolapları tesis etme; ve bu eserlerin halkevi kütüphanesinde okunabileceğini anlatma; kışın kütüphane salonunu ısıtmak mümkün olmadığı takdirde uzun kış günleri kitap okunmasını temin etmek için evlerde gereken tedbirleri almaktır⁴⁹⁸.

Bu bağlamda kitap okuma alışkanlığı kazandırma; liseli gençler arasında kitap özetleri çıkarma; okuma yarışmaları düzenleme; Kars'a ait araştırmalar yaparak orijinal olanlarının "*Ülkü*" dergisinde yayınlanmasını sağlama; Kars'ın kenar mahallelerinde, köylerde küçük okuma odaları oluşturma gibi önemli çalışmalar yapılır⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷Kütüphane ve Neşriyat Şubesi, 4 Mart 1933'de açıldı. İlk açıldığında başkanlığa Adalar Ortaokul Müdürü olan Ahmet Cevat Gobi, üyeliğe Raif Bey; 1935'de başkanlığa Lise Müdürü Rauf Bey, Temsilciliğe Lise Müdür Muavini Ahmet Cevat Gobi, üyeliğe ise İsmet Paşa Mektebi Baş Muallimi Fahri Bey; 1939'da Halit Onur; 1941'de Lise Öğretmeni İlhan Oymak; 1947'de Lise Öğretmeni Halit Gönül, üyeliklere Eşref Ünsal, Ticaret Odası Başkâtibi Hacı Akın getirildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.48.

⁴⁹⁸BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 23.

⁴⁹⁹BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 23.

1933'te kütüphane ve yayın şubesinin oluşturulmasını takiben bu şube çalışmalarına derhal başlar. İlk aşamada halkevinde halktan kitap toplamak suretiyle bir kütüphane açmak için girişimlerde bulunulur. Ardından Türk Ocağı'ndan kalan ve yeni gelen kitaplarla dört yüz ciltlik bir kütüphane kurulur⁵⁰⁰. Her gece halka açık olmak üzere bir okuma salonu teşkil edilerek genç yazarlara fırsat vermek ve fikirlerini etrafa yaymak amacıyla "*Doğuş Mecmuası*" çıkartılır. Kitapsarayı kolunun özverili çalışmaları sonucu 1933 yılının sonunda düzenleme işinin bitiminin hemen ardından halkevi kütüphanesi halkın kullanımına açılır. Bu yılın sonunda kütüphanede iki yüz kitap, iki bin kişi tarafından okunur. 1934'te Kars'ta kitap okuma alışkanlığını artırma amacıyla kütüphane dolaplarını zenginleştirecek birçok yeni eser halkın hizmetine sunulur. Kars Halkevi'nin zengin kütüphanesi, diğer halkevleri kütüphaneleri ile mukayese edilmeyecek kadar geliştirilerek zenginleştirilir⁵⁰¹.

Halkevi yetkililerinin toplumun aydınlatılmasının aracı olarak gördüğü yazılı kültür ürünlerinin Kars halkına ulaştırılmasını kolaylaştıracak en büyük hizmet olan Kars Halkevi Kütüphanesi'nin zenginleştirilmesi için çaba harcanır. Ayrıca bunların korunarak daha fazla kişinin yararlanmasını sağlamak için gelen her yeni kitap ciltlenerek kütüphaneye konulur⁵⁰². Halkevinin açık olduğu yıllarda kütüphanede bulunan ve sayıları fazla olduğu anlaşılan kitaplardan ne yazık ki bugün sadece birkaç örnek kalır. Halkevlerinin kapatılmasının ardından bütün diğer halkevlerinde olduğu gibi Kars Halkevi'nin kütüphanesine de el konulur. O sırada Kars Halkevi'nde birçok kitap bazı kesimlerce yağmalandı, halkevindeki kitapların birçoğu nehirlere atılır, birçoğu yakılır⁵⁰³.

Kültürel mirasın kalıcılığının sağlanmasına yaptığı katkı nedeniyle önemli olan Kars Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin yayınladığı broşür ve kitaplar Kars tarihi ve folkloruna dair yapılan araştırmaların yazılı kültür eserleri olarak günümüze ulaşmasını sağlar. Doğuş dergisi ise içeriği, yaptığı araştırma ve irdelemelerle tüm halkevi dergileri içinde önemli bir yere sahip olur. Şube zaman içerisinde zenginleşen kütüphanesiyle Kars'ta okuma alışkanlığının oluşmasına büyük katkıda bulunur.

e) Müze ve Sergi Şubesi

⁵⁰⁰Doğuş, 1 (29 I.Teşrin 1933), s.4.

⁵⁰¹Halkevlerinin 1933 Senesi..., s. 123.

⁵⁰¹Halkevlerinin 1933 Senesi..., s.123.

⁵⁰²CHP Halkevleri ve Halkodaları 1944, Ankara, 1945, s.12.

⁵⁰³A. Çeçen, Halkevleri..., s.213.

Halkevleri 1932 Talimatnamesi'nde Müze ve Sergi Şubesi:⁵⁰⁴ a): Halkevi Müzesi, b): Sergiler olmak üzere iki kola ayrılır. Müze grubunun işlevi gerekli kurumlarla işbirliği içinde çalışarak bulunduğu bölgedeki tarihi eser ve abidelerin iyi korunmasını sağlamaktır. Müze varsa zenginleştirilmesini sağlama, eğer yoksa müze yapılmasını destekleme; tarihi abideleri fotoğraflama; alçıdan kopyalarını yaparak kalıcılıklarını sağlama; tarihi yönden önem taşıyan eski yazılar, ciltler, tezhipler, divanlar minyatürler, çiniler, halılar, nakışlar, milli kıyafetler, eski kılıçlar, tüfekler, sedef, altın, gümüş vesaire kakmaları toplayarak bir etnografya müzesinin kurulmasını temin etmektir. Sergi şubesinin görevi ise ressam, heykeltıraş, mimar, hattat, tezhipçilerin eserlerinin sergilenmesine ve satımına yardımcı olmaktır⁵⁰⁵.

1940 yılında tarih kolunun dil-edebiyat kolundan ayrılarak müze ve sergi şubesine bağlanmasıyla birlikte şube, müzecilik ve sergi etkinliklerinin yanı sıra tarih araştırmaları ve konferansların düzenlenmesi için çalışır. Müze ve Sergi Şubesi, Kars Halkevi'nin açılmasından sonra yapılan ilk devre etkinlikleri sırasında yeterli üye katılmadığı için bu alanda çalışmalara geç başladı. Ancak 21 Nisan 1940'ta açılabilmiştir. Açılışı sırasında, tarih kolunun edebiyat kolundan ayrılması sonucu tarih kolu, Müze ve Sergi Şubesi'yle birleştirilir. Tarih kolu ile birleşen şube 1941 yılında aşağıdaki ifade edilen faaliyetleri yapmak için kararlar alır⁵⁰⁶:

- 1- Kars tarihinin yazılması konusunda belediye tarafından açılan yarışmaya yardım etmek.
- 2- Kars ve çevresinde cereyan eden savaşlarda kahramanlık gösterenler hakkında anma günleri yapmak, onlardan hala yaşayanlar varsa bizzat konuşurmak.
- 3-Kars ve çevresinde cereyan eden savaşların yerlerini, tarih ve olayların oluşunu kısaca gösterir levhalar koymak.
- 4-Kars ve havalisindeki eski eserleri muhafaza etmek için tedbirler almak.
- 5- Şahısların ellerinde bulunan küçük tarihi eserleri toplayarak Kars'ta bir müzenin kurulmasına çalışmak.

⁵⁰⁴Müzecilik Şubesi: Kuruluşu en geç tamamlayan şubeydi. 1940'da açıldı. Başkanlığına Lise Müdürü Muharrem Esirik getirildi. Fazla bir faaliyeti olmayan şubenin 1947 yılında ise başkanlığına Ziraat Mühendisi, Haydar Gülüs, üyeliklere PTT Memuru Nuri Koca, Ayan Memuru Aslan Coşkun getirildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.58.

⁵⁰⁵CHP Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi..., s.47.

⁵⁰⁶ C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.89.

6-Bir Kars sicili oluşturarak Kars'a gelip giden bütün valileri, parti müfettişlerini, halkevi ve parti başkanlarını ve üyelerini, Kars'ta cereyan eden önemli iktisadi, siyasi olayları gösteren aylık küçük bültenler düzenleyerek dikkatle muhafaza etmek.

7- Milli kıyafetler sergisi meydana getirmek.

8-Halk tarafından söylenen tarihi efsaneleri tespit etmek amacıyla çalışmalar yapmak.

Tarih Şubesi'nin katkısıyla çeşitli uzmanlara konferanslar verildi. 1941'de Hâkim Mustafa Öktülmüş ve Enver Öztürk tarafından "*Kars, Moskova ve Gümrü Antlaşmaları*", "*Montrö Zaferi*", "*İlk Tedrisat*" verilen konferanslardan bazılarıdır⁵⁰⁷.

f) Spor Şubesi

1932 Halkevi Talimatnamesi'nde bütün spor hareketlerinin gençliğin eğitimi ve milli eğitimin vazgeçilmez önemli bir konusu olduğu ifade edilir⁵⁰⁸. Bu yüzden Türk milletinin bir bütün olarak beden terbiyesine ilgi duymasının gerekli olduğu ve sporun bir kitle hareketi, milli bir faaliyet haline getirilmesinin zorunlu olduğu vurgulanır. Talimatname'de tüm spor branşlarının açılması isteniyor. Jimnastik, futbol, eskrim, boks, güreş, bisiklet kullanma, yüzme, ata binme, avcılık, atıcılık, cirit, dağ ve kış sporları, gülle gibi spor dallarında dersler verilmesi ve çeşitli yarışmalarla bu sporların özendirilmesi istenmektedir. Talimatlar doğrultusunda kurulan Kars Halkevi Spor Şubesi⁵⁰⁹ aşağıda belirtilen faaliyetleri hayata geçirmeye çalışacaktır:

1-Kars'da yetişmiş eski pehlivanlar hakkında bilgi toplama ve bu ata sporunun önemini anlatmak.

2-Lise beden terbiyesi öğretmeninin nezareti altında okullarda ve halkevinde güreş müsabakaları düzenlemek tertip etmek.

3-Özellikle köy düğünlerinde güreş müsabakaları düzenlemek

⁵⁰⁷ *Kars Vilayet Gazetesi*, Şubat 1941.

⁵⁰⁸ A. Kara, *Halkevleri...*, s.242.

⁵⁰⁹ Kars Halkevi Spor Şubesi'nin ilk üyeleri olarak parti yönetim kurulundan Mütcahhit Ziya Halim Çilingiroğlu, Şube Başkanlığı'na seçildi. Üyeliklere ise Salim ve Muzaffer Beyler getirildi. 1935'de ise başkanlığa Tüccar Salim Midilli temsilciliğe İş Bankası Muamelat Memuru Rahmi Orhan, Ragıp Asaf Atbaş ve Muzaffer Bey; Üyeliklere ise Varidat Müdürü İsmail Hakkı, Tapu Tahrir Heyeti Fen Memuru Celal Bey ve Meclis Umumi Azası Ragıp Bey seçildi. 1936'da Spor Şubesi Başkanlığına Muzaffer Demirebulak; 1939'da Telgraf Şefi Hakkı Baytara; 1941'de Kars Lisesi Jimnastik ve İdman Öğretmeni Zeki Taner; Üyeliklere ise Muzaffer Demirebilek, Galip Hatunoğlu, Murat Koçer, Ali Ulu, Fuat Araslı seçildi. 1947'de üyeliklere Ali Ulu, Latif Akbulut, Fahri Borluk seçildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.58

4-Gençleri atletizm branşına özendirmek.

5-Başarılı atletlere iş imkânı vermek ve atçılık sporunu özellikle de ciriti gençler arasında yaygınlaştırmak.

6-Dağcılık sporuna gençlerin katılımını sağlamak

7-Kış aylarında kızak, kayak, karda koşu müsabakaları hazırlamak av gezileri tertip etmek. Kars yöresinin av hayvanları üzerinde araştırmalar yaparak bunların üremesi, hayatları hakkında konferanslar vermek.

8-Kızak müsabakaları düzenleyerek bu branşın her safhasında yer alanlara ödüller vermek.

9-Halkevine ait bir futbol kulübü kurarak diğer halkevleri ile maçlar organize etmek.⁵¹⁰

Bu doğrultuda çalışmaya başlayan Kars Halkevi Spor Şubesi, 4 Mart 1933'te faaliyete geçti. Şube öncelikle futbol sahası kurarak, futbol, voleybol gibi sporları yapma konusunda gençliği teşvik eder. Futbol takımlarından “*İdman Yurdu*” ve “*Kars Spor*” halkevi çatısı altında çalışmalarını devam ettirir⁵¹¹.

1935 yılı mart ayında halkevi civarındaki arsada voleybol sahası tesis edilir. İnönü sahası temizlenip düzeltilerek tribün inşası için girişimde bulunulur. Spor ile ilgili olan dergiler getirtilerek gençlerin yararlanması sağlanır. Ayrıca sporcu gençleri daha iyi motive edebilmek amacıyla bir kır gezisi düzenlenerek milli oyunlar ve eğlenceler düzenlenir⁵¹².

g) Sosyal Yardım Şubesi

1932 Talimatnamesi'nde şubenin birinci görevi, Halkevi'nin bulunduğu bölgedeki yardıma muhtaç kimsesiz kadın, çocuk, gazi, ihtiyar ve hastalara; hapisanelerde bulunan muhtaçlara, kimsesiz okul çağındaki çocuklara yardım olarak sıralanır.⁵¹³ Ayrıca ihtiyaç sahibi olanlarla köylerden gelen hastaların tedavi masraflarının karşılanması, işsizlere iş bulunması da şubenin faaliyetleri arasındadır⁵¹⁴.

⁵¹⁰ BCA, 490.01.999.860.1.

⁵¹¹ *Doğuş*, 1 (29 I. Teşrin 1933), s.8.

⁵¹² *Doğuş*, 18 (1 Nisan 1935), s.7.

⁵¹³ *CHF Halkevleri Talimatnamesi...*, s.14.

⁵¹⁴ BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 12.

Kars Halkevi Sosyal Yardım Şubesi⁵¹⁵ mensupları ev ve dükkânları dolaşarak dilenenlere para verilmemesi; şubenin bayan üyelerince yardıma muhtaç ve sahibi olmayan şahısların tespitine çalışılması; durumu iyi olmayan öğrencilere para yardımı yapılması; işsizlere meslek edindirme faaliyeti; şubenin giderlerini karşılamak amacıyla yılda iki balo ve iki temsil verilmesi; belediye ve diğer hayır cemiyetleriyle anlaşarak yardımların teminine uğraşır⁵¹⁶.

Bu bağlamda şube, dilenen çocukları dilencilikten vazgeçirmeleri için aileleriyle temas etme; bu hususta toplantılar düzenleme; sağlık faaliyetine Kars'ta mevcut bütün askeri ve sivil doktorların katılmasını sağlama; ilaç alamayanların ilaçlarını temine çalışma; yoksul ailelerden, halıcılık, tezgâhçılık, örücülük gibi ev ve el işlerini yapabileceklere gerekli alet ve malzemeyi temin etme; kışın yoksullara kömür, odun gibi yardımların teminine çalışmakla görevlerini yerine getirmeye çalışır⁵¹⁷.

24 Şubat 1933'te kurulması planlanan Sosyal Yardımlaşma Şubesi şube mevcudu, Talimatname'nin gösterdiği miktarda olmadığı için bu yıl içindeki görevlerini idare heyeti üzerine alarak yürütecektir. Yine bu yıl itibariyle sosyal yardımlaşma kolu tarafından gösterilen çabaların bir sonucu olarak; 23 Nisan 1933'te tüccarların yardımları, hanımlar ve terzilerin çalışmaları sonucu 112 fakir ve kimsesiz çocuk giydirilir. Hapishanede muhtaç vatandaşlardan 50 kişiye çamaşır ve sabun verilerek mahallede dul ve kimsesiz kadınlardan birçoğuna yardım edilir. Fakir öğrencilerden on tanesi Himaye-i Etfal Pansiyon'unda yatırılır⁵¹⁸.

1934 yılında sosyal yardımlaşma şubesi kurulmadığından idare heyeti tarafından bu görev üstlenilir. Aynı yıl içerisinde Kurban Bayramı'nda Kars ve çevresindeki fakir ve kimsesiz kişilere yardımda bulunulur. Belediye Meclisi ve belediye azaları ile işbirliği yapılarak çalışma grupları oluşturulur. Fakir aileler tespit edilerek yardım toplanır. Toplanan paranın bir kısmı hapishanelerde bulunan fakir yurttaşlara dağıtıldı. Artan miktarda para da muhtaç fakir öğrencilere verilir⁵¹⁹.

⁵¹⁵ Sosyal Yardımlaşma Şubesi, 24 Kasım 1935'de açıldı. Oluşumunu sonradan tamamladı. 1936'da başkanlığa Naim Ödem üyeliklere ise Rasim, Selim Erinçli, Heyze Dilaze, Bedri Paşa getirildi. 1939'da başkanlığa Dr. Kemal İnanç; 1941'de Ziya Çorukçu getirildi. 1947'de ise başkanlığa Milli Eğitim Müdürü Nazım Esen, üyeliklere Özel İdare Müdürü Pertev Koçak, Tüccar Hakkı Karaduman, İbrahim Yalçınıyigit, Kemal Erkoç seçildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.57.

⁵¹⁶ BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 12.

⁵¹⁷ BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 12.

⁵¹⁸ *Doğuş*, 1 (29 I. Teşrin 1933), s.6.

⁵¹⁹ *Doğuş*, 6 (1 Nisan 1934), s.11.

Halkevi İdare Heyeti tarafından yönetilen sosyal yardım şubesi; kıtlık yüzünden yoksulluk çeken halka yardım eder. Her mahallede kurulan yardım şubeleri aracılığı ile 1200 lira toplanır. Bu yardım miktarı yardıma muhtaç 1050 kişiye dağıtılır. Şube on yedi yoksul öğrenci ve bandoda görev yapan on iki çocuğun geçimini üzerine alır. Himaye-i Etfal'e dağıtılan çocukları sanatkârların yanına yerleştirerek bir kısmını Trabzon ve diğer memleketlere gönderir. Bunlardan başka birçok öğrenciye kitap ve defter yardımı yapılır. Ulaşım giderleri karşılanır⁵²⁰. Rusya'dan Türkiye'ye iltica edip Digor Komun'a yerleştirilen yüz altmış kişiye; şubenin girişimi ile 135 çuval zahire, 450 manifatura, 29 tane ekmeğin pişirme sacı, 81 kilo sabun, 31 adet şapka, 16 kg gaz yağı, iğne, iplik vs. temin edildi. Ayrıca Digor Komun'un yer sarsıntısından zarar gören halkına diğer bölgeye yerleştirme işinde görev alarak, yüz yoksul çocuk giydirir⁵²¹.

Kars'taki şubeler içerisinde faal olarak çalışan Sosyal Yardımlaşma Şubesi 1938'de toplanan yardımlarla halkın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışır. Bu amaçla Kars Halkevi Sosyal Yardımlaşma Kurulu Üyesi İbrahim Aras, şubede kullanılmak amacıyla 120 kilo pirinç gönderir⁵²².

Kars Halkevi Sosyal Yardım Şubesi bütün bu çalışmalarıyla örnek bir şekilde toplumsal huzuru ve dengeyi sağlamada büyük bir başarı gösterir. Özellikle toplumsal bir yara olan dilencilik önlenmesi, fakirlere yardım edilmesi çocukların ve gençlerin eğitsel ve sağlık sorunlarının giderilmesi bu etkinliklerin can alıcı noktalarıdır. Kurduğu mahalle örgütlenmesi sayesinde gerçekten ihtiyaç duyanlara yardım eli uzatılması ve kalıcı çözüm çareleri arayarak iş sahiplerine iş bulma yoluna gidilmesi Sosyal Yardım Şubesi'nin takdire şayan çalışmaları olur.

h) Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin görev sahası 1932 Halkevleri Talimatnamesi'nde; okuma yazma, yabancı dil, fen derslerine yönelik kurslar açmak ve sanat dersleri vermek olarak belirtilmektedir. Böylece halkın kültür seviyesi yükseltilerek yetenekleri geliştirilmeye çalışılacaktır. Açılan mesleki kurslar sayesinde kişilerin hem sanat yönünden gelişmeleri hem de bütçeye katkıda bulunmaları sağlanır⁵²³. Kars

⁵²⁰Doğuş, 18 (1 Nisan 1935), s.8.

⁵²¹Halkevlerinin 1935 senesi Faaliyet Raporları Hülusalari..., s.80.

⁵²²Kars Vilayet Gazetesi, 16 Şubat 1938, No: 622.

⁵²³CHF Halkevleri Talimatnamesi..., s.16.

Halkevi'nin Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi⁵²⁴ 2 Nisan 1933'te kurulur. Fakat kuruluşunu tamamlayamadığından bu yıl içerisinde faaliyette bulunamaz⁵²⁵. Kars Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin görev ve yetki alanı şöyle tespit edilir:

*İlkokul çağında olup, ilkokula devam etmeyen çocukların bulunulan ilkokula devam etmelerine çalışmak, İlkokul çağını geçirip hiç okula devam etmeyenlere akşam kursları açmak, İlkokulu terk edenlere ilkokul diplomalarını alma imkânları vermek için imtihana girmek üzere hazırlık kursları yapmak, yaz tatilinde Kars'ta kalan öğretmenlerle eğitim-öğretim yılı geçemedikleri derslerden kalan orta ve lise öğrencisi için kurslar açmak, imkân ve malzeme bulunduğu takdirde bayanlar için el tezgâhları ve halıcılık kursları açmak, çeşitli dikiş, nakış, ütü, kola, şapkacılık, çiçekçilik sebzeçilik, arıcılık, motorculuk, elektrikçilik, kızak ikmali, balık tutma, peynircilik, bağcılık kursları açmak ve devletin bu nevi ihtisas işleriyle müesseseleriyle işbirliği yapmak, yabancı dil kursları açmak ve hapishanelerde yurt bilgisi okuma kursları açmaktır.*⁵²⁶

Bu bağlamda Köycülük kolu ile işbirliği yaparak Türkçe bilmeyenlerin tespit edilerek eğitime tabi tutulması hedeflenir. Öğrenmeyi teşvik amacıyla başarılı kursiyerlere ödüller verilir. Bunlar arasında yaşı müsait olanlar sanat okuluna yerleştirilir. 1934'te dil kurslarına önem verilerek Rusça, Fransızca, Almanca, İngilizce dil kursları ile halkokuma kursları açılır. İngilizce, Fransızca ve Almanca kurslarına Kars halkı genelde büyük ilgi gösterir. Şubenin diğer önemli çalışması olan okuma yazma kursları sayesinde, çeşitli sebeplerden okuyamamış kişiler ile özellikle hapishanedeki suçlulara verilen okuma yazma kurslarıyla bu kişiler topluma kazandırılmaya çalışılır. Sanat ve mesleğe yönelik diğer dersler ise daha çok iş bulmaya çalışan kişilere sağladığı alt yapı dolayısıyla önem taşımaktadır⁵²⁷.

i) Köycülük Şubesi

1932 Halkevleri Talimatnamesi'nde Köycülük Şubesi'nin esas görevi, köyde yaşayanların sağlık, kültür, medeniyet gelişimi ile köylerin güzelleştirilmesini sağlamak olarak belirtilmekteydi. Şube kurulduğu dönemde Kars'ta hem hayvancılık hem de ziraat konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Ekonomik kriz şehirde bütün dengeleri alt üst eder. Tarımsal faaliyetin en büyük gelir kaynağı olduğu Kars'ta, herkes bir çözüm aramaya

⁵²⁴Halk dershaneleri ve Kurslar Şubesi: 2 Nisan 1932'de açıldı. Başkanlığa Ankara Ticaret Odası'nda memur olan Nusret Feridun Alaydın getirildi. 1934'de Halk dershaneleri ve kurslar şubesi tam kurulamadığından dolayı idare heyeti şubeyi yönetmeye ve idare etmeye başladı. 1935'de başkanlığa Lise Kimya Muallimi Celal Aras, mümessillğe Lise Fransızca Muallimi İbrahim Boratlı azalığa ise Gazi Muhtar Mektebi Muallimi Mevlit Bey getirildi. 1941'de ise başkanlığa Nusret Alaydın, 1947'de Başkanlığa Hakkı Göymen, üyeliklere ise Seyfi, Hamdi Bey getirildi. Bkz. C. Atlı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s. 60.

⁵²⁵*Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları...*, s.50.

⁵²⁶BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 24.

⁵²⁷BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 24.

başlayacaktır⁵²⁸. Köylüyü bu çıkmazdan kurtarmak amacıyla Köycülük Şubesi kurulur. Amaç özellikle Dershane ve Kurslar Şubesi'nin Köycülük Şubesi ile birlikte çalışarak okuma-yazma kursları açması ve köylülerin çeşitli kitapları okuyarak dünyayı tanımalarının sağlanmasıdır. Sosyal Yardım Şubesi'yle işbirliği ile hasta köylülerin şehirde kontrollerinin sağlanması yönünde çalışılması gerektiği de burada vurgulanmaktadır⁵²⁹. Şubenin köylerde daha etkili bir şekilde çalışabilmesi için en büyük görevin köy öğretmenlerinde olduğu bu konuda kabul edilen bir başka olgudur⁵³⁰.

Köycülük Şubesi,⁵³¹ Kars köylerinde yaşayan halkı eğitmek, bilgi düzeyini yükseltmek, üretimi artırmak, çeşitli sağlık konularında aydınlatmak için bir program yapar ve bu çerçevede içinde oldukça etkili bir biçimde çalışır. Köylerin ziraat alanında yeni gelişmelerle tanışmasını sağlayarak üretimi artırmak, hayvanlarını sağlıklı bir şekilde yetiştirmek için emek harcar. Köylerde özellikle savaş gazileri ve şehit çocuklarının korunması, köylerde yaşayanların resmi işlerinin yapılması mümkün olanların yerine getirilmesi için çalışmalar yapılır⁵³².

Kır Bayramı aracılığıyla çeşitli nedenlerle şehirden köylere gezi düzenleyerek ve köyde yaşayan insanları şehre davet ederek köy ve şehir arasında bağlantı kurulması düşüncesi hayata geçirilir. Tüm bu işler yapılırken halkevleri ile köylüler arasındaki bağlantıyı Köycülük Şubesi'nin doğal üyesi olarak kabul edilen köy öğretmenleri yerine getirir. Köylülere konuları daha iyi anlatabilmek, köylü ile şehirliyi kaynaştırabilmek için köylü geceleri düzenlenir. Bu gecelerde her konunun uzmanı tarafından bilgi amaçlı konferanslar verilir⁵³³. Kars Köycülük Şubesi aşağıda ifade edilen dört maddeyi başarıyla uygulayarak köylü ile şehirli arasındaki bağı kurmaya çalışacaktır:⁵³⁴

Köylü Geceleri: Köylünün şehirde kalmak mecburiyetinde kaldığı gecelerde halkevi salonunda köylüler toplanır. Bu toplantılarda ziraat, kültür, sağlık ve diğer konular

⁵²⁸İ. Eyyüpoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kazım Yurdalan...*, s.470.

⁵²⁹CHF Halkevleri Talimatnamesi..., s.22.

⁵³⁰BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 24.

⁵³¹Köycülük Şubesi: 4 Mart 1933'de açılan şubede başkanlığa Noter Fahri Hatemoğlu, üyeliklere Mehmet Bey, Hamit ve Eframı beyler; 1935'de başkanlığa Meteoroloji Müdürü ve Kars Gazetesi Baş Muhabiri Fuat Güner, Mümessillige Tüccar Kazım Yurdalan, Üyelige Lise Resim öğretmeni Kazım Uluğan Bey; 1938'de başkanlığa Sadi Tokcan getirildi. Üç ay sora rahatsızlığını ileri sürerek ayrıldı. Yerine 13 Nisan1938'de Tüccar Sami Bekaroğlu başkanlık görevini yürüttü. 1939'da başkanlığa Telgraf Şefi Hakkı Baykara, üyelige Tapu Memuru Enver Akıncı; 1941'de ise başkanlığa Selim Yatağan Bey; 1947 yılında başkanlığa Mithat Gözüm, üyeliklere Nazım Aras, Süfyan Cücü getirildi. Bkz. C.Atılı, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri...*, s.76

⁵³²BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 24.

⁵³³CHP Genel Sekreterliğinin Parti Teşkilatlarına Umum Tebligatı (II Kanun 1941'den 30 Haziran1941 Tarihine Kadar), Ankara, 1941, s.197.

⁵³⁴BCA, 490.01.999.860.1, Varak No: 24. Bkz. C. Atılı, *Kars Halkevi...*, s.126.

üzerinde kendileriyle konuşulur, sorunları öğrenilir ve onlara tatminkâr cevaplar verilerek içlerindeki sorunların çözülmesine çalışılır. Yine bu gecelerde Kars ilinin halk âşıkları köylülere dinlettirildi, köylünün de iştirakiyle milli oyunlar oynandı, gösteri kolu da bu geceleri orta oyunları, monologlar ve milli oyunlarla katkıda bulunur. Bu suretle köylü vatandaşın şehirde kaldığı zamanı verimli olarak geçirmesi sağlanır.

Köy Gezileri: Köycülük Şubesi, her imkân ve fırsatta köye giderek köylüye faydalı olmayı amaçladığından imkân dâhilinde köy gezileri düzenler. Köylünün dertleri ve istekleri dikkate alınarak ona göre tedbirler alınmaya çalışılır. Bununla birlikte yapılan köy gezilerinde mevcut eleman kadrosu ile köylüyü en çok ilgilendiren ziraat, sağlık konuları üzerinde konuşmalar yapılır. Milli oyunlar oynanır. Halk şairlerinin anlattıkları milli destanlar köylüye dinlettirilir. Yine bu gezilerde fakir öğrencilere defter, kalem gibi hediyeler verilmek sureti ile bu çocukların okumaya teşvik edilmeleri sağlanır.

Köylü İstekleri: Köylülerden bazılarının işlerini takip etmek üzere halkevine müracaatları memnuniyetle karşılanır. Bu kişilerin dilekçeleri yazıldı ve kendilerine her türlü kolaylık gösterilir.

Dinleme: Gerek köylü gecelerinde ve gerekse köy gezilerinde milli kültürümüz bakımından büyük kıymet taşıyan söz ve sazlarıyla halkı her an heyecanlandırabilecek halk âşıklarının tespitine çalışılır ve bunların söyledikleri milli destanların dinlenmesine başlanır.

Köylere yaptığı gezilerle buradaki sorunları yakından takip eden Kars Halkevi Köycülük Şubesi; düzenlediği çeşitli yarışmalarla halkevinin çalışmalarına katılımı özendirmeye çalışırken, çeşitli zirai yardımlarla üretimi artırmaya çalışacaktır. Açılan okuma yazma kursları ile köylerdeki okuma yazma oranının artmasını sağlayarak, köy odaları ve buraya koyulan kitaplar sayesinde kültürel seviyenin yükseltilmesi için çaba gösterilecektir.

4-Kars Halkevi ve Halk Odaları Şubeleri

Tüm ülke çapında bulunan Halkevleri, sadece içinde buldukları şehir merkezindeki faaliyetleriyle sınırlı kalmayarak bu etkinlikleri ilçe ve köylerde de yürütür. Merkezdeki halkevinin dışında ilçelerde halkevleri, köylerde de halkodaları açılır. İlçelerdeki halkevleri ve köylerdeki halkodaları Kars Halkevi'ne bağlı olup çalışmaları

kontrol edilir. Merkezin dışındaki halkevleri ve halkodaları hazırladıkları raporları Kars Halkevi'ne gönderir⁵³⁵.

Bu bağlamda Kars Merkez Halkevi'nin yanı sıra Kars'ta farklı tarihlerde açılan altı halkevi bulunmaktadır. Bunlar Kars, Ardahan, Iğdır, Kağızman, Sarıkamış, Tuzluca ve Arpaçay⁵³⁶ Halkevleri'dir. Iğdır Halkevi kuruluşunun ikinci yıldönümünde 23 Şubat 1934'te Spor şubesi, Köycülük Şubesi, Sosyal Yardım Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat Şubesi adıyla dört koldan oluşturulmuş⁵³⁷.

Sarıkamış, Ardahan,⁵³⁸ Kağızman Halkevleri ise 25 Şubat 1937'de açılır.⁵³⁹ Sarıkamış Halkevi 1937'de eski Rus kilisesinde faaliyete geçer. Güzel sanatlar,⁵⁴⁰ Spor, Gösteri, Sosyal Yardım, Kitapsaray ve Köycülük kolları kurulur⁵⁴¹. Tuzluca Halkevi 23 Aralık 1943'te, Arpaçay Halkevi ise 8 Nisan 1948'de açılır⁵⁴². Arpaçay Halkevi askeriye tarafından kullanılan eski bir binanın tamir edilmesiyle faaliyete geçer. Kars ve çevresinde 1949 verilerine göre yüz yirmi üç halkodası açılır.

5-Kars Halkevi'nin Kapatılışı

Halkevleri 14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelmesinden sonra faaliyet olarak durgun bir döneme girer. Halkevlerinin yayınladığı dergilerin son sayılarının 1950 Mayıs tarihli olması bu durumun bir göstergesidir. Bu tarihten sonra herhangi bir halkevi dergisi yayınlanmaz. Kars Halkevi'de bu durumdan etkilenir⁵⁴³.

Halkevinin bütün giderleri bölgesel katkılara rağmen çoğunlukla CHP Merkez Teşkilatı tarafından karşılanmaktadır. DP'nin iktidara gelmesinden sonra çıkarılan 8 Ağustos 1951 tarihli ve 5830 sayılı kanun ile bu kanun ile Türkiye'deki bütün halkevleri gibi Kars Halkevi de resmen kapatılır⁵⁴⁴. Bu yasanın uygulanması sırasında Kars Halkevi

⁵³⁵Doğuş, 1 (29 I. Teşrin 1933), s. 4.

⁵³⁶Sadık Atak, *Doğunun Kapısı Kars*, İstanbul, 1946, s.85.

⁵³⁷CHP *Iğdır Halkevi*, Altı Aylık Çalışma Raporu (1.1.1938 Tarihinden 30.6.1938 tarihine Kadar), Ankara, 1938, s.6-7.

⁵³⁸CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi (*Halkevlerini İlgilendiren Kısım II. Kanun 1938'den 30 Haziran 1938 tarihine kadar*), Ankara, 1938, s.9-10.

⁵³⁹BCA, 490.01.666.38.1, Varak No: 15.

⁵⁴⁰Bazı kaynaklarda Güzel Sanatlar Şubesinin yerine Ar Şubesi kavramı da kullanılmaktadır.

⁵⁴¹Erdal Aydoğan "Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi", *Atatürk Dergisi*, V/I (Ocak 2006), s.105.

⁵⁴²BCA, 490.01.1738.1060. 1, Varak No: 28.

⁵⁴³Halkevlerinin kapatılarak mal varlıkları hazineye devredilmesi ve Halk Eğitim Merkezlerinin açılması sürecine paralel olarak Kars'da Doğuş Dergisi'nin misyonunu Karseli Aylık Kültür Dergisi üstlendi. Kars Halk Eğitim Merkezi Kültür ve yayın kolunun bir organı olan derginin mesul müdürlüğünü Z.Mahir Baranseli'nin yaptığı dergi ilk sayısını 1 Mayıs 1964'de çıkardı. Bkz. *Karseli*, 1/12 (Temmuz 1965), s.1.

⁵⁴⁴*Türkiye Cumhuriyeti Kanunları*, (Haz. Fahri Çoker, Sadi Kazanç), IV. Ankara, 1978, s.4574-4576.

binası mülki amirliklerce tahliye ettirilmeden önce partiler tarafından taşınabilecek eşyalar kira ile tutulan yeni merkezlere götürülür⁵⁴⁵.

Kurulan halkevleri CHF idaresinde olmalarına rağmen açıldıkları bölgelerde halkın tarihini ve folklorunu ortaya çıkarmak ve halkı her alanda bilinçlendirerek toplumun değişim sürecinde önemli bir rol oynar. Gençler ve yaşlılar bu evin kültür ve sosyal hareket faaliyetinden çok faydalandılar. Kars'ta 6 halkevi ve 110 halkodası bu maksatla geceli gündüzlü çalışmıştır.

D- EKONOMİK KALKINMA HAMLESİ İÇİN ÖRNEK BİR KURULUŞ: KARS'TA SÜT TOZU VE KONSERVE FABRİKASI'NIN AÇILMASI

Kars'ta ekonomiyi canlandırmak amacıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın onayıyla Cılavuz Nahiyesi'nin Susuz Köyü'nde süt tozu ve konserve fabrikası kurulma kararı alındı. Fabrikanın resmi olarak kurulma çalışmaları sırasında Erkân-ı Harbiye Başkanlığı'nın görüşü alınır. Bunun sebebi fabrika alanının sınıra yakınlığıdır. İktisat Vekilliği'nin 28 Ağustos 1933 tarihli ve 9815 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 4 Eylül 1933'te çıkarılan kanun doğrultusunda çalışmalar başlatılır. Yurtdışından yabancı uzmanların getirilmesine karar verilir. Bu bağlamda Adolf Wusowski ve heyetinin fabrikayı kurmak üzere Kars'a geleceği belirtilir. Ayrıca sınıra yakın yasak bölgeler ile askeri garnizonlara bu heyetin girmemesi gerektiği ifade edilir⁵⁴⁶.

Süt Fabrikası, Süt Limitet Şirketi tarafından kurulur. Fabrikanın kuruluş maliyeti 60.000 liradır. Malzemeler tamamen Almanya'dan getirilir. Fabrika günde 1250 litre sütü işleyebilme kapasitesine sahiptir. İşlenecek sütün tamamına yakını Kars ve çevresinden temin edilir. Burada üretilen süt mamullerine dış piyasalardan da büyük talepler gelmeye başlar⁵⁴⁷. Fabrika iki yılda bir milyon kilo süt işleyerek doksan ton süt tozu ve bir miktarda krema ile sadeyağ üretir. Üretimi artırmak amacıyla Almanya'dan daha fazla süt işleyebilme kapasitesine sahip yeni makineler getirilir⁵⁴⁸. Fabrika, Kars ekonomisine büyük katkı sağlar⁵⁴⁹.

⁵⁴⁵ A. Çeçen, *Halkevleri...*, s.213.

⁵⁴⁶ BCA, 030.18.01.02.39.61.14

⁵⁴⁷ *Kars* (CHP Halkevleri Bürosu Yayınları), İstanbul, 1943, s.68

⁵⁴⁸ BCA, 030.18.01.02.87.43.5; Dizel Motorun ilave edilmesiyle süt tozu üretimi 120 tona çıktı. Şekerli, yarım şekerli, tam yağlı, yarım yağlı olmak üzere dört çeşit süt tozu elde edilebildi. Fakat Günde 30-35 ton süte ihtiyaç olduğu halde bunun ancak yarısı temin edilebildiğinden fabrika tam randımanla çalışmamaktaydı. Bunun sonucunda fabrika yılın yarısında faal halde çalıştı. *Vatan (Kars İlavesi)*, 14 Ocak 1953, S.10

⁵⁴⁹ *Kars Yaylası*, İstanbul, 1946, s.5

E- 1934 KARS BELEDİYE SEÇİMLERİ

1934 Belediye seçimlerinde adaylar Ankara'dan tespit edilmeyerek illerdeki ocak, bucak, ilçe ve il fırka idare heyetleri tarafından yapılan yoklamayla belirlenmeye çalışılır⁵⁵⁰. Bu durum bazı tartışmaları da beraberinde getirir. Bazı partililer fırka tarafından aday gösterilmesinin doğru olmadığını, bu durumda vatandaşın sandık başına gitmesine gerek olmayacağını savunurken; buna karşılık diğer görüşte olanlar da fırkanın aday tespit etmemesi durumunda birçok aksaklık yaşanacağını, oyların tamamen parçalanacağını ifade etmektedir⁵⁵¹.

Sonuçta parti nizamnamesinde yapılan değişiklikle seçimlerin serbest yapılmasına karar verilir. Böylece aday belirleme sürecinde özellikle de belediye meclisi seçimlerinde sadece ön yoklama yapılması karar altına alınır⁵⁵². Kars Belediye seçimleri bu talimat üzerine 8 Ekim 1934'te başlayıp, 10 Ekim'de tamamlanır. 11 Ekim 1934 günü Kars Merkez Belediye Meclisi'nce Belediye Başkanlığı'na Mehmet (Bahadır) Bey'in seçildiği ilan edilir. Seçilme kararı 12 Kasım 1934'te Dâhiliye Vekâleti tarafından onaylanır.

17 Ekim 1934'te Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kararnameyi imzalamasıyla resmi olarak görevine başlar⁵⁵³. Bu görev esnasında Mehmet (Bahadır) Bey, herkese eşit hizmet götürme gayretinde olur. Çevre temizliği, çarşı pazar denetimi konularına öncelik verir⁵⁵⁴.

F-ŞAH RIZA ŞAH PEHLEVİ'NİN KARS ZİYARETİ

Milli Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde izlenen iç ve dış siyaset bütün dünyanın takdirini kazanmıştır. 1928'de Afgan Kralı Amanullah Han ve 1931'de Irak Kralı Faysal Ankara'ya gelerek Türkiye'yi ziyaret etmiştir⁵⁵⁵. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin de Ankara'yı ve Reiscumhur Mustafa Kemal'i ziyaret etmek istediği bilinmektedir⁵⁵⁶. Atatürk 1932'de Tahran'a büyükelçi olarak atanan

⁵⁵⁰ H. Uyar, *Tek Parti Dönemi...*, 265-266

⁵⁵¹ M. Küçüküçürlü, *Cumhuriyet Devrinde Erzurum'da Siyasi Hayat...*, s.183

⁵⁵² *Varlık*, 17 Eylül.1934,

⁵⁵³ *BCA*, 030.011.001.91.41.15.

⁵⁵⁴ S. Atak, *Doğunun Kapısı Kars...*, s.63

⁵⁵⁵ Bilal Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I*, Ankara, 1993, s.20-24.

⁵⁵⁶ Günay Çağlar, "Atatürk'ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış", *IV. Uluslararası Atatürk Kongresi*, Ankara, 2000, s.167.

Hüsrev (Gerede) Bey'e Şah ile görüşmek istediğini bildirir⁵⁵⁷. Bu ziyaret iki yıl sonra 1934 yılının Haziran ayında gerçekleşir.

Rıza Şah, 3 Haziran 1934'te Tahran'dan ayrılır. 10 Haziran'da Gürbulak sınır kapısından Türkiye'ye geçiş yapar. Rıza Şah'ın heyeti, Başbakan ve ordu komutanları dâhil yirmi kişiden oluşmaktadır. Sınırdaki III. Ordu Müfettişi Ali Sait Bey, Kolordu Kumandanı Kemal Paşa, Beyazid Kaymakamı İmadettin Bey, Cumhurbaşkanlığı Yaveri Cevdet Bey ile Hariciye Vekâleti III. Daire Şefi Kemal (Köprülü) Bey'den oluşan bir heyet tarafından karşılanır⁵⁵⁸. Heyet burada bir müddet dinlendikten sonra hareket ederek saat 4'de Iğdır'a gelir. Rıza Şah ve beraberindekiler, Iğdır Kaymakamı, Belediye Başkanı ve öğrenciler tarafından karşılanır. Buradan dinlenmek için Fabrikatör Ali Bey'in⁵⁵⁹ evine gider. Bir gece kaldıktan sonra Kağızman'a gitmek üzere yola çıkar. Karakale mevkiinde Türk-Rus sınırını oluşturan mevkide yapılan baraj hakkında III. Ordu Müfettişi Ali Sait Paşa'dan bilgi alır⁵⁶⁰.

Kars Vilayet sınırında kendisini Kars Valisi Cevdet Bey karşılar. Buradan Kağızman'a geçerek bir süre dinlendikten sonra Viladikars Köyü'nü ziyaret eder. Burada kendisine 93 Harbi'nde Kars savunması ve I. Dünya Savaşı'nda Kars Harekâtı'na dair bilgiler verilir⁵⁶¹. Saat 17.15'te Kars'a gelen Rıza Şah, şehrin girişinde Müstahkem Mevki Kumandanı Zati Paşa ile mülki ve askeri erkân tarafından askeri törenle karşılanır. Öğrenciler adına, Ziya Gökalp Mektebi öğrencilerinden Mesture Hanım tarafından Şah'a bir buket çiçek verilir. Rıza Şahı görebilmek için kaza ve köylerden gelen insanlar; Kars'ın caddelerini, otellerini ve kahvelerini doldurarak Şah'a tezahüratlarda bulundu. Rıza Şah geceyi Kars Vilayet Konağı'nda geçirir ve sabah saat 6.00'da Kars'tan ayrılır⁵⁶².

⁵⁵⁷Rıdvانبeyoğlu Hüsrev Gerede, *Siyasi Hatıralarım I, İran (Ağustos 1930-Haziran 1934)*, İstanbul, 1952, s.67.

⁵⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Haziran 1934, S. 4628.

⁵⁵⁹ Ali Bey, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti İçişleri Bakanı ve TBMM Kars I. Dönem Milletvekili Ali Rıza Ataman'dır. Siyasetten çekildikten sonra Iğdır'da fabrika kurdu. Rıza Şah'ın gezisi sırasında köşkünü tahsis etti. Burada kaldığı süre içerisinde Ali Bey'den çok memnun kalan Şah Pehlevi: "*Milli Mücadele yıllarında memleketinize yararlılık gösterdiğinizizi işittim. Onun için sizinle görüşmek istedim. Evinizi bana bıraktığınızdan ötürü teşekkür ederim. Evinizin karşısında bir fabrika gördüm. Size ait olduğunu söylediler. Bende vaktiyle fabrika işlettim Bu itibarla alakamı cezbe etti*" demiştir. Bu bilgi 20 Haziran 2011'de Ali Rıza Bey'in Kağızman'da yaşayan kız kardeşi Gülsen Ataman tarafından anlatıldı.

⁵⁶⁰ Ömer Erden, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, Ankara, 2006, s.215.

⁵⁶¹ Serap Kırkpınar, *İran Şahı Rıza Han Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti ve Bu Çerçeve Türk-İran İlişkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (YYT), İzmir, 2005, s.39.

⁵⁶² Bekir Rüştü, "Büyük Misafirimiz Kars'ta", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1934, S.3627.

“Doğuş” dergisi de Rıza Şah Pehlevi’nin Kars’a gelişinden duyulan memnuniyeti şöyle haber yapar:

“Coğrafi ve ırk münasebetlerinin temin ettiği ezeli bağlılığın ve kardeşliğin sıcak sevgilerini kudümler ile Türk Yurdu’na sunan büyük İran şehrinin Şah’ını çok derin sevgilerle karşıladık. O gün: teşrifleri ile Kars’ımız bir çocuk heyecanı yaşıyor. Küçük büyük her Türk’ün kalbinden, engin bir neşe taşıyordu. Gönüllere sevinç, ruhlara şetaret dağıtan anayurdun bu aziz misafiri; tek bir gece Kars’ımızda konuk kalarak toprağımıza unutulmayan bir saadet bahşetmiş oldular. Gecenin sabahı Ankara’ya Türk’ün o kutlu mihrabına doğru yol aldılar. Mihrabın parlak yıldızı, Türk’ün yüce Halaskar ile içten ve gönülden kucaklaşmış olan dost devletin büyük şefine candan sevgi saygılarımızı sunar; Türk yurduna hoş geldiniz, deriz. İran ve Türkiye’nin içtimai bahtında parlayan iki parlak güneş; ilelebet bu iki dost milleti tekâmül yolunda yükseltecek ve ilerletecektir. Ne mutlu bize; ne mutlu büyük İnkılâpçıları yetiştiren ulu milletlere, feyizli topraklara...”⁵⁶³

⁵⁶³ Doğuş, 9 (1 Temmuz 1934).

IV. BÖLÜM

SEÇİMLER SÜRECİNDE CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN YENİDEN YAPILANDIRILMASI (1935-1939)

A-1935 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

1-Yurt Genelinde Yapılan Hazırlıklar ve Seçim Sonuçları

1935 milletvekili seçimleri, demokrasinin gelişmesi açısından iki önemli sonuç doğuracaktır: Bunlardan birincisi, Türk kadınına 5 Aralık 1934 tarih ve 2599 sayılı yasa ile seçme ve seçilme hakkı⁵⁶⁴ verilmesinden sonra yapılan ilk seçimler olmasıdır. Kadınlara verilen bu haktan sonra CHP 12 Aralık 1934'te kadınların siyasete girmesi için yerine getirilecek kurallar konusunda tüm illere aşağıdaki bildiriye göndererek kadınların ilk defa milletvekili seçimlerinde oy kullanacakları için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini açıklar⁵⁶⁵. Yayınlanan bildiri şu şekildedir:

“Kadınlarımızın milletvekili seçimine girmeleri yasası çıkınca fırkamıza yeni vazifeler düşüyor. Seçim iki dereceli olunca ikinci seçmenler arasında da kadınlarımızın bulunmaları lazımdır. Fırka Nizamnamesi'ne göre kadın yurttaşların şimdiden fırkaya kayıtları lazımdır ki, ikinci müntahip seçimi ve hatta bundan evvelki yoklama zamanı gelmeden ikinci müntahip olacak kadınlarımız fırka üyesi sıfatını kazanmış olsunlar. İyi vasıflı kadın üyelerinin artması ile fırkamız hem şereflenecek hem de kuvvetlenecektir. Bir yandan milletvekili seçimi hazırlıkları öte yandan fırka kongreleri sebebi ile teşkilatımızın çok işler karşısında olduğu bu sırada kadın arkadaşlarımızın artırılması işi de çok mühimdir. Bu iş ayrıca dikkatli emekli ve metotlu bir çalışma ister. Herhalde yalnız birkaç değil mümkün olduğu kadar çok kadın firkanın ikinci müntahip listesine girmelidir. Son belediye seçiminde nisbeten az kadın üye seçilmesi fırka merkezine çok üzüntü yaptı.

Biz kadınlara sözde bir seçim hakkı vermek için değil, erkek arkadaşları gibi aslından yüksek olan Türk kadınına pek samimi olarak devlet idaresine iştirak ettirmek için bu yola girdik. Halkevlerinin zaten seçim hakkı ile alakalı olmayan ulusal çalışmalarında da kadınlara verdiğimiz yer dardır. Kadınları yalnız devam edici değil; çalışıcı olarak Halkevleri hayatına yığınlarla iştirak etmemiz lazımdır. Bu günlerde bütün teşkilatın birden çalışarak kadınları fırka işine almak yolunda genel bir hareket yapılmasını ve kayıt işlerinin çabuklaştırılmasını, kolaylaştırılmasını dilerim.”

Mustafa Kemal Atatürk'te aynı gerekçeyle 4 Şubat 1935'te yayınladığı bildiride; “Yüce Türk milletinden güven isterim. Yeniden yükleneceğimiz ağır görevleri yüz akı ile

⁵⁶⁴ Afet İnan, *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul, 1968, s.187.

⁵⁶⁵ CHF Genel Katıblığının *Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı...*, s.21.

başarmak ve milletimize olumlu hesaplarını verebilmek içten endişemizdir. Bu onurlu ve ağır görevli yolda, beraber çalışabileceğim arkadaşları yüce seçiminize sunuyorum.” diyerek CHP'nin belirlediği adaylara oy vermelerini isteyecektir⁵⁶⁶.

1935 seçimlerinin ikinci önemli özelliği ise TBMM'de seçim yasasında birtakım değişiklikler yapılmasıdır. Bu değişikliklerden ilki 5 Aralık 1934'te çıkarılan kanundur. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti halkından her kırk bin kişi için bir milletvekili seçilecektir. Nüfusu kırk binden az olan yerlerde yine bir milletvekili seçilecektir. Ayrıca elli beş bine kadar bir, doksan beş bine kadar iki, yüz otuz beş bine kadar üç, yüz yetmiş beş bine kadar dört milletvekili seçilecek ve bundan fazlası aynı oranda artırılabilecektir. İkinci yapılan değişiklik ise 22 Aralık 1934 tarihlidir. Bir kaza dâhilinde bulunan kadın ve erkek nüfustan altı yüze kadar bir; bine kadar iki; bin dört yüze kadar üç ve fazlası için aynı oranda ikinci seçmen seçileceği hükmü getirilmesidir⁵⁶⁷.

CHP bu seçimde de daha önceki seçimlerde olduğu gibi adayları kendisi belirleyecektir. Fakat ilk kez Ankara, Afyon, Antalya, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya Kütahya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat, Çankırı ve Kastamonu illerinde bağımsız milletvekillerine imkân vermek için birer milletvekilliği adaylığı boş bırakılır⁵⁶⁸.

Yapılan bu değişikliklerden sonra 8 Şubat 1935'te yapılan seçimler sonucunda üç yüz doksan dokuz milletvekili V. Dönem TBMM'ye seçilir⁵⁶⁹. Türk siyasi hayatında genel oy ilkesinin uygulanması, meclise on sekiz kadın milletvekilinin⁵⁷⁰ girmesi, Cumhuriyetin kuruluşundan beri Müslüman olmayan dört vatandaşın⁵⁷¹ meclise girmesi yaşanan ilkler olacaktır. Bu seçimlerin en önemli özelliklerinden biri de vatandaşlar arasındaki seçmen kültürünü küçük yaştan itibaren vermeyi sağlamak ve yapılan uygulamaların halkın yararına olduğunu göstermek amacıyla; ilkokul öğrencileri sınıflar halinde seçim yerlerine götürülecek ve seçim sürecine doğrudan tanık olacaklardır⁵⁷².

⁵⁶⁶Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.651

⁵⁶⁷Varlık Ören, Türkiye'de Seçimler..., s.79.

⁵⁶⁸Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri..., s.649.

⁵⁶⁹Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), İstanbul, 2009, s.170.

⁵⁷⁰Bu dönem mecliste yer alan kadın milletvekillerinin seçildikleri iller şunlardır: Mebrure Gönenç (Afyon), Hatı Çırpan (Ankara), Türkan Baştuğ (Antalya), Sabiha Gökçül (Balıkesir), Şekibe İnel (Bursa), Hatice Özgöner (Çankırı), Huriye Önüz (Diyarbakır), Fatma Memik (Edirne), Nakiye Ergün (Erzurum), Fakiye Örmen (İstanbul), Benal Arıman (İzmir), Ferruh Gürgüp (Kayseri), Bediz Morava (Konya), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Esra Nayman (Seyhan), Sabiha Gürkey (Sivas), Beniha Hızal (Trabzon). Bkz. Ayşegül Akgül Şahin, Türkiye'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYT), Niğde, 2008, s.89.

⁵⁷¹ Meclise giren Hristiyan Milletvekilleri de şunlardır: Berk Türker (Afyon), Doktor Taptas (Ankara), İstimat Özdamar (Eskişehir), Doktor Abravaya (Marmara). Bkz. M. Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet..., s.170.

⁵⁷²Varlık Ören, Türkiye'de Seçimler..., s.158.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra Mustafa Kemal Atatürk seçim sonuçlarından duyduğu memnuniyeti belirten bir bildiri yayınlarak ülke halkına teşekkür eder:

“Sevgili Yurttaşlarım, bana ve partime güveninizi bir kez daha gösterdiniz. Milletvekili adayı olarak size sunduğum arkadaşları yüce seçiminize değer buldunuz. Milletçe gösterilen birlik, ülkeye bağlılık bütün gözleri yeniden yurdumuza çekti. 1935 seçimlerinin bittiği 8 Şubat akşamı, Türkiye iç ve dış alanlarda bundan sonra da karşılaşabileceğimiz türlü sorunlar önünde nasıl bir kararlılık ve kuvvet manzarası göstereceğini bir daha dünyaya bildirmiş oldu. Öz dileğimiz, yurdun yüceliği, yurttaşın refahıdır.”⁵⁷³

2-Genel Seçimlerin Kars'taki Sonuçları

1935 yılı milletvekili seçimleri tüm ülkede olduğu gibi 8 Şubat 1935'te tamamlanır. Kars'tan yedi milletvekili meclise girer⁵⁷⁴. Milletvekili adaylarından muhittin Akyüz,⁵⁷⁵ Yusuf Akçura,⁵⁷⁶ Baha Tali Öngören,⁵⁷⁷ Hüsrev Kızıldoğan,⁵⁷⁸ Esat Özoguz,⁵⁷⁹ Ömer Kamil Kuntay,⁵⁸⁰ Mehmet Nazif Sirel toplam⁵⁸¹ 708 ikinci seçmenden 643'ünün oyunu alarak seçildiler. Oyların dağılımı şöyle idi: Kars Merkezden 87, Arpaçay'dan 66, Çıldır'dan 54, Ardahan'dan 69, Posof'tan 66, Göle'den 68, Sarıkamış'tan 88, Kağızman'dan 51, Tuzluca'dan 33 ve Iğdır'dan 61 oy alarak toplam 643 oyla isimleri yukarıda ifade edilen yedi kişi milletvekili seçilmiş olur⁵⁸².

Yusuf Akçura Kars Milletvekili seçildikten sonra 11 Mart 1935'te vefat etmesinden dolayı 3 Mayıs 1935'te yapılan ara seçimle Fuat Köprülü toplam 691 ikinci seçmenden 551'inin oyunu alarak Kars Milletvekiliği'ne seçilecekti. Fuat Bey'e Kars merkezden 84, Arpaçay'dan 46, Çıldır'dan 43, Ardahan'dan 60, Posof'tan 63, Göle'den 56, Sarıkamış'tan 86, Tuzluca'dan 28, Kağızman'dan 51, Iğdır'dan ise 34 oy verilecekti⁵⁸³.

3-IV. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri

⁵⁷³Ulus, 9 Şubat 1935.

⁵⁷⁴BCA, 030.10.75.494.1.

⁵⁷⁵TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/204-804.

⁵⁷⁶TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/208-524.

⁵⁷⁷TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/202-707.

⁵⁷⁸TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/205-172.

⁵⁷⁹TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/203-303.

⁵⁸⁰TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/207-805.

⁵⁸¹TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/206-765.

⁵⁸²BCA, 030.10.75.494.1.

⁵⁸³TBMM, Tercüme-i Hal Varakası, V/402-1001.

a) Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey

Mehmet Bahaettin (Öngören) Bey milletvekili seçildikten sonra 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır. 7 Mart 1935'de tutanağı onaylanır. Dönem boyunca Nafia Encümeni üyeliği yapar. Ayrıca İş Kanunu Layihası Muvakkat Encümenliği üyeliğinde bulundu⁵⁸⁴. Bu dönem itibariyle mecliste herhangi konuda söz alarak konuşmaz.

b) Muhittin (Akyüz) Bey

Muhittin Bey 8 Şubat 1935'te milletvekili seçilerek, 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alır. 1 Mart 1935'te meclis'e katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylandı. Milli Müdafaa ve Hariciye Encümenleri üyeliğinde bulunur. İskân Kanununa ek kanun layihası ve İskân Kanunu'nun üçüncü maddesine bir fıkra eklenmesini görüşmek üzere kurulan geçici encümenlerde üye olarak görev yapar⁵⁸⁵. Dönem içerisinde herhangi bir konuda söz alarak fikir beyan etmez.

c) Mehmet Nazif (Sirel) Bey

Mehmet Bey, 8 Şubat 1935'te Kars Milletvekili seçilmesinden sonra 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylanır. Dönem boyunca Teşkilat-ı Esasiye Encümeni üyeliği yapar⁵⁸⁶. Mehmet Bey, 11 Ocak 1936'da CHP Genel Sekreterliği tarafından Erzurum'daki CHP örgütünü teftiş etmek amacıyla Erzurum'a gönderilir. Burada Erzurum CHP İl örgütünün yapılanması, İdare Heyeti üyelerinin genel durumları, parti üyelerinin görevleri, partinin il kongrelerinin gerekli nizamnamelere uygun olarak toplanması, il örgütüne bağlı kademelerin çalışmaları, halkın değişik tabakalarının partiye olan ilgi ve alakalarını sorgulayarak, yapılan bağışların kayıtlarının doğruluğunun incelenmesi gibi konuları inceler⁵⁸⁷. Taşrada sıkça görev aldığı için meclis oturumlarında bulunmasına rağmen herhangi bir konuda görüş bildirmez.

d) Ömer Kamil (Küntay) Bey

⁵⁸⁴TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/202-707. *Türk Parlamento Tarihi, II, V.Dönem (1935-1939)*, s.401.

⁵⁸⁵TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/204-804. *Türk Parlamento Tarihi, II, V.Dönem (1935-1939)*, s.407.

⁵⁸⁶TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/206-765. *Türk Parlamento Tarihi, II, V.Dönem (1935-1939)*, s.409.

⁵⁸⁷ İsmail Eyyupoğlu, "Kars Sayılabı Mehmet Nazif Sirel'in 1936'da CHP Erzurum İl Baylığını Teftişi", *Atatürk Dergisi*, III/3 (Ocak 2003), s.114-115.

Ömer Bey, 8 Şubat 1935'te Kars Milletvekili'ne seçildikten sonra 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylanır. Dönem içinde Maliye ve Arzuhal Encümenleri üyeliğinde bulunur. İş Kanunu tasarısı, Orman Kanunu Geçici Encümenleri'nde üye olarak görev yapar⁵⁸⁸. Dönem içerisinde Meclis kürsüsünde herhangi bir konuşma yapmaz.

e) Esat (Özoğuz) Bey

1871'de Hopa'da doğar. Babası Hüseyin Hasbi Efendi'dir. İlk ve ortaöğrenimini Adapazarı Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra 1893 Haziranı'nda Birecik Sancağı Nüfus Kâtipliği ile devlet hizmetine girer. 1894-1898 Vergi Tahsil Memurluğu, Ziraat Bankası Kâtipliği ve Söğüt İlçesi Ziraat Bankası Muhasebe Kâtipliği görevlerinde bulunur. 1899 Şubat'ında Söğüt Kâtiibi olur. 1901'de Ertuğrul Sancağı Kâtipliği'ne atanır. Beş yıl bu görevde kaldıktan sonra 1906'da müdürlüğe yükseltilir ve Niğde Vilayeti'ne atanır. 1911'de Kırklareli 1913'te İstanbul Üsküdar Livası Müdürü olur. 1915'te Adana Valiliği Mektupçuluğu'na atanır. 15 Ocak 1920'de Ankara Mektupçuluğu'na getirilir. Bu görevde iken TBMM'nin I. Dönem Lazistan Milletvekili seçilir⁵⁸⁹.

29 Nisan 1920'de Meclis'e katılır. İçişleri Komisyonu Kâtipliği'ne seçilir. Ancak görülen lüzum üzerine 12 Mayıs 1920'de İçişleri Bakanlığı Personel Sicil Müdürlüğü'ne, 23 Mayıs da İl İdaresi Genel Müdürlüğü'ne atanır. 12 Haziran 1920'de Yasama görevine döner. Milli Eğitim Komisyonu'nda görev almakla beraber II. Toplantı Yılında İçişleri ve Tasarı Komisyonu Başkanlığı yapar. İçişleri Komisyonu'ndaki Başkanlık görevini dönem sonuna kadar sürdürür. Ayrıca Memurin Muhakamatı Tetkik kurulunda çalışır. II., III., IV. dönemlerde tekrar Rize'den V., VI., VII. dönemlerde Kars'tan milletvekili seçilir. Esat Bey, 8 Şubat 1935'te Kars Milletvekili olarak seçildikten sonra 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alarak 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylanır. Dâhiliye Encümeni'ne üye seçilir⁵⁹⁰. Yasama görevini 1946 seçimlerine kadar sürdürür. 27 Mart 1954'te ölür⁵⁹¹. Genel kurulda yapılan oylamalarda hazır bulunmasına rağmen gündem üzerine söz almamıştır.

f) Hüsrev Sami (Kızıdoğan) Bey

⁵⁸⁸ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/207-805. *Türk Parlemanto Tarihi, V.Dönem (1935-1939), II...*, s.410

⁵⁸⁹ *Emekli Sandığı Arşivi*, MT 000553, MT 90615, Aile Kaydı Eminönü 4026.

⁵⁹⁰ *BCA*, 030.11.1.129.10.7; TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/203-303. *Türk Parlemanto Tarihi, II...*, s.402; TBMM Albümü..., s.268.

⁵⁹¹ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/207-805. *Türk Parlemanto Tarihi, I.Dönem (1919-1923), III...*, s.711-712.

1884'te Gümilcine'de doğar. Babası Hüseyin Ali Beydir. İlk ve ortaöğrenimini Gümilcine'de tamamladıktan sonra 13 Şubat 1900'da Mühendishane-i Berri Humayun'a girer. 15 Kasım 1904'te Topçu Teğmen rütbesiyle mezun olur. 26 Aralık 1904'te III. Ordu emrinde görev yapar. 28 Mayıs 1906'da XV. Seyyar Topçu Alayı'na atanır. Özgürlükçü fikirleriyle II. Abdülhamit yönetimine karşı çıkarak 1907'de Avrupa'ya kaçar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dış merkezi üyesi olarak Paris'te faaliyette bulunur⁵⁹².

Avrupa'ya firarı nedeniyle altı ay hapsine ve askerlikten çıkarılmasına dair verilen Divan-ı Harp kararı, 18 Temmuz 1907'de Padişah tarafından onaylanır. II. Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönmesiyle hükümlülük kararı 30 Mart 1909'da geçersiz sayılarak üsteğmenliğe yükseltilir. III. Ordu emrine verilir. 23 Aralık 1910'da VIII. Topçu Alayı Yaverliği'ne atanır. 19 Ocak 1911'de 27'nci Topçu Alayı Yaveri olur. 19 Ekim 1912'de yüzbaşılığa yükseltilerek 33. Cebel Taburu II. Bölük Kumandanlığı'nda görevlendirilir. 12 Aralık'ta İstanbul I. Remont Komisyonu Üyeliği'ne getirilir. 14 Ocak 1913'te siyaset ile ilgilenmesi sebebiyle askerlikle ilişkisinin kesilmesine karar verildiğinden, ordudan ayrılarak 31 Ekim 1918 tarihine kadar Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışır. Bu arada mensubu olduğu İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkezi üyeleriyle birlikte önce Kastamonu, sonra Yozgat'a sürgüne gönderilir.

Milli Mücadele'nin başında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Sivas Kongresi'nde Eskişehir Delegatesi olarak katılır. Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin Eskişehir Milletvekili olarak meclise katılır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır. 21 Eylül 1920'de Isparta İstiklal Mahkemesi üyeliğine seçilir. 17 Temmuz 1921'de Milli Müdafaa Vekâleti'nce gösterilecek vatan hizmetinde görevlendirilmek üzere meclis kararıyla izinli sayılır. 15 Ekim 1920'den itibaren izni üç ay uzatılır. Milletvekilliği sona erince İstanbul'da yaşamını sürdürür. Ticaretle uğraşır. Bu arada Yunanistan'a sığınan Çerkez Ethem ve arkadaşlarıyla temas kurmakla suçlanır ve 23 Temmuz 1925'te tutuklanır. Ancak suçu sabit görülmeyle serbest bırakılır.

1 Mart 1935'te Kars Milletvekilliği'ne seçilir. 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alır. 1 Mart 1935'te Meclis'e katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylanır. Dönem boyunca Milli Müdafaa Encümeni üyeliğinde bulunur. Afyonkarahisar-Karakuyu Demiryolu açılma törenine katılacak heyete seçilir. Memurin Kanunu ve Spor Teşkilatı Kanun Tasarısı'nı

⁵⁹² Hüsrev Sami Kızıldoğan "Vatan ve Hürriyet-İttihat ve Terakki", *Belleten*, 1/3 (Temmuz1937), s.619-625.

görüştük üzere oluşturulan geçici encümenlerde üye olarak görev yapar⁵⁹³. VI. Dönem’de tekrar Kars Milletvekilliği’ne seçilerek TBMM’deki yerini korudu. 29 Mart 1939’da emekli olur. 21 Mart 1942’de öldü⁵⁹⁴.

g)Yusuf (Akçura) Bey

Yusuf Bey, 1876 yılında Volga kıyısında Sinbirsk’de doğar. Babası Hasan Süleyman, annesi Bibi Fahri Banu’dur. Babasının ölümü üzerine 1883’te annesiyle İstanbul’a gelip ilköğrenimini İstanbul Yusuf Paşa İlkokulunda, Orta öğrenimini Kocamustafa Paşa ve Kuleli Lisesi’nde tamamladıktan sonra Harp Okulu’na girer. Bu okuldan 1896’da piyade teğmen olarak mezun olur. Kurmay okuluna gider. Okulun birinci sınıfındayken 1897’de Jön Türklerle ilişkisi nedeniyle tutuklanır. Harp Divanı’nca askerlikle ilişkisi kesilerek Trablusgarp’a sürgüne gönderilir. Oradan Paris’e kaçar. Paris’te Siyasal Bilimler okuluna girip “Osmanlı Devlet Kurumlarının Tarihi Üstüne Bir Deneme” adlı tezi ile 1903’te mezun olur⁵⁹⁵. Fransa’dan Rusya’ya dönüp Kazan’da çıkan “Vakit” ve Bahçesaray’da yayımlanan “Tercüman” gazetelerinde yazarlık ve öğretmenlik yapar⁵⁹⁶.

Aynı zamanda Mısır’da çıkan “Şurayı Ümmet” ve “Türk” gazetelerine imzasız yazılar gönderir. Bunlar arasında 1904’te “Türk” gazetesinde çıkan “Üç Tarz-ı Siyaset” başlıklı makale dizisi oldukça önemliydi. 1908’de İstanbul’a dönerek “Türk Yurdu” dergisini yönetip, kurmay okulunda Siyasi Tarih öğretmenliği, Mülkiye’de ve Darüşşafaka’da tarih dersleri verir. Arkadaşlarıyla 1908’de “Türk Derneğini”ni 1911’de “Türk Yurdu” dergilerini kurar. Bu derginin altı yıl süreyle müdürlüğünü yapar. “Halka Doğru” dergisinin yazarları arasında yer alır. 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Kızılay Murahhaslığı’yla Tutsak Değişimi görevlisi olarak İskandinavya ve Rusya’ya gönderilir⁵⁹⁷.

Mütarekeden sonra İstanbul’a döner. Kurmay okulunda siyasi tarih öğretmenliği yapar. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan açılırken arkadaşlarıyla birlikte Milli Birlik Partisi’ni kurar⁵⁹⁸. İstanbul’un işgali sırasında bir süre tutuklanarak Arapyan Hanı’na kapatılır. Hapisten kurtulduktan birkaç ay sonra Anadolu’ya geçer. Ankara’da Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğine seçilir. Bir süre başkanlığını yapar. Serbest İlim derslerinin kurulması için çalışan kurumda yer alır. Bu kurumun öğretmenliğini ve yönetim kurulu

⁵⁹³ *Türk Parlemanto Tarihi, V.Dönem (1935-1939), II...*, s.408.

⁵⁹⁴ TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/205-172; *Türk Parlemanto Tarihi, III, I.Dönem (1919-1923)...*, s.414-415; *TBMM Albümü...*, s.30.

⁵⁹⁵Yusuf Akçura, *Hatıralarım*, Ankara, 2005, s.13

⁵⁹⁶ Y. Akçura, *Hatıralarım...*, s.14.

⁵⁹⁷ *Türk Parlemanto Tarihi, II. Dönem (1923-1927), III...*, s.392.

⁵⁹⁸F. Georgeon, *Türk Milliyetçiliği’nin Kökenleri...*, s.126.

başkanlığını yapar. Sakarya Meydan Savaşı'nın sonuna kadar yedek kurmay yüzbaşı rütbesiyle Şark Karargâhı'nda görev yapar. 1922'de Dışişleri Bakanlığı Doğu Ülkeleri Daire Müşavirliği'ne getirilir. Bu sırada Dar'ülfünun Edebiyat Şubesi Tarih hocalığına başlar⁵⁹⁹.

TBMM'nin II. Dönem seçimlerine katılır. İstanbul'dan milletvekili seçilir. Bu dönem boyunca Haliç'in temizlenmesi⁶⁰⁰ ve iki kanun değişikliğinin görüşmeye alınması, Nutuk'un basılıp köylere dağıtılması hakkında önerge verir⁶⁰¹. Ayrıca Doğu trenleri işçisinin grev nedenine dair soru önergesi verir. İstanbul'dan III. IV. Dönemlerde Kars'dan V. Dönem'de milletvekili seçilir. Yusuf Bey, 8 Şubat 1935'te Kars Milletvekilliği'ne seçilerek 21 Şubat 1935'te seçim tutanağını alır. 1 Mart 1935'te meclise katılır. 7 Mart 1935'te tutanağı onaylanır. 11 Mart günü akşamı vefat etmiştir⁶⁰². Milletvekili seçildikten bir ay sonra vefat etmesinden dolayı TBMM'de herhangi bir çalışma faaliyetine katılamaz. Yusuf Bey, Ankara Hukuk Fakültesi'nde Profesörlük ve Türk Tarihi Cemiyeti üyeliği ve başkanlığı yapar. Yusuf Akçura'nın Türk milliyetçiliği üzerine on altı eseri bulunmaktadır⁶⁰³.

h) Mehmet Fuat (Köprülü) Bey

1890'da İstanbul'da doğar⁶⁰⁴. Babası, Osmanlı Devleti'nde Köprülü Mehmet Paşa'nın soyundan gelen İsmail Faiz Bey'dir. Annesi Hatice Hanım'dır. Ayasofya Rüştüyesi'ni ve Mercan Lisesi'ni bitirdikten sonra 1907-1910 yıllarında Hukuk Mektebi'ne devam eder. Fransızca öğrenir. Hukuk Mektebi'ni tamamlayamayarak yarıda bırakır. Hukuk tahsili sırasında şiir yazmaya başlar. "Mehasım" ve "Servet-i Fünun" mecmualarında "Tanin" gazetesinde şiirler yayınlar. 1910-1913 yılları arasında Mercan, Kabataş liselerinde vekâleten edebiyat, 5 Ekim 1912'de İstanbul Lisesinde Osmanlıca öğretmenliği, 23 Ekim 1913'te Türk edebiyatı öğretmenliği ve Galatasaray Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yapar. 20 Aralık 1913'te Darülfünun Türk Edebiyatı öğretmenliğine tayin edilir. 1923'te Darülfünun Edebiyat Şubesi başkanlığına seçilir. Aynı yıl Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na tayin edilir⁶⁰⁵.

Cumhuriyetin ilanından sonra özellikle eğitim alanındaki işlerin düzenlenmesi için

⁵⁹⁹Emekli Sandığı Arşivi, MT.14476, MT.35316.

⁶⁰⁰TBMMZC, 24/84, s.70.

⁶⁰¹TBMMZC, 1/3, s.42.

⁶⁰²TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/208-524.

⁶⁰³Türk Parlemanto Tarihi, III..., s.392.

⁶⁰⁴Mehmet Atilla Maraş, *Şair Milletvekilleri (1920-2005)*, Ankara, 2005, s.95

⁶⁰⁵TBMM, *Tercüme-i Hal Varakası*, V/402/1001.

oluşturulan bilimsel kurullarda görev alır. 1924'te Türkiyat Enstitüsü'nü kurar. Enstitünün müdürlüğünü yapar. 1925'te Rus İlimler Akademisi Muhabir üyeliğine seçilir⁶⁰⁶. 1927'de Tarih Encümeni Başkanlığı'na getirilir. 1923-1929 arasında ve 1935'ten sonra İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde ve Ankara'da Siyasal Bilgiler Okulu'nda Siyasi Tarih dersleri verir. 1926-1929 yılları arası Güzel Sanatlar Akademisi'nde Medeniyet Tarihi hocalığı yapar. 1935'te Kars Milletvekilliği'ne seçilir. Fuat Köprülü, Yusuf Akçura'nın Kars milletvekili seçildikten sonra 11 Mart 1935 tarihinde vefat etmesinden dolayı 31 Mayıs 1935 tarihinde yapılan ara seçimle Kars Milletvekilliği'ne seçilir. Seçim tutanağını 1 Haziran 1935'te alır. 10 Haziran 1935'te Meclis'e katılır. Tutanağı aynı gün onaylanır. Fuat Köprülü bu dönem içerisinde hem Kars Milletvekili olarak çalışır, hem de Ankara ve İstanbul Üniversitesi'ndeki görevlerini sürdürür. Kars Milletvekili'yken meclis tutanaklarına geçen bir konuşması olmaz⁶⁰⁷.

Fuat Köprülü 1946'da DP'nin kurucularından biri olur⁶⁰⁸. DP döneminde Dışişleri Bakanlığı, Devlet Bakanlığı ve Başbakan yardımcılığı görevlerinde bulunur. 5 Mart 1957'de DP'den istifa ederek 1957'de Hürriyet Partisi'ne girer. 1960 yılında 6-7 Eylül 1955 olaylarından suçlu görülerek tutuklanır ve Yassıada'ya gönderilir. 1961 yılında Hür Demokrat Partisi'ni kurar. 1965 yılına kadar siyasetle uğraşan Fuat Köprülü, bu tarihten itibaren siyasetten çekilir. Fuat Bey çağdaş tarihçilik yöntemini savunan, uygulayan ve bu yolda önemli eserler veren bilim adamıdır. 1966 yılında İstanbul'da ölür⁶⁰⁹.

B- CHP KARS İL KONGRESİ (10 ARALIK 1936)

1-Kongre İçin Yapılan Hazırlıklar ve Parti Kurullarının Oluşturulması

CHP tarafından bütün vilayetlere 1936'da gönderilen bir genelgeyle valilerin CHP il başkanlığını üstleneceği ifade edilir. Amacın devletle parti ve halk arasındaki ilişkiyi güçlendirmek ve mevcut sorunları çözmek olduğu ifade edilir. Valiler herhangi bir gerekçeyle vilayet dışına çıktığı takdirde parti ile ilgili işleri yönetmek üzere Dâhiliye Vekâleti'ne tayin edilecek bir vekile bırakmaları gerekecektir. Böylece parti devlet özdeşliği sağlanarak CHP yerel örgütleri valiler aracılığı ile merkezden kontrol edilebilir

⁶⁰⁶Emekli Sandığı Arşivi, MO. 114866, MT.1148667, 59192.

⁶⁰⁷BCA, 030.10.75.493.11.

⁶⁰⁸ Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960), Ankara, 2004, s.26.

⁶⁰⁹ Türk parlamanto Tarihi, V.Dönem (1935-1939), II..., s.412

bir hale getirilecektir. 1936 yılında başlayan bu uygulama 1939 yılında sona erer⁶¹⁰. Bu karar doğrultusunda Kars Valisi Ali Akif İyidoğan'da⁶¹¹ CHP Kars İl Başkanlığı görevini üstlenir. Ali Akif Bey Kars Valiliği'ne Dâhiliye Vekilliği'nin 25.9.1935 tarih ve 7940 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nce 26.9.1935'te atanır⁶¹². Akif Bey'in göreve atandıktan sonra Kars Vilayeti'nde yaptığı çalışmalar halk ve yönetim tarafından oldukça beğenilir. III. Umum Müfettişliği tarafından gönderilen raporlarda Akif Bey için "*Kars'ta Akif'in vilayet halkı üzerinde uyandırdığı heyecanı burada hürmetle selamlarım.*" denilerek başarılı çalışmalarına dikkat çekilir⁶¹³.

10 Aralık 1936'da CHP Kars İl Kongresi toplanır. İl yönetim kurulu üyeleri, belediye meclisi üyeleri ve dinleyicilerin katıldığı kongreye ilgi büyüktür. Kongre yirmi sekiz üyeden yirmi beşinin katılımıyla açılır⁶¹⁴. CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı ve Kars Valisi Ali Akif İyidoğan tarafından bir açılış konuşması yapılır. Ülkenin iç ve dış siyasetine değinerek Kars'ın sorunlarından bahseder. Daha sonra Kongre başkanı ve sekreterliklerin seçimine geçilir. Kongre Başkanlığı'na, CHP Urfa Milletvekili olan ve kongreye gözlemci olarak katılan Muhiddin Dinçsoy seçilir. Kongre sekreterleri, bütçe ve dilek komisyonları üyeleri açık oylama sonucunda oybirliğiyle; İl Yönetim Kurulu üyeleri ve büyük kongre delegeleride yapılan gizli oylama ile belirlenir. Seçimler sırasında Aliyar Ural ile Fuat Araslı sekreterliğe, İl Yönetim kurulu üyeliklerine; Ziraat Bankası Müdürü Haydar Emiroğlu, İl Genel Kurul Üyeleri Hüseyin Talınlı, Zülfikar Durukan, Samet Oktay, Belediye Başkanı Mehmet Bahadır, Süt İş Fabrikası Müdürü Vahit Umur, tüccarlardan Raif Mumcu ile Veyis Koçulu seçilir⁶¹⁵. Kongre, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya, Başbakan İsmet Paşa'ya, Parti Genel Başkan Vekili Celal Bayar ve Genel Sekreter Refik Saydam'a telgraflar çekilerek sona erer⁶¹⁶.

2-Kars İl Kongresinde Alınan Kararların Beslenme, Sağlık ve Eğitim Konularında Etkisi

⁶¹⁰BCA, 490.01.3.13.4.1.

⁶¹¹Akif Bey, valilik görevini sürdürdüğü 1935-1939 tarihleri arasında başarılı hizmetlerde bulundu. Bu sebeple bakanlıktan dört takdirname alarak Karşlıların gönüllerinde yer edindi. Kars'da asayiş, eğitim ve öğretim, muhtaç çiftçiyi topraklandırma, tarım ve ekonomi alanında ihtiyacı duyulan kooperatif ve birlikleri kurma, gerekli sağlık önlemlerini alma konularında başarılı oldu. Bkz. Mehmet Aldan, "Akif İyidoğan", İdarecinin Sesi Dergisi, III/IV(Temmuz 1989), s.45.

⁶¹². BCA, 030.18.01.02.58.74.17.

⁶¹³. BCA, 030.10.70.463.24, Varak No:3.

⁶¹⁴CHP, 1936 İl Kongreleri, Ankara, 1937, s.258.

⁶¹⁵ İl örgütünün kongre çalışmaları üç gün içerisinde tamamlandı. Kongrede yapılan değerlendirmeye göre üye sayısında da artış gözlemlendi. Dört yıl içerisinde bu miktar on dört binden on sekiz bine ulaştı. Bkz. CHP, 1936 İl Kongreleri..., s.258.

⁶¹⁶Kars Vilayet Gazetesi, 6 Aralık, 1938, S. 699.

Seçimlerin tamamlanmasından sonra İl Yönetim Kurulu'na iki yıllık faaliyet raporu sunulur. O günlerde Kars'ta gündemde olan konulardan birisi tuz fiyatlarıdır. Bu konuya bir an önce müdahale edilmesi gerekiyordur. Nakliye ücreti de pahalıdır. Yapılan çalışmaların sonucunda fiyatlardan indirimle gidilecektir. Bu dönemde Kars'ta tuzun kilosu en fazla beş buçuk kuruşa satılır⁶¹⁷. Bununla birlikte un fiyatlarına da düzenleme getirilerek köylünün kendi yiyeceğinden vergi alınmaması kararı alınacaktır. Köylünün pazara satmak için getirdiği undan 23 kuruş gibi düşük bir vergi alınacaktır⁶¹⁸.

Kars ve çevresindeki CHP İl Örgütü'nün yaptığı çalışmaların bir sonucu olarak ormanlardan köylünün faydalanması kararlaştırılır. Sağlık alanında birçok çalışma yapılarak bütün dispanserlere bol miktarda ilaç getirilir. Kars Memleket Hastanesi'nde yatak sayısı elliye çıkartılır. Uzman hekim eksikliğinin giderilmesi için ilgili birimlerle işbirliğine gidilerek hekim sayısı artırılmaya çalışılır⁶¹⁹. Kars'ta eğitim alanında Vali Ali Akif Bey'in önderliğinde Ulus Okulları açılır. Böylece ilkokul seviyesinde eğitim ihtiyacı karşılanır. İl örgütünün genel sekreterlik nezdinde yaptığı girişimlerin bir sonucu olarak ilgili bakanlığın desteği ile dört ilçede ortaokul açılmasına karar verilir⁶²⁰.

CHP İl Örgütü, Atatürk İlke ve İnkılâplarını halka anlatmak, parti programı ve yapılan işler hakkında halkı bilinçlendirmek, konferanslar vererek halk içinde bağlılık ve dayanışmayı sağlamak amacıyla 1931 yılında "Halk Hatipleri Teşkilatı"nı kurar⁶²¹. Halk Hatipleri Teşkilatı haftanın belirli günlerinde konferanslar verir. Bu amaçla Mayıs ayından itibaren Kars'ta, Sarıkamış'ta, Kağızman'da Arpaçay'da konferanslar verilir. Konuşmacı olarak Kars merkezde Zihni Orhan (Eski Vali ve CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı), Hüseyin Talınlı (Halkevi Başkanı), Vahit İmur (Hayvan İhracat Birliği Müdürü), Hamit Ersöz (Merkez İlçe Başkanı), Rıfkiye Kağan (Sürel Komisyon Üyesi), Kurban Yurtsever (Tüccar), İbrahim Aydın (Parti Üyesi), Mustafa Uğurlu (Berber), Mehmet Bahadır (Belediye Başkanı), Tarhan Toker (Lise Öğretmeni), Rasim İlker (İlkokul Başöğretmeni), Fuat Araslı (İl Genel Kurul Üyesi) Sarıkamış'ta; Dursun Şan (Tüccar), Refik Sümer (Halkevi Sekreteri), Aziz Tuncel (Belediye Muhasibi)Kağızman'da; Selim Bey (Öğretmen), Mehmet Yıldırım, Arpaçay'da; Kasım Ilgar (Rençber), Mehmet Turgut (Rençber), Mihrali Şengül (Rençber), Mahmut Kaya (Rençber) katılır⁶²². Dikkat edilirse

⁶¹⁷ BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶¹⁸ BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶¹⁹ BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶²⁰ BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶²¹ CHP Tüzüğü, Mayıs 1935..., s.21.

⁶²² BCA, 490.01.1175.126.2.

bu konferanslarda çiftçilerde görev almışlardır. Bu da Türk İnkılâbının halk nezdinde benimsendiğinin bir göstergesi olsa gerek.

Köylünün durumunu iyileştirmek amacıyla yaylası olmayan köylere yayla verilir ve bu konudaki eksiklikler giderilmeye çalışılır. Tarımı geliştirmek amacıyla harman makinesi ve traktörler Ziraat Vekâleti'nce karşılanacaktır. Diğer aletlerde özel idare ve köy birliklerince temin edilecektir⁶²³.

Bununla birlikte İl Örgütü'nün yetkili kurullarına eski isimlerin yanında yenilerine de yer verilir. Buna göre ilçe yönetim kurullarına şu isimler seçilir: Hamid Ersöz, Rıfkiye Kağan, Rüstem Demiral, Muharrem Karadağlı, Ramazan Uysal, Ziya Çanakçı ve Mehmet Kesemen; İl kongresine gidecek üyeler ise Kurban Yurtsever, Hamid Ersöz, Ragıp Batı, Fuat Araslı, Muharrem Karadağlı, Ahmet Karaçanta, Eyüp Kitay, İbrahim Ünlü, Rahim Ekinci, Ahmet Tarhan, Fahrettin Uyguntürk ve Muzaffer Demirbulak⁶²⁴.

C-YENİDEN YAPILANDIRILAN CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN KURUMSAL FAALİYETLERİ

1- Partiye Ait Binalarla İlgili Çalışmalar

CHP İl Örgütü bu dönem mevcut binaların tamiri ve yeni binalarında inşası işlerine de ağırlık verir. Bu dönemde Kars Halkevi'nin yeni binasının inşaatına başlanarak kısa sürede tamamlanır⁶²⁵. Sarıkamış Halkevi'nin faaliyette olduğu bina da mülk sahibinden alınarak onarılır⁶²⁶. Ardahan parti binasında tamirat yapılır. Satın alınan bir diğer binada da yeni bir toplantı salonu düzenlenir. Göle'de parti binası tamir edilir. Posof'ta ise belediye ile ortak olarak yeni bir bina inşa edilir. Arpaçay'da yeni bir parti binası yapılmak üzere ilçe merkezine yakın bir bölgede Halkevi Sanat Kolu Başkanı Mimar Celalettin Banguoğlu'na projesi hazırlattırılır. Bu amaçla inşaat için taş ve kereste temin edilir⁶²⁷.

Kağızman Halkevi'nin tamir edilen kısmına kirada bulunan parti ilçe teşkilatı taşınır. Iğdır'da, halkın yardımlarıyla satın alınan binanın bütün noksanlıkları tamamlanarak geniş salonları ve şubelerin çalışabileceği yeni bir halkevi binası yapılarak tesisatı ve kütüphanesi tamamlanır. Kars'ta, parti ve halkevi binasının ve eski Türk Ocakları'ndan kalan binanın tamirleri yapılarak elektrik tesisatı ve cephe boyası yenilenir.

⁶²³BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶²⁴BCA, 030.10.65.433.3, Varak No:1-3.

⁶²⁵BCA, 490.01.1739.1063.1.

⁶²⁶BCA, 490.01.1739.1063.1.

⁶²⁷Kars Vilayet Gazetesi, 20 Aralık, 1938, S.703.

Digor, Susuz, Başgedikler, Kurtkale, Yalnızçam bölgelerinde parti örgütüne ait özel daireler yapılır. Selim ilçesinde parti binası da yeniden tamir edilir⁶²⁸.

2- Seçimlere Yönelik Çalışmalar ve Diğer Kurumlarla İlişkiler

CHP İl Örgütü mahalli idarelerin her kademesinde; köy şehir vilayet meclisi ve encümenleri, ticaret odası seçimlerinde seçmenlik hakkına sahip olan vatandaşlar, parti üyeleri arasından olmak şartıyla; dilediklerini seçmek üzere gerek kanunlarla ifade edilen ve belirli aralıklarla yapılması gereken seçimlerde, gerekse parti yoklamalarında tamamıyla serbest bırakıldı. Halkın yüksek iradesinin isabetli, bilinçli bir biçimde Cumhuriyetin fikirlerine bağlı yurttaşlar arasından seçilmesi ve göreve en layık olan kişilerin getirilmesi sağlanır. Parti örgütleri içinde kongre faaliyetleri ve yönetim kurulu delege seçimleri uyum içerisinde yapılır. Seçilen kişiler partinin her kademesinde görev alır. Bu süreç içinde resmi daireler, borsalar, birlikler gibi ekonomik kurumlarla işbirliği içinde çalışılır⁶²⁹.

3- Gençliğe Yönelik Faaliyetler

Parti Teşkilatı, 1935 yılı CHP programı⁶³⁰ talimatlarına uygun olarak Atatürk'ün fikir ve düşüncelerini gelecek nesillere aktaracak olan gençliği gerek spor faaliyetleriyle bedenen güçlendirme gerekse fikir bakımından eğitim hayatında yükselmesi için her imkânı gençlerin istifadesine sunmuştur. Bu amaçla özel idare, parti teşkilatı ve belediyeler bütçelerinden pay ayrılır.

Öğrencilerin ilköğretimden üniversite eğitimini tamamlayacağı süreye kadar olan harcamaları Özel İdare, Belediye, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Halkevleri ve partinin katkılarıyla sağlanmaya çalışılır. Bu öğrencilerin kırtasiye masrafları da yine parti tarafından temin edilir. Ayrıca sınavlarda başarı gösteren öğrenciler için de burs imkânları sağlanır⁶³¹.

D- KARS'TA BAYINDIRLIK VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

Kars'ın önemli ihtiyaçlarından birisi telefon bağlantısıdır. Kasaba ve köylerin aralarındaki iletişimi sağlamak üzere harekete geçilir. Bu dönem içerisinde 600 kilometreden fazla yeni telefon hattı çekilir. Kızıllıçakçak Köyü, Başgedikler Köyü Arpaçay ve Göle köylerinin bir kısmının yeni telefon hatları tamamlanır. Posof ile Ardahan'a

⁶²⁸Kars Vilayet Gazetesi, 20 Aralık, 1938, S.703.

⁶²⁹Kars, 20 Aralık, 1938, S.703.

⁶³⁰CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, s.36.

⁶³¹Kars Vilayet Gazetesi, 23 Aralık, 1938, S.70.

doğrudan bir hat için çalışmalar başlatılır. Bardıza’da yeni bir proje için hazırlık yapılır⁶³².

Digor-Akçay hattı üzerinden Tuzluca ve Iğdır telefon şebekelerinin Kars’a bağlanması planlanır. Bu hat aynı zamanda Karaköse (Ağrı) ile de bağlantılı olacaktır. Bu amaçla gerekli olan malzeme temin edilir. İlçe ve Nahiye santrallerinin işletmesi de bütçeler ölçüsünde sivil uzmanlara devr edilir. Sarıkamış nahiyesindeki elektrik tesisatı tamamlanarak bir kısım demir aksam Almanya’dan getirilir⁶³³.

Arpaçay, Çıldır ilçelerinde hayvancılığı geliştirmek amacıyla damızlık hayvan dağıtılır. Köy program ve bütçelerine dâhil boğalar alınıp köylere dağıtılmaya başlanır. Ardahan ve Göle’de boğa depoları, tesis programı bütçesine dâhil edilir. Bu arada Veterinerlik daireleri de Arpaçay köylerinden başlayarak kurulmaya başlanır. At neslinin ıslahı için özel idarenin aygır çiftliğine, Karacabey Nahiyesi’nden sekiz “Nonyus” aygırı, yedi tanede yarım kan “Arap” aygırı getirilir. “Göle İnekhanesi” kurularak bu istasyonda beş yüze yakın hayvan yetiştirilir⁶³⁴.

Celal Bayar, 29 Eylül 1936 tarihindeki Şark Raporu’nda bu konuyu dile getirerek Kars’ta hayvancılığının geliştirilmesi ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

*“Kars ve hinterlandının hayvan durumunun ehemmiyeti dolayısıyla burada hayvan iyileştirilmesine fazla faaliyet verilmesini icap ettirmektedir. Ziraat Vekâleti’nin elinde bulunan Göle-Şerf Köyü mera, yayla ve çayırları ile merkezin diğer nahiyesinde bulunan Akpınar, İsaçayırı ve Nalbant yaylaları ve Cılavuzçayırı yaylası hayvan iyileştirmesi ve çoğaltmasına, Türkiye’nin en müsait gözüyle bakılabilir. At iyileştirmesi için en çok Malakan hayvanlarına önem vermek gerekir. Şimdiki halde bu cins hayvanlar büyük cüsseli olmaları itibarıyla bir taraftan kendi aygırları, bir taraftan büyük Nonyus ve Ardenlerle çiftleştirilmekte ise de bunların doğrudan doğruya Rusya’dan alınacak Orlof aygırlarıyla iyileştirmeleri daha doğru olacağı düşünülmektedir. Bu hususta fenni incelemeler yapılacaktır. Büyük cüsseli bu hayvanların süratle çoğaltılması için iyileştirme yerlerinde hara tesisi, tay depolarının meydana getirilmesi faydalı olur. Buna Milli Müdafaa’nın büyük alaka göstererek bu iyileştirme işine iştirak etmesi, bilhassa köylünün elinde yetişip talebe uygun olanlarını, iyi bir fiyatla satın alması köylüyü teşvik etmek için birinci şarttır.”*⁶³⁵

Bu rapor doğrultusunda CHP Kars’ta hayvancılığın gelişmesine önem vererek ilde yetiştirilen hayvanların pazarlanması için 1937’de İş ve Ziraat Bankaları’nın ortağı olduğu Canlı Hayvan İhracatçıları Birliği’ni kuracaktır⁶³⁶.

Kars’da eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak amacıyla yüz altmış öğretmen ve bin

⁶³²BCA, 30.18.83.45.14.

⁶³³BCA, 30.18.83.45.14.

⁶³⁴BCA, 30.18.83.45.14.

⁶³⁵Nejat Bayramoğlu, Celal Bayar Şark Raporu, İstanbul, 2006, s.81.

⁶³⁶ M. Toker, Kars..., s.59.

beş yüz öğrenciden ibaret olan ilkokul kadroları bu dönem içerisinde yüz doksan beş öğretmen ve on bin öğrenciye ulaşır. Yeniden yapılmakta olan nahiyeye ve köy okullarının sayıları arttı ve üç sınıflı köy okullarının hepsi beş sınıfa çıkarılmaya çalışılır. Bunlara ilaveten A ve B tipi ulus okullarında yetişkin kadın ve erkek sayısı 1937’de on iki bin 1938’de on dört bin vatandaşa okuryazarlık belgesi verilir. Nüfusu az olan köylerin çocuklarını eğitmek üzere askerliğini bitirmiş, yetenekli gençleri görevlendirmek üzere Kültür Bakanlığı’nın katkısıyla Susuz ’da eğitim kursu açılır. Susuz yatılı okulundan idare edilen kurs için yeni bir bina hazırlanır⁶³⁷.

Ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla suların coşkun zamanında halkın kolaylıkla gidip gelmesi için Kızılçakçak ile Arpaçay arasındaki yol üzerinde bulunan Karahan Çayı üzerine köprü yaptırılır ve halkın hizmetine sunulur. Yol ve köprülerin onarılmasına ayrı bir önem verilir. Bunun dışında posta barakalarının da tamirine Soğanlı’dan başlanır. Sarıkamış Postası’nın haftada üç kez gidip gelmesi sağlanmış olur. Araba ile yapılan Arpaçay-Çıldır postası, bu dönemde kamyonet ile gerçekleştirilir⁶³⁸. İdari taksimatta Selim Nahiyesi’nin bir kısım köyleri yeni kurulan Zellige Nahiyesi’ne bağlanır. Mali alanda halktan alınacak vergilerin tahsilâtına kolaylıklar getirilir. 1932 yılından önceki borçlar ertelenir⁶³⁹.

E-KARS CHP İL ÖRGÜTÜ’NÜN ATATÜRK’ÜN VEFATI DOLAYISIYLA HAZIRLADIĞI ANMA TÖRENİ

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938’de vefat etmiştir. Atatürk’ün Türk Bayrağına sarılı tabutu 16 Kasım’da Dolmabahçe Sarayı’nın büyük tören salonunda bir katafalk üzerine konulmuş, burada üç gün kalmıştır. 19 Kasım sabahı cenaze namazı Prof.Dr. Şerafettin Yaltkaya tarafından kıldırıldıktan sonra naaşı top arabasına konularak Sarayburnu’na getirilmiştir. Buradan Moda açıklarında duran Yavuz Zırhlısı’na nakledilmiştir⁶⁴⁰. Cenaze Yavuz Zırhlısıyla akşam saatlerinde İzmit’e getirilmiş ve gece özel bir trenle Ankara’ya gönderilmiştir⁶⁴¹.

Atatürk’ün vefatı Kars’ta da büyük bir üzüntü ile karşılanır. Bu sebeple halkın da

⁶³⁷ *Kars Vilayet Gazetesi*, 23 Aralık 1938, S.704.

⁶³⁸ *Kars Vilayet Gazetesi*, 23 Aralık 1938, S.704.

⁶³⁹ *Kars Vilayet Gazetesi*, 23 Aralık 1938, S.704.

⁶⁴⁰ *TBMMZC*, 4/27, s.215; Resmi Gazete, Kasım 1938; Lord Kinross, Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, 1994, s.574.

⁶⁴¹ Can Dünder, Sarı Zeybek, İstanbul, 1994, s.43-53.

katılımının sağlanacağı bir tören programı hazırlanır. 21 Kasım 1938’de parti ve valilik makamı cenaze programını en küçük köylere kadar gönderir. O gün Kars’ta herkes dükkânları kapatır. Tören için büyük bir kalabalık toplanır. Tören saat 11.00’de Halkevi salonunda başlar. Halkevi bandosu tarafından çalınan İstiklal Marşı okunduktan sonra Vali ve Parti Başkanı Akif İyidoğan kürsüye çıkarak bir buçuk saat boyunca Atatürk’ün insani, askeri, siyasi yönünü örnekler vererek anlatır⁶⁴².

Akif Bey’in nutkundan sonra bir kız öğrenci tarafından şiir okundu ve saygı duruşu ile törene son verilir. Daha sonra Atatürk anıtına çelenk konulur. Bunların arasında göze çarpan bir çelenk var ki, günün önemi bakımından oldukça dikkate değer; küçük bir çocuk tarafından hazırlanan bu çelenk orada hazır bulunan herkesi duygulandırmıştır. Buradaki tören İstiklal Marşı ile başlar ve matem marşı ile devam eder. Belediye Başkanı Zihni Bey tarafından günün anlam ve önemine binaen bir konuşma yapılır: “*Buraya bir tören için toplandık. Fakat bu görev ötekilere benzemiyor. Burada söz söylemeye dilim dönmüyor. Zira ecel, göz bebeğimiz Atamızı elimizden aldı. İşte burada cenaze töreni yapıyoruz.*” demiştir. Zihni Bey, sözlerini şu cümlelerle bitirir:

*“Atam parya menzilesine indirilmiş olan bu yığından büyük bir millet yarattın. Sen cihanın emsalsiz ve eşsiz büyük kahramanı, dâhisisin. Fakat bugün bizden ayrılarak tarihe mal oldun. Ebedi istirahatgahında rahat uyu. Biz sana çok minnettarız. Bugün alnımız yükseklerdedir. Bu, senin eserin Ata, sana umum evlatların minnettardılar. Rahat uyu, tasan olmasın. Eserlerini ebedileştireceğiz. Atam Allah sana çok rahmet eylesin.”*⁶⁴³

Zeki Bey’den sonra parti adına Fuat Araslı bir konuşma yapar. Daha sonra gençlik adına lise son sınıf öğrencisi Vecihe Altay söz aldı. Halkevi adına da lise tarih öğretmeni Sami Onar tarafından Atatürk’ün özellikleri nutuklarından parçalar okunarak anlatılır. Konuşmaların tamamlanmasından sonra törene katılan Kars halkı hep birlikte “Cumhuriyeti daha ileriye taşıyacakları” konusunda yemin eder. Saat 16.00’da kaleden atılan top atışı ile Atatürk için üç dakikalık saygı duruşunda bulunulur. Atatürk anıtı etrafında altı meşale ilk, orta ve lise öğrencilerinden birer öğrenci tarafından tutuşturulur. Meşalelerin başında askerler nöbet tutar. Askeri ve mülki erkân ile birlikte öğrenciler Atatürk anıtı önünde geçit töreninde bulunur. Böylece anma programı sona erer⁶⁴⁴.

F- KARS'TA GÖÇ VE İSKÂN SORUNU

1933 yılında Razgrat'ta Türk Mezarlığı'nın Bulgarlar tarafından yakılması, Türk

⁶⁴²Kars Vilayet Gazetesi, 29 Kasım 1938, S.697.

⁶⁴³Kars Vilayet Gazetesi, 29 Kasım 1938, S.697.

⁶⁴⁴Kars Vilayet Gazetesi, 29 Kasım 1938, S.697.

ileri gelenlerinin tutuklanması, birçok Türk gencinin takibata uğraması, Türk okullarının kapatılmaya başlanması ve Türkler aleyhinde filmlerin gösterilmeye başlanması üzerine Türkler Anadolu'ya göç etmek zorunda kalır⁶⁴⁵. CHP Hükümeti olaylara çözüm bulmak amacıyla 29 Ocak 1936'da kararname çıkartarak 14.000 muhacirin Anadolu'ya göç ettirilmesine karar verir⁶⁴⁶. 1936-1938 yılları arasındaki bu dönem içinde 24.367 aile ve 127.518 nüfus bu kararnameden etkilenir. Buna göre 19.048 ev, 2285 ev yeri, 1.011.356 dekar toprak tarla, 311 köy odası, 317 okul binası ve yeri, 297 öğretmen evi ve 373.532 dekar orta malı toprak göçmenlere dağıtılır⁶⁴⁷.

Bu bağlamda Başbakan İsmet Paşa'nın 1935'te gerçekleştirdiği "Doğu Gezisi" göçmenlerin durumu ile ilgili olarak alınan tedbirlerin hızlandırılmasına sebebiyet verir⁶⁴⁸. Iğdır'da, Mülkiye Müfettişi Sabit Şeren'in üstün gayretiyle merkez ilçede 326 aile ve 1639 nüfusa; 134 ev ve 48 ev yeri 10 dükkân, 8 dükkân yeri ile 13.503 dekar arazi; ilçenin diğer köylerinde ise 623 aile ve 3473 nüfusa; 573 ev, 58 ev yeri, 27 dükkân ile 33.523 dekar toprak dağıtıldığı ve tapularında hazırlandığı bildirilmektedir⁶⁴⁹. 1937'de Iğdır'a ilk kabile gelir. 217 aileden 878 Bulgaristan göçmeni nüfus iskân edilir. Bunlar için planlanan 248 göçmen evinden 218 tanesi bitirilir⁶⁵⁰. 1938 yılında göçmenlere verilmek üzere 152 evin ihalesi yapılarak inşaatına başlanır⁶⁵¹. Iğdır-Melekli yolu üzerinde yapılacak 57 göçmen evi, Iğdır- Beyazıt yolu üzerinde 50 kişilik göçmen evi ve Iğdır Halfeli ve Kars yolu üzerinde 45 göçmen evi için ihale açılır⁶⁵². 1937 yılında Romanya'dan getirilecek olan göçmenlerden bazıları da Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle birlikte Iğdır'a yerleştirilir⁶⁵³.

Iğdır bölgesine yerleştirilen göçmenler kendilerine ait verimli topraklarda pamuk, buğday, arpa, kavun, karpuz ve çeşitli hububat ekeceklerdir⁶⁵⁴. Bazı sorunlarda yaşanmıyor değil. Kendilerine tarımda kullanmaları için verilen arazilerde sonradan başka hak sahiplerinin ortaya çıkması ve bunların arazilerinin bir kısmını kanuni yollarla geri almaları idare ile taraflar arasında sorun yaratacaktır. Göçmenlerin bir kısmına da verimsiz

⁶⁴⁵Hikmet Öksüz, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-193), Atatürk Dergisi, III/1(Mayıs 2000), s.178-179.

⁶⁴⁶BCA, 030.18.1.1.61.08.09.

⁶⁴⁷Cumhuriyetin 15 Yılında Doğu, Ankara, 1938, s.37.

⁶⁴⁸ Saygı Öztürk, Kasadaki Dosyalar, Ankara, 2004; İsmet İnönü, Defterler (1919-1973), (Haz. Ahmet Demirel), II, İstanbul, 2008, s.194.

⁶⁴⁹BCA, 030.10.70.463.10.

⁶⁵⁰Cumhuriyetin 15.yılında Doğu..., s.38.

⁶⁵¹Kars Vilayet Gazetesi, 23 Aralık 1938, S.704.

⁶⁵²Kars Vilayet Gazetesi, 13 Nisan 1938, S.675.

⁶⁵³Aydın Tarihi, 42 (1-31 Mayıs 1937), s.4.

⁶⁵⁴ Cumhuriyetin 15.yılında Doğu..., s.38.

arazilerden toprak verilecektir. Bu da ekonomik açıdan gerilemelerine sebep olacaktır. İskân evlerinin basit bir şekilde yapılmış olmasından dolayı kışın evlerin içi buz tutmakta, yazında güneş ve sıcaktan ötürü sağlık sorunları yaşanmakta hatta ölümler bile vukua gelmektedir⁶⁵⁵.

Bu sorunlarla ilgili olarak Kars Milletvekilleri Esat Özoğuz ve Fuat Köprülü'nün CHP Genel Sekreterliği'ne sundukları raporda; Bulgaristan'ın Razgrat bölgesinden önce Bismil ve daha sonra Iğdır'a iskân olunan elli altı göçmen aileden, bugün on sekiz ailenin kaldığı, ayrıca Varna'dan getirilip yine Iğdır'a iskân edilenlerden, bir hayli ölüm hadisesi yaşandığı belirtilmektedir⁶⁵⁶.

Üçüncü Umum Müfettiş⁶⁵⁷ Nazif Ergin Bey ise inşa ettirilip göçmenlere verilen iki yüz kırk sekiz evden yüz otuzunun tapularının sahiplerine verildiğini, yüz on sekiz evin tapusunun ise verilebilmesi için gerekli olan 1305 liralık istimplâk bedeli tahsilâtının gönderilmesinin beklendiği ifade etmektedir. Göçmenlerin şikâyeti genelde kendilerine verilen topraklardan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; verilen topraklarla gösterilen evler arasında bir hayli mesafe bulunmaktadır. Ayrıca arazilerde verimsizdir⁶⁵⁸. Bu sebeplerden dolayı iskân edilen birçok aile kısa bir süre sonra Türkiye'nin başka şehirlerine göç edeceklerdir.

G-BELEDİYE MECLİSİ SEÇİMLERİ SONUCUNDA MEHMET BAHADIR'IN YENİDEN BELEDİYE BAŞKANLIĞI'NA SEÇİLMESİ VE KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ

1- Belediye Meclisi Seçimleri

Belediye Başkanı Mehmet Bey'in görev süresinin dolması üzerine seçim için hazırlık yapılmaya başlanır. Halkın belediye seçimleri için fikrini öğrenmek amacıyla Kars

⁶⁵⁵BCA, 490.01.511.2051, Varak No:82.

⁶⁵⁶BCA, 490.01.511.2051, Varak No:80.

⁶⁵⁷Umumi Müfettişlikler 25 tarih 1927 tarihli kararnameyle I. Umumi Müfettişlik olarak Van, Bitlis, Hakkâri, Siirt Mardin Diyarbakır Urfa ve Elazığ illerinde kuruldu. II. Müfettişlik ise 1934 yılında Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerinde kuruldu. Bkz. Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, 2010, S.72. ; Kars İlini de kapsayan III. Müfettişlik 1935 yılında Erzurum merkez üzere Gümüşhane, Çoruh (Artvin), Erzincan, Trabzon ve Beyazıt illerinde; IV. Umumi Müfettişlik 1936 yılında Bingöl, Tunceli, Elazığ ve Erzincan illerinde kuruldu. Genel Müfettişlikler Türkiye'deki sosyal ekonomik ve idari şartların bir sonucu olarak Türk İdari tarihinde ortaya çıkan politik ve idari kuruluşlardı. Cumhuriyet döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki az gelişmişliği fakirliği ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak için bu müfettişlikler kuruldu. Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umumi Müfettişliği 'nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer Bey'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 33/34 (Mayıs-Kasım 2004), s.12

⁶⁵⁸ BCA, 490.01.667.239.1, Varak No:69.

gazetesi tarafından Tarhan Toker ve Fuat Araslı'ya bir anket hazırlatılır. Bunun dışında seçimler öncesi parti ve belediye binaları bayraklarla donatılır. Halkın belediye seçimlerine katılımını sağlamak amacıyla Eylül ayında iki konferans verilir. Adayların belirlenmesi amacıyla 19 Eylül 1938'de toplanan il, ilçe yönetim kurulları kendi aralarında yaptıkları bir oylama ile aşağıda isimleri belirtilen kişilere oy verilmesini ister:⁶⁵⁹

Asil üyeler Eczacı Abdurrahman Sürmen, Tüccar Abuzer Yenal, Kırtasiyeci Ali Ulu, Ev kadını Belkız Belbut, Fatma Güç, Tüccar Fevzi Aktaş, Ziraat Bankası Müdürü Haydar Emiroğlu, Tercüman Haydar Ekinci, İsmail Cici, Müteahhit Kasım Kurşun, Çiftçi Kasım Doğanay, Ev kadını Kebire Meten, Çiftçi Kerim Şişekli, Kurban Yurtsever, Belediye Başkanı Mehmet Bahadır, Raif Mumcu, Rüstem Demirel, Arııcı Samet Oktay, Diş Doktoru Süleyman Bey, Pastırmacı Şevki Bekar, Fabrikacı Şükrü Sider, İhracat Birliği Müdürü Vahit İmur, Emekli Vali ve Parti Başkanı Zihni Orhon⁶⁶⁰.

Yedek üyeliklere ise Alaattin Meten, Ali Zavotçu, Altay Ece, Asaf Atbaş, Beşir İkinci, Daşdan Özdemir, Güllüzar Uğurlu, Hasan Kıvanç, Haşim Gülveren, Hamza Karabağlı, Hasan Eryaşar, Kahraman Arıklı, Muharrem Karadağlı, Muharrem Ardal, Mehmet Hüseyin Avşar, Muzaffer Demirbulak, Mehmet Uluhan, Murat Yıldız, Ramazan Uysal, Rahmi Yılmaz Yurt, Ruhsat Paravan, Şahin Yerdelen, Sevki Borluk seçilir⁶⁶¹.

Adayların belirlenmesinden sonra yapılan belediye seçimleri sonucunda Kars Belediye Başkanlığı'na 17 Kasım 1938'de Mehmet Bahadır yeniden seçilir.⁶⁶² Onun tarafından yapılan teşekkür konuşmasında: “*Belediyenin üçüncü devre oylamasında sayın halkımız halkoynlarını büyük sevinçle biz parti adaylarına vermek suretiyle Cumhuriyete ve inkılâbımızın aziz şefi Atamıza olan derin bağılılıklarını tecelli ettirdiler.*” diyerek Kars halkına seçimlerde gösterdiği destekten dolayı teşekkür eder⁶⁶³.

Mustafa Kemal Atatürk de Karşlıların rejimin gereği olan seçimlerde üzerlerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmelerinden dolayı bir telgraf çekerek Kars halkına minnettarlığını bildirdi. Atatürk çektiği telgrafında şunları söyler:

“Belediye seçimlerinin sonuçlandığını öğrendim. Oy sahibi vatandaşların büyük bir şevkle oylamaya iştirak ettiklerini ve oynlarını CHP adaylarına verdiklerini büyük memnuniyetle öğrendim. İstiklal Savaşı ve Türk İnkılâbı her hamlesinde ve her seferinde milletimizin yüksek siyasi karakteri ile memleket işlerindeki şuurlyu birliğe

⁶⁵⁹Kars Vilayet Gazetesi, 23 Eylül1938, S.678,

⁶⁶⁰Kars Vilayet Gazetesi, 23 Eylül1938, S.678,

⁶⁶¹Kars Vilayet Gazetesi,23 Eylül, 1938, S.678,

⁶⁶²BCA, 030.11.1.126.42.3.

⁶⁶³Kars Vilayet Gazetesi, 23 Eylül, 1938, S.678,

dayanarak muvaffak olmuştur. CHP ideali, programı ve Cumhuriyet hükümetinin icraatı ancak milletimizin büyük şevk ahlak ile mesnet bularak her gün feyizli bir eserini gösterebilmektedir. Dün parti prensipleri dâhilinde bütün varlığımızla çalışacağımıza arz ve vaad ederken halkın rejime gösterdikleri bu candan güvene derin saygı ve sevgilerimizle ve halkın hissiyatına tercüman olarak arz etmekte vaad ederiz. Bugün olduğu gibi yarın dahi memleket, millet için yegâne kudret ikbal ve refah kaynağı olan inkılâp prensiplerinin ve Cumhuriyet rejiminin tatbikatı üzerinde fikir ve el birliğinin bu yeni tezahüründen dolayı azami vatandaşlarımıza ve başta siz olduğunuz halde parti ve hükümet teşkilatına tebrik, teşekkür, muhabbetlerinin devamını rica ederim.”⁶⁶⁴

Celal Bayar da yayınladığı tebrik telgrafında: “Belediye seçimi dolayısıyla gösterilen temiz duygulara muhabbetle teşekkür eder, yeni meclise verimli başarılar temenni ederim.” ifadelerine yer vermektedir⁶⁶⁵. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’da parti teşkilatına bir kutlama telgrafi gönderecektir. Şükrü Kaya telgrafında şunlara yer verir:

“Belediye seçimlerinin sonuçlarını almış bulunuyorum. Bu defaki seçimlerin her tarafta gerek halkımızın oylamaya iştirakindeki büyük alaka nispeti ve gerek adaylarımıza karşı gösterdikleri itimad ve intihabın yüksek bir intizam ve disiplin dairesinde cereyan eden tarzını mütalaa ve intibalarımınla parti umum başkanı vekiline arz ve keyfiyetin umum başkanı büyük şef Atatürk’e sunulmasını kendilerinden istirham ettim. Yüksek Türk Milletinin her zaman ve her yerde Ulu Şef Atatürk’e ve onun rejimine CHP’sine ve hükümetin gösterdiği itimad ve bağlılığın yeni misali milletimizin medeni ve siyasi olgunluğa ve parti disiplininin dikkat ve riayetinin bariz bir tecelli ve tezahürüdür. Dâhiliye Vekili ve Partimizin Genel Sekreteri olmak hasebiyle kendi eseri olan bu parlak ve manalı neticeyi halkımıza ve şehirli, kasabalı vatandaşlarımıza şükranla arz etmeği ve parti üyelerine de bu milli muvaffakiyetten dolayı teşekkür ve tebriklerimi sunmayı şerefli bir vazife bilirim.”⁶⁶⁶

Kars Belediyesi başkanlık seçimleri tamamlandıktan sonra Belediye Yönetim Kurullarını belirlemek amacıyla seçimler yapılır. 16 oyla Şevki Peker, 15 oyla Abuzer Yenal, 14 oyla Hadar Emiroğlu, 13 oyla Vahit İmur ve 11 oyla Fevzi Aktaş Maliye Encümeni’ne; 5 oyla Haydar Ekinci, Kasım Dursun yedek üyeliklere; 16 oyla Kurban Yurtsever, Fatma Güç, 14 oyla Belkız Bora, Süleyman Koca 8 oyla Rüstem Demiral ve 7 oyla Samet Oktay Dahiliye Encümenliği’ne; İsmail Cici ile Fevzi Aktaş’ta encümenin yedek üyeliğine seçilir. Belediye Daimi Encümen seçimlerinde ise Kurban Yurtsever 15 oyla ve Abdurrahman Sürmen 11 oyla bu görevi üstlenecektir⁶⁶⁷.

2-Kars Belediyesi’nin Faaliyetleri (1936-1939)

Bu dönem süresince Kars Belediyesi, Kars’ı geliştirmek ve sorunlarını çözmek için çok önemli çalışmalar yapar. Belediyenin bütçe miktarının yarısını geçen, borç haddinden dolayı ödenmeyen memur maaşları ödenir. Bunun için 4323 lira çalışanlara dağıtılır.

⁶⁶⁴Kars Vilayet Gazetesi, 18 Ekim1938, S.686.

⁶⁶⁵Kars Vilayet Gazetesi, 21 Ekim1938, S.678,

⁶⁶⁶Kars Vilayet Gazetesi, 18 Ekim1938, S.686.

⁶⁶⁷ Kars Vilayet Gazetesi, 8 Kasım1938, S.682.

Belediye binası tamir ettirilir ve binanın dış kısmı yağlı boya ile boyanır⁶⁶⁸.

Şehir içinde halkın temizlik ihtiyacını karşılamak amacıyla Evliya Cami yanında modern bir hamam inşa ettirilerek hizmete sunulur. Mevcut mezbaha tadilatından geçirilir. Ayrıca etleri şehre bozulmadan getirmek amacıyla bir adet araç satın alınır. Sağlık açısından kasaplık mesleğini icra edenlerin bir arada bulunmasına karar verilerek Halit Paşa Caddesi'nde kendilerine yer verilir⁶⁶⁹. Halkın sağlığını doğrudan ilgilendiren konulardan birisi de fırıncılık sektörüdür. Bu amaçla Kars'ta faaliyette bulunan yirmi dört adet fırında, yapılan kontrollerin sonucunda; sağlıksız koşullarda ekmek üreten on iki adet fırın kapatılır⁶⁷⁰.

İtfaiye teşkilatında eksiklikler giderilmeye çalışılır. Eğitime büyük önem verilir. İtfaiye erlerinin olası bir yangına anında bir müdahale edebilmesi için makine parkı geliştirilmeye çalışıldı. Mevcudu bulunmayan ekipmanların temini yönünde gayret sarf edilir⁶⁷¹. Şehrin caddelerine ağaçlar diktirilir. Mevcut parklar ıslah edilir. Çocuklar için Gazi Muhtar Paşa Parkı ismiyle anılacak olan bir oyun alanı yaptırılır. Halit Paşa, Faytoncular, Karadağ, Gazi Muhtar Paşa Caddeleri'nin tamiratları yapılır. Şehrin her tarafında temizlik işleri üzerinde hassasiyetle durularak gerekli çalışmalar yapılır⁶⁷².

Halkın geceleri vakit geçirip eğlenmesi için şehirde sinema ve tiyatro gibi eğlence yerleri olmadığından Kars Belediyesi 5.500 liraya İstiklali Milli Caddesi'nde bulunan sinema salonunu alarak belediyeye gelir getiren bir kaynak sağlar. Şehrin muhtelif yerlerinde helâ olarak kullanılan arsalar bu durumdan kurtarılarak üç adet helâ yaptırılır. Bülbül Mahallesi yolu üzerinde ve müstahkem mevki yolunda bulunan iki adet köprü'nün bakımı gerçekleştirilir⁶⁷³.

Belediye gelirini artırmak için vakıflar idaresinden iki otel, on iki mağaza, bir fırın, bir kahveyi 25.000 liraya satın alınır. Kars Belediyesi yukarıda sayılan işler için 72.961 lira para harcar. Belediyenin gelirleri de 52.000 liradan 100.000 liraya çıkacaktır. İdare ve mali konularda sıkı bir denetim sağlanarak çeşitli yaptırımlar getirilir. Karadağ Caddesi'nde ve

⁶⁶⁸Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679

⁶⁶⁹Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679.

⁶⁷⁰Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679.

⁶⁷¹Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679.

⁶⁷² 1938'de Kars'da Gazi Muhtar Paşa Caddesi, Kazım Paşa Caddesi, Halit Paşa Mahallesi, Karadağ Mahallesi bulunuyordu. Günümüzde bu isimlere ilaveten Aydınlikevler Mahallesi, Bayrampaşa Mah, Atatürk Mahallesi, Bülbül Mahallesi, İstasyon Mahallesi, Paşaçayır Mahallesi, Yeni Mahalle, Şehitler Mahallesi, Alpaslan mahallesi adıyla yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. *Kars Vilayet Gazetesi*, 27 Eylül 1938, S.679; Kars 2002..., s.57.

⁶⁷³Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679.

Araba Meydanı'nda tahta parçalar ve tenekelerle yapılan ufacık kulübeler kaldırılarak şehrin fiziki görüntüsü değiştirilmeye çalışılır. Meydan ve Pazar Mahalleleri genişletilir⁶⁷⁴.

Şehir dâhilinde kanalizasyon tesisat ve teşkilatına mani bir takım sebepler bulunduğu gibi bu önemli çalışmaya belediye bütçesinin kâfi gelmeyeceği düşünülerek İstanbul'dan fenni bir temizleme aracı temin edilir. III. Umum Müfettiş Tahsin Uzer'in katkılarıyla şehrin imar planı yeniden çizilir. 468 hektarlık olan bu harita 9.360 liraya mal olur⁶⁷⁵.

Şehrin su ihtiyacını karşılamak amacıyla Vali Akif İyidoğan'ında katkılarıyla 18 kilometrelik bir mesafeden iki buçuk derece saf su, şehrin her tarafına akıtıldığı gibi evlere de verilir. Kars'ta elektrik tesisatı caddelere yeterli gelmediğinden yeni bir tesisat yapılincaya kadar cadde ve evlerin elektrik ihtiyacını temin etmek için süt fabrikasıyla yapılan sözleşme ile 30 kilovat elektrik enerjisi elde edilerek caddelerin elektrik tesisatı yeniden yaptırılır⁶⁷⁶.

⁶⁷⁴Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679.

⁶⁷⁵ Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679

⁶⁷⁶Kars Vilayet Gazetesi, 27 Eylül 1938, S.679

V. BÖLÜM

SAVAŞ KOŞULLARININ SİYASETİ YÖNLENDİRDİĞİ YILLARDA KARS

(1939-1943)

A-1939 GENEL SEÇİMLERİ-KARS MİLLETVEKİLLERİNİN TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ VE ARA SEÇİMLER

1-Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Seçim Beyannamesi

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan ilk milletvekili seçimlerinde Cumhurbaşkanlığı makamında İsmet İnönü bulunmaktadır. Seçim çalışmalarının büyük bir titizlik içinde yürütüldüğünü, ayrıca II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve yine ülkenin menfaati için CHP adaylarına destek verilmesini isteyen 24 Mart 1939'da yayınladığı beyanname şöyledir:⁶⁷⁷

“Büyük Millet Meclisi'ni teşkil edecek yeni adayları huzurunuzda takdim ediyorum. Bu adaylara oy verirken bize yalnız vazifemizin vicdanı ile vatandaşlarımızın temayülü rehber olmuştur. Asıl Büyük Meclis azaları üzerindeki itimadın derecesini anlayabilmek için parti teşkilatında ve halk tabakaları arasında çok dikkatli tetkikler yaptık. Memleketin geniş bölgesinde partiye mensup ikinci seçmenlerin takdir ve tavsiyeleri demek olan istişare oylarına müracaat ettik. Yeterli adayları yüksek oyunuzda arz ederken vatan mukadderatına dört sene müddetle hâkim olacak milletvekilleri üzerinde milletimizin takdir ve itimadını azami derecede toplayabilmiş olduğumuz kanaatindeyiz.

Vatandaşlarımız millet hizmetindeki vazifelerimiz iç ve dış siyaset alanında çetin olduğu devirlerde yaşıyoruz. Çok inkişaf halinde olan büyük bir milletin her istikamette birçok ihtiyaçları ve meseleleri karşısındayız. Cumhuriyetin vatana temin ettiği emniyet ve güveni geniş olarak ilerletmek istiyoruz. Vatandaşların arasında huzur ve hürmetin muhafazasını vazifelerimizin başında tutuyoruz. CHP'nin memleketin muvaffakiyeti her gün daha ziyade kendini göstermektedir. Nifaksız ve huzur içinde bir çalışma hayatının nimetlerini vatandaşlara temin etmek başlıca vazifemizdir.

Harici siyaset sahasının şüpheli ve karışık bir devrinde bulunduğumuz uyanık gözlerinizden gizli kalmaz. İnsanlığın büyük facialar karşısında kalması ihtimali her zamandan ziyade artmıştır. İnsanlık âleminin mühim bir konusu olan Türkiye'nin ne vazifeler karşısında bulunacağını tespit etmeye imkan yoktur. İhtimaller karşısında ancak kudretli milletler kendilerini ve insanlığı kurtaracaklardır. Kudretli milletler muhabbet ve emniyete dayanan hem birlik içinde vatandaşların yüksek menfaati için her fedakârlığı yapmaya hazır olan imanlı, iradeli milletlerdir. Biz bu milletlerin başında bulunanlardan olduğumuzu cesaretle söyleyebiliriz. Oylarınızla göstereceğiniz kalbi beraberlik, itimat milletimizin kudretine yeni bir delil oluşturacaktır.”

İsmet Paşa'nın beyannamesi yayımlandıktan sonra 22 Mart 1939'da yirmi sekiz ilden gelen ikinci seçmenler ile Ankara'da bir toplantı yapıldı ve milletvekili adaylarının

⁶⁷⁷Cumhuriyetin 75.Yılı, III/II. İstanbul, 1999, s.102

tespiti konusunda görüşmeler yapılır⁶⁷⁸. V. TBMM'nin normal yasama devresinin sonunda yapılan bu seçimlerde seçimin hukuki dayanakları ve siyasi özellikleri 1935 seçimleriyle aynıydı. Ayrıca bağımsız aday olarak seçime katılmak isteyenlere de fırsat verilir⁶⁷⁹.

2-Genel Seçimler Sürecinde Kars

Seçim çalışmalarında uygulanacak kurallar CHP Genel Sekreterliği tarafından tebliğ edilir. Buna göre milletvekili seçiminde parti adına aday olmak isteyenlerin, seçim bölgelerini bildiren dilekçelerini CHP Genel Sekreterliği'ne göndermeleri talep edilir⁶⁸⁰.

Başvuruların tamamlanmasından sonra milletvekili listeleri belirlenir. 26 Mart 1939 Pazar günü Kars'ta seçimler yapılır. Sabahın erken saatlerinden itibaren belediye binasının önü seçimi takip etmek isteyen halk tarafından doldurulur. Parti, halkevi ve belediye binaları bayraklarla donatılır. Halkevi Bاندosu marşlar çalar. Saat 9.00'da seçim başlar. Seçmen kartları incelendikten sonra belediye salonuna geçilir. İsmet İnönü'nün seçim beyannamesi okunur. Oylamada ikinci seçmenler hazır bulunur. İlk oyu Kars Valisi Akif İyidoğan kullanır. İkinci seçmenler seksen bir kişidir. Bunların arasında milletvekili adayı Zihni Orhon ile Kahraman Arıklı'da bulunmaktadır. Oy verme işlemi tamamlandıktan sonra oyların tasnifine geçilir. Parti Genel Merkezi tarafından belirlenen sekiz aday ittifakla milletvekilli seçilir.⁶⁸¹ Bunlar arasında V. Dönem milletvekillerinden General Muhittin Akyüz, Hüsrev Sami Kızıdoğan, Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Küntay, Esat Özoğuz tekrar,⁶⁸² Kahraman Arıklı, Şerafettin Karacan ve Zihni Orhan ise ilk defa Kars Milletvekilliği'ne seçildiler⁶⁸³.

Seçim sonuçları telgrafla vilayetin her ilçesine ulaştırılır. İlçelerden gelen tebrik telgraflarında Cumhuriyet rejimine ve İsmet İnönü'ye bağlılık ifadelerine sıkça yer verilir⁶⁸⁴. Kars Halkevi tarafından seçimden sonra bir yemek düzenlenir. Yeni seçilen milletvekilleri de burada hazır bulunur. Milletvekili Zihni Orhon kısa bir konuşma yaparak kendilerine gösterilen güvene teşekkür ettikten sonra: *“Sizlere şimdiden şunu yapacağız, bunu yapacağız, kuru dereler üzerinde köprü yapacağız, demiyoruz. Türk milletinin vatanın ve Kars'ın menfaatleri uğrunda geceli gündüzlü çalışacağız, diyoruz.”* diyerek Meclis'te okuyacağı yemin metnini ilk kez burada okur. İkinci seçmenlerden Yusuf İlyan

⁶⁷⁸Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986, s.63

⁶⁷⁹ Ü. Varlık, B.Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler...*,s.80

⁶⁸⁰*Kars Vilayet Gazetesi*, 21 Şubat 1939, S.720.

⁶⁸¹*Kars Vilayet Gazetesi*, 28 Mart 1939, S.730.

⁶⁸²BCA, 030.10.75.497.16.

⁶⁸³BCA, 030.10.76.502.5.

⁶⁸⁴*Kars Vilayet Gazetesi*, 28 Mart 1939, S.730

ve Belediye Başkanı Mehmet Bahadır, Zihni Orhon'un sözlerine karşılık vererek: "Kıymetli milletvekilleri arasına, Kars hemşerilerinden iki kıymeti katarak Kars iline yeni bir teveccüh gösteren partiye", milletin şükranlarını ileterek gösterdikleri katılımdan dolayı bütün seçmenlere teşekkür eder. CHP İl Yönetim Kurulu Başkanı Akif Eyidoğan ise konuşmasında, milli birlik ve beraberliğin önemi üzerinde durur⁶⁸⁵.

Kars'da seçimlerin başarıyla tamamlanması dolayısıyla CHP Genel Sekreteri Erzurum Mebusu Doktor Fikri Tüzün, Kars Valiliği'ne gönderdiği telgrafta CHP'nin Kars'ta gösterdiği büyük başarıyı tebrik eder:

"TBMM VI. Milletvekili Dönemi için yapılan milletvekili seçimleri yurdun her tarafında tamamlanmış ve bütün seçiciler tam bir ittifakla partimizin adaylarına oy vermişlerdir.⁶⁸⁶ İki ay devam eden oylama faaliyetlerinin her safhasında Milletvekili Seçim Kanunu'nun, Parti Mevzuatı'nın ve Genel Sekreterlik tebligatının bütün hükümlerini günü gününe ve tam olarak yerine getirmiş olan başta siz muhterem arkadaşımız olduğu halde parti teşkilatımızda görev alan bütün arkadaşlarımıza gerek istişare ve gerek resmi oylamalarda gösterdikleri yüksek siyasi olgunluktan dolayı, bütün ikinci seçmen arkadaşlarımıza candan teşekkür eder ve derin takdirlerimi arz eder hepinizin gözlerinden öperim."⁶⁸⁷

3- VI. Dönem Kars Milletvekillerinin Özgeçmişleri ve TBMM'deki Faaliyetleri

a) Muhittin (Akyüz) Bey

IV ve V. Dönem Kars Milletvekilliği görevinde bulunan Muhittin Akyüz 26 Mart 1939'da yapılan genel seçimlerde yeniden Kars Milletvekilliği'ne seçilir. Kayıtlı bulunan 810 seçmenden 791'inin oyunu alır⁶⁸⁸. Muhittin Akyüz bir yıl Kars milletvekili olarak çalıştıktan sonra 10 Kasım 1940 gecesi Ankara'da hayatını kaybeder⁶⁸⁹.

b) Kars Milletvekili Hüsrev Sami (Kızıldoğan) ve Ömer Lütfi (Küntay) Bey

IV ve V. Dönem TBMM'de Kars Milletvekilliği görevinde bulunan Hüsrev Sami Kızıldoğan VI. Dönem içinde aday olur. 791 oyla yeniden seçilir⁶⁹⁰. İki yıl boyunca Meclis'te yasama faaliyetlerine katılır⁶⁹¹.

IV. ve V. Dönemlerde Kars Milletvekilliği'ne seçilen Ömer Küntay 26 Mart

⁶⁸⁵Kars Vilayet Gazetesi, 28 Mart 1939, S.730

⁶⁸⁶1939 seçimlerinde TBMM'ye dört yüz yirmi dört milletvekili seçildi. Hatay'ın Anavatan'a katılmasından sonra Milletvekili sayısı dört yüz yirmi dokuz'a çıktı. Bkz. C. Koçak, Milli Şef Dönemi..., s.220

⁶⁸⁷Kars Vilayet Gazetesi, 28 Mart 1939, S.730

⁶⁸⁸TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VI, 804 (211)

⁶⁸⁹BCA, 030.10.76.502.5.

⁶⁹⁰TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VI, 172, (212)

⁶⁹¹BCA, 030.10.76.503.5.

1939'da yapılan seçimde diğer milletvekilleri ile aynı oyu alarak Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁶⁹².

c) Fuat (Köprülü) Bey

V. Dönem ara seçimlerde Kars Milletvekilliği'ne seçilen Fuat Köprülü VI. Dönem TBMM seçimlerine de katılır. Yedi yüz doksan bir oy alır⁶⁹³. Bir taraftan milletvekilliği görevini yürütürken diğer taraftan da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ile Ankara Dil-Tarih-Coğrafya Fakülteleri'nde dersler verir⁶⁹⁴. Fuat Köprülü Kars'ın sorunlarını yakından görmek amacıyla 23 Ağustos 1943 günü Kars'a gelir. Kars'ta Vali Hüdayi Karabatan'ı, Kars Belediyesi'ni, CHP Teşkilatı'nı ve Halkevini ziyaret ettikten sonra Kars'tan ayrılır⁶⁹⁵.

d) Esat (Özoğuz) Bey

26 Mart 1939'da yapılan Genel seçimlerde 791 oyla yeniden Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁶⁹⁶. Meclise katıldıktan sonra yaptığı konuşmalarla gerek genel ve gerekse Kars ile ilgili konularda söz alarak fikrini bildirir. 20 Mart 1940'da Çay Kanunu'nun görüşüldüğü sırada söz alır. Ülkede çay üretilen alanların genişletilmesi ve bu üretim işinin devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini dile getirir. Çay üretiminin iklim ve çevre koşulları göz önünde bulundurulduğunda Rize'de yapılması gerektiğini; Devlet Ziraat İşletmesi'nin çay üreticilerinden vergi almamasını, üretimi kolaylaştırmak için fabrikalar tesis edilmesini ve halka ekonomik yardımda bulunulmasının, ülkeyi dışa bağımlı olmaktan kurtaracağını ifade eder⁶⁹⁷.

28 Kasım 1941'de Çiçekdağı Kaza Merkezi'nin Yozgat'a bağlanmasına dair yapılan kanun teklifi konusunda söz alarak; bu kanun için gerçekleştirilen görüşmelerin ertelenmesini ister. Ayrıca Vilayet Meclisi'nde görüşlerinin alınmasının daha doğru olacağını ifade eder⁶⁹⁸.

1941'de İktisat Vekâleti Bütçesi'yle ilgili yapılan görüşmede konuyu Kars açısından ele alır. Hükümetin el sanatlarını geliştirmek için bütçeye ayırdığı tahsilâtın Kars Vilayeti için daha fazla artırılmasını ister. Kars'ın üç yüz bin nüfuslu olan bir vilayet

⁶⁹²TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VI, 214, (815); *Emekli Sandığı Arşivi*, MT 000553, MT 90615,

⁶⁹³TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VI, 210, (1001)

⁶⁹⁴BCA, 490.01.235.928.3.

⁶⁹⁵*Kars Vilayet Gazetesi*, 26 Ağustos 1941, S.972

⁶⁹⁶TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VI, 209, (303)

⁶⁹⁷TBMMZC, 9/29, s.6

⁶⁹⁸TBMMZC, 21/9, s.71

olduğunu, bu vilayetin sekiz dokuz ilçeyi kapsadığını belirterek Kars'ın bütün ilçelerine el sanatlarını geliştirmek için dokuma tezgâhları kurulmasını ister⁶⁹⁹.

Ardahan ilçesinin sınırda bulunduğuna değinerek, nüfusça fazla olan bu ilçede hala polis teşkilatının kurulmadığına dikkatleri çeker. Vakit geçirilmeden bu teşkilatın ilçede örgütlenmesi gerektiğini ifade eder⁷⁰⁰.

Esat Özoğuz Kars'ın sorunlarını yerinde görmek amacıyla 23 Ağustos 1943'te Kars'a gelir. Valiliği, belediyeyi ve halkevini ziyaret eder⁷⁰¹. Sarıkamış ve Çıldır ilçelerine de uğrayarak buralarda incelemelerde bulunur. Çam ormanlarının tahribattan kurtarılması için Sarıkamış ilçesi'ne 17 kilometre mesafede bulunan linyit kömürünün işletmeye açılması gerektiğini İktisat Vekâleti'ne bildirir. İlgili Vekâletçe Esat Özoğuz'un önerileri dikkate alınır⁷⁰².

e) Mehmet Zihni (Orhon) Bey

1883'te Erzurum'da doğar. Babası Hacı Osman Efendi'dir. İlk ve ortaöğrenimini Erzurum Rüştîyesi'nde ve Askeri İdadisi'nde tamamladıktan sonra 13 Mart 1898'de Harbiye Mektebi'ne girer. 2 Şubat 1901'de Süvari Teğmen rütbesiyle mezun olur. Çeşitli birliklerde takım ve bölük kumandanlığı görevlerinde bulunur. Rus hududunda görev yapar. Burada arazi meseleleri ile ilgili olarak kurulan komisyonda çalışır. 1 Eylül 1916'da rütbesi binbaşılığa yükseltilir. III. Ordu emrine görevlendirilir. II. Kafkas Livası İdare Reisi Vekâleti'nde bulunur. 1 Ekim 1917'de merkezi Sivas'ta bulunan Asayiş Bölge Komutanlığı'na atanır. Kafkas Harekâtı'nda Mürettep Süvari I. Alay Komutanı olarak 1878 Hududu'na ulaşır. Sedarabadda Ruslara ve Ermenilere karşı savaşır. Gence'yi aldıktan sonra Bakü Harekâtı'na katılır⁷⁰³.

26 Şubat 1919'da süvari Talimatnamesi'nde yapılacak değişiklik için kurulan komisyona memur edilir. 18 Eylül 1919'da Erzurum XV. Kolordu emrine tayin edilir. Alayı ile Bayburt'un Hart Köyü'nde çıkan Şeyh Eşref Ayaklanması'nın bastırılmasında önemli görevler üstlenir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi için 6 Ocak 1920'de yapılan seçimlere Erzurum'dan katılır ve Erzurum Mebusu seçilir. Meclisin feshinden sonra Heyeti

⁶⁹⁹TBMMZC, 25/63, s.332

⁷⁰⁰BCA, 490.01.514.2062.2

⁷⁰¹Kars Vilayet Gazetesi, 26 Ağustos 1941, S.972

⁷⁰²BCA, 490.01.514.2062.2

⁷⁰³Emekli Sandığı Arşivi, 035263, MT 018395, MT 014193; TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VI, 216, (165); BCA, 490.01.235.928.3; Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem (1919-1923), III..., s.403; TBMM Albümü..., s.335.

Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya gelir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışında hazır bulunur. Ancak görülen lüzum üzerine 9 Mayıs 1920'de Vekiller Heyeti kararıyla Sinop Mutasarrıf Komutanlığı'na atanır. 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu nedeniyle milletvekillik ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunması yasaklandığından Mutasarrıflığı tercih eder. 4 Ocak 1922'de Bitlis Valiliği'ne nakledilir. 4 Ağustos 1923'te görevden alınır. 16 Eylül 1925'te kendi isteğiyle askerlikten emekli olur. 1931-1935 yılları arası Kars'ta CHP İl İdare Kurulu Başkanı olarak politika ile ilgisini sürdürür⁷⁰⁴.

Zihni Orhon 26 Mart 1939'da yapılan seçimlerde 791 oyla Kars Milletvekilliği'ne seçilir. 26 Mart 1939'da aldığı seçim mazbatasının 10 Nisan 1939'da genel merkezce onaylanması üzerine 3 Eylül 1939'da Meclis'e katılır⁷⁰⁵.

Milletvekilliğine seçildikten sonra 20 Ekim 1939'da demiryolunun Erzurum'a ulaşması vesilesi ile burada yapılan törene katılır⁷⁰⁶. Daha sonra Kars'a geçer; incelemelerde bulunur⁷⁰⁷. 1 Eylül 1941'de Kars'a ikinci defa gelerek Kağızman, Iğdır ve Tuzluca ilçelerinde temaslarda bulunur.⁷⁰⁸ Tuzluca ilçesinde Kaymakam Hikmet Güvenç ve Kaza Erkânı tarafından karşılanır. Halkın dilek ve sorunlarını dinler⁷⁰⁹.

f) Şerafettin (Karacan) Bey

1892'de İstanbul'da doğar. 1911'de Harbiye'den mezun olur. Kurmay Subay olarak orduda görev alır. Kurtuluş Savaşı'nda yaralanır. 1928'de Kurmay Binbaşı olarak Harp Akademisi'nde öğretmenlik yaparken emekli olur. Ordudan ayrıldıktan sonra CHP'ye katılır. Sırasıyla Kars, Samsun ve Antalya parti örgütlerinde çalışır. Halkevlerinin denetlenmesi için oluşturulan heyetin içerisinde yer alır. 1936'da valilerin parti başkanlığı'nı üstlenmesi ile idari işlere ağırlık verir. Nafia Vekâleti Münakalat İdaresi Başkanı, Posta Telefon ve Telgraf Umumi Müdürü olarak görev yapar⁷¹⁰.

26 Mart 1939'da yedi yüz doksan bir oyla Kars Milletvekilliği'ne seçilir. 3 Kasım 1939 da meclise katılır. Şerafettin Karacan 19 Haziran 1939'da TBMM'de devlet

⁷⁰⁴ *Emekli Sandığı Arşivi*, 035263, MT 018395, MT 014193; TBMM *Tercüme-i Hal Varakası* Dönem VI, 216, (165); *BCA*, 490.01.235.9283.

⁷⁰⁵ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası* Dönem VI, 216, (165).

⁷⁰⁶ Sivas-Erzurum hattının tamamının açılışı 20 Ekim 1939 yılında tamamlandı. Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1939,

⁷⁰⁷ *Kars Vilayet Gazetesi*, 24 Ekim 1939, S.1287.

⁷⁰⁸ *Kars Vilayet Gazetesi*, 5 Eylül 1941, S.975.

⁷⁰⁹ *Kars Vilayet Gazetesi*, 9 Eylül 1941, S.976.

⁷¹⁰ *Emekli Sandığı Arşivi*, 24316, AT58999, AO058999; TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VI, 215, (1073); *BCA*, 490.01.235.928.3; *TBMM Albümü...*, s.334,

memurlarının aylıklarının arttırılmasına dair kanun münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak memurların büyük şehirlerde sıkıntı çektiklerini, bu yüzden aldıkları maaş ve ücretlerin en yüksek devlet memurları aylığından aşağı düşmemesini isteyerek maaşların en az 75 lira olması gerektiğini bildiren bir önerge verir⁷¹¹.

Şerafettin Karacan Kars'ın sağlık sorunlarıyla ilgili olarak bir rapor hazırlar. Kars'ta bir hastane yapılmasına şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Ruslardan kalma hastaneye ek bina yapılmasıyla bu sorunun üstesinden gelinebileceğini ifade eder. İlgili Vekâletçe yapılan açıklamada, 1940 bütçesinin bu işe müsait olmadığı belirtilir. Ayrıca Göle ve Tuzluca ilçelerinde sağlık sorunlarının çözülebilmesi amacıyla bu ilçelere birer doktor gönderilmesini ister⁷¹².

Sağlık personeli sıkıntısını çözmek amacıyla Göle ilçesine bir doktor tayin edilir. Fakat yolların kapalı olmasından dolayı görev yerine ulaşamaz. Ayrıca ülkedeki tıp fakültesi mezunları bütün ülkedeki sağlık alanındaki boşluğu dolduramadığından Tuzluca'ya doktor tayin edilemez⁷¹³.

g) Kahraman (Arıklı) Bey

1893 Ardahan doğumlu olup ortaokul mezunudur. İyi derecede Rusça bilmektedir. Ziraatla ve serbest ticaretle uğraşır. Ardahan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeliği ve Kars-Ardahan Belediye ve Meclis Umumi Azalığı yapar⁷¹⁴.

Kahraman Arıklı, 27 Mart 1939'da 791 oyla Kars Milletvekiliği'ne seçilir. 3 Nisan 1939'da Meclis'e katılır⁷¹⁵. Kahraman Bey Karşılı olması sebebiyle ilin sorunlarını bilen ve Meclis'te çözüm üretmeye yönelik çalışmalar yapan birisidir. Meclis kürsüsünde devamlı olarak Kars'ın sorunlarını dile getirir. Bu amaçla 29 Mayıs 1941'de II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkisinin bir sonucu olarak bazı vergilerin artırılması söz konusu olduğunda Kars'ın durumuna değinerek hayvancılıkla uğraşan köylünün "Hayvan Vergisi" adıyla alınan verginin yüksek oranlarda artırılmaması gerektiğini ifade eder. Bunun köylünün zaten daha iyi olmayan durumunu daha da kötüleştireceğini vurgular⁷¹⁶.

Kahraman Arıklı, 28 Mayıs 1941'de Ziraat Vekâleti'nin Bütçesi görüşülürken

⁷¹¹TBMMZC, 3/28, s.250

⁷¹²BCA, 490.01.514.2062.2.

⁷¹³Kars Vilayet Gazetesi, 16 Eylül 1941, S.1978.

⁷¹⁴TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem, VI, 213, (1072); BCA, 490.01.235.928.3; TBMM Albümü..., s.334.

⁷¹⁵TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem, VI, 213, (1072).

⁷¹⁶TBMMZC, 18/59, s.285.

Kars'ta sadece 1940'da seksen bin hayvanın çiçek, kılkurdu ve kelebek gibi hastalıklardan telef olduğunu belirterek, alınan tedbirlerin yeterli olmadığını dile getirir. Kars'ta ziraat ve veterinerlik teşkilatının iyileştirilmesini, hayvan hastalıklarının önüne geçilmesini ve makine, pulluk gibi tarım araçlarının sayısının arttırılarak en kısa zamanda Kars'a gönderilmesini teklif eder⁷¹⁷.

Kahraman Arıklı, Köy Enstitüleri'nin kuruluş çalışmalarına katılarak 5 Haziran 1942'de Meclis'te söz alarak Cılavuz Köy Enstitüsü'nün bölgenin kalkınmasındaki rolünden bahseder. Köy okullarında on sekizden altmış yaşına kadar olan kadın ve erkeklere çalışma zorunluluğunun getirilmesini eleştirerek: "*Kocası askere gitmiş bir kadın, çocuklu veya dul kalmış, iki üç çocuğu olan bir kadın başka erkeklerle nasıl bir arada çalışır. Bu çok güç olur.*" diyerek bu maddenin derhal kaldırılmasını ister⁷¹⁸.

4- Milletvekili Ara Seçimleri

1939- 1943 yılları arasında VI. Dönem TBMM çalışmalarına katılan milletvekillerinin sayısında çeşitli gerekçelerle düşüşler yaşanır. Kars'ta da bu dönemde iki milletvekili eksilir. VI. Dönem Kars Milletvekili Muhittin Akyüz'ün 10 Kasım 1940'da hayatını kaybetmesi üzerine Kars Milletvekilleri'nin Meclis'teki sayısı bir azalmıştır. Bu sebeple meclis kararı ile ara seçime gidilir. Ethem İzzet Benice aday oldu. Kendisi matbuat hayatında önemli bir yere sahiptir. Son Telgraf, İkdam ve Milliyet gazetelerinde faaliyet gösterir⁷¹⁹. 22 Kasım 1940'da yapılan seçimle milletvekili seçilir⁷²⁰. Yedi yüz üç oyla seçimi kazanır. 22 Ocak 1941'de Meclis'teki görevine başlar⁷²¹.

Kars Milletvekilli Hüsrev Kızıldoğan'ın 1942'de hastalanarak ölmesi üzerine yine aynı yıl yeni bir ara seçim gündeme gelir. Kars Milletvekilliği için maarif camiasının yakından tanıdığı bir isim aday olur. Bu kişi Maarif Vekâleti Teftiş Heyeti Reisi Cevat Dursunoğlu'dur. Kendisi Milli Mücadele yıllarında da oldukça etkin bir kişidir. Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde büyük katkıları olmuştur. 31 Mayıs 1942'de yapılan seçimle VI. Dönem TBMM'ne Kars Milletvekili seçilir⁷²². 19 Haziran 1942'de Meclis'e

⁷¹⁷TBMMZC, 18/58, s.259.

⁷¹⁸TBMMZC, 26/69, s.146-147.

⁷¹⁹TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VI, 1152, (445).

⁷²⁰BCA, 030.10.76.502.5.

⁷²¹BCA, 030.10.76.502.9.

⁷²²1942 ara seçimlerinde Ankara Milletvekilliği'ne emekli General Nihat Anılmış, Bursa Milletvekilliği'ne CHP Genel Sekreteri Baş Kâtibi Dr. Talat Simer, İzmir Milletvekilliği'ne CHP Vilayet İdare Heyeti Başkan Vekili Dr. Hüseyin Ulu, Kastamonu Milletvekilliği'ne Prof. Hayrullah Dişker, Kocaeli Milletvekilliği'ne İstanbul Vilayeti Daimi EncümenAzası Suphi Akyel, Kütahya Milletvekilliği'ne Emekli General Aşir Atlı,

katılır⁷²³.

B- CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN DEĞİŞEN KANUN VE NİZAMNAMESİ DOĞRULTUSUNDA YENİDEN DÜZENLENMESİ

18 Haziran 1936'dan itibaren CHP Genel Sekreterliği Dâhiliye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu uygulamadan 7 Haziran 1939'da vazgeçilir⁷²⁴. Böylece valilerinde CHP İl Başkanlığını üstlenmeleri sona erer⁷²⁵. Artık resmi devlet memurları yerine sivillerin il başkanlığını üstlenmesinin önü açılır. Bu bağlamda bütün Türkiye'de olduğu gibi Kars'ta da il başkanlığı için seçime gidilir. Ağustos 1939'da Vali Akif İyidoğan'ın yerine Eczacı Abdurrahman Sürmen İl Başkanlığı'na seçilir⁷²⁶.

Bu dönemde yapılan uygulamalardan biri de parti müfettişliği kurumunun oluşturulmasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uygulanan Bölge Müfettişliği'nden 1931'de vazgeçilir. 1935'te çıkarılan bir kanunla milletvekillerinin Meclis'in tatil olduğu dönemde kendi seçim bölgelerinin dışındaki vilayetlere ziyaretlerde bulunarak tespit ettikleri aksaklıkları rapor etmeye başlayacaklardır. 1939'da "CHP Teftiş Talimatnamesi" kabul edilerek Parti Müfettişliği uygulaması yeniden oluşturulacaktır. Bunun sonucunda "Kars Vilayeti Bölge Müfettişliği"ne tayin olunan Muğla Milletvekili Cemal Karamuğla⁷²⁷ 15 Ekim 1939'da Kars'a gelerek, parti işleriyle ilgilenmeye başlar. Cemal Karamuğla, il ve ilçe örgütlerini daha yakından incelemek amacıyla Göle, Ardahan, Posof bölgelerini ziyaret ettikten sonra Kars'tan ayrılır⁷²⁸.

CHP Kars İl Örgütü 22 Ekim 1939 Pazar akşamı Kars Halkevi toplantı salonunda bir araya gelir. Yeni idare heyeti oluşturulur. Kars CHP İl Yönetim Kurulu Başkanlığına Eczacı Abdurrahman Sürmen, Merkez İdare Heyetine Ahmet Karacan; İbrahim Ünlü, Mecit Akay, Keleş Alp, Yusuf İlyan, Delelilere ise; Hüseyin Talınlı, Arslan Coşkun, Ahmet Karacan, Nazım Aras, Mecit Akay, İbrahim Ünlü, Keleş Alp, Yusuf İlyan, Kemal

Zonguldak Milletvekiliği'ne Siyasal Bilgiler Okul Müdürü Prof. Dr. Mehmet Avni Erişil parti adayı olarak seçildi. *Kars Vilayet Gazetesi*, Haziran 1942, s.1043.

TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VI, 465, (1151); *TBMM Albümü...*, s.334; *Emekli Sandığı Arşivi*,15-949-000.

⁷²⁴ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi...*, s.18.

⁷²⁵Bu Karar 29 Mayıs 1939 yılında yapılan CHP 5 Kurultayında alındı.

⁷²⁵ C. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi...*, s.85.

⁷²⁶BCA, 490.01.39.162.1.30.

⁷²⁷Mehmet Cemal Karamuğla, 1893 Muğla doğumluydu. Baba Adı Süleyman ana adı Gülayşey idi. İstanbul Orman Mühendisliği mezunu, İzmir Mıntıka Orman Müfettişi, Bursa Umumi Meclis Daimi Encümen Azası, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Muğla Vilayet Heyeti Azası ve Askerlik ŞubesiMüdürlüğü görevlerinde bulundu. VI. Dönem Muğla Milletvekili olarak görev yaptı. Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası sahibi. 10 Kasım 1955'de vefat etti. Bkz. TBMMAlbümü, I, s.348.

⁷²⁸*Kars Vilayet Gazetesi*, 24 Ekim 1939 S.708

Gökyer, Mehmet Bahadır, Fuat Araslı, Cemal İşver, Yusuf Senger, Kasım Doğanay, Şahin Yerdelen ve Eşref Demir seçilir⁷²⁹.

İdare heyetinin seçilmesinden sonra bir yıllık çalışma raporları incelenir ve hesap bilançoları tasdik edilir. Kongre üyeleri bir dilek ve bir hesap encümeni seçerek, ocak kongrelerinden gelen istekleri tasnif eder. Böylece ilçelerde yapılacak kongrelerde de hangi konulara değinilmesi gerektiği yönünde karar birliğine varılır. Özellikle yayla, köy işleri, su ve elektrik başta gelen çözümleri gereken sorunlardır⁷³⁰.

C- CHP V. OLAĞAN KURULTAYI (29 MAYIS 1939) VE KARS DELEGELERİNİN VİLAYETİN DURUMU HAKKINDA YAPTIKLARI DEĞERLENDİRME

29 Mayıs 1939'da yapılan Kurultaya 417 milletvekili ve 211 delege katılır⁷³¹. Kurultayda Genel Sekreterinin parti yönetimine üye olarak girmesini öngören parti tüzüğü'nün 29. Maddesi uygulanmadığı gerekçesiyle kaldırılır. V. Kurultayda Müstakil Grup⁷³² oluşturulur. II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir sırada toplanan kurultayda parti programının V. Bölümü idare, VI. Bölümde ise savaştan sonra ülkede yaşanabilecek ihtimaller üzerinde durulur⁷³³.

CHP Kars Teşkilatı, 29 Mayıs 1939'da Ankara'da toplanan V. Büyük Kurultay'da Kars'ı temsil etmek üzere murahhaslardan Fuat Araslı, Aliyar Vural, Samet Oktay ve Dursun Erdağlı'yı seçti. Seçilen delegeler kalabalık bir halk kitlesi tarafından Kars tren istasyonundan Ankara'ya gönderildi. Delegelerden kongre doğal üyesi olan Belediye Başkanı Mehmet Bahadır mali yıl münasebetiyle belediyedeki işlerin yoğunluğu yüzünden kurultaya katılmadı. Kurultaya katılan Kars Delegatesi Fuat Araslı Kars ile ilgili sorunları dile getirmenin yanında Kars'ın içinde bulunduğu coğrafi şartları dile getirerek, bir sınır şehri olduğunu vurgular:

“Bu vatan köşesini her gece verdiği hava raporlarından tanırırsınız. Mesela

⁷²⁹Kars Vilayet Gazetesi, 24 Ekim 1939, S.708

⁷³⁰Kars Vilayet Gazetesi, 24 Ekim 1939, S.708

⁷³¹CHP 1939 Kurultay Zabıtları, Ankara, 1939, s.75

⁷³²Müstakil grubun görevleri: Devlet işlerinin iyi işlemesi, parti nizamname ve programının ve büyük kurultay kararlarının uygulanmasını meclis grubu kararına tabi olmaksızın uygulamaktır. Bu dört senelik çalışması hakkında gelecek kurultaya rapor sunmakla mükellefti. Müstakil Grup, umumi heyetin kararıyla, icra vekillerinden açıklama isteyebilir ve icra vekilleri için Meclis'te güvenoyu isteyebilir, hükümetten herhangi bir meselenin mecliste alenen müzakereye konulmasını talep edebilirdi. Bkz. CHP 1939 Kurultay Zabıtları ...,s.75. Görevlerine bakıldığında müstakil grubun kurulmasının sebebi parti içinde muhalefet görevini yapacak ve partinin çok partili hayata hazırlanmasını sağlamaktır. Fakat grup doğrudan doğruya Cumhurbaşkanı'ndan emir aldığı için başarılı olamadı. Bkz. CHPTüzüğü, Ankara, 1939, s.123-130

⁷³³Hikmet Bila, 1919-1999 CHP..., s.23

Adana'da ılık bir ilkbahar havası hâkim sürerken Kars'ta hava sıcaklığı sıfırın altında -40 dereceye düştü. Veya İzmir sahillerinde deniz banyosu yapan İzmirli'lere karşı dağları, ebedi karla kaplı bu aziz yurt topraklarında kuvvetli ve cins atların çektiği kızaklar üzerinde buz yolcularının ezeli yolcuları kar fırtınaları içinde vatan ufuklarına doğru giderler. Çok eski bir Türk yurdu olan Kars Anadolu'nun Şark sınırında Sovyetler ve İran'la sınırdır.”⁷³⁴

“Kars ili şerefli bir mücadeleden sonra Anadolu'dan zorla kopartılmış ve Türk süngüleri sayesinde 1336'da tekrar milli hudutlar içine alınmış vilayetlerimizdendir. Karslılar ve bütün doğu buna ilk kurtuluş adını verir. İkinci kurtuluş ise 1935-1936 yılında başlayan iktisadi kültürel ve içtimai hamlesinin başlangıç tarihidir. 1935 tarihinde Milli Şefimiz İsmet Paşa, Kars ve havalisinde uzun ve yorucu bir seyahat yaparak muazzam bir yükseliş harekâtına lazım gelen direktifleri verdi. Bu direktiflerden sonra bir umumi müfettişlik tahsis edilmiş ve programlı bir mesaiye itibaren Kars kalkınma harekâtı başladı. İlk önce bir yurt edinme seferberliği başlamış ve iskân tarihinde eşine ender rastlanan bir suretle 15 yıldır oturduğu evin, ektiği tarlanın sahibi olamayan kırk dokuz bin topraksız çiftçi ailesi iki senede yurt edindirilerek kendilerine tam ikiyüzbin tapu verildi. Eskiden 'Nesin?' diye sorduğum Karanlı size 'Muhacirim.' cevabını verirdi. Bu günkü Karanlı vatandaş ise toprağın şartsız ve kayıtsız sahibi halinden istikbalinden emin şevkle neşe ile çalışan bir yurttaşdır.”⁷³⁵

1935 yurt genelinde yeni bir kalkınma hamlesinin başlatıldığı bir yıldır. Bu çerçevede yapılan hazırlıklar özellikle doğu illerinde büyük bir heyecana sebep olacaktır. Bölgenin geri kalmışlıktan kurtarılabilmesi için bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir⁷³⁶. Fuat Araslı yaptığı konuşmada Kars'ın su sorununa da dikkatleri çekmekte gerek içme ve gerekse tarım alanında kullanılacak suyun en kısa zamanda Kars'a ulaştırılması için yapılmakta olan çalışmaların yakın bir gelecekte sonuçlanacağını müjdesini vermektedir. Şehre elektrik verilmesi için de gerekli olan ihalelerin yapıldığını da ifade etmektedir:

“Milli Şefin bu önde gelen emirlerinin uygulanması memleketin elektrik, içme suları meselesi takip etti. Asırlardan beri Kars nehrinin bulanık ve pis suyu ile diğer bir membanın kireçli suyuna katlanmış olan Kars, 1938 yılında Karabulak mevkinde kıymetli ve bol bir suya kavuşmuştur. Ve takdir edilir ki 40 yıllık çar idaresinin getirmek cesaretini gösteremediği Borluk Suyu'nun Karsa getirilmesi Türk mühendis ve işçisinin eseri olmuştur. 21 km mesafeden 2100-1700 rakımı arasında yapılan bu çalışma Türkiye'de ilk defa tecrübe olunan bir teşebbüstür. Ve şimdiye kadar sıfırdan aşağı yirmi altı derecede boruların donmadığı görüldü. Kars ilinin Kağızman, Göle içme suları, Iğdır ziraatına hayat verecek olan kanal inşası hamlesi takip etmiş içme suyuna en çok ihtiyacı olan Iğdır kazası ise maddi imkânsızlıktan dolayı yapılamamıştır. Elektrik işi bir gün meselesidir. İhaleleri yapılan ve yalnız kaza merkezlerine değil; nahiye ve köylere kadar kol atacak bir enerji şebekesi yarın denecek kadar yakın bir gelecekte Kars vilayetine gelecektir.”⁷³⁷

Konuşmasında ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarının sağlıklı koşullarda inşa

⁷³⁴Kars Vilayet Gazetesi, 3 Mart 1939, S.723

⁷³⁵Kars Vilayet Gazetesi, 3 Mart 1939, S.723

⁷³⁶ İ. Eyyüpoğlu, Kazım Yurdalan..., s.495.

⁷³⁷Kars Vilayet Gazetesi, 3 Mart 1939, S.723

edilmesinin verilecek hizmetin de kalitesini büyük ölçüde artıracığını; gerek hükümetin ve gerekse halkın çabaları ile Kars'ta büyük bir bayındırlık faaliyeti başlatılması gerektiğini ifade eder:

“Kars ili son üç yılını bayındırlık hareketlerinde görmek daha iyi olur. Dün kaymakamın oturmaya katıldığı çatı altında bugün muhtar bile oturmamaktadır. İnönü'nün özden görüşü, kaymakamı köy damından kurtarmaya başlayarak kültür ordusuna yakışır bina amme hizmetlerini ifade eden vatandaşı iş başında ve dışında barındıracak temiz bir bina milletin fikir hayatını hazırlayan modern halkevi ve parti binaları inşasıyla devam etti. Köy mektepleri, boğa depoları, köy odaları ve karakollar gibi köylü parası ve emeği ile yapılanları da sayarsak kısa bir zaman içinde girilen inşa bedelinin dört milyon liraya yaklaşmakta olduğu görülür. Halkımız baştan sonuna kadar bütün bu bayındırlık hamlelerinde İnkılâbın değerli evladı Çetinkaya'nın kıymetli alakalarından istifade etmiş olduğunu şükran ve memnuniyetle bilmektedir.”⁷³⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra üzerinde en çok durulan konulardan birisi sağlık sorunlarıdır. Özellikle bataklık bölgelerde sık sık cereyan eden sıtma hastalığına karşı seferberlik ilan edilmiştir. Kars'ın ilçelerinden bazılarında da bu hastalık etkili olmuştur. Fakat alınan önlemlerin bir sonucu olarak durum kontrol altındadır. Bunun dışında çocuk ve kadın hastalıklarına yönelik tarama ve tedavi faaliyetleri de ara vermeksizin devam etmektedir. Bu konuda genel sağlık hizmeti sunacak olan bir hastaneye ihtiyaç duyulmaktadır. Fuat Araslı, bu konuya da değinmiştir:

“Sıtma mıntıkası olan ve bugün şiddetli bir sıtma mücadelesinin yapıldığı bir iki bölgemiz hariç ilimizin sağlık durumu normaldir. Memleket Hastanesi doğum ve çocuk bakım evlerinin bu yoldaki hizmetlerini memnuniyetle yâd ederim. Sıhhiye Vekili iken Kars'a doğum evini armağan eden Başvekil Refik Saydam'dan yeni programdaki 500 yataklı devlet hastanelerinden birini Kars'a ayırdığını ümit ediyoruz.”⁷³⁹

Fuat Araslı eğitim konusunda da çarpıcı bilgilere yer vermektedir. Kırk yıl süren Çarlık idaresi döneminde Karslıların yüksek öğrenimden yeterince faydalanamadığını, Rusların bilinçli olarak Müslüman halkın, üst düzey eğitim almasını engellediğini dile getirmektedir. Bu süreçte sadece iki kişinin üniversite eğitimi almış olduğunu söylemesi bunun en açık delilidir. Kars'ın anavatana katılmasından sonra 1939'a kadar gerek ilk ve ortaöğretimde ve gerekse yükseköğretimde sayısal değerler tahminlerin ötesinde yükselmiştir. Bu da Cumhuriyet idaresinin büyük bir başarısı olarak değerlendirilmektedir:

“Cumhuriyet Eğitiminin Kars'taki hamlesini anlatmak için bir mukayese yapacağım. Çarlık devriminin Petersburg, Moskova, Kazan, Hankof ve Kiev şehirlerinde üniversiteler olduğu halde Kars'da elli senede ancak iki kişi yüksek tahsil yapmıştır. Hâlbuki kurtuluşundan bugüne kadar geçen kısa zaman içinde rakamlar her sene artmış ve bu tarihte üniversite mezunları ve Avrupa'da ihtisas yapan

⁷³⁸Kars Vilayet Gazetesi, 3 Mart 1939, S.723

⁷³⁹Kars Vilayet Gazetesi, 3 Mart 1939, S.723

gençlerin sayısı yüzü geçti. İlk ve ortaokulda göğüsleri kabartacak şekilde rakamlarla karşı karşıya bulunuyoruz. Son rakamlarda bu sayı ilk ve ortaokullarda okuyanlarda 22 bine ulaşmıştır. Bu sayı 1939-1940 yılında 30 bini bulacak ve CHP'nin ele aldığı yüzde yüz okutma davası Kars'ta gerçekleşecektir.”⁷⁴⁰

Köylünün durumunu düzeltmek Cumhuriyet idaresinin öncelikli politikalarından birisidir. Hayvancılık Karşlıların temel geçim kaynağıdır. Özellikle Sovyetlerle yapılan ticari antlaşmalarda bu sektöre de yer verilmektedir. Ancak bazı dönemlerde iki ülke arasında yaşanan sorunlar doğrudan doğruya Karşlıları da etkilemektedir. İkili ilişkilerin iyi olduğu dönemlerde hayvan ihracatı Karşlı üreticinin durumuna doğrudan etki etmektedir. Bu açıdan Kars Hayvan Borsası oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bunun dışında Iğdır ve çevresinde gerçekleştirilen pamuk tarımı bölgenin ayrı bir zenginlik kaynağıdır. Pamuk tarım satış kooperatiflerinden birisinin de burada olması köylünün durumunu iyileştirmek açısından oldukça önemlidir.

“Türkiye’de ilk olarak Kars köylüsünü, toprağı ebedi sahibi kılan Cumhuriyet Rejimi, köylüyü ve köy ihtisası üzerinde iş yapan vatandaşı kalkındırarak esaslı bütün tedbirleri de almış bulunmaktadır. Kars bugün güney ve batı mntikalarını kucaklayan bir hayvan ihracat birliğinin merkezi konumuna göre Türkiye’de ilk defa kurulan dört pamuk tarım satış kooperatifinin iş sahasıdır. Geçen yıl açılarak köylüyü kısa bir zamanda kendisine bağlayan Kars Hayvan Borsası bu mevzu üzerinde Türkiye’de mevcut üç müesseseden biri ve tesisat bakımından birincisidir. 1931 yılından itibaren düşmeye başlayan hayvan fiyatları ihracat birliğinin kurulmasıyla %20 ile % 25 arasında artış kaydetti.”⁷⁴¹

Fuat Araslı konuşmasının sonunda: “Kars süt üretimi ve balı ile ünlüdür. Bu iş kolunda faaliyette yirmiye yakın imalathane vardır. Gravyerlerimiz, kaşarımız, yemeklik standart yağlar, süt tozu üretimi İstanbul ve İzmir piyasalarında aranılan maddelerdir. İki senelik yağ ihracatı iki milyon kilo, bal üretimi 250 ton, süt tozu üretimi kırk ton civarındadır.”⁷⁴² diyerek yine Karşlı üreticinin süt ve süt ürünleri konusundaki başarısına değinmektedir.

D- ERZİNCAN DEPREMİNDEN ZARAR GÖRENLERE YAPILAN

⁷⁴⁰Kars Vilayet Gazetesi, 7 Mart 1939, S.724

⁷⁴¹ İ. Eyyupoğlu, Kazım Yurdalan..., s.472.

⁷⁴²Kars Vilayet Gazetesi, 10 Mart 1939, S.725

YARDIMLAR

26/27 Aralık 1939'da Erzincan'da şiddetli bir deprem olur⁷⁴³. Yurdun her tarafında olduğu gibi⁷⁴⁴ Kars'ta da deprem felaketzedelere yardım etmek üzere kampanyalar düzenlenir⁷⁴⁵. Şehrin üç semtinde kurulmuş olan yardım komiteleri makbuz karşılığında halktan para ve eşya toplar. Ayrıca bütün memurlar aylık ücretlerinden bir miktar bağışta bulunur. Yapılan bağışlar sonucu 29 Aralık 1939 günü merkezden 6.100, Iğdır'dan 2.600, Sarıkamış'tan 1000, Kağızman'dan 585 lira yardım toplanır⁷⁴⁶.

Bununla birlikte Erzincan depreminde evleri zarar gören birçok vatandaş Kars'a yerleştirilir. Gelen ailelerden Erzincan Mahmutlu Köyü'nden Kurban Korkmaz ve ailesi Kars Dikme Köyü'ne, Erzincan Mahmutlu Köyü'nden Enver Gürkan ve Güllü Hanım Ladikars ve Bayrampaşa Mahallesi'ne, Erzincan Hasan Efendi Mahallesi'nden Aliye Hanım Yeni Mahalle Gümrük Sokağına, Erzincan Hazlıoğlu Mahallesi'nden Sabriye Hanım, Aişe, Saibe Hanım ve Kazım Bey, Savcı nezdinde 33. Hudut Taburu II. Gedikli Çavuş Bölüğü'ne, Faris Bey, Mehmet Çelik ve ailesi, İskender Bey, Kars Ortakapı Mahallesi ve Sukapı Mahallesi'ne yerleştirilir⁷⁴⁷.

Böylece tasada ve kederde millet olmanın en güzel örneklerinden birisini Karşılılar vermiş olur. Depremzedelere yapılan yardımlar kesintisiz devam eder.

E-KARS'TA İSKÂN, ZORUNLU GÖÇ VE İDARİ TAKSİMATTA DEĞİŞİKLİK

Kars, Arapçay Zöhrap köyünde ikamet eden Malakanlar'a ait 48 ailenin daha rahat bir ortamda yaşamalarını sağlamak amacıyla Atçılar Köyü'ne gönderilmesi için Ziraat Vekâleti'nce 14 Nisan 1939 tarih ve 18432 sayılı teklifi üzerine kanun çıkarılır. Bu amaç doğrultusunda kullanılmak üzere belirli bir miktar kereste, ihtiyaç duyulan evlerin yapımı için yine devlet eliyle bu işe ayrılır⁷⁴⁸.

1939'da Posof'a bağlı Ahaşen Köyü halkından olup sınır bölgesinde sorunlar çıkararak hem asayiş bozan hem de Türk-Sovyet ilişkilerine zarar veren 20 kişi, Dâhiliye

⁷⁴³Cumhuriyet, 28 Aralık 1939

⁷⁴⁴Fikri Karaman, "Doğanşehir İlçesi'nde Coğrafi Yapı ve Coğrafi Yapının Halkın Hayat Tarzına Etkileri", *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2009, s.101-102

⁷⁴⁵Erzincan Depremi, 26-27 Aralık 1939 yılında oldu. 7. 9 şiddetindeki deprem sonucu 116.720 bina yıkıldı. 32.962 kişi öldü. Bkz. İbrahim Halil Ertürk, *VI. Dönem TBMM*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (YYT), Ankara, 2010, s.55-56

⁷⁴⁶Kars Vilayet Gazetesi, 5 Şubat 1940, S.807

⁷⁴⁷Kars Vilayet Gazetesi, 8 Mart 1940, S.814

⁷⁴⁸BCA, 030.18.01.02.88.53.4.

Vekâleti'nin 21 Haziran 1939 tarih ve 5255 sayılı tezkeresi ile yapılan teklif üzerine çıkarılan kanun ile 3 Temmuz 1939 tarihinde Manisa'ya gönderilir⁷⁴⁹.

Kars'ta bu dönem itibariyle idari taksimatta da bazı değişikliklere gidilir. Buna örnek olarak Hoçuvan Nahiyesi'ni verebiliriz. Göle'ye bağlı Hoçuvan Nahiyesi ilçeye 55 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kış mevsiminde Gedik Dağı'nın geçit vermemesi yüzünden irtibat tamamıyla kesiliyordur. Bundan dolayı Hoçuvan Nahiyesi, Göle'den ayrılarak bütün köyleriyle birlikte, halkın ticari ve iktisadi bakımdan ilişkide oldukları 30 km uzaklıktaki Ardahan'a bağlanır⁷⁵⁰.

F-CHP KARS İL KONGRESİ (18 Ocak 1940)

CHP Kars İl Örgütü 1940'da düzenleyeceği kongre için hazırlıklar yapmaya başlar⁷⁵¹. Parti nizamnamesinde belirtilen esaslara göre toplanacak olan kongre 18 Ocak 1940'da açılır. İlk konuşmayı İl Başkanı Abdurrahman Sürmen yapar. Daha sonra Kongre Başkanlığı için seçim yapılır. Parti Müfettişi Vehbi Demir oy birliği ile kongre başkanlığına seçilir⁷⁵².

Kongrede ikinci başkan ve kâtipliklerin açık oyla seçilmeleri teklif edilir. Bunun kabul görmesinden sonra ikinci Başkanlığa Ragıp Şefik Çalkavur,⁷⁵³ kâtipliğe Muzaffer Demirbilek ve Aliyar Vural seçilir. Başkanlık makamının teklifi üzerine Atatürk'ün anısına iki dakikalık saygı duruşunda bulunulur. Kongrenin açılması münasebetiyle İsmet İnönü tarafından gönderilen telgraf okunur⁷⁵⁴.

Vilayet İdari Heyeti'ne ait iki senelik çalışma raporu okunarak oylama sonucu kabul edilir. Hesap bütçe ve encümenlerin teklifi üzerine oylama yapılarak Dilek Encümenliği'ne Musa Kaya, Veyis Koçulu, Rasim Kamburoğlu, Rıfat Saki Süleyman ve Sadi Koç; Hesap Encümenliği'ne Kasım Kurşun, Bahaettin Turan, Rüstem Demirel, Sabit Özkazanç ve Ragıp Bey; Bütçe Encümenliği'ne ise Bayram Taşdemir, Mustafa Gürceyiz,

⁷⁴⁹BCA, 030.18.01.02.87.62.18.

⁷⁵⁰BCA, 030.11.1.107.35.19.

⁷⁵¹ 1940'da Kars'ta görevli olan idareciler şunlardı: Vali Cevat Ökmen, Belediye Başkanı, Mehmet Bahadır, CHP İl Başkanı, Abdurrahman Sürmen, BCA, 490.01.284.1141.1.

⁷⁵²Kars Vilayet Gazetesi, 27 Ocak 1940, S.904

⁷⁵³Ragıp Çalkavur 1889'da doğdu. 1935-1938 yıllarında Belediye Meclis Üyesi, 1938-1942 yıllarında da Sarıkamış Belediye Başkanlığı görevlerini yürüttü. Türk Ocağı, Halk Fırkası, Kızılay, THK, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Halkevlerinin kurulmasında katkıları oldu. 1967'de vefat etti Bkz. Mükerrerem Aladağ, "Kurtuluşundan Günümüze Sarıkamış Belediye Başkanları", *Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu*, İstanbul, 2006, s.409-410

⁷⁵⁴ Kars Vilayet Gazetesi, 27 Ocak 1940, S.904

Zülfikar Durukan, Rahim Ekinci ve Yusuf Gedik seçilir⁷⁵⁵.

G-CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN 1940'DA GEÇİRDİĞİ TEFTİŞ

1-İl İdare Heyeti ne Yönelik Eleştiriler

CHP Kars İl Örgütü 1940'lı yılların başında bir dizi teftiştten geçecektir. Örgütün iç bünyesinden kaynaklanan sorunlar bunda etkilidir. Parti müfettişinin yaptığı incelemeler rapor halinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilecektir. Herhangi bir suiistimalin olması halinde çeşitli yaptırımlar gündeme gelebilir. Bu bağlamda Parti Müfettişi Vehbi Demir İl İdare Heyeti'ne yönelik olarak özellikle eleştirilerini hesap işlerini yönetecektir⁷⁵⁶. Heyetin incelemeleri sonucu şu sonuçlara ulaşılmıştır:

“Partinin hesap işleri hesap talimatnamesine uygun bir kasa defteri ile yevmiye defteri düzenli olarak tutulmuştur. Fakat vilayet idare heyeti hesabının evvelki idareler zamanında düzenli tutulmayarak ihmal edilmesi ve rakamlar arasında birçok kuruşun kalemlerle yazılmış kalemler olması, hesaplar arasında karışıklığa sebep olmuştur. 1940 yılında idare heyeti ise düzgün bir kasa ve yevmiye defteri tutarak geçmiş dönemdeki dağınık hesapları düzeltmek için gayret sarfetti. Ancak bütün gayretlere rağmen hesapların yine karışık görülmesi dolayısıyla bu hesapların esasından ve yeniden döküm yapmak suretiyle araştırılmasını ve geçmiş dönemlerle karşılaştırılmasına başlanmıştır. CHP Vilayet İdare Heyeti'nin bütçesi 34.774 lira 26 kuruş olarak tespit edildi. Vilayet İdare Heyeti'nin 80 lira ücretli bir kâtipi ile 30 lira ücretli bir odacısı vardır.”⁷⁵⁷

Vehbi Demir yukarıda da ifade edildiği üzere İl İdare Heyeti'ne yani merkez teşkilatına yönelik olarak hesapların düzenli tutulmadığını belirtmektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için köklü bir çalışmaya gereklilik duymaktaydı ki, bu da oldukça yerinde bir tespittir.

2-Ardahan İlçe Örgütü'nün Tespit Edilen Eksiklikleri ve CHP Genel Merkezi'nce Yapılan Değerlendirme

Vehbi Bey, Kars'taki çalışmasını bitirdikten sonra ilçeleri de ziyaret ederek gördüğü eksiklikleri bir rapor halinde bildirecektir. Programına ilk önce Ardahan'ı alır. Tutulan hesaplara göre partinin 90 lira 28 kuruş parası olduğu tespit edilir. Ardahan'a ayrılan pay 2844 liradır. Yardım parası olarakta partiye 1300 lira toplandığı ifade edilmektedir. Ardahan'da hesap işlerinde birçok aksaklığa rastlanarak hesap senetlerinin başkan ve muhasip aza tarafından imza edilmesi gerekirken, bunun ihmal edilerek senetlerin başkan ve ücretli kâtip tarafından imza edildiği anlaşılır. Masraf senetleri

⁷⁵⁵Kars Vilayet Gazetesi, 27 Ocak 1940, S.904

⁷⁵⁶BCA, 490.01.1577.424.1, s.38.

⁷⁵⁷BCA, 490.01.1577.424.1, s.38.

incelenirken de parti odasına alınan perdelerin demirbaş defterine kaydı icap ettiği halde kayıt edilmediği; bankada bulunan paranın alınma şeklinin de talimatlara uygun olmadığı görülür. Bankadan alınan paranın başkan ve muhasip azanın müşterek imzaları ile alınması gerekirken yalnız başkanın imzası ile alındığı tespit edilir.

Yardım paralarının tahsilinin koçanlı ve numuneye uygun makbuzlar ile yapılmayıp CHP İlçe Başkanı tarafından İzmir Ticaret Matbaası'nda bastırılmış olması da en önemli eleştiri konularından biri olmuştur. İlçe başkanının bu tavrı İzmir'deki matbaa ile kendisi arasında çıkar ilişkisine dayalı bir bağ olduğu yönünde şüphe uyandırmaktadır. Parti gelirlerinin tek kopyalı makbuzlarla tahsil edilmesi, parti teşkilatında faal vazife almış olanlara para verilmemesi gerekirken kazaya bağlı parti teşkilatı nahiye başkanlarına yardım parası toplamaları karşılığında %20 oranında ücret vermesi de parti teşkilatının çalışmalarında büyük usulsüzlükler olarak kabul edilmektedir⁷⁵⁸.

CHP Genel Merkezi yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda aldığı kararda yapılan işlemlerin nizamname ve muhasebe talimatnamesine uygun olmadığını; usulsüzlüklerin derhal tespitini ve özellikle yardım paralarının partinin matbu ve dip koçanlı makbuzlardan başka hiçbir makbuz ile tahsil edilmemesini; Parti teşkilatı tarafından yapılan bu usulsüz işlemlere derhal son verilerek Vilayet İdare Heyeti'nden parti makbuzu talep edilmesini ve tahsilâtın bundan sonra parti makbuzları ile yapılması gerektiğini ifade etmiştir⁷⁵⁹.

Ardahan İlçe Örgütü gerek fiziki koşullar gerekse gelir kaynakları bakımından oldukça kısıtlı imkânlarla sahiptir. Ardahan Parti Teşkilatı'nın Türk Ocağı'ndan kalma iki katlı bir binası vardır. Binanın alt katında dükkânlar bulunmaktadır. Yapının üst katını oluşturan iki daireden 240 lira ve alttaki dükkânların birinden 132 lira, diğerinden 102 lira kira bedeli alınmaktadır⁷⁶⁰.

Parti merkezi olan bina 1930 senesinde Emval-i Metruke'den 1201 liraya alınmış, bir kısım borcu taksitle ödenmiş, 854 liralık kalan borcu ise maliyeye ödenememiştir. Parti binası üç kısımdan oluşmaktadır. Üst kısım 15 lira ücretle ilçe emniyet idaresine kiralanmıştır. İki oda ve bir mutfaktan ibaret diğer bir kısım ise bayındırlık idaresine aylık 6 lira bedelle verilir. Bu binalardan partiye gelir kaynağı olarak senelik 252 lira kira bedeli kalmaktadır. Binanın üçüncü kısmını oluşturan ve zemin katında bulunan bir salonda parti

⁷⁵⁸BCA, 490.01.1577.424.1, Varak No:199.

⁷⁵⁹BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶⁰BCA, 490.01.1577.424.1.

teşkilatı çalışma odası olarak düzenlenir. Partinin bu binadan başka 45 liraya satın alınan ve yalnız büyük bir salondan ibaret bir binası daha vardır. Ayrıca önceden 50 lira bedelle satın alınarak partiye gelir olarak düşünülen tuz ambarı da seneliği 180 liradan kiraya verilir⁷⁶¹.

3- CHP Çıldır, Arpaçay ve Göle İlçe Örgütlerinin Durumu

Çıldır CHP Teşkilatı'nın yapılan denetlemede hesap defterinde 185 lira 53 kuruş parası olduğu tespit edilir. Partinin genel bütçesi 740 lira olarak açıklanır. İlçe Örgütünün 20 lira maaş verdiği bir kâtibî bulunmaktadır. Partiye kayıtlı bir bina mevcut ise de bu binayı ayda 5 lira bedelle kiraya verilmiş ve İlçe Örgütü belediye dairesinde yer alan bir odada çalışmalarına devam etmiştir. Anlaşılacağı üzere Çıldır İlçe Örgütü maddî sıkıntı çekmektedir. CHP Genel Sekreterliği bu soruna yönelik herhangi bir girişimde bulunmayacaktır⁷⁶².

Arpaçay CHP İlçe Örgütü'nün de yapılan denetlemede hesap defterinde 113 lira 28 kuruş parası olduğu tespit edilir. Yıllık bütçesi ise 4000 liradır. 1000 lira da yardım parası toplanmıştır. Parti idare heyetinin 30 lira aylıklı bir kâtibî, 10 lira aylıklı bir de odacısı vardır. Partiye ait bir binası bulunmamaktadır. Parti faaliyeti belediyede tahsis edilen bir odada yürütülmektedir. Ancak ilçe idare heyeti hiçbir kurumdan yardım almaksızın kendi bütçesi ile bir parti binası inşaatına başlamış fakat maliyet karşılanamadığından inşaat yarım kalmıştır⁷⁶³.

Göle CHP İlçe Örgütünde yapılan denetlemede hesap defterinde 23 lira 63 kuruş parası olduğu tespit edilir. İlçede banka şubesi olmadığından bu para ilçe başkanı tarafından muhafaza edilmektedir. Bütçeye ilave olunan yardım parasını toplamak için %2 oranında tahsildar ücreti verilmiştir. Teftiş raporunda, birçok eksikliğin tespit edildiği açıklanmaktadır. Yardım paralarının partinin dip koçanlı ve numunesine uygun makbuzlarla toplanması icap ederken Ardahan İlçe Örgütü gibi İzmir'de bastırılan makbuzlarla tahsilâtın yapıldığı anlaşılmaktadır. Bütçede kâtip tahsilâtı olmadığı halde ücretli olarak bütçeden 10 liranın idare heyeti azasından olan ve partide kâtiplik vazifesinde bulunan Battal Bey'e verildiği ortaya çıkmıştır. Belirtilen bu sorunlar diğer ilçe parti teşkilatlarında da görülmüş olduğundan sıkı bir düzenleme yapılması istenilmektedir⁷⁶⁴.

⁷⁶¹BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶²BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶³BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶⁴BCA, 490.01.1577.424.1.

Türk Ocakları'ndan kalma Göle parti binası, üç oda bir salondan ibarettir. Tapusu parti teşkilatına aittir. Fakat bu bina askeriye tarafından kullanılmaktadır. O gün itibariyle parti çalışmalarının yürütüleceği herhangi bir bina bulunmamaktadır. Bu sebeple faaliyet gösterilmemektedir. Partinin demirbaş defterine de ulaşılammıştır. Ortada büyük bir suiistimal bulunmaktadır⁷⁶⁵.

4- CHP Kağızman ve Sarıkamış İlçe Örgütlerinin Durumu

CHP Kağızman İlçe Örgütünün yapılan denetlemede bütçesinin 1550 lira olduğu; partiye gelir olarak yılda 70 lira yardım parası toplandığı tespit edilir. Partinin gelirlerinin yanı sıra birçok borcu bulunmaktadır. Partinin, eski kâtibine 25 lira ve eski parti başkanı Musa Kaya'ya 410 lira borcu vardır. Bu borç on yıl öncesine aittir. Eski parti başkanlarından Musa Bey tarafından Vilayet İdare Heyeti'nin ve o dönemde parti mutemedi olan milletvekili ve Parti Müfettişi olan Şerafettin Karaca'nın bilgisi dâhilinde verilmiştir. Borç meselesi, Kağızman'ın yıllık kongrelerinde görüşülerek gözden geçirilmiş ise de Kağızman Parti Teşkilatı'nın bu borcu ödeyemeyecek durumda olduğundan ödenemez. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle ödenemeyen borçlar, Vilayet İdare Heyeti bütçesinden karşılanır. Teşkilatın parti binası olarak partiye ait dört odalı ve zemin katlı emval-i metrukeden alınan bir binası bulunmaktadır. Ancak bu bina 15 lira değerle orduya kiralandığı için siyasi faaliyet bu binanın içerisinde ve tek bir odadan yürütülmektedir⁷⁶⁶.

Sarıkamış CHP İlçe Örgütünün ise hesap defterinde 31 lira 16 kuruş parası olduğu tespit edilir. Onunda gelir kalemleri arasında diğer ilçe örgütleri gibi toplanan yardım paraları bulunmaktadır. Kağızman'da yaşanan sıkıntıların bir benzeri burada da yaşanmaktadır. Bu geçmişe yönelik borç meselesidir. Bu borçlardan 65 lira 50 kuruş eski parti başkanı Ragıp Şefik'e, 370 lira Avukat Lütfi Bey'e, 250 lira ise vilayete olmak üzere toplam 1310 lira 50 kuruştur. Borçlar, Kars İl Örgütü tarafından kabul edildi; fakat bütçede gerekli para olmadığından dolayı ödenemez. Partinin dört büyük odalı tapulu ve sigortalı bir binası ile tapulu bir arsası vardır. Parti teşkilatı bu binanın yalnızca bir odasını kullanır. Diğer üç odası ise 15 lira kira karşılığında Ticaret Odası'na, Kızılay'a ve Türk Hava Kurumu'na kiraya verilir⁷⁶⁷.

Kars İl Örgütünün ilçeleri ile birlikte geçirdiği bu teftiş birçok eksikliğin tespitine

⁷⁶⁵BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶⁶BCA, 490.01.1577.424.1.

⁷⁶⁷BCA, 490.01.1577.424.1.

sebebiyet vermiştir. Partinin bütün örgütleri mali açıdan iyi değildir. Hesaplar düzgün tutulmamıştır. Parti adına alınan geçmişe yönelik borçlar maddi imkânsızlıklar sebebiyle ödenememiştir. İlçe örgütlerinin fiziki şartları da iyi değildir. Bir kısmı belediyelere ait binalarda tek bir odada hizmet verirken bazısının faaliyet göstereceği bir yeri dahi bulunmamaktadır. Bütün bunlar özden çok şekle önem verildiğinin ve Atatürk İnkılâplarını halka yansıtacak olan partinin Kars'ta içine düştüğü durumun en açık ifadesi olsa gerekir.

H-CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN ÜYE PROFİLİ VE İLÇE ÖRGÜTLERİNDEN GELEN TALEPLER (1941)

CHP Parti Nizamnamesi'nin bir gereği olarak Parti Vilayet Heyetleri her altı ayda bir genel sekreterliğe yollayacakları çalışma raporlarını haziran ve ocak aylarında tamamlayarak göndermektedir. Kars CHP İdare Heyeti tarafından 1941'de yazılan rapor, Parti örgütü hakkında önemli sayısal veriler içermektedir. Gönderilen çalışma raporlarına göre; bu dönem içinde merkez ilçeden 11.899, Arpaçay'dan 4.200, Çıldır'dan 2.091, Ardahan'dan 2.193, Posof'tan 1.677, Göle'den 2.307, Sarıkamış'tan 5.238 ve Kağızman'dan 1.600 olmak üzere toplam 31.205 kişi partiye üye olmuştur⁷⁶⁸. 1941 yılının ilk döneminde 31.137 kişi üye olarak kayıtlıyken bu sayı 68 kişi artarak 31.205 sayısına ulaşmıştır⁷⁶⁹.

Toplam parti üyeleri içinde 25 kişi üniversite, 87 kişi lise, 322 kişi ortaokul, 11.111 kişi ilk tahsil veya okuryazar 15.160 kişi ise okuyup yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. Partinin en önemli gelir kaynağı olarak üyelere % 10 ile % 15 arasında alınan tahsilâtlar, bu dönemde düzenli olarak toplanamaz⁷⁷⁰. Parti İl Örgütü Genel Sekreterliğin kendilerinden talep ettiği konularda faaliyet gösterme gayreti içerisinde olacaktır. Spor aktiviteleri bunlardan birisidir. Gençlerin spor yapabilmesi için şehirdeki İnönü Meydanı'nda düzenlemeler yapılarak hizmete sunulur. Kış sporları da bu bağlamda gençliğin en çok ilgi duyduğu branşlardan olması hasebiyle bu branşa ağırlık verilir⁷⁷¹.

Şehirde okunan gazete ve dergilerde şunlardır: Başta geliri CHP İl Örgütüne bırakılan Vilayet Gazetesi "Kars" ile aylık yayınlanan Halkevi dergisi "Doğuş" gelmekteydi. Bunun dışında okunan ulusal gazete ve dergileri de şöyle sıralayabiliriz;

⁷⁶⁸CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık Çalışma Raporu, Ankara, 1942, s.2.

⁷⁶⁹CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık..., s.2.

⁷⁷⁰CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık..., s.6.

⁷⁷¹CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık..., s.17.

“Ulus”, “Cumhuriyet”, “Akşam”, “Son Posta”, “Son Telgraf”, “Akaba”, “Yeniğün”⁷⁷².

Halkın sorunlarını Ankara’ya iletmek amacıyla kurulan Dilek Komisyonu’nun çalışmaları bu dönemde de devam eder. Bunların arasında özellikle o günlerde lüks sayılabilecek bir cihaz olan “radyo” talepleri dikkate değer. Ardahan ilçesi ile Hanak ve Hoçuvan Nahiyeleri’nin talebi budur. Poshof ilçesi ise Kars merkezde memleketin birçok yerinde olduğu gibi bir “yerli mallar pazarı”nın açılarak halkın manifatura ihtiyacının karşılanmasını ister. Poshof ilçesi aynı zamanda bir tarım alanı olduğundan ve yetiştirilen ürünlerin ihracatı yapıldığından ilçede bir Ziraat Bankası Şubesi’nin açılmasını talep edecektir. Sarıkamış ilçesinin de bu yönde bir arzusu bulunmaktadır⁷⁷³.

CHP İl Örgütü gerek merkez ilçede ve gerekse diğer ilçelerde rakamsal olarak azımsanmayacak bir üye sayısına sahipse de bu rakamların düzenli olarak güncellenmediğini ve sağlıklı olduğunu ifade edebiliriz. Birçok ilçe örgütünün yetersiz koşullarda çalıştığı ve bir kısmının mali durumlarını dahi açıklarken zorluk çektiğini önceki kısımlarda ifade etmiştik.

İ- CHP KARS İL KONGRESİ (7 ARALIK 1941) VE İLÇE KONGRELERİNİN TAMAMLANMASI

CHP Genel Merkezi’nin belirlediği takvime göre yurt genelinde her seviyeden parti örgütünün hangi tarihlerde kongre düzenleyeceği ifade edilmiştir. Kars İl Örgütü de yayınlanan bu genelgeler doğrultusunda en küçük birim olan “Ocak” tan İl’e kadar örgüt kongrelerini düzenleyecektir. Talimatlar doğrultusunda düzenlenen Kars Ocak Kongreleri 1 Kasım 1941-10 Kasım 1941; Nahiyeye Kongreleri 15 Kasım 1941-20 Kasım 1941; Kaza Kongreleri ise 10 Aralık 1941-20 Aralık 1941’de yapılır.⁷⁷⁴ CHP Kars İl Kongresi 7 Aralık 1941 Pazar günü halkevi binasında gerçekleştirilecektir. Kongrede Kars’ta görev yapan birçok üst düzey idareci hazır bulunacaktır. Vali Hüdayi Karabatan,⁷⁷⁵ Parti Müfettişi Vehbi Demir, Vali Muavini Şerif Eper bunlar arasında ön sırayı alanlardır. Yoklama yapıldıktan sonra partinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’ün anısına bir dakikalık saygı duruşunda bulunulur. Divan kurulu için seçim yapılır. Kongre başkanlığına Mehmet Bahadır,

⁷⁷²CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık..., s.18.

⁷⁷³CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık..., s.18.

⁷⁷⁴BCA, 490.01.208.824.1.

⁷⁷⁵Vali Hüdayi Karabatan, Kars Valisi Cevat Ökmen’in İstanbul Valiliğine atanması sebebiyle DâhiliyeVekâleti tarafından 29 Şubat 1940 tarih ve 8891 tezkeresi ile İcraVekilleriHeyeti’nce 4 Ocak 1940’da Kars İline vali olarak atandı. BCA, 030.018.01.02.53.112.11.

kâtipliklere ise Fuat Araslı ve Aliyar Vural seçilir⁷⁷⁶.

Kongre Başkanı'nın teklifi üzerine İdare Heyeti Başkanı Muzaffer Demirbilek II. Dünya Savaşını kastederek: “*İnsanlığın cephede ve cephe gerisinde sefaletler içinde sürüldüğü şu günlerde Türk Milletinin burada toplanabilme mutluluğunu veren Milli Şef İsmet İnönü ve Cumhuriyet Hükümetini saygı ve şükranla*” anarak sözlerine başlar. Daha sonra Kars İl Örgütünün bir yıllık faaliyetini anlatmak ve mali hesapları ibra etmek için kongre heyetinin huzurunda bulduklarını şu cümlelerle ifade eder: “*Türk tarihinde adı ebediyete kadar yaşayacak olan ulu partimizin samimi ailesi içinde şerefle üzerimize aldığımız kutsal ödevin bir yıllık hesabını vermek vazifesiyle huzurunuzda gelmiş bulunuyoruz.*”⁷⁷⁷

İl Başkanı tarafından yapılan konuşmanın tamamlanmasından sonra İdare Heyeti çalışma raporunu okur. Söz alan Parti Müfettişi Vehbi Demir, parti içerisinde “daha çok çalışmanın mümkün olduğunu” belirterek idare heyetine teşekkür eder. Rapor katılımcıların oybirliğiyle onaylandıktan sonra biri Maliye Komisyonu’na diğeri Dilekler Komisyonu’na gönderilir⁷⁷⁸.

Kongrenin sonuç bölümünde ise yeni idare heyetini belirlemek üzere seçim yapılır. İdare Heyeti’ne Emel Gürler, Dava Vekili Hakkı Akın, Doktor Muhittin Nasa, tüccarlardan Ramazan Uysal, Alaattin Metan, Muzaffer Demirbulak ve Azat Köyünden Yusuf İlyas; Delegationlere ise Emel Gürler, Hatice Valider, Fuat Araslı, Veyis Koçulu, Hakkı Akın, Samet Oktay, Muzaffer Demirbilek ve Arslan Coşkun seçilir.

Oylama tamamlandıktan sonra Kongre Başkanı Mehmet Bahadır tarafından yapılan kısa bir konuşma ile katılımcılara teşekkür edilir. Yeni seçilen idare heyetine de başarılar dilenir. Mehmet Bahadır’dan sonra söz alan Vali Hüdayi Karabatan’da kongreye gelen vatandaşların dileklerin vilayete ait olan kısımları üzerinde hassasiyetle durulacağını ve yapılacak işlerin sıkı bir şekilde takip edileceğini belirtir⁷⁷⁹.

Kars il Kongresi’ne denk düşen günlerde Çıldır ve Arpaçay ilçelerinde de kongreler düzenlenerek eski idare heyeti üyeleri yeniden idare heyetine seçilir⁷⁸⁰. Sarıkamış ilçesinin Kongresi de 8 Aralık 1941 Pazartesi günü yapılarak nahiyelerden gelen yirmi bir delegenin

⁷⁷⁶Kars Vilayet Gazetesi, 9 Aralık 1941, S.999.

⁷⁷⁷Kars Vilayet Gazetesi, 9 Aralık 1941, S.999.

⁷⁷⁸Kars Vilayet Gazetesi, 9 Aralık 1941, S.999.

⁷⁷⁹Kars Vilayet Gazetesi, 9 Aralık 1941, S.999.

⁷⁸⁰Kars Vilayet Gazetesi, 9 Aralık 1941, S.999.

katılımıyla ve il örgütünü temsilen buraya gelen Hüseyin Talınlı'nın huzurunda gerçekleştirilecektir. Kongrede geçen yılın hesapları ile idare heyetinin çalışma raporları onaylanarak kaza ve nahiye bütçeleri tanzim edilecektir. Yeni İdare Heyeti'ni oluşturmak amacıyla yapılan seçimlerde Kaza İdari Heyeti'ne; Sabit Özkazanç, Bahaattin Turan, Hasan Demirci, Hasan Köse, Mustafa Atilla, Memduh Çalkavur⁷⁸¹ ve Mehmet Polat seçilir. Bundan sonraki Vilayet Kongresi' ne de Galip Aydın, Sabit Özkazanç, Ragıp Şefik Çalkavur, Şerif Kaya, Mehmet Polat, Bahaattin Turan, Hakkı Bildik, Hasan Köse, Mustafa Ergün Sarıkamış'ı temsil etmek üzere belirlenecektir⁷⁸².

K-CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN NİZAMNAMELERE UYGUN OLARAK FAALİYETTE BULUNMASI VE SOSYAL HAYATA KATILIM (1942)

1942'de CHP Bölge Müfettişi Vehbi Demir teftiş için yine Kars'a gelir. Parti idare heyeti çalışmalarını yeni yapılan halkevi binasından yürütmektedir. Bu günlerde İdare Heyeti Başkanı Abdurrahman Sürmen askerlik vazifesine çağrıldığı için onun yerine vekâleten Mehmet Bahadır bu görevi üstlenmiştir. Parti Müfettişi Vehbi Demir'in teftiş raporuna göre; partide görev yapan kişiler arasında işbirliği ön plandadır. İl Örgütü Kars'ta iyi çalışıyorsa da ilçelerle olan bağı konusunda aynı şey söylenemez; buna rağmen yürürlükte olan nizamnameler doğrultusunda süresi gelen ilçe, nahiye ve ocak kongreleri zamanında yapılmıştır. Fakat burada da bir eksiklik vardır. O da kış mevsiminden kaynaklanan sorunlardı. İl Örgütü, ilçe kongrelerine temsilci gönderememiştir. Kars merkezde partiye ait mali evraklar düzenli olarak tutulmuştur. Bu da kişisel bir çabanın ürünüdür. Partide kâtiplik yapan Aliyar Vural'ın bunda büyük katkısı vardır⁷⁸³.

Vehbi Demir'in takdirleri sadece Kars İl Örgütünün siyasi faaliyetleri ile sınırlı değildir. Özellikle onun Kars'ta bulunduğu sırada sergilenen bir müsamere de oldukça beğenilmiştir. CHP Kars Teşkilatı bu dönemde Cılavuz Köy Enstitüsü'nün öğrencileri ile şehirli amatör gençler tarafından organize edilen birkaç müsamere düzenler. Bunların ilki 19 Mayıs Gençlik ve Spor Günü akşamı saat 20.30'da askeri gazino sinema salonunda yapılır. İkinci ve üçüncü müsamerelerde 23 ve 24 Mayıs akşamı aynı salonda tekrarlanır⁷⁸⁴. CHP'nin desteğiyle düzenlenen bu müsamerelere şehrin önde gelen üst düzey yöneticileri

⁷⁸¹Memduh Çalkavur, 1938-1942 yıllarında Sarıkamış Belediye Başkanlığı yapan Ragıp Şefik Çalkavur'un oğluydu. Sarıkamış'ta ticaretle uğraştı, Bkz. Mükerrrem Aladağ, *Kuruluşundan Günümüze Sarıkamış Belediye Başkanları...*, s.417.

⁷⁸²*Kars Vilayet Gazetesi*, 16 Aralık 1941, S.1001.

⁷⁸³BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁸⁴*Kars Vilayet Gazetesi*, 12 Mayıs 1942, S.1037.

de katılır. Müsamerelelerden birisinde de Şair Behçet Kemal Çağlar da Türk halkında sanat konulu bir konferans verecektir. Her üç müsamerede temsil edilen üç perdelik “*Himmetin Oğlu*” adlı oyunda CHP’li gençler oldukça başarılıdır⁷⁸⁵.

L-KARS'TA ARAZİ MESELESİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ (1942)

Kars’ın Çarlık idaresinden çıkıp anavatana katıldığı günden 1942’ye kadar çözülememiş sorunlardan birisi arazi meselesidir. Uzun zamandan beri halk arasında anlaşmazlık ve şikâyet kaynağı olarak varlığını sürdürmektedir. Huzurun sağlanması için bu meselenin bir an önce halledilmesi gerekiyordur. Konu ile ilgili olarak hem Kars Milletvekilleri hem de Parti Müfettişleri birçok rapor hazırlamıştır. Bunlar arasında en çok dikkat çeken, Parti Müfettiş Vehbi Demir’in 1942’de yaptığı çalışmadır⁷⁸⁶.

Kars’taki toprak sorununu anlayabilmek için 1921’deki durumu irdelemek gerekmektedir. O yıllarda Kars’ta arazi üç kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısım, Rus Hükümeti’nin hazinesine ait olan arazi; ikinci kısım vilayeti terk eden Gayrimüslümlere ait arazi, üçüncü kısım ise yerli halka ait arazidir. Birinci kısım arazi, genellikle yayla ve mera olup hazineye intikal etmiştir. İkinci kısım arazinin bir kısmı milli emlağa bağlıdır. Köylülere ve Kars merkezden gelen vatandaşlara dağıtılmıştır. Diğer kısmı ise Hükümetin izniyle mülteciler tarafından kullanılmıştır. Üçüncü kısım arazinin yapısında ise İskân Kanunu’na kadar bir değişiklik olmayacaktır⁷⁸⁷. Halk arasında hâkim olan huzursuzluğu ortadan kaldırmak için; birinci kısım arazinin yani yayla ve meraların borçlanma kanununa göre köylülere, muhtaçlara bedelsiz olarak dağıtılması; ikinci kısım arazinin İskân Kanunu’na göre muhacirlere ve topraksız köylülere karşılıksız verilmesi; üçüncü kısım arazinin ise ilgili kanunun çıkış tarihine kadar araziye işlediği sabit olan şahıslara, herhangi bir belge beyan etmelerine bakılmaksızın verilmesi önerilir⁷⁸⁸.

Sorunun üstesinden gelinbilmesi için yukarıda teklif edilen öneriler incelendiğinde; Kars’ta arazi konusunda büyük bir karışıklığın olduğu anlaşılacaktır. Farklı uygulamalar, beraberinde birbiriyle çelişen hukuki yaptırımları getirmiştir. Birinci kısım araziden köylü, ikinci kısım araziden mülteciler ve göçmenler faydalanmaktadır. Üçüncü kısım arazi ise dört parçaya ayrılmıştır; İskân Kanuna göre dağıtılan tapulu araziler, dağıtıldığı halde tapusu henüz verilmemiş olanlar, üzerinde henüz bir tasarruf yapılmamış

⁷⁸⁵ *Kars Vilayet Gazetesi*, 26 Mayıs 1942, S.1041.

⁷⁸⁶ *BCA*, 490.01.511.2051.1.

⁷⁸⁷ *BCA*, 490.01.511.2051.1.

⁷⁸⁸ *BCA*, 490.01.511.2051.1.

araziler ve son olarak yerli halkın elinde bulunan kişilere tapu edilmiş arazilerdir⁷⁸⁹.

Arazinin dağılımında belirli bir program uygulanmadığı için hazineye ait arazilerin tahsisinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Özellikle yayla tahsisleri başlı başına bir sorundur. Bununla birlikte muhacirlere verilen kanuni haklar göz önünde bulundurulmadan keyfi uygulamalara gidilecektir⁷⁹⁰.

Yapılan hatalar sadece muhacirlerle sınırlı kalmaz. Kars'ın yerleşik halkından olup ta, toprakları ellerinden alınanlar da oldukça fazladır. Bunların içerisinde maddi durumu iyi olanlar mahkemeye müracaat ederek haklılıklarını ispat etmekte ve arazilerini geri almaktadır. Haliyle bu yerleri boşaltmak zorunda kalanlarda geçim darlığına düşmektedir. Yaşanılan bu olumsuz gelişmelerin temel sebebi de arazi dağıtımını yapacak yetkililerin bölgeyi incelemeyen, sahayı dolaşmadan, masa başında ve harita üzerinde çalışmış olmalarıdır⁷⁹¹. Yaşanılan karışıklıklardan birisi de vergi konusunda yaşanıyordu. Mükerrer verilmiş tapular aynı arazi parçası için birden fazla kişiden vergi talebini gündeme getiriyordu⁷⁹².

Kars'ın yerleşik halkı, bu konuda en çok mağduriyete uğrayan kesimdir. Bazı köylerde köylünün tarlasıyla bostanı iç içedir. Fakir halk için oldukça önemli olan bu bostanlar ellerinden alınmıştır. Toprak dağıtımında büyük bir adaletsizlik söz konusudur. Hane başına 15 dekar arazi verilmesi gerekirken bu rakam 4 dekarla sınırlı kalmıştır. Geriye kalan arazi hazineye bırakılmıştır. Çayırın kullanımı ise Köy İhtiyar Heyetleri'nin kararına bağlanmıştır⁷⁹³.

Halkın mükerrer vergi dışında konuyla ilgili olarak başka sorunları da bulunmaktadır. Elviye-i Selâse'nin anavatana katılmasından sonra bir müddet daha Rusya zamanındaki vergilerin toplanması yönündeki karar halen daha yürürlüktedir. Bu yörenin halkı "*Arazi Vergisi*" adı altında iki kat daha fazla vergi ödemek durumundadır⁷⁹⁴.

Parti Müfettişi Vehbi Demir, Kars milletvekilleri ile birlikte kapsamlı bir araştırma yaptıktan sonra yukarıda ifade edilen karmaşık durumun üstesinden gelmek için bir rapor

⁷⁸⁹BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁰BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹¹ Umumi Müfettişlik raporlarına göre "Burada önemli bir arazi meselesi vardı. Kars Vilayeti Ruslar'a geçtiğinde bütün arazi Çar'a mal edildi. Burada Çarlık İdaresinin tuttuğu yol bu arazi beylere taksim olmuş, vergi bunların takdirine kaldı. Bizim zamanımızda araziye halka verdik. 70 bin tapu düzenledik. Bu işte hektar ölçüldü ve törenle tapu verildi. böylece bu sorun halledildi". Bkz. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları...*,s.166

⁷⁹²BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹³BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁴BCA, 490.01.511.2051.1.

hazırlar⁷⁹⁵. Kars yurt içinden ve yurt dışından göç alan bir vilayettir. Sorunun asıl sebebi de bundan kaynaklanmaktadır. Bundan sonra gerçekleştirilecek herhangi bir iskân, sahasında uzmanlaşmış komisyonların eliyle gerçekleştirilmelidir⁷⁹⁶.

Kars bir tarım ve hayvancılık şehridir. Bu sebeple yayla meselesinin bir an önce çözülmesi gerekiyordur. Ayrıca köylünün hayvanını besleyebilmesi için dengesiz bir biçimde dağıtılmış olan çayırların, vilayetin her tarafında aynı usule göre taksim edilmesi gerekmektedir⁷⁹⁷. Emval-i metruke'den addedilen araziler, bedelsiz olarak muhacirlere, mültecilere ve zorunlu iskâna tabi tutulanlara verilmelidir⁷⁹⁸. İskân Kanunu'na göre dağıtılması gerektiği halde usulsüzce, gelişi güzel dağıtılan araziler yeniden gözden geçirilerek değerlendirilmelidir⁷⁹⁹. Çiftçilikle uğraşmadığı halde, bir şekilde üzerine arazi geçiren şahısların ellerinden bu araziler alınmalıdır. Usulsüzlükle fayda temin etmiş kişilere sert yaptırımlar uygulanmalıdır. Arazi vergisi yeniden düzenlenmeli; tapu kayıtlarındaki noksanlıklar giderilmelidir. Mağdur edilmiş halkın sorunları zaman kaybedilmeden çözülmelidir⁸⁰⁰.

Vehbi Demir tarafından yukarıda ifade edilen görüşler ivedilikle CHP Genel Sekreterliği'ne iletiliyse de Çarlık İdaresi'nden itibaren bu güne kadar altmış yıllık bir zaman diliminin geçmiş olması yaşanan sorunları da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Arazi meselesinde herkesi tatmin edecek adaletli bir çözümün bulunabilmesi için vakit henüz erkendir. İlerleyen süreçte arazi taramaları ve tapu kayıtlarının düzeltilmesi ile bir nebze olsun huzur sağlanacaktır.

M- HAYVANCILIĞIN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN GÖSTERİLEN ÇABALAR

Hayvancılık Kars'ın tarımla birlikte temel geçim kaynağıdır. Yayla ve çayır konusu arazi meselesinde ağırlıklı olarak işlendiği için burada, hayvan yetiştiriciliğinin fenni usullere göre yapılması amacıyla gösterilen gayretlerden bahsedilecektir.

Kars, coğrafyası itibariyle Türkiye'de hayvancılığın önde gelen merkezlerinden biridir. Fakat yaşı küçük hayvanların bilinçsizce maddi kazanç amacıyla Rusya'ya satılması ilerleyen yıllarda bu sektöre ağır darbeler vuracaktır⁸⁰¹. II. Dünya Savaşı'nın

⁷⁹⁵BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁶BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁷BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁸BCA, 490.01.511.2051.1.

⁷⁹⁹BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰⁰ BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰¹ İ. Eyyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.472.

başlaması ile birlikte ordunun et ihtiyacını karşılamak için alınan tedbirlerde Kars'ı olumsuz yönde etkileyecektir. Bu sıkıntılı günlerde bir de salgın hastalık ortaya çıkınca üreticinin durumu içler acısı bir hal alacaktır.

Kars'ta binlerce hayvanı bir hamlede bitiren, çiftçinin on yılda elde ettiği serveti, iki günde yok eden salgın hayvan hastalığı hükümetin 1942'de aldığı ciddi önlemler neticesinde bitme noktasına gelecektir⁸⁰². Fenni usullere göre hayvancılığın geliştirilmesi için Kars'ın coğrafi özelliklerini temel alan yeni bir proje üzerinde çalışılır. Göle ilçesinde bulunan “İnekhane” yeniden dizayn edilir. Buradan elde edilen sonuçları halka yansıtabilmek için yirmi beş köy ve üç yetiştirici seçilir. Buna göre Kars Merkez Kazası: Elziroğlu, Ladikars, Kırkpınar, Dikme; Göle Kazası: Senemoğlu, Pülümür, Salur, Sinar, Umut; Arpaçay Kazası: Koç köy, İnezar, Komik, Ağcalar; Sarıkamış Kazası: Karakurt, Balıklı, Bardız, Çermik, Selim; Ardahan Kazası: Sarzep, Büyük Barziyan. Yetiştiriciler ise; Osman Sağlam, Alaattin Metan, Halim Polat⁸⁰³.

Örnek olarak teşkiline karar verilen köy ve yetiştiriciler; yulaf, yonca ve korunga yetiştirmeye mecburdurlar. Ayrıca örnek köy olarak seçilmiş yerler yıllık ihtiyacı kadar iki senelik otu biriktirmek zorundaydılar. Ot stokunun temini için vilayette kullanılan “*Tirink*” marka biçer makinelerinin yaygınlaştırılması için gerek duyulacak yedek parçaların Ziraat Bankası'ndan temin edilecek kredilerle üreticiye verilmesi sağlanır⁸⁰⁴.

N- CHP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN TESPİT EDİLEN EKSİKLİKLERİ VE SITMA İLE MÜCADELE'DE YAŞANILAN ZORLUKLAR (1942)

Parti Müfettişi Vehbi Demir'in 1942'de yaptığı incelemelerde tespit ettiği eksiklikleri de CHP Genel Sekreterliği'ne rapor etmektedir. Her ne kadar Kars merkezde CHP İl Örgütünün nizamnamelere uygun olarak zamanı gelen kongreleri topladığı ve kişisel çabalarla mali evrakların düzenli olarak kayda geçirildiğini önceden bildirmişse de⁸⁰⁵ Kars'ta geçirdiği günler içerisinde edindiği intiba bunun tam aksi olacaktır. Gerek şahsi incelemeleri ve gerekse aldığı duyumlar oldukça olumsuzdur. Demirbaş defterleri parti nizamnamesine uygun değildir. Parti hesabından yüklü miktarda avans çekilmiştir. Nizamnameye göre parti mutemedinin nezdinde en fazla 50 lira avans çekilebilir. Bu ödenmeden ikinci bir avans alınamaz. Kars'ta ise bunun tam aksi gerçekleşmiştir. Hesap

⁸⁰²BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰³BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰⁴Kars Vilayet Gazetesi, 6 Mart 1942, S.1014.

⁸⁰⁵BCA, 490.01.511.2051.1.

kayıtlarının günü gününe işlenmesi gerekiyordu. CHP Genel Sekreterliği durumdan haberdar olunca; yapılan kanunsuz uygulamaların incelenerek çözüme kavuşturulmasını ve ilgili defterlerin eksiksiz olarak tutulmasını isteyecektir⁸⁰⁶.

Merkez İlçe İdare Heyeti'ni oluşturan isimlerin yapılan teftiştten sonra hiç çalışmadığı ve parti işlerine gereken önemi vermedikleri de anlaşılmıştır. Söylenenlerin aksine ocak teşkilatlarının yapması gereken kongrelerin birçoğu yapılmamıştır. Zaman kaybedilmeden bu işlerin halledilmesi gerekiyordu⁸⁰⁷.

Parti Müfettişi Vehbi Demir tarafından Genel Sekreterliğe iletilen şikâyetlerden birisi de sağlık memurlarının yetersizliğidir. Bunların bir kısmı askere gitmiş, bir kısmı da istifa etmiştir. Kars'ta büyük sorun olan sıtma hastalığıyla mücadele edecek memur sayısı azalmıştır. Yapılan yazışmaların sonucunda ilgili bakanlıkça bir çalışma başlatılır⁸⁰⁸.

Sağlık memurlarının terhis, fiili hizmet içinde olanlardan bir kısmının bakanlık emrine verilmesi için girişimde bulunulur. Bundan başka sıtmayla mücadele için açılan kurslara fazla bir katılım olmamasına rağmen yeniden kurs açılması kararı alınır⁸⁰⁹.

Kars Vilayeti'ndeki ulaşım sorunu da ele alınan diğer sorunlardan biridir. Kars'ın bütün yollarının inşa edilmesi için yüklü miktarda paraya ihtiyaç vardır. Fakat vilayet bütçesinde 28.000 lira nakit para ile 58.000 liralık mükellef işçi bedeli tahsisatı bulunmaktadır. Bundan dolayı sadece önemsiz tamiratlar yapılmış ise de köklü bir çözüm üretilmemiştir. Bütçeden Kars için ayrılan parada yol faslına 180.000 lira ayrıldığı halde 1941'de vilayet emrine 7.500 lira verilmiştir. Bu da Genelkurmay Başkanlığı'nca yapılması gerekli görülen yollara harcanmıştır⁸¹⁰.

Ö- CHP ARPAÇAY, KAĞIZMAN VE SARIKAMIŞ İLÇE ÖRGÜTLERİNİN

⁸⁰⁶BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰⁷BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸⁰⁸ Iğdır ve çevresinde Aras Nehri'nden getirilen sudan dolayı bataklıklar teşkil etti. Iğdır ve çevresinde bataklıklar ve tarla sulamak için biriktirilen sular nedeniyle ovada yaşayan insanlar tamamıyla sıtma hastalığına yakalanmışlardı. sıtma adeta bir afet halini almıştı. Karnı şişen çocuklar, çarşıda yolda duvar ve ağaç diplerinde sıtma nöbetine tutulmuş sararmış benizli insanlar korkunç bir manzara oluşturmuştu. Mecit Hun, "Iğdır Tarihi ve Hatıratım"... , s.112. Mücahit Özden Hun, *Iğdır Sevdası*, I, Ankara, 2002, s.29-30; Devletin sağlık kuruluşları yetersizdi. İsmet Paşada raporunda sıtma konusuna değinerek "Iğdır Diyarbakır'dan sıcak ve sineklidir. Herkes bilhassa subay ve memurlarımız sıtmadan mustariptir. Iğdır'da sıtma mücadelesi yapabilesek prestijimiz ve kuvvetimiz çok artacaktır "diyerek konunun önemine dikkat çekmişti. Bkz. S. Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu...*, s.40-42.

⁸⁰⁹BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸¹⁰BCA, 490.01.511.2051.1.

TEFTİŞİ (1942)

CHP Kars İl Örgütü 1940'da geniş kapsamlı olarak teftiş edilir ve tespit edilen aksaklıklar rapor halinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilir. 1942'de ise Parti Müfettişi Vehbi Demir tarafından geniş kapsamlı bir inceleme yapılır. İl örgütünün durumu, arazi ve sağlık konuları bu kapsamda değerlendirilir. Aynı yıl içerisinde bazı ilçe örgütleri de denetlenecektir. Arpaçay ilçesi ilk teftiş edilen yer olur. Parti'nin ilçe örgütü çalışmalarına düzenli bir şekilde devam etmektedir. Üye defterleri düzenli olarak tutuldu, muhasebe evrakı ve talimatnameler özenli bir şekilde muhafaza edilir. Ayrıca ilçeye bağlı ocak ve nahiye kongreleri tamamlanır ve bütün yapılan kongrelerde Kars'tan gelen il idare heyeti üyeleri gözlemci olarak bulunur ve kongreler başarılı bir şekilde tamamlanır⁸¹¹.

CHP Kağızman ilçe örgütü de bu dönem içerisinde on yedi toplantı yaparak kararlarını düzenli bir şekilde tutanaklara geçirir. Kötek Nahiyesi'nde ki idare heyeti değiştirilir. Nahiye Başkanlığı'na Muhittin Özsoy seçilir. Burada partiye kayıtlı üye sayısı 524'dür. Nahiye Müdürü Fevzi Yaşarkaya parti faaliyetlerine fazlasıyla destek olmaktadır. Onun çabaları ile yaptırılan nahiye müdürlüğü binasında parti için bir oda ayrılır⁸¹².

Sarıkamış ilçe örgütünde ise Başkan Rasim Kamburoğlu istifa etmiş; yapılan seçimde parti başkanlığına Sabit Özkazanç; yedek üyeliğe ise Muharrem Kırallı seçilir. Yeni seçilen Sabit Bey ticaretle uğraşan, parti idare heyetinde olan bir kişidir. Sarıkamış ilçesinde bütün ocak ve nahiye kongreleri yapılacak ve yapılan toplantılar karar defterine kaydedilecektir⁸¹³.

P- II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİ ÜZERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİSİ VE KÖYLÜNÜN MASÜLÜNÜ İKİ KATINA ÇIKARMA ÇALIŞMALARI

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da başladı. Türkiye uzun süre savaş dışı kalmak için çaba gösterir. Bunu sonunda başardı. Fakat ekonomik dar boğaz geniş halk kitlelerini derinden etkiler. Ülkede seferberlik ilan edildiği için bütün kaynaklar milli savunmaya aktarılmaktadır. Özellikle tarım sektöründe iş gücü kaybı ortaya çıktı. Bu da tarım üretimini olumsuz yönde etkiler⁸¹⁴.

Türkiye'de ekonominin savaş şartlarına göre örgütlenmesi savaşın başlamasından

⁸¹¹BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸¹²BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸¹³BCA, 490.01.511.2051.1.

⁸¹⁴Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, (1923-1978)*, İstanbul, 1980, s.87.

çok kısa bir süre önce başlar⁸¹⁵. Dönemin Başbakanı Refik Saydam yayınladığı genelge ile valilerden görev yaptıkları yerlerde mevcut mahsülü iki katına çıkarmaları için gayret sarf etmelerini ister. Bu amaçla Başbakanlık bünyesinde bir kurul oluşturulur. 1942’de patates, arpa, mısır, darı, nohut ve fasulye gibi ürünlerin yıllık mahsullerini artırmak için çalışma başlatılır⁸¹⁶.

Hükümet Kars’ın yıllık mahsülünü artırabilmek için ilk önce tohumluk ihtiyacını karşılamak amacı ile Ziraat Bankası’nın verdiği krediye bir de “*Milli Korunma Kanunu*”⁸¹⁷ ile temin edilen 2.600.000 lirayı ekler. Bu para vilayetin ihtiyaçlarına göre taksim edilir. İklim, ziraat ve zaman şartları göz önünde tutularak tohumlukların çiftçilere dağıtılacağı belirtilir. Tohum kredisi isteyen çiftçilere ekeceği toprağın dokusuna göre tohum bedeli verilmesi ve verilecek avansın mahsul olarak çiftçilerden alınması kararlaştırılır. Ayrıca Ziraat Bankası köylüye kolaylık sağlayarak önceki dönemlerden kredi borcu olanlara da kredi verebileceğini ilan eder⁸¹⁸.

R- İĞDIR’DA SU SORUNUNUN ÇÖZÜLMESİ VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

İğdir’in en büyük sorunlarından birisi içme suyudur. Gerek merkezde ve gerekse köylerde kaynak suyu bulunmaktadır. Su ihtiyacı Aras Nehri’ne açılan kanallar aracılığı ile karşılanmaktadır. Bu da birçok sağlık sorununa sebebiyet vermektedir. Tarım arazileri için kullanılan su, ilkel taş süzgeçlerden geçirilerek evlerde de tüketilmektedir⁸¹⁹.

“Sular Umum Müdürlüğü” İğdir’in su sorununu çözmek amacıyla bir çalışma başlatır. Fakat maliyetin pahalı olması sebebiyle yapılan proje hayata geçirilemez⁸²⁰. 1939’da Kars Valiliği’nin girişimiyle İğdir İlçe Merkezi’ne 17 km mesafedeki “Orgof”tan getirilen su ile bu proje sonuçlandırılacaktır. Maddi sorunların çözümü için de “Belediyeler Bankası”ndan 100.000 liralık bir kredi temin edilir⁸²¹.

İğdir’a devlet yatırımları sadece su sorununun çözümüyle sınırlı kalmaz. Dönemin

⁸¹⁵Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 1995, s.83.

⁸¹⁶*Kars Vilayet Gazetesi*, 27 Şubat 1942, S.1020.

⁸¹⁷II. Dünya Savaşının en önemli yasalarından biri Milli Korunma Kanunu idi.18 Ocak 1940’da çıkarıldı.

Yasaya göre seferberlik halinde ya da devletin bir savaşa girme olasılığı karşısında yasanın gösterdiği biçim ve koşullarda yeni görev ve yetkiler vermekteydi. Hükümet olağanüstü durumlarda bu yasa ile kendisine verilen yetkileri kullanmaya gerek görürse derhal yasayı uygulamaya başlayacaktı. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, II, Ankara, 1982, s.246.

⁸¹⁸*Kars Vilayet Gazetesi*, 27 Şubat 1942, S.1020.

⁸¹⁹İbrahim Edhem, *Türkiye’nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası*, Beyazıt Vilayeti, İstanbul, 1925, s.21.

⁸²⁰*Doğu*, 30 II. Kanun 1938.

⁸²¹*Kars Vilayet Gazetesi*, 1 Eylül 1939.

Kars Valisi Akif İyidoğan'ın çabalarıyla bir de Hükümet Konağı yaptırılır. Binanın açılışında bir tören tertip edilir. Kars Valisi'nin yaptığı konuşma dikkate değerdir:

“Aylardan beri sizi göreceğim gelmişti. Başarılan işin gözlerinizde okuduğum haz ve huzuru içinde sözlerime başlarım. Iğdır'a çoktandır gelemediğimden dolayı kusura bakmayın; ben geçen yıl Iğdır'a on iki defa geldim. O zaman Iğdır'ın halledilecek meseleleri karşısında bulunuyorduk. Kars'ta yapılan işleri İsmet İnönü bana iki kelime ile izah etti. “Yurt ve Su” bu buyrukların hepsini yerine getirmek yolunda durmadan çalışıyoruz. Atatürk'ün kurmuş olduğu hükümet, sizin olan hükümettir ki evvela yerini sizin kalbinizde kurmuş, ondan sonra bu yuvayı burada kurmaya başlamıştır. Hükümet konakları; vali, kaymakamlar için yapılmaz; millet için yapılır. Vali ve kaymakamlar daima sizin aranızda, köyde, tarlada çalışan işçinin yanı başındadır. Hükümet Konakları halk için yapılır. Halk için yapılacak bu konakların içinde başka kafa ile çalışacak arkadaş sanmıyorum. Kars Vilayeti evlatlarını silâh altına çağırdım. Bir buçuk günde toplandılar. Bu tecrübe halkımızın birbirine, memleket ve cemiyete bağlılığı hakkında kıymetli bir vesikadır. Artık sık sık Iğdır'a geleceğim. Fakat bu gelişler artık meselenin çözümü için değil; yeni adımlarımızın törenlerini yapmak, beraber gülmek, sevinmek için olacaktır. Memleketi memleketle beraber bina ve inşa etmek başlıca vazifemizdir. Bu vazife esnasında yeni projelere katılanları memnuniyetle karşılıyoruz. Dün pamuk ticareti yapan arkadaşlarımız ticaretin çeşitli dallarında kanal inşaatında, göçmen evleri ve hükümet konağı işlerinde muvaffak olmuşlardır.”

Validen sonra söz alan Genel Meclis Üyesi ve Belediye Azası Rıza Yalçın'da eski ve yeni Iğdır arasında kısa bir karşılaştırma yaparak Cumhuriyet İdaresi'nin faaliyetleri hakkında bilgi verir⁸²².

S- İSMET İNÖNÜ'NÜN KARS ZİYARETİ (1943)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 23 Eylül 1943'te Kars'ı ziyaret eder⁸²³. İsmet İnönü burada bulunduğu sürece Cılavuz Köy Enstitüsü'nü ve Kars Lisesi'ni teftiş eder. Derslere girerek öğrencilerle yakından ilgilenir. Gösterilen faaliyetten dolayı memnuniyetini belirtir. Kurutulmakta olan Gölyeri'nde, açılacak olan su kanalında ve stadyum için ayrılan arazide incelemelerde bulunur. CHP Kars İl Örgütü'nü, Halkevini ve Müstekham Mevki Komutanlığı'nı ziyaret eder. Onuruna tertip edilen eğlenceye katılır. Kars'tan ayrıldığı gün belediye balkonundan halka hitaben aşağıdaki konuşmayı yapar:

“Karlılar aziz vatandaşlarım dört gündür aranızda bahtiyar günler geçiriyorum. Sizi neşeli ve işlerinizi evvelki gelişimizden daha iyi gördüm. Size sevgilerim derinleşmiş, kökleşmiş olarak ayrılıyorum. Kars bütün vatanın gözünde kıymetli bir cevherdir. Her yerde vatandaşlarım sizin rahatınızla ve sizin meselenizle yakından ilgilidirler. Gelecek günler Kars için daha geniş ve verimli olacaktır. Yakın zamana kadar Kars, memleketin denizlerine ve her köşesine geniş ölçüde bağlanmış olacaktır. Size ve Kars'da sizinle beraber samimi aile hayatı süren memur, öğretmen ve subaylara teşekkürlerimi bildiriyorum. Hepiniz iyi çalışıyorsunuz. Tekrar

⁸²²Kars Vilayet Gazetesi, 1 Eylül 1939.

⁸²³İ. İnönü, Defterler, I..., s.366-367.

*görüŖmek üzere Ŗimdiden Allaha Ismarladık, Esen Kalın Aziz KarŖlılar.*⁸²⁴

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 26 Eylül 1943'te Kars'tan ayrılır. İsmet İnönü'nün kendi el yazısı ile yazılmış bulunan nutku Kars Belediyesi'ne hatıra olarak bırakılır⁸²⁵.

T- EĞİTMEN OKULU'NDAN KÖY ENSTİTÜSÜ'NE “CILAVUZ KÖY ENSTİTÜSÜ”

1- Köy Enstitüleri'nin Kuruluş Gerekçesi

Modern toplumun oluşturulmasında en önemli unsur olan halkın bilinçlendirilmesi konusudur ki bu da eğitim yoluyla gerçekleşeceğinden CHP'nin önem verdiği çalışmaların başında gelmektedir. Eğitim alanındaki çalışmaların gerekçesi olarak nüfusun önemli bir kısmının köylü oluşudur. Bu konuda 1940'da çıkarılan “Köy Enstitüleri Köy Layihası”nda eğitim alanında yapılacak işlerin hazırlayıcısının bizzat fırka yönetiminin kendisi olacağını duyurur:

“12,5 milyon köylü nüfusun toplandığı köy ve bundan başka köy karakterindeki kasabalarda oturan eğitimsiz halkı araŖtırmak lazımdı. ⁸²⁶ Bilimsizliğin en fazla olduğu yer faal nüfusun %81'ini oluŖturan çiftçi halkın yurdu olan köylerdi. Bu sebeple devletin elinin süratle uzatılması zarurıydı. ⁸²⁷ 1931 yılındaki kongrede kabul edilen CHF programında yer alan ‘Maarif siyasetimizin temel taşı cehlin izolesidir. Maarifimizde her gün nispeten daha fazla çocuk ve vatandaş okutacak ve yetiŖtirecek bir program takip edilecektir.’⁸²⁸

CHP yönetiminin eğitim meselesine köylerden başlatılması gerektiği konusundaki yaklaşımını İsmail Hakkı Tonguç⁸²⁹ şöyle ifade etmektedir:

“Köylülerimizin yaşamakta oldukları hayat Ŗeklinden neleri devam ettirmek, neleri de terk ettirmek lazımdır? Fertler arasında yayılması istenilen yeni kıymetlerle, bu kıymetlere göre Ŗekil alacak olan yeni hayat yetiŖtirmekte olan yeni nesillere özellikle köydekilere yaşatabiliyor mu? Bu gün yaşatılamıyorsa yakın bir zaman içinde bu hayatı yaşatabilecek tedbirler alınıyor mu? Bu sualler üzerinde dikkatle

⁸²⁴Kars Vilayet Gazetesi, 28 Eylül 1943 S.1177.

⁸²⁵Kars Gazetesi, 28 Eylül 1943 S.1177.

⁸²⁶1927 yılında ülkenin nüfusu 13.648.000 idi. Ülkede sadece 1.111.000 kişi okuma yazma biliyordu.1935'de ise ülkenin nüfus oranı 16.158.000 ulaŖtı. Okuma oranı ise 2.518.000. Bkz. *Köy Enstitüleri II*, Ankara, 1944, s.12

⁸²⁷*Köy Enstitüleri Kanunu Layihası*, T.C Maarif Vekilliği, İstanbul, 1940, s.4

⁸²⁸*CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, 10-18 Mayıs 1931, s.80.

⁸²⁹İsmailHakkı Tonguç 1893'de Bulgaristan'ın Silistre İli Tarakan İlçesi Tatar Atmaca Köyü'nde dünyaya geldi.1914'de Kastamonu Öğretmen Okulu'nda parasız eğitim gördü. 1916'dan sonra İstanbul Öğretmen Okulu'nu okudu. 1918'de mezun oldu. 1919'da EskiŖehir Öğretmen Okulu Resim EliŖi ve Beden Öğretmenliği'ne atandı. 1922'den sonra Konya Öğretmen Okulu ve Lisesi Resim EliŖi ve Beden Öğretmenioldu. 1924'de Ankara İline oradan Adana İli ÖğretmenOkulu Resim ve EliŖiÖğretmenliği'ne atandı. 1935-1940 yıllarında MEBİlköğretim Genel Müdürlüğüne vekâlet etti. 1946'da Talim Terbiye Kurulu Üyesi oldu. 1954'de emekli oldu. 23 Haziran 1960'da hayata veda eden Tonguç'un eğitim alanında yazılmış on iki kitabı ve biri ortak olmak üzere üç çevirisi vardı. Bkz. Engin Tonguç, *İsmail Hakkı Tonguç (Yaşamı, Öğretisi, Eylemi)*, Ankara, 1997 s.45; Canan Yücel Eronat, *Köy Enstitüleri Dünyasından Hasan Ali Yücel'e Mektuplar*, İstanbul, 2009, s.116-117.

durulacak mahiyettedir. Cumhuriyet'in önündeki en önemli problem budur."⁸³⁰

Tonguç bu dönüşüm içinde köylünün önemini de şöyle açıklamaktadır:

*"Köylülerimizin sadelikten, kanaatkârlıktan, ihtiyatlı hareket etmekten, ferasetten, yılmamazlıktan, hadiseyi sükûnetle karşılamaktan, yurda bağlılıktan, yurtiçin örülmüş birer hayatları vardır. Bu kıymetleri bilerek onların arasına yeni kıymetler katmak köyde yapılacak en önemli işlerden biridir."*⁸³¹

Hasan Reşit Tankut ise Köy Enstitüleri'nin kurulmasının köylerden başlamasının önemini şu cümlelerle açıklar:

*"Şehirli hayatı köy hayatından uzak ve şehirli köylüye tamamen yabancıdır. Münevver tabaka köy olmadan o kadar uzaklaşmış, o kadar fazla ayrılmış ki köylünün şehirde affladığı nispette şehirli köyde bun alıyor ve her iki taraf birbirinin havasını teneffüs ediyor. Hâlbuki memleketin beşte dördü köylüdür ve köy içtimai varlığın gövdesini teşkil eder."*⁸³²

2-Cılavuz Eğitim Kursu'nun Faaliyete Geçmesi

Köylüyü bilinçlendirmeyi sağlamak amacıyla girişilen çabaların sonucunda 1937'de Başbakan İsmet İnönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un başkanlığında Türkiye'de üç eğitim okulu açılır. Bunlar Düziçi (Adana), Hasanoğlan (Ankara), Cılavuz (Kars) Eğitim okullarıdır.⁸³³ 1937'de kurulan Cılavuz Eğitim Kursu'nun ilk müdürü Halit Ayanoglu'ydu⁸³⁴. Onun "Konfora değil konfor yaratmaya gitmenin yolundayız." diye tanımladığı Kars yolculuğu sırasındaki izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

*"İmkânlar içinde bir tarafta heves yaratırken şu harabeler içime bir sızı veriyordu. Çatıları sökülmiş, pencereleri kırılmış, duvarları yıkılmış yapıları; yağmur ve fırtına eritmekte, güneş çatlatıp, yabancı otlar kemirmektedir. İnsanın dünyada suurlu olarak görünüşünden bugüne kadar milyonlarca yıl geçti. Bu yıllar içinde bir yere yerleşip yapıcılığa geçmesini tarih ilerleme devri diye adlandırdı ve övdü. Yapıcılıktan yıkıcılığa döndüğü anları da gerileme devri diye andı."*⁸³⁵

Kars'ta yapacakları eğitim çalışmasının pek de kolay olmayacağına dikkatleri çeken Halit Ayanoglu; "Yol yürümüş, ata binmiş, patikadan geçmiş, handa yatmış, köy

⁸³⁰İsmail Hakkı Tonguç, "Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatın Esasları" *Ülkü Dergisi*, 67(Eylül 1968), s.11.

⁸³¹İsmail Hakkı Tonguç "Köy Eğitimi Meselesi", *Ülkü Dergisi*, II, 61 (Mart 1938), s.308.

⁸³²Hasan Reşit Tankut, "Köylümüz", *Ülkü Dergisi*, II, 18 (16 Haziran 1942), s.16.

⁸³³Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İstanbul, 2010, s.279.

⁸³⁴Eğitimci, yönetici. Akçaabat İlçesi'nde doğdu. Trabzon Öğretmen Okulu'nu bitirdi (1926). Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1932'de Erzincan İlköğretim Müfettişliği'ne atandı. Köy Enstitüleri kuruluş eylemi içerisinde yer aldı. Kars-Cılavuz Eğitim Kursu'nu (1937) ve Köy Enstitüsü'nü kurdu (1940), yöneticiliğini yaptı. (1937-1947). Kepezte Köy Enstitüsü ve İstanbul Yükseköğrenim Öğrenci Yurdu Müdürlüğünde bulundu. 1954'te Trabzon milletvekili seçilerek siyasal yaşama geçti. Dönem sonunda emekliye ayrıldı. *TBMM Albümü*, II, (1950-1980), s.672.

⁸³⁵Halit Ayanoglu, *Köy Enstitüleri Yolunda*, İstanbul, 1949, s.25-26.

hayatında bulunmuş, köylü ile bütünleşmiş ve bütün bu safhalar içinde fikir yapmış, heyecan kazanmış istekli öğretmenlerle”⁸³⁶ CHP’nin fikirlerini gerçekleştirebileceğine inandığını ifade eder. Bunun yanısıra yetiştirdikleri eğitimcilere olan güvenini de şöyle açıklamaktadır:

*“Her işi insan gücünün üstünde bir emekle karşılayarak sıkıntılı kış aylarını bile huzurla geçirmenin yolunu buldular. Çetin şartlara rağmen tabiatla savaştılar. Onun zalim kuvvetlerini, kumandaları altına alarak bunlardan faydalanmaya başladılar. Mezunlarımız köylere gitmeye başlayınca sıra burada gerçekleştireceğimiz işleri köylere götürmeye gelecek. Vatanın hangi köşesinde olursa olsun Türk Köyü’nü aydınlatacağız.”*⁸³⁷

Halit Ağanoglu, Kars’a gittikten sonra uygulayacağı programı, bakanlığın kanun, nizamname ve müfredatları doğrultusunda uygulamaya başlar. Buna göre şu planlamayı yapar:

1-Kafaları bilinçlendirmek, işleri düzenli hale koymak üzere ortaokul ve lise programına uygun öğretim yapılacaktır. Ayrıca köy halkının ihtiyaçlarına göre tespit edilecek konular da önemle işlenme programına alınacaktır.

2-Bugünkü ve yarınki köyün gerektirdiği her türlü ziraat işleri yapılacaktır. İşlerde amaç ileri ve rasyonel usul ve vasıtalarla çalışma zihniyet ve itiyatları kazandırmak, adale ve zihni çalışmalardan kaynaklanan yorgunluğa tahammül edebilmek, varılacak neticeden zevk ve heyecan duyabilmek iktidarını kazandırmaktır.

3-Müessesede yaşayış, kurulmak istenen ileri köy yaşayışına göre düzenlenecektir. Dershane ve koridorlar, bütün binalarda ışık, hava, temizlik daima önde tutulacak, eşya sadelik ve sağlık şartlarına uygun bulunacak ve köye intikal etmek üzere örnek teşkil edecektir. Müessese duyuş, düşünüş ve yaşayışı telkin eder. Resim, yazı ve grafiklerle değerli bir dekor yaratılacaktır. Müzik faaliyetlerine büyük yer verilecektir.

4-Amaca ulaşma yolunda sıkı bir disiplinle hareket edilecektir.”⁸³⁸

Enstitünün günlük, haftalık çalışma programı, nöbet işleri genelgeye göre hazırlanır. Cılavuz Eğitim Kursu karayoluna yakın bir mevkide kurulur. Eskiden burada askeri birlik tarafından kullanılan bir kışla vardır. Şimdi ondan geriye kalan moloz yığınları ve terk edilmiş binalar yeni yapılacak okula kaynak teşkil edecektir. İnşaata kısa sürede

⁸³⁶H. Ağanoglu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.32.

⁸³⁷ H. Ağanoglu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.147.

⁸³⁸H. Ağanoglu, *Cılavuz Köy Enstitüsünün Kuruluşu ve Köy Enstitüleri*, Ankara, 2003, s.207.

başlanır. İnşaatın tamamlanmasından sonra binalar eğitime hazır hale getirilir⁸³⁹.

3- Cılavuz Köy Enstitüsü'nün Kurulması ve Toplumsal Yaşama Katkıda Bulunması

Cılavuz'da faaliyete geçen öğretmen kursu, 17 Nisan 1940 tarihli Köy Enstitüleri'nin kurulması ile ilgili kanunun çıkmasıyla birlikte bu kapsamda eğitim ve öğretime devam eder⁸⁴⁰. Eğitim kadrosunu oluşturmak için bu işi severek yapacak, köy yaşamına rahatlıkla uyum sağlayacak, gittiği yerde modernlik arayışından ziyade canla başla çalışacak öğretmenler seçilmeye çalışılır. Öğrencilerin seçiminde de bazı ön koşullar getirilir. Bu ön koşullar, öğrencilerin köy çocuğu olması ve köy ilkokulunu bitirmiş olmasıdır. Sadece köy çocuklarının bu okullara alınması bazı tartışmaları da beraberinde getirir. Bu konuda kasaba ve köyler arasında coğrafi şartlar, geçimin yarattığı iş şartlarının çok farklı olması, aynı şartlar içinde yaşayan çocukların aldıkları terbiye ile farklı karakterler kazanmaları en önemli eleştiri konularıdır⁸⁴¹.

Köylerin temel yaşayış biçimi tarıma dayandığından enstitünün gelişmesi de büyük ölçüde bu duruma bağlı olduğundan ziraat çalışmalarına büyük önem verilir. Öncelikle buğday, arpa, patates ziraatı, sebzecilik, hayvan bakımı ve arı yetiştiriciliği üzerinde durulur. Elde edilen ürünler enstitünün ihtiyaçlarına nispeten cevap verir. Buna ek olarak iki yıl boyunca askeri birliklere, otuz ton patates satılır. Damızlık olarak döner sermaye parası ile satın alınan iyi cins iki kısrak ve on beş inekten⁸⁴² yavrular alınarak iyi cins inekler elde edilir⁸⁴³.

Arıcılık da bölgenin geçim kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple okul idaresi öğrencilerle birlikte “arı evi” ve “arı kışlağı” gibi bal üretim alanları oluşturur⁸⁴⁴. Kısa sürede kovan sayısında artış gözlenir. 1947'de 500 kilo bal elde edilir. İklim şartları göz önünde bulundurularak mayıstan eylüle kadar üretim yapılır. Bazı

⁸³⁹ H. Ağanoğlu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.32.

⁸⁴⁰ *Resmî Gazete*, 22 Nisan 1940, No: 4491. Cılavuz Köy Enstitüsü 1954-1976 yılları arasında Kazım Karabekir İlk Öğretmen Okulu'na 1976-1990 yılları arasında Kazım Karabekir Öğretmen Lisesi'ne 1990-1991 yılında ise Kazım Karabekir Anadolu Öğretmen Lisesi'ne dönüştürüldü. Bu bilgi 1976-1980 tarihinde Kars CHP İl Başkanı olarak görev yapan Zeki Günay ile Ağustos 2008 tarihine yapılan görüşmeden alınmıştır.

⁸⁴¹ H. Ağanoğlu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.33

⁸⁴² BCA,030.018.01.02.109.51.1.

⁸⁴³ H. Ağanoğlu, *Köy Enstitüleri Yolunda...* s.44-45

⁸⁴⁴ Enstitünün tarım öğretmenlerinden biri Enstitü çevresinde çok kısa süren büyüme döneminde kokulu bir çiçeğin yetiştiğine dikkat çekiyor. Bu çiçeğin çok iyi bal vereceğini düşünerek deneme amacıyla Köy Enstitüsüne arı kovani getirilmesini öneriyor. Böylece arıcılık enstitünün başlıca ekonomik çalışma alanı oldu. Dışarıya yayıldı ve Enstitü çıkışlılar tarafından köylere götürüldü. 1951-1954 yıllarında bu bölgenin yetiştirdiği bal İstanbul piyasasına kadar ulaştı. Bkz. F. Kirby, *Türkiyede Köy Enstitüleri...*, s.376

yıllarda hava şartlarının zorluğundan ötürü gerek bal ve gerekse tarımsal faaliyetlerde sıkıntılar yaşanır. Bu sebeple işleri hızlandırmak amacıyla makineleşmeye gidilir. Bu faaliyetler diğer köylere de örnek olur⁸⁴⁵.

Öğrenci sayısının artmasıyla birlikte mevcut binaların yetersiz kalması üzerine ek binalar yapılır. Öğretmen ve öğrenci kadrosunun işbirliğiyle üç odadan oluşan depo, ahır, su kanalı santral binası hizmete sunulur. Kars'ta sinema gibi kültürel alanlar olmadığından, masrafların belirli bir kısmı devletten, önemli bir kısmı da enstitünün kendi kaynaklarından karşılanarak bir sinema binası yapılır. Bunun gibi bölgede olmayan birçok etkinliğin öncülüğü üstlenilir⁸⁴⁶.

Enstitüde 1943 yılına kadar elektrik olmadığından, aydınlanmak için gaz lambası kullanılır. Bu sorunu çözmek amacıyla enstitünün Fizik Öğretmeni Remzi Çakır, Halit Ağanoğlu ile konuşarak köye elektrik santrali yapma fikrini bildirir. Teknik eleman talebinde bulunan Halit Ağanoğlu bu işten anlayan biri gönderilmeyince kendisi santral kurma işine girişir. 1943'ün Haziran ayından itibaren santral binası ve su kanalı açılması işlemlerini tamamlar⁸⁴⁷.

Köy Enstitüsü'ndeki önemli etkinliklerden birisi de kitap okuma alışkanlığının kazandırılmasıdır. Öğrencilere eğitim alanında kendilerini geliştirmelerini sağlamak amacıyla enstitüde geniş bir kütüphane kuruldu ve öğrencilerin vakit geçirmelerini teşvik etmek, kitaplara karşı ilgilerini artırmak için araştırma ödevleri verilir. Öğrencilere en az üç kitap okuma şartı getirilir. Bununla orantılı olarak kütüphanedeki kitap sayısı 5653'e ulaşır. Kitaplar konularına göre tasnif edilerek ayrı bölümlere yerleştirilir. Enstitüde toplumsal etkinlikler karşısında iş eğitimi, gruplar halinde dersler, grubun başında bir sorumlu olacak şekilde yürütülmektedir. Uygulamalı olarak işlenen derslerde öğrenciler ve öğretmenler arasında etkileşim artırılarak toplumsallaşma yolunda büyük ilerlemeler sağlanır. Ayrıca sinema, tiyatro ve mezuniyet için düzenlenen gecelerde sosyalleşme açısından önemli katkılar sağlar. Köy Enstitüleri'nde imece usulü çalışmalarına da yer verilir. Bu amaçla başka enstitülerin inşasına da el emeği ile yardımda bulunulur⁸⁴⁸. Örneğin; Kecipirtepe Köy Enstitüsü'nün yapılması esnasında bu anlamda bir grup öğrenci

⁸⁴⁵Niyazi Altunaya, *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1995, s.75

⁸⁴⁶ H. Ağanoğlu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.44-45

⁸⁴⁷ H. Ağanoğlu, *Köy Enstitüleri Yolunda...*, s.41

⁸⁴⁸Mehmet Başaran, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, İstanbul, 2003, s.28

gönderilir⁸⁴⁹.

Cılavuz Köy Enstitüsü bu gibi etkinlikler sayesinde farklı kültürleri birbirine kaynaştırdığı gibi, en önemlisi öğrenciler arasında dayanışmayı sağlar. Enstitüde öğrenci ve öğretmenler herhangi bir sağlık sorunuyla karşılaştığında tedavileri, enstitü bünyesinde kurulan revirde yapılır. Ayrıca bulaşıcı hastalıklardan korunmak için enstitünün sık aralıklarla ilaçlanması sağlanarak öğrencilerin temizlik alışkanlığı kazanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilir. Öğrenciler hem kendi sağlıklarını korumak hem de öğretmen olarak atanacakları köylere sağlık bilgisi verecek düzeyde eğitim alır. Aynı zamanda öğrencilere bu derslerde uzman kişiler tarafından teorik ve uygulamalı ilkyardım dersleri verilir⁸⁵⁰.

Her enstitü bulunduğu bölgeye uygun sporlarla meşgul olduğundan Cılavuz Köy Enstitüsü iklim şartları bakımından daha çok kış sporlarına yoğunlaşacaktır. Yirmi beş çift kayak takımı temin edilerek öğrencilerin bu alanda yetişmelerine çaba gösterilir. Sabahları yarımşar saat ulusal oyunlarda, müzik ve spor alanında çalışmalar yapılır. Spor alanları yeterli olmadığı için imkânlar ölçüsünde yeni sahalar yapılır. 19 Mayıs törenlerinde de Cılavuz Köy Enstitüsü hem organizasyonda hem de aktivitelerde daima ön planda olur⁸⁵¹.

Cılavuz Köy Enstitüsü sonraki yıllarda Türkiye'nin değişen siyasi şartları ile birlikte bazı sorunlar yaşar. Buna kendi iç bünyesinden kaynaklanan gerekçelerde eklenince kurumsal olarak gerilimli günler yaşanır⁸⁵². İlk önce karma eğitimden vazgeçilerek öğrenciler İzmir'de toplanır ve eğitimlerine orada devam eder. Ardından 27 Ocak 1954'te Türkiye genelinde kurulan tüm Köy Enstitüleri'ne verilen kapatılma kararı Cılavuz Köy Enstitüsü için de geçerli olur. 4 Şubat 1954'te yayınlanan 6234 sayılı kanunla Köy Enstitüleri tamamen geleneksel ilköğretim okullarıyla birleştirilir⁸⁵³.

Ü- KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ VE 1942'DEKİ BELEDİYE

⁸⁴⁹Cılavuz Köy Enstitüsü yardım amacıyla 20 öğrenci ve 10 öğretmeni Kapirtepeye gönderdi. Bkz. F.Kirby, *Türkiyede Köy Enstitüleri...*,s.301.

⁸⁵⁰Sıtkı Şenoğlu, *Köy Enstitüleri Spor Yarışması*, İzmir, 1948, s.34

⁸⁵¹S. Şenoğlu, *Köy Enstitüleri Spor Yarışması...*, s.34

⁸⁵²Okuldaki kız öğrencilerden birisinin intihar etme ve sonrasında yaşanan adli takibat okul idaresini zor durumda bırakacaktı. Bkz. İsmail Hakkı Tonguç, *Mektuplarla Köy Enstitüleri Yılları, (1936-1946)*, Ankara, 1999, s.77

⁸⁵³"Köy Enstitüleri ile İlköğretim Okulları Birleştirildi", *Cumhuriyet*, 28 Ocak, 1954; Necdet Sakaoglu, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993, s.115.

SEÇİMLERİ

1-II. Dünya Savaşı Yıllarında Kars Belediyesi'nin Halkın Sorunlarını Çözmeye Yönelik Faaliyetleri

Kars Belediyesi 1939'da halkın temiz su ihtiyacını karşılamak için 2 Eylül 1939'da çıkarılan bir kararla şehirde bulunan otel, han, kahve, lokanta, gazino, pastane, aşçı, berber, fırın, gazozcu, kasap, hamam, sütçü, sinema, hal, otomobil garajları ve genel bütün binaların su ihtiyacının Borluk Suyu'ndan karşılanması için harekete geçer⁸⁵⁴.

8 Nisan 1940'ta Kars Belediyesi, Belediye Başkanı Mehmet Bahadır'ın başkanlığında meclis üyelerinden Abdurrahman Sürmen, Rüstem Demirel, Abuzer Yenal, Şevki Peker, Süleyman Koca, İsmail Cici, Samet Oktay, Hüseyin Avşar, Daşdan Özdemir, Kerem Şimşekli, Fevzi Aktaş, Ali Ulu ve Hasan Gülderen'in katılımı ile toplanır.⁸⁵⁵ Bu toplantıda belediyenin giderlerindeki artışa dikkat çekilerek, yapılan harcamaların azaltılması ifade edilir. Mali kaynak yaratabilmek için belediyenin elinde bulunan arsaların bir kısmının ve mülkiyeti yine belediyede olan dükkânların birkaçının satılmasına karar verilir⁸⁵⁶.

Kars'taki birçok ailenin çocuğu vatani görevlerini yapmak üzere silâh altına alınmıştır. II. Dünya Savaşı'nın bu zorlu günlerinde Türkiye'nin pek çok yerinde benzer sıkıntılar yaşanmaktadır. Birçok belediye ekonomik darlık çeken asker ailelerine yardım için neler yapılabileceği üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Kars Belediyesi de bu konuda kendisine Ankara Belediyesi'ni örnek alır. Bu belediye tarafından 19 Aralık 1939'da asker ailelerine "*bekçi ücretlerinin bir misli oranında*" yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Bu karar Kars Belediyesi tarafından da uygun görülür. Asker ailelerine maddi yardım kararı alır⁸⁵⁷.

Kars Belediyesi halkın gıda konusunda sıkıntı çekmemesi için yaptığı kontrolleri sıklaştırır. Özellikle ekmek imal eden fırınlardan kaynaklanan bazı şikâyetlerin önüne geçmek ve ekmeğin fiyatını düşürmek amacıyla ekstra una % 30 civarında arpa unu katılmasını kararlaştırır⁸⁵⁸.

⁸⁵⁴Kars Vilayet Gazetesi, 9 Haziran 1939, S.750.

⁸⁵⁵Kars Vilayet Gazetesi, 19 Nisan 1940, S.782

⁸⁵⁶Kars Vilayet Gazetesi, 19 Nisan 1940, S.782

⁸⁵⁷Kars Vilayet Gazetesi, 5 Şubat 1940, S.782

⁸⁵⁸Kars Vilayet Gazetesi, 7 Aralık 1941, S.990

2-Kars ve İlçelerinde Belediye Seçimleri

1 Ekim 1942'de yapılan Belediye Seçimleri'nde önce Belediye Meclisi üyeleri seçilir. Belediye Başkanlığı için meclis üyesi olma şartı yoktur⁸⁵⁹. Belediye Seçimlerinde CHP listeleri eksiksiz olarak seçimi kazanır. Kars merkezde seçime katılım %92 oranında olacaktır⁸⁶⁰. Bunun 1.934'ü kadın, 3.642'si ise erkektir. Toplamda 5.566 kişinin oyu ile Belediye Meclisi seçilecektir. Belediye Başkanlığı'na da yine Mehmet Bahadır getirilir⁸⁶¹.

Belediye Meclisi üyeliklerine ise Tüccar Raif Mumcu, Süt Fabrikası Müdürü Vahit İmur, Eczacı Abdurrahman Sürmen, Müteahhit Kasım Kurşun, İsmail Cici, Asaf Atbaş, Tüccar Fevzi Aktaş, Alaattin Metan, Hasan Kıvanç, Samet Oktay, M.Sıddık Uluhan, Ramazan Uysal, Hamit Temizel, Settar Ekinci, Reçber Şahin Yerdelen, Kırtasiyeci Ali Ulu, M, Hüseyin Avşar, Kurban Yurtsever, Hatice Velioder, Müteahhit Muzaffer Demirbilek ve Değirmenci Hakkı Şerif Dünder seçilir⁸⁶².

Yedek üyeliklere ise Diş Tabibi Süleyman Karaca, Tüccar Tamer Sözel, Bayram Erengüç, Sadık Ece, Muharrem Erdal, Asker Yıldırım, Muhsin Yüce, Reşat Karabağ, Bekir Erkoç, Ahmet Şahin, Muharrem Karadağlı, Süleyman Öziş, Şevki Bekar, Müteahhit Hasan Eryaşar, Dursunali Özger, Yağcı Hamza Karabağ, Rençber Zülfikar Durukan, Hukukçu Hakkı Akın, Avukat Zekayi Kani, Rençber Kerem Şimşekli, Ağali Aslan, Ev Kadını Leyla Erdem, Şevki Borluk, ve Bakkal Şevki Özdemir seçilir⁸⁶³.

Kağızman'da 634 kadın, 982 erkek oy kullandı. Seçime katılım oranı %76'dır. Seçim sürecinde adaylar belirlenirken bazı sıkıntılar yaşanır⁸⁶⁴. Sonuçta Adil Ciğeroğlu Belediye Başkanlığı'na seçilir. Musa Kaya ve Abdullah Günay da Genel Meclis Üyeliği'ne seçilir⁸⁶⁵.

Ardahan ilçesinde 199 kadın ve 239 erkek olmak üzere 438 kişi oy kullanır. Seçime

⁸⁵⁹ İ. Eyyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.511.

⁸⁶⁰ Kars'da idari taksimata bakıldığında Akyaka İlçesi 1922'de bucak yapılmış 1961'de Kızılçakmak olan adı Akyaka olarak değiştirilmiştir. 1972'de belediye kurularak 1987'de Kars'ın ilçesi olmuştur. Arpaçay İlçesi, Zarşad olan ismi 1927'de Arpaçay olarak değiştirilmiştir. Digor İlçesi, 1953 yılına kadar Kağızman' bağlı olarak, 1953'de ise İlçe yapılarak Kars'a bağlanmıştır. Sarıkamış ve Kağızman İlçesi, Cumhuriyetin ilanından itibaren Kars'a bağlı ilçedir. Selim İlçesi 1957 yılına kadar Sarıkamış'a bağlı bu tarihten sonra Kars'a bağlıdır. Susuz İlçesi, Kars' a bağlı ilçedir. İğdir İli ve Tuzluca İlçesi ise 1927'ye kadar Doğubeyazıt'a 1934'de ise Kars'a bağlanmıştır. 1991 yılında İl olarak Kars'tan ayrılmıştır. Ardahan İli'de 1991'de il olarak Kars'dan ayrılmıştır. Kars Valiliği İdari Taksimatı; Kars 2002, Kars Belediye Başkanlığından alınan bilgilerle oluşturuldu.

⁸⁶¹Ulus, 18 Ekim 1942.

⁸⁶²BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁶³BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁶⁴BCA, 490.01.514.2062.2.

⁸⁶⁵BCA, 490.01.254.1013.1.

katılım oranı %80'dir. Belediye başkanlığına Yusuf Güngör; Meclis üyeliklerine İzzet Yüce, Rasim İlker, Zihni Turhan; Belediye Meclisi'ne Yusuf Güngör, Kazım Bey, Halil Bayrak, Nadir Özaydın, Ağali Bozbey, Arslan Taştan, Zihni Turan, Mustafa Muğrip, Celal İlten, Cemal Yıldırım, Abdurrahman Akay; Yedek üyeliklere ise Mahmut Bayraktar, Hasan Aralı, Dursun Gürsel, E. Sadullah Aksu, Nuri Keskin, Cevdet Dede, Türk Osman, Mehmet Işıklı, İbrahim Kalay, Vehbi Baykal ve Hasan İskender seçilir⁸⁶⁶.

Poshof'da seçime katılım oranı %76'dır. Bunun 116'sı kadın 301'i de erkektir. Belediye Başkanlığı'na Halil Altıntaş; Genel Meclise ise Ramazan Ergin, Mevlüt Dönmez ve Hasan Bayraktar seçilir⁸⁶⁷. Buradaki seçimlerde de kurallara uyulmayarak usulsüzlük yapıldığına dair itirazlar CHP Genel Merkezi'ne iletilir. Kars İl Örgütü tarafından belirlenen isimlerin az oy alması için seçim sırasında hile yapıldığı ve İsmail Erkan ile Mustafa Öztürk'ün bu gerekçe ile seçilemediği ifade edilir⁸⁶⁸.

Sarıkamış'ta toplam 580 kişi seçimlerde oy kullanır. Bunların 130'u kadın 450'si erkektir. Seçimlere katılım oranı da % 51'dir. Belediye Başkanı Dursun Şanda⁸⁶⁹ bu defa listeye girememiştir. Kendisi on iki yıldan beri Belediye Başkanı'dır. CHP Genel Merkezi'ne yaptığı itiraz haklı bulunur ve dışarıdan aday gösterilir. Belediye Meclisi'nce başkan seçilir. Genel Meclis Üyeliği'ne; Rıfat Şeki, Seher Yenice, Zarif Akman ile Osman Kazak;⁸⁷⁰ Belediye Meclis Üyeliği'ne Süleyman Aksu, Rasim Demirkol, Memet Gökalp, Zöhtü Kümbet, Nafiz Ocak, Hurşit Bereket, Hüseyin Konan, Kemal Küçük, Memet Terzioğlu, Sabit Özkazanç ve Niyazi Narin seçilir⁸⁷¹.

Arpaçay'da seçime katılım oranı %58'dir. Toplam oy sayısı ise 112'dir. Seçim öncesi Belediye faaliyetleri Kaymakam Hulki Metin tarafından yürütülmektedir. Bu usul seçim sonrası oluşan Belediye Meclisi tarafından da devam ettirilir. Yapılan seçimler sonucunda Genel Meclis Üyelikleri'ne Mihrali Şengül, Dursun Erdağ ile Esadullah Aküzüm seçilir⁸⁷².

⁸⁶⁶BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁶⁷BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁶⁸BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁶⁹Dursun Şanda 1893 Rize İkizdere'de doğdu. 1942'de belediye meclis üyeliğine seçildi.1945-1946 yıllarında Belediye Başkanlığı görevini yürüttü. Başkanlık döneminde Güzelyurt Lokantasının üst katını inşa ettirerek belediye binası olarak hizmete açtı. Orta Cami'nin onarılması, elektrik voltajının yükseltilmesi gibi önemli hizmetlerde bulundu.1946'da yapılan seçimleri kaybederek İstanbul'a yerleşti.1976 yılında öldü. Bkz. Nurhan Aydın, Her Yönüyle Sarıkamış, Erzurum, 1998, s.354

⁸⁷⁰BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁷¹N.Aydın, Her Yönüyle Sarıkamış..., s.354

⁸⁷²BCA, 490.01.254.1013.1.

Göle'de ise seçime katılım oranı % 50'dir. 197 kadın ve 210 erkek seçmen oy kullanır. Burada da Arpaçay'da olduğu gibi Belediye Başkanlığı, kaymakam tarafından yürütülmektedir. Seçimler sürecinde yine Kaymakam Haluk Yergök'ün görevine devam etmesi yönünde kanaat ortaya konulur. Genel Meclis Üyelikleri'ne ise Sabri Atalay ve Rıfkiye Kağan getirilir⁸⁷³. Tuzluca'da 101'i kadın ve 197'si erkek olmak üzere 263 kişi oy kullanır. Bu % 73'e karşılık gelmektedir. Burada da Kars'ın bazı ilçelerinde uygulanan usulün devamı yönünde irade gösterilecektir. Kaymakam Ferit Güryücel Belediye Başkanlığı'na; Genel Meclis Üyeliği'ne ise Şamil Ayrım getirilir⁸⁷⁴.

Iğdır'da 583 kadın ve 834 erkek oy kullandı. Katılım %50 civarındadır. Belediye Başkanlığı'na Osman Ataman; Genel Meclis üyeliğine ise Hüseyin Yayıcı, Abdurrezak Güneş ve Timur Mecilli getirilir⁸⁷⁵.

Çıldır'da ise seçime katılım oranı %62'dir. 86 kadın ve 113 erkek oy kullanır. Belediye Başkanlığı'na Kaymakam Fethi Tansuk; Genel Meclis Üyeliği'ne ise Aliyar Vural ve Samet Oktay seçilir⁸⁷⁶.

VI. BÖLÜM

⁸⁷³BCA, 490.01.254.1013.1.

⁸⁷⁴BCA,490.01.254.1013.1

⁸⁷⁵BCA,490.01.254.1013.1

⁸⁷⁶BCA,490.01.254.1013.1

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİN GERGINLEŞTİĞİ DÖNEMDE KARS'TA SİYASET (1943-1946)

A- 1943 GENEL SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI

1- Genel Seçimlerle İlgili Olarak Yapılan Yeni Düzenlemeler

VI. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Ocak 1943'te seçimlerin yenilenmesine karar vermesiyle seçim çalışmaları başlar⁸⁷⁷. Seçim çalışmalarında ilk kez propaganda plakları hazırlandı ve Türkiye'nin çeşitli illerine dağıtılır. Bu plaklar belediye hoparlörlerinden halka dinlettirilir⁸⁷⁸. CHP ilk defa illerdeki aday sayısını arttırarak seçmene bunlardan birini tercih etme olanağı tanır⁸⁷⁹. 455 kişilik milletvekili kontenjanı için 530 kişi aday olur. Seçimlerden bir yıl önce Milletvekili Seçim Kanunu çıkarılır. Yeni seçim kanunu sistem bakımından yenilik getirmese de meşrutiyet sonrasında ve kurulan demokratik devletin ilk seçim düzenlemesi olarak tarihteki yerini alır. Bu seçim kanunu ile seçim işleri dağınık bir takım özel kanunlardan kurtarılarak tek bir kanuna bağlanır⁸⁸⁰.

Buna göre; seçimlerde iller esas alınacak, her il bir seçim bölgesi oluşturacaktır. Her 40.000 nüfus bir milletvekili seçecektir. Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için Türk olmak, yirmi iki yaşını bitirmiş olmak, kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak, kısıtlı olmamak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, silâh altında bulunan erler, jandarmalar, subaylar, polisler, askeri memur ve hâkimler, askeri okul öğrencileri birinci ve ikinci seçmen olamayacaklar. Milletvekili seçilebilmek için yabancı devletlerin resmi hizmetinde bulunmamak, ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal ve hilal-i iflas suçlarından biriyle mahkûm olmamak, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak, kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak, Türkçe okuyup yazma bilmek, otuz yaşını doldurmuş olmak gerekir. Seçimler iki dereceli olarak yapılacak, en fazla iki derece seçmen oyunu alanlar milletvekili seçileceklerdir⁸⁸¹.

Seçim kararının alınmasından sonra yapılan ikinci seçmenlerin seçim işlemi 15 Şubat günü başladı 20 Şubat günü tamamlanır⁸⁸². Seçimlerin bitmesinden üç gün sonra Cumhurbaşkanı ve Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü, milletvekili adaylarının listesini

⁸⁷⁷ Ulus, 13 Ocak 1943

⁸⁷⁸ Mehmet Alkan, "Osmanlıdan Günümüze Türkiyede Seçimlerin Tarihi", Görüş, 48 (Mayıs-Haziran 1999), s.44.

⁸⁷⁹ Vatan, 21 Şubat 1943

⁸⁸⁰ Servet Erdoğan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, XXXIII İstanbul, 1968), s.4

⁸⁸¹ Tarhan Erdem, Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982), İstanbul, 1982, s.138-173.

⁸⁸² Vatan, 21 Şubat 1943, Cumhuriyet 21 Şubat 1943

açıkladı. İsmet Paşa aynı zamanda bir de bildiri yayınlar:

“CHP'nin yeni adaylarını size sunarken düşünüyoruz ki yeni mecliste memlekette muvazeneyi ve zamanın öğretebileceği isabeti koruyacak tecrübelilerle memleketin gelecek idaresinde mesuliyet hislerini alacak istidatlı gençlerle beraber çalışsınlar. Şüphe yok ki en zor iş mesuliyet mevkiinde bulunanların omuzlarındadır. Birçok yerde namzetler mebus sayısından fazladır. Aralarında bugün mebus olanlar ve olmayanlar bulunan bu namzetler için küçük hislerden kendinizi koruyarak ve büyük bir vazifenin zevkini ve ağırlığını ruhunuzda duyarak reylerinizi kullanacaksınız. Bu tarz reylerle meydana getireceğiniz meclis memleket için kuvvet ve muvaffakiyetin en büyük kaynağı olacaktır.”⁸⁸³

Listeler açıklandığında bazı illerde seçilecek milletvekili adayları belirlenir. Seçilecek toplam milletvekili sayısı 455 iken otuz sekiz ilde gösterilen dört yüz on iki milletvekili adayının yalnız 334'ü seçimi kazanabilecektir. Yetmiş sekiz milletvekili adayı fazladan gösterilir⁸⁸⁴. İkinci tur seçimleri 28 Şubat günü yapılır. VII Dönem için dört yüz elli beş milletvekili seçilir. Bu dönem seçilen milletvekillerinin çoğunluğu ilk defa aday gösterilerek seçilir. Geçen döneme göre toplam mebus sayısının yaklaşık üçte biri Meclis'te ilk kez görev yapar⁸⁸⁵.

2- Genel Seçimlerin Kars'taki Sonuçları

Genel seçimler için yapılan hazırlıklar bütün yurttaki gibi eş zamanlı olarak Kars'ta da başlar. 17 Şubat'ta Kars ve çevresinde ikinci seçmenler belirlenir⁸⁸⁶. VII. Dönem Milletvekili Seçimleri 28 Şubat 1943'te Kars'ta yapılır⁸⁸⁷. CHP adayı olan Eşref Demirel, Cevat Dursunoğlu, Hasan Durudoğan, Şerafettin Karacan, Fuat Köprülü, Dr. Esat

⁸⁸³ Kadri Kemal Kop, Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, İstanbul 1945, s.150-154

⁸⁸⁴ Ulus, 24 Şubat 1943

⁸⁸⁵ Mahmut Goloğlu Tek Partili Cumhuriyet, (1939-1945), Ankara, 1974, s.190

⁸⁸⁶ İkinci seçmenler olarak Kars merkezden Hüdayi Karabatan, Melahat Karabatan. Emel Gürler, Münire Bahadır, Yıldız Eren, Rıfkiye Kağan, Abdurrahman Sürmen, Akif İşcan, Mehmet Bahadır, Naci Yüksel, Servet Borç, Hüseyin Kalımlı, Dr. Esat Oktay, Faik Binal, Vahit İmür, Asım Mühürdaroğlu, Fevzi Aktaş, Ali Erdem, Rüstem Demirel, Ali Ulu, Merit Akay, Alaaddin Metan, Ramazan Uysal, İsmail Cici, Samet Oktay, Sadık Uluhan, Dr. Nezihi Orhan, Kasım Kurşun, Tahir Barlas, Aliyar Vural, Rasim İlker, Veyis Koçulu, Bahaattin Altıntaş, Ağal Arslan, Samet İkinci, Hamza Karabağlı, Kerem Daşdemirli, Aryam Erengiç, Hasan Fehmi Topçuoğlu, Esat Tipi, Zeki Borluk, Ziya Çanakçı, Kemal Özden, Zülfikar Durukan, Hüseyin Koyuncu, Alişar Alioğlu, Şevki Peker, Muharrem Karadağlı, Seddar İkinci ve Raif Mumcu seçildi. Bkz. *Kars Vilayet Gazetesi* 23 Şubat 1943 Ayrıca Susuz'dan 38, Digor'dan 16, Ladikars Mahallesi'nden 30, Arpaçay'dan 15, Ardahan'dan 15, Çıldır'dan 15, Posof ve Göle'den de 15'er kişi seçildi. Bkz. *Kars Vilayet Gazetesi*, 2 Mart 1943, S.1117

⁸⁸⁷ 1945 yılında Karsta nüfus oranı 203.826 erkek olmak üzere toplam 381.176 kişiydi. Kars'ta 1935'de nüfus 160.757, 1940'da 194.243 idi. 1945'de Kars'ın ilçelerinde ise Ardahan'da 49.699, Arpaçay'da 40.725, Çıldır'da 22, 886, Göle'de 28.124, Iğdır'da 33.639, Kağızman'da 26.398, Posof'ta 30.701, Sarıkamış'ta 65.766, Tuzluca'da 18.053'di. Bu dönem içerisinde Kars'ta 170.195 Türk ve Türkçe konuşan 1 Abaza, 11 Arapça, 4 Almanca, 4 Bulgarca 2 Çekce, 103 Çerkezce, 11 Ermenice, 2 Fransızca, 16 Gürcüce, 2 İngilizce, 2 Acaemce, 14 İtalyanca, 2 Kıptice, 2 Lazca, 17 Lehçe, 1 Pamokça, 2 Rumca, 552 Rusça, 3 Sırpça, 32.795 Kürtçe konuşan nüfus vardı.. Bu dönemde yaşayanlar vatandaşlık olarak 203.732 si Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı. 1 i Almanya, 13 Rusya, 2 Filistin, 54'te Hicaz nüfusuna sahip vatandaş vardı. Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Yerel Nüfus Sayımı, Ankara, 1950, s.23-98.

Oktay, Zihni Orhan, Esat Özoğuz oybirliğiyle milletvekili olarak seçilir⁸⁸⁸.

Seçilen milletvekillerinden Cevat Dursunoğlu, Şerafettin Karacan, Fuat Köprülü, Zihni Orhan ve Esat Özoğuz VI. Dönem’de Kars Milletvekilliği yapmışlardır. Hasan Durudoğan ve Esat Oktay ilk defa VII. Dönem’de Meclis’e Kars Milletvekilli olarak gireceklerdir. Eşref Demirel IV. V. VI Dönem Ankara milletvekilliği yaptıktan sonra VII. Dönem Kars Milletvekilliği’ne seçilir. Seçilen Milletvekilleri içerisinde sadece Esat Oktay Kars ili doğumludur ve orada ikamet etmektedir⁸⁸⁹.

3- VII. Dönem Kars Milletvekilleri ve Meclis’teki Çalışmaları

a) Esat Oktay

1887 yılında Çıldır’da doğar. Moskova Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olup Almanca, Rusça, Latince, Fransızca bilmektedir. Oltu, Kars ve Bakü Hastanelerinde doktor olarak çalışır. Türk Ocakları, Himaye-i Etfal, Kızılay ve Kars Halkevi’nde üyelik görevlerinde bulundu. İstiklal madalyası sahibi, evli ve 7 çocuk babasıdır⁸⁹⁰.

Dr. Esat Oktay, 23 Şubat 1943 tarihinde Kars Milletvekilliği’ne seçilerek 15 Mart 1943’de Meclis’e katılır. Toplam sekiz yüz ikinci seçmenden yedi yüz sekseninin oyunu alarak Kars Milletvekilliği’ne seçilir⁸⁹¹.

5 Temmuz 1943’te Meclis’te söz alarak: “*Tam teşekküllü hastanelerin tam olarak kurulmayacağından dolayı kazalara iki yataklı hastaneler açılmalıdır. Bu hastanelere bir operatörle bir dâhiliye mütehassısı bulundurmak, operatörün alanında uzman olmasını şart koymak, hemşireler ve sıhhiye memurlarının bu alanda yetişmesine çalışmak.*” demiştir. Türkiye’nin o günkü şartlarında uygulanabilir basit çözümler üzerinde durmuştur⁸⁹².

26 Mayıs 1944’te Bayındırlık Bakanlığı’nın 1944 yılı bütçesi münasebetiyle düzenlenen toplantıda Kars’ın sorunlarını Meclis gündemine taşır. Erzurum-Sarıkamış yolunun en kısa zamanda açılması gerektiğini belirtir. Ayrıca Sarıkamış’taki Balkaya linyitlerinin nakliyesinde yaşanan sorunları dile getirir. Balkaya yolunun sel dolayısıyla kapalı olduğunu bu yüzden nakliyat yapılmadığını bu sebeple Sarıkamış’ın ekonomik

⁸⁸⁸ BCA, 030.10.76.504.4

⁸⁸⁹ BCA, 030.10.76.504.4

⁸⁹⁰ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VI, 429; Emekli Sandığı Arşivi, MT, 70369, MO, 070, 369, VO, 001021, (1238); Türk Parlamento Tarihi, VIII..., s.404

⁸⁹¹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VI, 429, (1238)

⁸⁹² TBMMZC, 4/44, s. 42.

yönden gerilediğini belirtir. Kars'taki bütün yolların tamiri için gerekli kaynağın oluşturulmasını ister. Bunun dışında Iğdır'daki su sorunu üzerinde durur. Ruslarla ortak yapılan kanal üzerinde ⁸⁹³ ayrı tali kanallar yapılarak sulama işinin halledilmesini ister⁸⁹⁴.

Devlet Demir Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü 1944 mali yılı bütçesi münasebetiyle Meclis'te 30 Mayıs 1944'te yaptığı konuşmada demiryolu ulaşımının halk tarafından daha verimli bir şekilde kullanılması için Trabzon-İran arasında işleyen devlet otobüslerinin haftada iki defa Erzurum-Sarıkamış arasında da işletilmesi gerektiğini dile getirir⁸⁹⁵.

İstanbul Teknik Üniversitesi Kanunu münasebetiyle 7 Temmuz 1944'te söz alarak üniversitenin isminin teknik üniversite yerine "Politeknik Enstitüsü" ya da "Politeknik Üniversitesi" gibi isimlerin verilmesinin daha uygun olacağını belirtir⁸⁹⁶.

Esat Oktay işçilerin durumu hakkında da yapılan kanun çalışmalarında da etkin olarak rol alır. 13 Haziran 1945'te iş kazaları ve meslek hastalıkları hakkındaki kanun münasebetiyle düzenlenen toplantıda Avrupa'da bu alanda yapılan yenilikleri ve

⁸⁹³Iğdır Ovasının sulanması için Aras Nehri üzerinde Karakale Köprüsü yanında Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Hükümeti arasında kararlaştırıldığı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Iğdır Ovası'nda pamuk ziraatını geliştirmek amacıyla 1927 yılında önemli bir hamle gerçekleştirerek Ruslar tarafından biri Rusya'ya biri Türkiye'ye ait olmak üzere iki regülatörlü Serdarabad Barajı'nın yapılması hususunda Sovyetler Birliği ile anlaşma imzaladı. 8 Ocak 1927 tarihinde Kars'ta imzalanan anlaşma gereğince iki taraf, Aras nehri üzerinden ve Karakale köprüsünden nehrin membaini doğru 750 metre mesafe dâhilinde Serdarabad'da bir baraj yapma konusunda anlaştı. Fakat 1927 yılında imzalanan bu anlaşmaya rağmen söz konusu barajın yapımı ve bitirilmesi oldukça uzun sürdü. Bunun en önemli nedeni de, Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan dalgalanmalardı. Zira I. Dünya Savaşı'nın ardından en yakın müttefiklerimizden olan Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında, Türkiye için başlıca tehdit konuma geldi. İki ülke arasında yaşanan bu gelişmeler de doğal olarak Serdarabad Barajı'nın yapımını oldukça geciktirdi. Bkz. Sadık Atak, *Doğunun Kapısı Kars...*, s.60-61 İsmet Paşa'da 1935 yılı Doğu Seyahatinde Barajla ilgili şu görüşleri açıkladı: "Iğdır Ovası'nın diğer büyük meselesi de Aras Nehri'nden sulama işidir. Aras Nehri'nin yarı suyu ahden bize aittir. Biz bu yarı sudan iptidai harklarla istifade etmeğe çalışıyoruz. Ruslar Aras üzerindeki bentten büyük bir kanala su alıyorlar Ve bu kanaldan ovayı suluyorlar. Aynı tertip bizim tarafta olmadığı için halk pek sızlanıyor. Karakale'deki Serdarabad Barajı'nı Türkiye ve Rusya toprağında Ermeni Başvekil Muavini ve Ziraat Nazırı ve işletme mühendisleri ile beraber tetkik ettik. Bent, her iki memleket hesabına yapılmış; kendi hesabımızı borçlu bulunuyoruz. Bendin Rus tarafında su alacak ve boşaltacak kapaklar yapıldı. Bu kapak tertibatı ve bir ana kanal bizim tarafta yoktur. Bunları yapmak ne kadar para demek olduğunu tahmin edecek bir istinat malûmatı bulamadım. Kapaklar için yetmiş seksen bin liradan bahsettiler. Kanalla beraber hepsi bir iki yüz bin lira içindedir. Bu masrafları dönüm başına bir sulama ücreti alarak halka ödetmek mümkündür. Bu halde İş, Ziraat Bankası ile bir malî ve taahhüt tertibine taallûk ediyor denebilir. Asıl mesele inşayı hangi mühendisin, hangi malzeme ile yapabileceğidir. Suyun doğru taksim olunması gibi nazik bir hudut meselesini Ruslarla beraber halletmekte isabet ederiz zannederim. Zaten çimento, demir malzemesi ancak Rusya'dan alınabilir. Aras Kanalı'nın yapılması bizim yalnız iktisadî menfaatimiz değil, halka karşı siyasî vazifemizdir. Meseleye acele temas etmek zorundayız. Hudut üzerinde her yerde karşı tarafla müsavî şeraitte olmak devletimiz için mühim bir siyasî mevzudur. Ufak masraflar ve dikkatlerle bunun temini müşkül değildir. Fakat çok ihmal vardır. Bu mülâhazayı kanal için değil, her şey için söylüyorum." Bkz. Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, 2008, s.78.

⁸⁹⁴TBMMZC, 10/62, s.315

⁸⁹⁵TBMMZC, 10/65, s. 450

⁸⁹⁶TBMMZC, 12/81, s. 21

ülkemizdeki sağlık hastalıklarından örnekler vererek konuyu ele alır. Bu alanda yaptığı çalışma parti grubunda büyük destek görür⁸⁹⁷.

26 Temmuz 1945'te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesi görüşülürken taşralarda kurulan sağlık kurumlarının hastanenin başkâtibi tarafından kurulması gerektiğini ileri sürer. Böylece eczacısını, hemşiresini, doktorunu kendi ayarladığı takdirde çevreye uyumun sağlanacağını ve vatandaşların işlerinin daha kolay bir şekilde halledileceğini ifade eder⁸⁹⁸.

Dr. Esat Oktay Meclis çalışmalarından fırsat buldukça Kars'ı ziyaret ederek özellikle sağlık konusunda halkı bilgilendirmeye çalışır. Bu amaçla 26 Ağustos 1943 günü Kars Halkevi'nde "*Lekeli Humma*" hastalığı hakkında bir konferans da verir⁸⁹⁹.

b) Hasan Durudoğan ve Eşref Demirel

1882 İstanbul'da doğdu. Mühendishane-i Berr-i Hümayun mezunu olup, Almanya Rottveril Barut Fabrikasında ihtisas yapmıştır. Almanca ve Fransızca bilir. Bakırköy Dumansız Barut Fabrikası Fen Memur Muavini, Tecrübe ve Muayene Dairesi Azası, Bakırköy Barut Fabrikası İdare Müdürü, Bakırköy Barut Fabrikası Müdürü, Askeri Fabrikalar Tecrübe ve Muayene Heyeti Başkanı, Ankara Silah Fabrikası Müdürü, Kırıkkale Askeri Fabrikalar Grup Müdürü, Milli Müdafaa Vekâleti Fen ve Sanat Umum Müdürlüğü görevlerinde bulunur⁹⁰⁰. Hasan Durudoğan 28 Ocak 1943 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde yedi yüz seksen oyla Kars Milletvekilliği'ne seçilir. 15 Mart 1943 yılında mazbatasını onaylanarak 18 Mart 1943 yılında Meclis'e katılır⁹⁰¹.

Eşref Demirel ise 1883'te Akhisar'da doğar. Tophane II. Sanayi Alayı Mektebi mezunu idi. Almanya Fişek Fabrikası'nda ihtisas yapar. Uzmanlık alanında faaliyette bulundu. Ankara Silah Fabrikası'nda çalışır. IV., V., VI. Dönem'de Ankara Milletvekilliği yapar. VII. Dönem'de de Kars Milletvekili seçilir⁹⁰².

c) Cevat Dursunoğlu

VI. Dönem Ara Seçimleri'nde Kars Milletvekilliği'ne seçilen Cevat Dursunoğlu

⁸⁹⁷ TBMMZC, 13/87, s.37 TBMMZC, 18/73, s. 260-273

⁸⁹⁸ TBMMZC, 20/19, s. 462

⁸⁹⁹ Kars Vilayet Gazetesi, 11 Eylül 1943, S.1172

⁹⁰⁰ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VI, 426, (1237), TBMM Albümü...,s.404

⁹⁰¹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VI, 426, (1237)

⁹⁰² TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VI, 424, (770), TBMM Albümü..., s.404

yeniden buraya aday gösterilir⁹⁰³. 23 Şubat 1943'te yapılan seçimlerde yedi yüz seksen oyla Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁹⁰⁴. 27 Aralık 1945'te 1946 yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle düzenlenen toplantıda söz alarak Erzurum Vilayeti'nde tarımın kalkınmasına hizmet edecek bir teknik ziraat okulu açılmasını talep eder. Bu amaçla Pasinler Ovası'nı çiftçiyi en iyi yetiştirecek alan olarak belirler. Tarımı geliştirmek amacıyla Erzurum civarındaki bataklığın kurutulması işinin de bir an önce halledilerek Erzurum çevresinde 60 bin hektarlık arazinin tarıma kazandırılacağını ifade eder⁹⁰⁵.

28 Aralık 1945'te Meclis'te yaptığı konuşmada ormanların korunması için alınması gereken önlemlerden bahseder. Bunlardan birisi de odun kömürünün kullanımının kısıtlanmasıdır⁹⁰⁶. Cevat Dursunoğlu 28 Ocak 1946'da Sümerbank Fabrikaları'ndan bazılarının Kars ve Erzurum gibi şehirlerde kurulmasını talep eder. Böylece sanayileşmenin yurt çapında yaygınlaştırılması için iyi bir örnek verilmiş olacaktır⁹⁰⁷.

d) Esat Özoğuz ve Şerafettin Karacan

Esat Özoğuz VII. Dönem TBMM için yapılan seçimlerde 780 oy alarak ikinci kez Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁹⁰⁸. Meclis çalışmalarına katılan fakat kürsüde fazla söz almayan Esat Özoğuz sadece Kars'ın sorunları ile ilgilenmemiş, memleketi Rize'yi de yakından alakadar eden konulara da yoğunlaşmıştır. Örneğin; 27 Mayıs 1943'te Rize'de petrol aranması için talepte bulunur⁹⁰⁹. Şerafettin Karacan da VII. Dönem'de TBMM'de görev alacaktır. O da eski Kars Milletvekilleri'nden birisidir. VI. Dönem'de de bu göreve seçilmiştir⁹¹⁰.

e) Zihni Orhon

VI. Dönem Kars Milletvekili seçilen Zihni Orhon, VII. Dönem'de de yedi yüz seksen oyla tekrar Kars Milletvekilliği'ne seçilir. Zihni Orhon, 21 Aralık 1945'te vatana hizmet karşılığı bağlanan aylık ve ödenekler konusuna değinerek vatan yolunda ölenlerin yakınlarına verilen aylıkların günün ekonomik fiyatlara göre arttırılmasını teklif eder⁹¹¹.

⁹⁰³ Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele Dönemi'nde Elviye-i Selase hakkında araştırmalar yaparak değerlendirmede bulunmuştur. Dolayısıyla bölgeye aşına birisidir. Bkz. Cevat Dursunoğlu, Milli Mücadele'de Erzurum, İstanbul, 2010, s.18.

⁹⁰⁴ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası* Dönem VI, 425, (1151); *Emekli Sandığı Arşivi*, MT.081857; TBMM Albümü..., s.40

⁹⁰⁵ TBMMZC, 20/25, s. 515

⁹⁰⁶ TBMMZC, 20/21, s. 610

⁹⁰⁷ TBMMZC, 21/29, s. 137

⁹⁰⁸ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası* Dönem VI, 431, (303); *Emekli Sandığı Arşivi*, MT.000553, MT90615

⁹⁰⁹ TBMMZC, 20/19, s. 462

⁹¹⁰ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası* Dönem VI, 427, (1073); *Emekli Sandığı Arşivi*, AT.58999, AO058999

⁹¹¹ TBMMZC, 20/1, s. 282

Zihni Orhon bu dönem içerisinde özellikle Meclis'te bütçe görüşmeleri sırasında söz alarak Kars'ın ve Erzurum'un sorunlarını dile getirir. Erzurum ile Kars arasındaki ulaşımda yaşanan zorlukları ve özellikle uzun süren gecikmeleri engellemek için önlem alınmasını ister⁹¹². 25 Aralık 1945'te yaptığı konuşmada Iğdır'da yaşanan su sıkıntısına değinerek bu sorunun en kısa zamanda çözülmesini ister:

*“Bütçede Karakale Barajı için bir kasıt görmedim. Iğdır Ovası, Dobruca ve Mısır kadar bereketli bir arazidir. Burada iyi bir pamuk ekimi vardır. Fakat son yıllarda tarım bitmek üzere. Bunun sebebi suyun azlığıdır. Karşımızda bulunan Rusya, bizim nehrimiz olan Bingöl'den kalkan Aras'ı kendi yerlerine götürdüler. Oraları gül gülistan yaptılar fakat biz senelerden beri baraj işini göremedik. Barajın altında bir tünel açıldı, kanallar kazıldı, fakat başka bir gelişme olmadı. Bu yüzden Iğdır halkı maddi ve manevi olarak zarardadır. Maddi olarak mahsul yetiştiremiyor.”*⁹¹³

Zihni Orhon, yine bu tarihte Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Bütçesi görüşülürken söz alarak Erzurum'un yanı başında bulunan ve halkın sağlığını tehdit eden bataklık konusunda bir konuşma yapar: *“Erzurum'un 30 km uzunluğunda 3 km eninde bir bataklığı vardır. Bu bataklık şehir hayatını tehdit ediyor, sıtma yapıyor.”* diyerek bataklığın bir an önce kurutulmasını talep eder. Mevcut sıtma vakaları için de özellikle kış aylarında Erzurum'a doktor takviyesi yapılmasının gereği üzerinde durur⁹¹⁴.

28 Aralık 1945'te ise ülkenin genel konularına değinir. Ticaret filosu ve şileplerinin tonaj noksanlarından bahsederek *“Dışarıdan vapur almamız gerekir. Çünkü kendi tersanemizi kurmak zorundayız. Haliç tersanesinde ve Gölcük'te çalışan Türk mühendisine görev vererek bu işi yapabiliriz.”* diyerek bu konudaki eksikliğin giderilmesini ister⁹¹⁵.

f) Fuat Köprülü

VI. Dönem'de Kars Milletvekilliği'ne seçilen Fuat köprülü VII. Dönem için yapılan seçimlerde de 780 oyla tekrar Kars Milletvekilliği'ne seçilir⁹¹⁶. CHP'ye karşı muhalif bir tavır içine girer. 1943'ün Şubat ayında CHP grubunda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Almanya aleyhine savaşa girmesinin ülkenin çıkarları bakımından son derece mahsurlu olacağı fikrini savunmuş ve Celal Bayar da dâhil olmak üzere bazı arkadaşlarıyla birlikte böyle bir kararın karşısında olacaklarını ifade etmişlerdir⁹¹⁷.

⁹¹² Ulaşım açısından Kars İlinde 1938'de on yedi kamyon vardı. 1946'da ise yirmi beş kamyon ve yedi otobüs vardı. DİE, 1936-1937, 1946 İstatistik Yıllıklarından derlenerek çıkarıldı.

⁹¹³ TBMMZC, 20/18, s. 385

⁹¹⁴ TBMMZC, 20/19, s. 467

⁹¹⁵ TBMMZC, 20/21, s. 585

⁹¹⁶ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VI, 428, (1001).

⁹¹⁷ Orhan Köprülü, Fuat Köprülü, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları Ankara 1987 s.7

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki olumsuz etkisi Fuat Köprülü'yü aktif politikaya yöneltti. “İlim adamı diye memleketteki gidişata kayıtsız kalamayacağını” ifade ederek tek parti ve şeflik karşıtı görüşlerini ifade etmeye başlar. “Vatan” gazetesi başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında bu dönemde yazdığı yazılar daha sonraları yabancı öğrenciler için Türkiye'yi tanıtmaya yardım edecek bir ders kitabı olarak Columbia Üniversitesi tarafından “On The Way to Democracy” adıyla iki yüz seksen üç makalelik bir kitapta toplanır⁹¹⁸.

Fuat Köprülü 1945'te CHP'deki muhalifler arasında yer alarak 1945 yılı yedi aylık bütçe tasarısına kırmızı oy verir. Dörtlü Takrir'in hazırlanmasında aktif rol alarak bu yönergeyi Meclis Başkanı Kazım Özalp'a bizzat götürür. Dörtlü Takrir'den sonra CHP'deki bazı kesimlerle ve özellikle de Falih Rıfkı Atay ile çok sert tartışmalara girer. 21 Eylül 1945'te Adnan Menderes ile birlikte yazılı savunması alındıktan sonra CHP Kars Milletvekilliği'nden çıkarılır⁹¹⁹.

B- GENEL KONULARA YÖNELİK DÜZENLEMELER VE ETKİNLİKLER

İl Örgütü, Kars'ın su sorununu çözmek için yeni bir proje üzerinde çalışmaya başlar. Farklı kaynaklardan beslenen Borluk Suyu'nun kış mevsiminde azalması nedeniyle şehrin su ihtiyacını karşılayamamasından dolayı 1,5 kilometre uzaklıkta bulunan yeni bir kaynağın tamirâtı için 16.000 liralık bir bütçe ayrılır⁹²⁰.

Kars'da spor faaliyetleri de desteklenir. Gençlerin sporla ilgilenmesi teşvik edilir. Bu amaçla 26 Aralık 1943 günü “Atatürk Kır Koşusu” düzenler. Koşu Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin yıldönümünü yeniden hatırlamak amacıyla düzenlenir. Koşuya Kars'taki ortaöğretim öğrencileri katılır. Halkevi üyelerinden de istekli olanlarda yer alabilecektir. Kars halkı da yapılan bu aktiviteye büyük ilgi gösterir. Farklı parkurlarda gerçekleştirilen koşularda nihai noktası Kars İstasyonu'dur⁹²¹.

Atıl durumda bulunan bazı binaların yeniden kullanımını sağlamak amacıyla 1944'te bazı kararlar alınır. Mülkiyeti idareye ait Kazak Kilisesi Binası, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Genel Müdürlüğü'nce Kars'ta kurulması düşünülen süt imalathanesine

⁹¹⁸ Ömer Faruk Akün, Mehmet Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedisi 28, Ankara 2003, s.478

⁹¹⁹ Halit Tanyeli, Adnan Topsakallıoğlu, İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950) İstanbul Matbaası İstanbul 1958, s.27

⁹²⁰ Kars Vilayet Gazetesi, 23 Mart 1943, S.1123

⁹²¹ Kars Vilayet Gazetesi, 29 Ocak 1943, S.1199

verilmek üzere 100.000 lira kıymet belirlenerek devredildi. Ayrıca Kaleiçi Mahallesi'nde mülkiyeti özel idareye ait olan ve “İskân Misafirhanesi” olarak kiraya verilen cüzzam binası ve ek kısımları belediyenin hizmetinde kullanılmak üzere bedeli birkaç taksitte ödenmek üzere satışa çıkarılır. Tuzluca kaza merkezinde de mülkiyeti özel idareye ait olan üç arsa açık artırma usulü ile satılır⁹²².

C-KARS VİLAYET VE İLÇE KONGRELERİ

1-CHP Kars Vilayet Kongresi (12 Ekim 1944)

12 Ekim 1944'te CHP Kars Vilayet Kongresi düzenlenir. Kongre kazalardan gelen elli üç delegenin katılımı ile yapılır. Kongre, Erzurum Bölge Parti Müfettişi Konya Mebusu Sedat Çumral'ın başkanlığında halkevi salonunda gerçekleştirilir. Kars Valisi İlhan Aksoy, General Naci Altuğ, CHP Kars İdare Heyeti Başkanı Abdurrahman Sürmen ve idari amirleri kongrede hazır bulunur. Kongreye, Kars merkezden katılan delegeler: Alaattin Metan, Samet Zarif, Mustafa Göreceğiz, Başkan Koçulu, Baydar Akbabaöz, İsmail Cici, Hasan Şenyıldız, Şefik Dünder, Hüseyin Odabaşı, Sebahattin Altuntaş, Nazım Aras, Hakkı Akın, Yusuf İlyan, Muharrem Karadağlı; Kağızman: Nüsret Yüce, Musa Kaya, Mustafa Dülger, Murat Aksu, Hüseyin Toper; Göle kazası: Sabri Atalay, Bahri Ateş, Mecit Öztürk, Rıfkiye Kağan, Mustafa Özdemir; Sarıkamış: Abbas Uğur, Necip Yücel, Maksut Şenocak, Rıza Sağır, Yusuf Gedik, Rıfat Şaki, Aziz Karakurt, Sabit Özkazanç, Hakkı Bildik, Abbas Karakurt, Galip Aydın; Arpaçay: Dursun Ercanlı, Mihrali Şengül, Şahvelat Bulut, Bayram Taşdemir, Ziya Özdemir, Emin Taşçı, Mustafa Apaydın; Çıldır: Süleyman Vural, Hüsrev Erdoğan, Rıza Çimil, Paşa Aktimur, Aydın Aydın, Aziz Aktimur; Ardahan: Halil Baykal, Haşim Avşar, Nesip Arıklı, Yusuf Güngör; Posof: Halil Altuntaş, Ahmet Yılmaz, Dilaver Aktan, İsmail Erkan, Erden Ergenler olmak üzere elli üç kişi katılır⁹²³.

Sedat Çumral tarafından yapılan açılış konuşmasında: “*Türk yurdunun aziz ve bölünmez bir parçası olan Karsımızın kahraman çocuklarını vilayet kongresine başkanlık etmekten duyduğum müstesna şeref ve zevki ifade etmek isterim. Kongremize yüksek huzurlarıyla şeref veren hükümet büyüklerine sayın general ve askeri erkâna uzun yol ve zahmetlere katlanarak Kars'a gelen aziz delege arkadaşlarıma ve partili kardeşlerime teşekkür ederim. Eşi ve benzeri dünya yüzeyinde hiçbir millete nasip olmayan CHP, Atatürk'ün eserlerinden biridir.*” diyerek kongre çalışmalarını başlatır. Sedat Çumral

⁹²² Kars Vilayet Gazetesi, 11 Mart 1944, S.1215

⁹²³ BCA, 490.01.254.1013.1

konuşmasına II. Dünya Savaşı'nın gerek dünyadaki ve gerekse Türkiye'deki olumsuz sonuçlarına değinerek CHP'nin politikalarından bahseder.

Konuşmasının sonuç bölümünde ise çeşitli tarihlerde Türkiye'de kurulan partiler hakkında bilgiler verir. Kurulduktan kısa bir süre sonra isimlerinin unutulduğundan bahsetti. Farklı sınıf ve zümrelere dayanan partilerin, kuruldukları ülkelerde sorunları çözmek yerine mevcut durumu daha da kötüleştirdiklerini dünyadan örnekler vererek açıklar. Ona göre bu partiler “*bir taklitten ibaret ve şahsi ihtiraslara dayandığından*” başarılı olamamışlar⁹²⁴.

Kongrede üç adet komisyon oluşturulur. Hesapları İnceleme Komisyonu, Vilayet İdare Heyetinin iki yıllık hesaplarını tetkik ederek bütçe ve nizamnameye uygun olduğunu tespit eder. Bütçe Komisyonu 1944 ve 1945 yıllarına ait bütçeleri tanzim ederek onaylar. Dilekçe Komisyonu ise vilayete ait talepleri kongre üyelerinden toplar ve bir rapor halinde Kongre Başkanlığı'na sunar⁹²⁵. Dilekçe Komisyonu'na gelen taleplere Vali İlhan Aksoy cevap verir. Ortak isteklerden birisi gaz dağıtım meselesidir. Kaynakların büyük bir kısmı ordunun ihtiyaçlarına ayrıldığı için halka sınırlı miktarda verilmektedir. Alınan önlemlerle 1943'te yirmi sekiz ton gaz, 1944'te elli tona çıkarılmıştır⁹²⁶.

Kongrenin sonucunda dokuz kişiden oluşan parti idare heyeti seçilir. Belediye Başkanı, Süt Fabrikası Müdürü, bir avukat, dört tüccar, bir eczacı, bir diş tabibi seçilir⁹²⁷. Bu kişiler şunlardır: Belediye Başkanı Mehmet Bahadır, Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürü Dr. Hamdi Turgut Uçar, Diş Tabibi Süleyman Sadi, Avukat Kadri Güven, C.H.P Vilayet Heyeti Azası Borsa Komiseri Asım Mihirdaroğlu, tüccar Raif Mumcu, C.H.P Vilayet Heyeti Azası Süt Fabrikası Müdürü Vahit İmur ve C.H.P Vilayet İdare Heyeti Azası Tüccar Fevzi Aktaş idi. Yedek üyeliklere ise Tüccar Sadık Uluhan, Temel Sözer, Hamit Temizer, Saffet Tiryaki, Murat Aksu, Alaaddin Metan, Seddar Ekinci, Belediye'den Mustafa Kıvılcım ve Genel Meclis Üyesi idi. CHP Büyük Kurultay'ında Kars'ı temsil etmek üzere de beş asıl ve beş yedek üye seçildi Asıl üyeliklere Belediye Başkanı Mehmet

⁹²⁴ BCA, 490.01.254.1013.1; *Kars Vilayet Gazetesi*, 14 Kasım 1944, S.1274

⁹²⁵ Komisyonlarda görev alacak kişiler şunlardır. Hesap, bütçe ve dilekçe komisyonları yedişer kişiden oluştu. Hesap Komisyonu'na Halil Baykal (Ardahan), Alâeddin Metan (Kars Merkez), Aydın Aydın (Çıldır), Rıfat Şakir (Sarıkamış), Nusret Yüce (Kağızman), Ahmet Yılmaz (Posof), Mustafa Özdemir (Göle). Bütçe Komisyonuna Yusuf Güngör (Ardahan), Halil Altıntaş (Posof), Dursun Erdağlı (Arpaçay), Sabri Atalay (Göle), Hüseyin Toker (Kağızman), İsmail Cici (Kars Merkez), Sabit Özkazanç (Sarıkamış). Dilekçe Komisyonu Haydar Mastıra,(Ardahan), Arslan Ergezer (Posof), Mecit Öztürk (Göle), Veyis Koçulu(Kars Merkez), Mihrali Şengül (Arpaçay), Hüsrev Erdoğan (Çıldır), Yusuf Gedik (Sarıkamış). BCA, 490.01.254.1013.1

⁹²⁶ *Kars Vilayet Gazetesi*, 14 Ekim 1944, S.1274

⁹²⁷ BCA, 490.01.281.1129.2

Bahadır, Umumi Meclis Üyesi Veyis Koçulu, Musa Kaya, Sarıkamış CHP İdare Heyeti Başkanı Halil Baykal seçilir. Yedek üyeliğe ise Çıldır CHP İlçe Başkanı Süleyman Vural, Posof Belediye Başkanı Halil Altuntaş, Tüccar Mustafa Özdemir, Genel Meclis üyeleri Mihrali Şengül ve Şefik Dünder seçilir⁹²⁸.

2- Kağızman ve Sarıkamış İlçe Kongreleri

Kağızman ve Sarıkamış İlçe Parti Kongreleri 1 Ekim 1944 günü ilçelerindeki Halkevi binalarında on bir delegenin katılımıyla yapılır. Yapılan seçimlerde dava vekilliği yapan ortaokul mezunu Osman Yüce, Kağızman İdare Heyeti Başkanlığı'na getirilir. Üyeliklere ise Şadi Doğutürk, Hüseyin Toper, Kamil Serici seçilir⁹²⁹.

Bu seçimden önce görev yapan idare heyeti ile ilgili olarak birçok şikâyet gündeme gelmiştir. Parti örgütünün iyi çalışmadığı ve gereken özenin gösterilmediği şikâyetlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Parti Başkanı ve aynı zamanda Belediye Başkanı olan Mikdat Kaya'nın resmi işlerde yakın çevresine menfaat temin ettiği iddiaları ağırlıklı olarak yer tutmaktadır. Partide görev almış olan diğer İdare Heyeti Üyeleri hakkında da suçlamalar Kars'a kadar ulaşmıştır. Kağızman'da gösterilen bu tepkiler yeni bir İdare Heyeti oluşumunu gerekli kılmıştır⁹³⁰. İşte bu sebeple yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

Sarıkamış'ta da İlçe Kongresi 2 Kasım 1944'te Halkevi salonunda 41 delegenin katılımı ile yapılır. Sarıkamış'ta diğer ilçelere nazaran daha fazla parti üyesi bulunmaktadır. Bu sebeple siyasi etkinlikler daha canlı olmaktadır. Uzak köylerden İlçe Kongresi'ne delege seçilen partililerin her türlü doğa engeline rağmen yapılan kongreye katılmaları partiye olan ilgilerini göstermesi bakımından dikkate değer⁹³¹.

Yapılan seçimlerden sonra Sarıkamış'ta Sabit Özkazanç İdare Heyeti Başkanlığı'na seçilir. Üyeliklere ise Memduh Çalkavur, Hasan Köse, Hasan Demirci, Abidin Yargaç, Kerim Arpat ve Belediye Başkanı Dursun Şadi getirilir⁹³².

D- 1944-1945 YILLARINDA CHP KARS İL ÖRGÜTÜ'NÜN YAŞADIĞI SORUNLAR VE YAPILAN TEFTİŞLERDE KARS'IN GENEL DURUMUNA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Kars Belediye Başkanı Mehmet Bahadır ile CHP il örgütünde sekreter olarak görev

⁹²⁸ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹²⁹ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹³⁰ BCA, 490.01.254.1013.1.2

⁹³¹ BCA, 490.01.254.1013.1.2

⁹³² BCA, 490.01.254.1013.1

yapan Aliyar Vural'ın⁹³³ çıkar amaçlı olarak bazı usulsüzlüklere sebep olduklarına dair CHP Genel Merkezi'ne şikâyet yazıları gönderilir. 30 Şubat 1944'te yapılan ihbar mektubu şöyle idi:

“Yıllardan beri türlü dalaverelerle etrafına topladıkları bir sürü kendi fikir ve hemcinslerine uygun adamlara belediyenin gazyağlarını birin yerine iki teneke vermek suretiyle oy sahiplerini elde ederek, halka nüfuz ederek partiye üye olan bu kişilerin şahsi menfaatlerini devletin otorite ve rejimini alet etmektedirler.”⁹³⁴

Anlaşılabacağı üzere bütün memlekette olduğu gibi Kars'ta da sıkıntısı hissedilen gazyağı dağıtım sorununa kaynağını oluşturmaktadır. İddialara göre bu iki kişi dağıtmakla yükümlü oldukları yakıtı, bir surette piyasaya sürmüşler ve bu ticaretten 3000 lira kazanmışlardır. Ayrıca özellikle Aliyar Vural'ın kazandığı paralarla “zevk ve sefa” içerisinde yaşadığı dile getirilmiştir. Yine partide görev yapan Tahir Barlas hakkında da şikâyetler yapılmıştır. Onun da isminin de Kars'ta kötü bir şöhretle anıldığı ifade edilmiştir. Bu üç kişi hakkında gereken işlemin yapılıp CHP ile bağlarının kesilmesi istenilmiştir⁹³⁵. Yapılan şikâyetlerle ilgili olarak Aliyar Vural tarafından yapılan savunmada; 1920-1942 yılları arasında yirmi dört yıl partiye hizmet ettiği, CHP'nin dışında herhangi bir siyasi partiye üye olmadığı, bütün iddiaların asılsız olduğu, on dört yıllık sekreterlik esnasında yapılan bütün teftişlerde herhangi bir yolsuzluğuna rastlanmadığı belirtilerek partiden ihraç edilmemesini ister⁹³⁶.

Kars'tan gelen şikâyetler üzerine CHP Erzurum Bölge Müfettişi Konya Milletvekili Sedat Çumral konuyu incelemek üzere görevlendirilir. Onun tarafından yapılan incelemede Belediye Başkanı Mehmet Bahadır'ın gazyağı dağıtım işinde görevini kötüye kullandığı iddiaları karşısında hakkında adli takibat yapıldığı ve hatta tutuklandığı ifade edilerek dava sonucunda beraat ettiği açıklanır⁹³⁷. Sedat Çumral, Aliyar Vural hakkındaki şu açıklamasında: *“Bu zat şikâyet mektubunda belirtildiği üzere gece gündüz sarhoş ve haysiyetsiz bir adamdır. Kars'ta kumarhane halini alan Şahin Kulübü'nde her gece kumar oynayarak sarhoş olarak gittiği tiyatrolarda her türlü rezaleti yapmaktan çekinmedi. Kazancıyla harcadığı asla denk olmayan bu adamın kendine hususi bir gelir temin ettiği*

⁹³³ Aliyar Vural Çıldır'ın Purut Köyü'ndendi. Hacınebioğullarından Ali Eşref'in oğlu olup 1893 doğumluydu. 1920'de tarihinde işgal altında bulunan Çıldır'ın Milli mücadeleye iştirak eden Çıldır Gönüllü Alayı'na katılarak İstiklal Madalyası aldı. 1922'de Kars'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın içerisinde yer aldı. Sarıkamış örgütünü kurdu. CHP İdare Heyeti, Belediye, Türk Ocağı, Ticaret Odası, İdman Yurdu gibi siyasi kurum ve derneklerde başkan ve üye sıfatıyla görev aldı. BCA, 490.01.245.1013.1

⁹³⁴ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹³⁵ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹³⁶ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹³⁷ BCA, 490.01.254.1013.1

muhakkaktır.” diyerek adı geçen şahsın CHP’den ihraç edilmesini ister⁹³⁸. Tahir Barlas’ın da daimi bir işi olmadığını, böyle birinin CHP idaresinde ne işi olduğunu anlayamadığını belirterek kendisinin karıştığı kanunsuz işlerden örnekler verir. Bir sonraki kongrede Kars’taki durumun düzeltileceğini ifade eder⁹³⁹. CHP Kars İl Örgütü’nden sorumlu olan Abdurrahman Sürmen’in de halk tarafından sevilen ve sayılan bir kişi olduğu belirtilerek görevlerini sadakatle yerine getirdiğinden bahisle vazifesine devam etmesi gerektiği hususunda görüş bildirilir⁹⁴⁰.

1945 Kasım’ında CHP Kars Örgütü, Erzurum Bölge Müfettişi Bitlis Milletvekili Muhtar Ertan tarafından yeniden teftiş edilir. Yapılan inceleme sonucunda edinilen izlenimler, hazırlanan bir raporla 27 Kasım 1945’te genel merkeze ulaştırılır. Buna göre köyler arasında sorun oluşturan mera ve yayla anlaşmazlıklarının ilgili kanunlar çerçevesinde çözülmesi istenilir. Ayrıca veteriner hekim açığının bir an önce kapatılması, ormanların korunması için görev yapan memurların her bakımdan donatılması, bunların giyim ve kuşamlarının düzeltilmesi ve halk nezdinde itibarlı bir hale getirilmesi talep edilir. Eğitim konusu üzerinde de durularak disiplinden yoksun olan okulların bir an önce düzeltilmesi ve öğrenciler arasında etnik ayrımcılık yapılmamasının gereği üzerinde durulur. Iğdır’daki öğretmen açığına dikkat çekilerek, yetkin ve başarılı öğretmenlerin buraya tayin edilmesi ifade edilir⁹⁴¹. Mevcut imkânlar doğrultusunda bu sorunların çözümüne çalışıldıysa da istenilen sonucun elde edilmesi için zamana ihtiyaç vardır.

E- ÇILDIR İLÇE MERKEZİNİN ZURZUNA KÖYÜ’NE NAKLİ

1939’da çıkarılan kararname ile Kars Vilayeti’ne bağlı Çıldır İlçe merkezinin göl kenarına nakli icap ettiği halde burada bir hükümet konağı yapılmaması ve halkında bu konuyu yeterince sahiplenmemesi nedeniyle nakledilemez. Bütün olumsuzluklara rağmen ilçe merkezinde müteahhit tarafından yeni bir hükümet binası yapılmaya başlanır. İlk aşamada askeri birlikler ile memur ailelerinin barınmalarına müsait binaların inşasına başlanarak tamamlanır. Yeni yapılan hükümet binası yüz bin liraya mal olur⁹⁴².

Yapılan bu çalışmalar üzerine yeni ilçe merkezine halkın taşınmasını teşvik etmek amacıyla Çıldır Kaza merkezinin Zurzuna Köyü’ne nakli Vilayet İdare Heyeti ve Daimi Encümen kararlarına dayanılarak 22 Kasım 1944’te kabul edilir. Böylece zaman

⁹³⁸ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹³⁹ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹⁴⁰ BCA, 490.01.254.1013.1

⁹⁴¹ *Kars Vilayet Gazetesi*, 1 Aralık 1945

⁹⁴² BCA, 030.10.01.02.107.92.19

kaybedilmeden ıldır İlçe merkezinin Zurzuna Köyü'ne nakli için harekete geilir⁹⁴³.

Çıldır ilçe merkezinde yaşayan halkın yeni yerleşim alanına taşınmak istememelerinin sebebi; belirlenen mevkinin bir ilçenin ihtiyaçlarını karşılayacak surette düzenlenmemiş olmasıdır. Ayrıca halkın bir önceki yerleşim alanına yakın bulunan geçim kaynaklarından da uzaklaşmak istememeleri de önemli bir etken olsa gerektir.

F- KARS VE ÇEVRESİNDE SOVYET TEHDİTİ VE YAPILAN ZİYARETLER

Türkiye, II. Dünya Savaşı başında İngiltere ve Fransa ile 1939'da ittifak yaparak tercihinin batı dünyası olduğunu göstermesine rağmen savaş yılları boyunca tarafsız kalmaya çalıştı ve bir denge politikası takip eder. Savaş bittikten sonra Türkiye, Sovyet tehdidi ve istekleriyle karşı karşıya kalır. Sovyetler Birliği taleplerini kabul ettirebilmek için her türlü propaganda ve askeri tehdidi de kullanmaktan geri durmadır⁹⁴⁴.

Sovyetler Birliği ilk adım olarak Yalta Konferansı'ndan hemen sonra Türkiye ile arasında yapılan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na son verir.⁹⁴⁵ Türkiye ise 1945 yılına kadar Rusya ile yeni bir dostluk antlaşması yapmak konusunda çaba göstermesine rağmen Sovyetlerden herhangi bir karşılılık göremez. Aksine kendileriyle yapılacak yeni bir antlaşmanın bazı toprak tavizlerine ve isteklerinin kabul edilmesine bağlı olduğunu empoze etmeye alıřtılar⁹⁴⁶. Nitekim bu konuda Sovyet Dışışleri Bakanı Molotof, 7 Haziran 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e iki ülke arasında yeni bir antlaşmanın yapılabilmesi için Türkiye'nin bazı Sovyet isteklerini kabul etmesi gerektiğini söyler. Konu Kars'ta yapılan görüşmede gündeme gelir. Sovyetler sınır konusunda bazı düzenlemeler talep ettiler. Molotof konuşmasında şu ifadelere yer verir:

“1921 Antlaşması'yla biz Elviye-i Selâse'yi size bıraktığımız zaman zayıf idik. Ve bu zaafımız sebebiyle bunu rızamız dışında zorunlu olarak kabul ettik. Aynı sebeple Lehistan'a arazi bırakmak zorunda kalmıştık. Bugün o yerleri Lehistan'dan geri aldık. Grzabn Hattı gerçek hudut olarak Lehistan ile Rusya'nın arazi przn ortadan kaldırmıştı. Türkiye ile olan durumda 1921 Antlaşması'nın bu haksızlığı düzelterek zmlenebilir.”⁹⁴⁷

Bu sözler zerine Selim Sarper şu Şekilde karşılık verir:

⁹⁴³ Bu dönemde Kars Valiliğine demiş Kaymakamı olarak görev yapan Esat Onat 1946 tarihinde getirildi. BCA, 030.10.01.02.107.92.19

⁹⁴⁴ Suat Bilge, *G Komşuluk*, Ankara 1992 s.265

⁹⁴⁵ Kamuran Grn *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991, s.276-277

⁹⁴⁶ Osman Akandere, *ok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İ ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İstanbul, 1998 s.318.

⁹⁴⁷ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar, 1939-1954*, İstanbul, 1977, s.747

“1921 Antlaşması, tarafların tamamen anlaşığı, şartların içinde en dostane münasebetleri ve rızaları ile imzalandı. Elviye-i Selâse Rus inkılâbının bu haksızlığını onarmak için Türklere iade edilerek iki komşu millet arasındaki arazi pürüzünü ortadan kaldırıp hukuki dostluğun ve en yakın münasebetlerin esasını kurmuştur. Toprak konusunda Türk tarafının haklarına halel verecek herhangi bir değişiklik konusunda biz konuşmayız.”⁹⁴⁸

Türk- Sovyet ilişkileri en sıkıntılı dönemlerinden birisine girer. Taraflar arasındaki gerilim kamuoyunu da meşgul etmeye başlar. İlişkiler kopma noktasına gelir. İşte bu şartlar içerisinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hem Rus tarafına Türk tarafının kararlılığını göstermek hem de Karşılıarı bu olayların gerçek olmadığı konusunda bilgilendirmek amacıyla bir gezi düzenler. Yaklaşan seçimlerle aynı döneme rastlaması da gezinin önemini bir kat daha artırır.

1- İsmet İnönü'nün Kars Ziyareti

İsmet İnönü, 25 Mayıs 1946'da Kars'a geldi ve vatandaşların yoğun ilgisiyle karşılanır. Kars Halkevi'nde yaptığı konuşmada ülkenin iç ve dış meselelerini dile getirir. Kars-Ardahan ve Artvin'in bölünmez Türkiye'nin bir parçası olduğunu söyleyerek sözlerine şöyle devam eder:

“Bütün milletlerin malı ve canı sınır boylarının her karış toprağı üzerinde kurulmuştur. Türk Milletinin şaşmaz ve sarsılmaz iradesini memleketin her köşesindeki vatandaşlarla temas ettikten sonra size bu şekilde ifade ediyorum. Türkiye'nin şerefli ve haklı durumu dünyanın hak ve adalet tanıyan milletlerinde anlaşılmıştır. Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki hürriyet, toprak bütünlüğü ve istiklal haklarının boş sözlerden ibaret olmadığına inanıyoruz. Bugün milletler hayatında kuvvet ifadesi onların içerde gösterebilecekleri sağlamlıkla ölçülmektedir. Bozguncu ve fitnecilerin tesirlerini, milletin serbest muhakeme ve temayüz kudretiyle ortadan kaldıranlar yaşamak haklarını ispat etmiş olurlar. II. Cihan Harbi ve sonrası dönemde bütün hudut vilayetlerimiz bu bakımdan övüneceğimiz bir kıymet gösterdi. Karşılara bu uğurda ispat ettikleri sağlam anlayıştan ve iman kudretinden dolayı teşekkür borçluyum. Milletin iradesini vasıtasız olarak göstermek için yakında büyük seçime gideceğiz. Vatandaş vazifesini anlamak ve anlatmak bakımından da Karşılıarın bütün millete iyi bir örnek olmalarını isterim ve beklerim.”⁹⁴⁹

İsmet İnönü konuşmasını iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde Sovyetlerin toprak taleplerine değinir. İkinci bölümde ise yaklaşan seçimlerden bahsederek ülkenin iç ve dış meselelerinde hükümetin izlediğı politikalara yer verir. İstikrarın önemine değinerek Karşılıardan oy ister. Türk-Sovyet ilişkileri, ABD ve İngiltere ile ilişkiler ve yapılacak seçimlerde Karşılıarın desteğini isteyerek konuşmasını tamamlar.

⁹⁴⁸F. A. Barutçu, *Siyasi Hatıralar...*, s.748

⁹⁴⁹ *Ayın Tarihi*, 150(1-31 Mayıs 1946), s.40; *İsmet İnönü'nün Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1944-1950)*, (Yay. Haz. İlhan Turan), Ankara 2003 s.108; Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, Ankara, 1999, s.296-298.

2- Hilmi Uran'ın Kars Ziyareti

Sovyetler, basın ve yayın organları aracılığı ile Türkiye'den toprak taleplerini sıkça dile getirmeye başladılar. Bu durum başta Kars olmak üzere bütün Türkiye'de gerilime sebep olur. Yapılan resmi açıklamalarla kamuoyu yatıştırılmak istenmişse de yine de halkın tepkisinin önüne geçilememiştir. İşte bu şartlar içerisinde Hilmi Uran Dâhiliye Vekili sıfatıyla 1945 Mart ayında Kars'a bir gezi düzenler⁹⁵⁰.

Hilmi Uran I. Dünya Savaşı sonlarında Kars'ta Mutasarrıf olarak görev yaptığı için bölgeyi yakından tanıyan bir kişidir. Kars'a geldiğinde Vali Esat Onat tarafından karşılanır. Daha sonra halkın görüş ve taleplerini öğrenmek amacıyla belediyede bir toplantı yapar. Bu görüşmenin sonucunda halkın birtakım endişeleri olmasına rağmen sükûnetini muhafaza ettiğini ve hükümet politikalarına tam destek verdiğini ifade eder⁹⁵¹.

Hilmi Uran'ın Belediye'de yaptığı toplantı esnasında dikkatinden kaçmayan bir hususu da sunduğu raporda ifade etmekten geri kalmaz. Kadın ve erkekler birbirinden çekinmeden ve korkmadan iç içe oturmaktadır. Bu durum genel merkez tarafından Cumhuriyet idaresinin bir kazanımı olarak değerlendirilir⁹⁵².

G- EKONOMİK ZORLUKLARA RAĞMEN KARS'A YAPILAN DEVLET YATIRIMLARI

İğdir, bu dönemde ekonomik anlamda geri kalmış ilçeleden biridir. İçme suyu sorunu, eğitim sorunu çözümlenmesi gereken sorunlar olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet idaresinin kurulmasından sonra bazı tedbirler alındıysa da gösterilen çabalar bu meselenin halli için yeterli olamaz. 14 Aralık 1944'te altyapı çalışması tamamlanan yeni bir proje hayata geçirilir. Kars Valisi İlhan Aksoy'un çabaları ile artezyen kuyuları açılmaya başlanır. Böylece halkın içme suyu ihtiyacı bir nebze olsun karşılanmaya çalışılır⁹⁵³.

Bu dönemde bayındırlık konusunda başlatılan çalışmalar kesintisiz devam etti. Bununla birlikte eğitim ve öğretim alanında da önemli gelişmeler kaydedildi. Kars Erkek Sanat Okulu'nun yapımı ve 2 Ekim 1944'te açılması bu bağlamda dikkate değerdi. Okulun açılışı münasebetiyle bir tören düzenlenir. Vali İlhan Aksoy, General Naci Altuğ, Okul Müdürü, öğretmenler ve seçkin bir davetli kitlesi hazır bulunur. İstiklal Marşı'ndan sonra

⁹⁵⁰Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti çok Parti Hatıralarım*, İstanbul, 2007, s.353.

⁹⁵¹ H. Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıraları...*, s.352

⁹⁵² H. Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıraları...*, s.352

⁹⁵³ *Kars Vilayet Gazetesi*, 4 Ekim 1944, S.1271

Vali İlhan Aksoy Kars için sanat okulunun önemi ve sağlayacağı faydaları ifade eden bir konuşma yaparak öğrencilere ilk dersi verir. Okul Müdürü Hasan Özdemir de Kars'ta eğitim alanında böyle bir yatırım yapan CHP hükümetine teşekkür eder. Okulun açılışından ötürü Karşlılar CHP Genel Merkezi'ne ve Maarif Bakanlığı'na teşekkür telgrafları gönderdiler⁹⁵⁴.

H- TOPRAK KANUNU'NUN ÇIKMASI VE KARS'TA TOPRAK EDİNMEK İÇİN BAŞVURULARIN BAŞLAMASI

Toprak reformu ile ilgili çalışmalar 1933 yılında başlamasına rağmen istenilen sonuçlar bir türlü elde edilemez⁹⁵⁵. 1945 yılının Ocak ayında yeni bir kanun tasarısı Meclis'in gündemine gelecektir. Amaç; arazisi olmayan veya yetmeyen çiftçileri veya çiftçilik yapmak isteyenlerin aileleriyle birlikte geçimlerini sağlayacak ve iş olanaklarını değerlendirecek ölçüde araziye sahip kılmaktır. Diğer taraftan toprak sahiplerini üretim araçlarıyla denetlemek ve yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamaktır⁹⁵⁶.

Toprak Kanunu tasarısı hakkında Meclis görüşmeleri başladığında milletvekilleri iki gruba ayrılır. Tasarının lehinde olanlar sivil bürokrat kökenli üyeler olurken muhalefet edenler ise büyük toprak sahipleri ve bazı sivil bürokratlardan oluşur. İkinci grup milletvekilleri tasarının 17.Maddesi'ni eleştirirken toprağın bölünmesi yerine zirai yöntemlerin geliştirilmesini savunmuşlardır. Onlara göre mülkiyet hakkı anayasa ve medeni kanun tarafından garanti altına alındığından devlet şahsi mülk yerine; toprağı kendi topraklarından dağıtmalıdır⁹⁵⁷. O zaman kadar meclis görüşmelerinde genellikle etkin olmayan Adnan Menderes tasarı hakkında uzun bir konuşma yaparak hükümete eleştirilerde bulunur. Tasarı aleyhinde Emin Sazak, Refik Koraltan, Naci Erdem ve Damar Arkoğlu' da söz almışlardır⁹⁵⁸.

Bütün bu tartışmaların sonucunda “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” 11 Haziran 1945'te 345 oyla kabul edilir⁹⁵⁹. Kanunun açık amacı devlet veya köy, kasaba ve şehirlinin elinde bulunup da kamu hizmetlerinde kullanılmayan ya da sahibi bulunmayan arazilerin istimlak edilerek sahipli arazi biçiminde icap edenlere dağıtılmasına izin vermektir. Kanun sırasında Dâhiliye Vekili olan Hilmi Uran'da tasarıyı şöyle açıkladı:

⁹⁵⁴ *Kars Vilayet Gazetesi*, 4 Ekim 1944, S.1271

⁹⁵⁵ Duran Taraklı, *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları*, Ankara, 1976, s.105-122

⁹⁵⁶ H. Uran, *Meşrutiyet Tek Parti, Çok Parti Hatırları...*, s.348

⁹⁵⁷ *TBMMZC*, 7/18, s. 45

⁹⁵⁸ *TBMMZC*, 7/18, s.70-83

⁹⁵⁹ *Resmi Gazete*, 15 Ağustos 1945; Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul, 1989, s.76

“İtiraf etmek icap eder ki, bu iyi maksatlarla çıkarılmak istenen ve çıkarılan bir kanundur. Çünkü hem memleketteki bir takım topraksızları toprak sahibi ederek onları da üretici duruma geçirmek hem de yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak şüphesiz hayırlı maksatlardır. Fakat bu maksatları sağlayacağım diye böyle bir kanunu çıkarmakta aynı zamanda memleketimizin iç bünyesini layığıyla bilmemek veya onun bilmiyor görünmek demektir. Nitekim bu son sebep yüzünden kanun meclisten adeta zorlanılarak çıkarılabilmisti. Ve kanunun çıkarılabilmesi için Başvekil Saraçoğlu hususi gayretler harcamaya mecbur olmuştu.

Kanun Meclis'ten çıktıktan sonrada Halk Partisi aleyhtarları bunu silah olarak ele almışlar ve hükümetin bu kanunla büyük arazi sahiplerinin elinden bir kısım araziye almak istediği yolunda geniş propagandalar yaparak büyük arazi sahiplerini aleyhimizde kazanmışlardı. Hâlbuki yurdumuzda hiçbir sahipli araziye dokunmaya lüzum kalmaksızın topraksız vatandaşlara dağıtılacak her yerde birçok arazi vardır. Öte taraftan büyük arazi sahiplerinden sahip buldukları araziye verimli surette işletmeyenleri toprakların fenni şekilde işletmeye mecbur edecek çok daha başka tedbirler vardır. Bunlar bilinen şeyler olduğu halde büyük arazi sahipleri elinden toprakların bir kısmının istimlak edilerek alınacağı şeklinde kanunu hüküm koymak yurttan bir huzursuzluk yaratmış ve büyük arazi sahiplerini aleyhimize çevirmişti. Eğer kanun, arazi darlığı çeken bazı memleketlerde yapıldığı gibi bizde de bir toprak reformu rejimine gidiliyormuş gibi bir heves gütmeksizin çıkarılmış ve bazı vatandaşın topraklarına el konulacağı endişesini yaymamış olsaydı aleyhimizde bir parti silahı olarak kullanılmayacak ve vatandaşlara da yine her yerde bol toprak verilmiş olacaktı.”⁹⁶⁰

Toprak Kanunu'nun çıkarılmasından sonra Kars'taki birçok topraksız çiftçi bunu büyük bir sevinçle karşılar. Ancak Kars ve çevresinde uzun süren savaşlar toprak mülkiyetini de karmaşık bir hale sokmuştur⁹⁶¹. Yeni kanunun uygulanması için hazırlık yapılmaya başlanır. Hem mülkiyet altındaki arazilerin sınırları belirlenir. Hem de bu yerlerdeki bina ve tesisler tescil edilir. İl Tarım Müdürlüğü'nden alınan evraklar muhtarlar tarafından onaylandıktan sonra diğer evraklarla birlikte Kars Hükümet Konağı içerisinde bulunan 10 Numaralı Toprak Komisyonu'na teslim edilecektir⁹⁶².

VII. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ VE KARS'TA SİYASİ DURUM

A-DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU VE KARS'TA ÖRGÜTLENMESİ

1- DP'nin Türk Siyasi Yaşamına Katılması

CHP Meclis Grubu'nda zaman zaman aykırı sesler olduğu bilinmesine rağmen⁹⁶³

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar parti içinde ciddi bir muhalefet ortaya çıkmamıştır.

⁹⁶⁰H. Uran, *Meşrutiyet Tek Parti, Çok Parti Hatıraları...*, s.345

⁹⁶¹ *Kars Gazetesi*, 31 Mart 1948, S.1614

⁹⁶² *Kars Gazetesi*, 17 Nisan 1948, S.1619

⁹⁶³ M. Albayrak, *Demokrat Parti...*, s.42

1945'te Ticaret Bakanlığı'nın bütçesi görüşülürken yapılan şiddetli eleştiriler ve aleyhte verilen yedi oy,⁹⁶⁴ hükümete karşı kısa bir zaman içerisinde gittikçe büyüyecek muhalefetin başlangıç noktasını oluşturacak ve muhalefetin yeni kadrosunu ortaya çıkaracaktır⁹⁶⁵. 14 Mayıs 1945'te “*Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*” görüşülürken Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu sert bir biçimde tartıştılar ve bütçe tasarısına ret oyu veren yedi milletvekili oy kullanmayarak tepkilerini gösterdiler. Muhtelif kanunlar ve mevcut bir takım uygulamalar karşısında iktidarla ayrılığa düşen bazı milletvekilleri 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu'na “*Dörtlü Takriri*” vermekle muhalefet daha belirgin bir hal almaya başlar⁹⁶⁶.

Bu takriri imzalayanlar Fuat Köprülü, Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan'dır⁹⁶⁷. Dörtlü Takrir ile CHP içerisinde parti işleyişinin demokratik ilkelere göre yürütülmesi istenilir⁹⁶⁸. Ancak Dörtlü Takrir CHP'lilerce reddedilir. Gerekçe olarak da mevcut kanun, kural ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı olmayıp Millet Meclisi olması gerektiği ifade edilir⁹⁶⁹. Dörtlü Takririn kabul edilmemesi CHP'de çok yakında başlayacak olan kırılmalarla yeni siyasi partilerin doğacağı varsayımlarını güçlendirir. Kamuoyu ve basında çok partili sisteme geçmenin yararları ya da doğuracağı sorunlar konusunda yayınlar ve tartışmalar başladı. Bu süreçte iktidar yanlısı “*Ulus*” gazetesi ile muhalefet yanlısı “*Vatan*” gazetesi kamuoyunu yönlendirmeye çalıştı. Eleştirilerin dozu artar. CHP yönetimi yaşanan gelişmelerden rahatsız olur. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'den savunmaları istenilir⁹⁷⁰.

Fuat Köprülü savunmasında; “*Uzun zamandır parti içerisinde yaptığım mücadele CHP'yi kuvvetlendirmek ve onu demokratik bir mecraya sokmak gayesine mahsustur. Ben CHP'ye mensup bir milletvekili olarak partiyi kuvvetlendirmek ve demokratik bir mahiyete sokmak için çalıştığıma eminim.*” diyecektir⁹⁷¹. Yapılan açıklamalar parti divanınca uygun görülmeyle Fuat Köprülü'nün 21 Eylül 1945'te parti ile ilişkisi kesilir⁹⁷². Takrir'de imzası olan Refik Koraltan ise iki arkadaşı hakkında partinin aldığı kararı eleştirdiği için

⁹⁶⁴ 29 Mayıs 1945'te Recep Peker, Celal Bayar, Hikmet Bayur, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan

ve Emin Sazak tasarıya ret oyu vermişlerdi. Bkz. M. Albayrak, *Demokrat Parti...*, s.43

⁹⁶⁵ Mehmet Ali Birant, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demokrat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul 2001, s.20

⁹⁶⁶ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996, s.72

⁹⁶⁷ İsmet Bozdağ, *Demokratik Parti ve Öbekleri*, İstanbul, 1975, s.17

⁹⁶⁸ Cem Eroğul, *Demokrat Partinin Tarih ve İdeolojisi*, Ankara, 1970, s.11

⁹⁶⁹ C. Eroğul, *Demokrat Parti...*, s.11

⁹⁷⁰ *Aydın Tarihi*, 157 (1-31 Aralık 1946) s.13

⁹⁷¹ S. Akşin, *Çağdaş Türkiye...*, s.141

⁹⁷² K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.131

27 Kasım 1945'te partiden uzaklaştırılır. Celal Bayar da Basın Yasası'ndaki haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran 5. ve 17.Maddelerin değiştirilmesi isteğiyle hazırladığı yasa tasarisinin parti grubunda reddedilmesini gerekçe göstererek önce 26 Eylül 1945'te İzmir Milletvekilliği'nden, 3 Aralık'ta CHP'den istifa ettiğini açıklar⁹⁷³.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te TBMM'de yaptığı konuşmada Cumhuriyet yönetiminde demokratik karakterlerin bulunduğunu vurgulayarak muhalefet çevreleri ve basının izlediği yöntemlerden yakınmış, hürriyet ve demokrasi ile tecavüz ve anarşi arasındaki unsurların kanun yolu ile çözülmesi gerektiğine işaret etmiştir⁹⁷⁴. İsmet İnönü'nün Meclis'te yaptığı bu konuşmadan iki ay sonra 7 Ocak 1946'da Refik Koraltan'ın İçişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçe ile DP resmen kurulur. Partinin kurucuları, Dörtlülük Takrir'de imzaları olan Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'dir. Hazırlanan tüzükte: *“Siyasi haysiyetimizin birbirimize karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan DP Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasimizin geniş bir anlayışla gerçekleştirmeye ve umumi bir siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle büyütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur.”*⁹⁷⁵ vurgusu yapılmıştır.

2- DP'nin Kars'ta Örgütlenirken Yaşadığı Zorlu Süreç

DP, 7 Ocak 1946'da tüm illerde örgütlenme çalışmalarına başlar. Fakat Kars'ta 1946-1947 yıllarında örgütlenmesini tam olarak tamamlayamaz. Bu sebeple 1946 genel seçimlerine katılamaz⁹⁷⁶. Kars'ta DP'ye üye olmak isteyen ya da bu işin sorumluluğunu üstlenerek kurumsallaşmaya gidecek kesimler bu konuda eyleme geçemediler⁹⁷⁷. Buna gerekçe olarak halkın CHP'ye sıkı sıkıya bağlı olması gösterilebileceği gibi iktidar partisinin bir yerde devleti temsil etmesi ve siyasi sorumluluk sergileyeceklerinde bu gücün karşısında bir varlık gösterememesinde etkili olduğu söylenebilir. Zaten 1946 Genel Seçimleri sonrası Kars'ta CHP'nin örgüt yapısındaki zayıflıktan ötürü yeni bir yapılanmaya gitmesi halkın parti ile pek yakınlaşmadığının göstergesi olsa gerekir.

Kars'ta Sarıkamış ilçe merkezinde ilk defa DP'nin şubesi 10 Mayıs 1946'da açılır. Kurucuları arasında Sarıkamış'ın CHP Erenler Mahallesi Ocak Başkanı ve aynı zamanda Halkevi Spor Şubesi Başkanı olarak görev yapan Şevket Özkazanç ile Fahri Yaman ve Ethem Eroğlu CHP Kars Teşkilatı'ndan istifa ederek Sarıkamış'ta DP örgütünü kurdular.

⁹⁷³K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.132

⁹⁷⁴ *Ulus*, 20 Mayıs 1945; *İsmet Paşa'nın Söylev ve Demeçleri...*, s.30-32

⁹⁷⁵Feroz Ahmet, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 2006, .s.126

⁹⁷⁶ M. Albayrak, *Demokrat Parti...*, s.89

⁹⁷⁷ BCA, 490.01.439.1818.2

CHP Kars İl Örgütü DP'nin kurulmasından rahatsızlık duyar. Köylere kadar ulaşarak DP aleyhinde propaganda yapar⁹⁷⁸.

DP Sarıkamış İlçe Örgütü'nün kurulmasından sonra Ardahan ve Göle ilçelerinde de yeni şubelerin açılması için girişimler başlar. Fakat CHP örgütünün karşı koyması ile buralarda DP şubeleri açılmaz. Kars il merkezinde eğitimci ve hukukçu olan Abdullah Bey'in başkanlığında yedi sekiz kişiden oluşan bir grup DP Kars İl Örgütü'nü kurmayı denemişler fakat yine CHP teşkilatının zorlamasıyla başarılı olamamışlardır⁹⁷⁹.

1947'de Ardahan ve Göle ilçelerinde DP örgütlerinin kuruluş çalışmaları başlar. Yapılan çalışmalara gizli olarak dönemin mülki idaresinde söz sahibi olan kişilerin de desteği dikkat çekmektedir. Göle Kaymakamı bunlardan birisidir. Ardahan'da da aynı durum söz konusudur. Jandarma Komutanı Üsteğmen Muzaffer Öngel, DP'nin teşkilatlanması için gayret sarf etmektedir. Bunun bir sonucu olarak 1 Mart 1947'de parti örgütü resmen kurulur. Ardahan'da DP'nin kurucuları arasında Hazine Vekili Muhittin Bey, Tüccar Hasan Demirkaya, Bakkal Kemal Aksu, Türk Hava Kurumu Kâtibi Nuri Bektaş, CHP İlçe İdare Kurulu Üyesi iken 16 Şubat 1947'de istifa edip DP'ye geçen Kâzım Mungan, Muzaffer Çakıroğlu, Hafız Oktay, Fevzi Yakut ve Talip Okumuş bulunmaktadır. Göle'de ise Kars Milletvekilliği'ne bağımsız olarak adaylığını koyup kazanamayan Ahmet Kağan, eski Zabıt Kâtibi İsmail Doğan, Eyüp Atalay, Abdurrahman Bağrıyanık, Binbaşılıktan emekliye sevk edilen ve ticaretle uğraşan İbrahim Altier, Müteahhit Süleyman Malkaç, Postacı İdris Günday, Bakkal Şükrü Erbaki, Öğretmen Nevruz Gündoğdu, fotoğrafçı Sacit Aktagel ve Hüseyin Alkan idi. Aynı yıl içerisinde Iğdır'da da DP teşkilatı için çalışmalar başlayacaktır⁹⁸⁰.

1948'e gelindiğinde DP'nin; Sarıkamış, Göle, Ardahan, Kağızman, Arpaçay ve Iğdır'da örgütlenmesi gerçekleşmiştir. Ancak kendilerini halka anlatmak konusunda zorluklar çekmekteydiler. Maddi yetersizlik en başta gelen sorundur. Refah seviyesi yüksek kişilerin parti saflarına katılmamış olması bunun en büyük sebebidir. Bu durum karşısında mevcut üyelere aidat toplanmaya çalışılmış bunda da istenilen başarı elde edilememiştir. Üyelerin büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Bu yıllar içerisinde hayvan ve kaşar ihracatı yapılamamış, tarımsal üretimde düşük olmuştur⁹⁸¹.

⁹⁷⁸ BCA, 490.01.439.1818.2

⁹⁷⁹ BCA, 490.01.439.1818.2

⁹⁸⁰ BCA, 490.01.439.1818.2

⁹⁸¹ BCA, 490.01.439.1818.2

B-BELEDİYE SEÇİMLERİ (26 MAYIS 1946) VE KARS'TAKİ SONUÇLARI

Belediye seçimleri Eylül 1946'da yapılır. CHP, Genel Kurulu toplanarak bu tarihi erkene çekmeye karar verir. Nisan ayı içerisinde ise Genel Kurul toplandı. Belediye seçimleri için 26 Mayıs 1946 tarihi belirlenir⁹⁸². Bu durum 1946 yazında genel seçimlere gidilme ihtimalini de yükseltmektedir. İktidarla muhalefet arasındaki ilişkiler gerginleşir. DP, 13 Mayıs 1946'da bir beyanname yayınlar. Bu beyannameye milli iradenin önündeki engeller kaldırılmadan yapılacak seçimin sağlıklı sonuçlar doğurmayacağından bahisle partilerini hazırlıksız yakalamak için bu yola başvurulduğunu, demokratik hak ve özgürlükler güvence altına alınmadan seçim hürriyetinden bahsedilmeyeceği ifadelerine yer verilmektedir⁹⁸³. Buna karşılık CHP ise muhalefeti daha olgun davranmaya davet etmektedir⁹⁸⁴.

29 Nisan 1946 tarihinde Belediye Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirilir. Yeni kanuna göre; seçimler bir günde yapılacak, seçim formaliteleri bir ay içinde tamamlanacak, seçim büroları çoğaltılacak, seçim günü pazar olarak değiştirilecek ve partiler oy pusulalarını istediği yerde ve istediği kimseye yazdırabilecektir⁹⁸⁵. Belediye seçimleri önceki dönemlerdeki gibi iki dereceli yapılır. CHP adaylarını kendisi belirler⁹⁸⁶.

26 Mayıs 1946 sabahı oylamanın başlamasıyla birlikte yolsuzluk suçlamaları ardı sıra gelmeye başlar. Şikâyetlerin gittikçe artması üzerine Milli Kalkınma Partisi seçim günü saat 11'de hükümeti taraf tutmakla suçlayarak seçimlerden çekilir⁹⁸⁷. Seçimlere katılım oranı çok düşük olarak gerçekleşir. DP ise bu durumu iktidar partisine güvensizlik göstergesi olarak değerlendirir⁹⁸⁸.

Kars'ta Belediye Seçimleri talimatnamelere uygun bir şekilde açık oyla yapılır. Oylama sırasında adaylar bir liste ile ilan edilir. CHP'ye üye olanların bu listeye oy verme zorunluluğu varken, partiye kayıtlı olmayan kişilerin oy verme zorunluluğu yoktur⁹⁸⁹.

Seçimin sonucunda Kars Belediye Başkanlığı'na Tahir Barlas⁹⁹⁰ getirilir. 3

⁹⁸²Kadir Şeker, "1946 Belediye Seçimleri ve Bu seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(Aralık 2007), s.79

⁹⁸³ M. Albayrak, *Demokrat Parti...*, s.83

⁹⁸⁴ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.137

⁹⁸⁵ *TBMMZC VIII.-XXI-XXII*, s.215-216.

⁹⁸⁶ *BCA,030.01.51.309.4*; K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.139

⁹⁸⁷ M. Toker, *İsmet Paşalı Yıllar...*, s.112

⁹⁸⁸ *Ulus*, 29 Mayıs 1946

⁹⁸⁹ *BCA*, 490.01.341.1425.2

⁹⁹⁰ Belediye Başkanı Tahir Barlas, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan Nutuk adlı eserinde Adapazarı

Temmuz 1946 tarihinde çıkarılan üçlü kararname ile Belediye Başkanlığı onanır. Kararnamenin altında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın imzası vardır. Yapılan işlem Kars Belediye Meclisi'nce alınan kararın, Belediye Kanunu'nun 89. Maddesi'ne dayandırılmıştır⁹⁹¹. DP'nin seçimi boykot ettiği ve henüz Kars'ta tam olarak kurulmadığı bir dönemde CHP rakipsiz olarak seçimi kazanmıştır.

C- 1946 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ VE KARS'TAKİ SONUÇLARI

1- Seçim Kararının Alınması ve Yaşanan Tartışmalar

Savaş sonrasında Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalmaması için demokratikleşme adımlarını hızlandırarak çok partili bir siyasal yaşamın gereklerini yerine getirmesi kaçınılmaz gereklilik olmuştur. Bu durum Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün konuşmalarına da yansır. İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasında demokrasi yolunda ilerleneceği konusunda açıklamaları çok partili sisteme geçiş yolunda ilk resmi açıklama olur.

1 Kasım 1945'de TBMM'nin yasama yılını açış konuşmasında ise şu sözleri ile ifadesine açıklık getirecektir: *“Demokratik karakterler bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak hiçbir zaman olmadıktan başka, zararlı ve Türk Milleti'ne yakışmaz olarak daima itham edildi. Bizim tek eksliğimiz Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”* Bu sözleri siyasi hayatta yeni partilerin kurulması için açık bir çağrıdır⁹⁹².

7 Ocak 1946'da CHP'den ayrılan bazı milletvekilleri Celal Bayar'ın önderliğinde birleşerek DP'yi kurdular. DP kısa bir zaman içerisinde bazı konularda hükümeti zorlamaya başladı ve geniş halk kitlelerinin desteğini kazanmaya başlar. Bu durum karşısında iktidarda olan CHP, 1947'de yapılması gereken seçimleri bir yıl öne alarak 10 Haziran 1946'da bu kararı Meclis'ten çıkararak kendisine bir avantaj yaratmak ister. Bu durum DP açısından olumsuz bir gelişmedir. Partinin seçimlere girip girmemesi tartışılır. Sonuçta partinin yasal anlamda kamuoyuna mal edilebilmesi için seçimlere girilmesine

Kaymakamı Tahir Bey diye hitap ettiği kişidir. Sırasıyla Kaymakamlık, Valilik ve İzmit Milletvekilliği görevinde bulunmuştur. *Kars Gazetesi*, 5 Nisan 1950, S.1818

⁹⁹¹ BCA, 030.011.1.184.23.8

⁹⁹² İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları(1920-1973), Ankara, 1993, s.54.

karar verilir⁹⁹³.

CHP, DP ve Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi ve bağımsızlar seçime katılır. 21 Temmuz 1946 seçimleri tek dereceli olarak yapılır⁹⁹⁴. Bu sistem Türkiye’de ilk kez uygulanır. Oyların salt çoğunluğunu alan parti bölgesindeki tüm milletvekilliklerini kazanır⁹⁹⁵. Bu seçimler çeşitli yolsuzluk söylentileri ile anılır⁹⁹⁶. DP’nin iki yüz yetmiş üç aday göstererek bunlardan sadece altmış ikisini Meclis’e göndermesi tartışmaları da beraberinde getirir. CHP kendi hakkındaki suçlamaları reddedi fakat bu durum seçimlere hile karıştığı iddialarını ortadan kaldırmaz⁹⁹⁷. DP, 1950 seçimlerine kadar yapılan hiçbir seçime girmeyerek tepkisini gösterir⁹⁹⁸. DP’nin tepkisi Seçim Kanunu’naydı. Halk ilk defa aracısız olarak milletvekilini seçebilecek bağımsız olarak seçime katılabilme de ayrı bir kazanımdır. Fakat açık oy, gizli tasnif uygulaması, doğal olarak tartışmalara sebebiyet verecektir⁹⁹⁹.

2- Seçim Süreci ve Alınan Sonuçlar

21 Temmuz 1946 seçimlerinin katılım istatistiklerine baktığımızda seçmen sayısı 8.551.548 kişidir. Bu sayının 4.430.878 i kadın 4.060.673 ü erkektir. Seçimlere katılım oranı %71 kadın olmak üzere 6.373.543 kişidir. Yani seçmen sayısının %75’i seçimlere katılmıştır¹⁰⁰⁰.

Yapılan seçimlerde ilk sayımlar sonucu 465 milletvekilinden 395 kişi CHP, 66 kişi DP ve 4 kişi de Bağımsızlardan kazanır. Şevket Süreyya Aydemir 1946 Milletvekili Seçimleri sonucunu CHP 400, DP 40, MP 7 Bağımsızlar 3 kişi olarak ifade ederken Kemal Karpat ise CHP 395, DP 64, Bağımsızları 6 olarak belirtir¹⁰⁰¹. Dönemin gazeteleri ise 396

⁹⁹³ Tefik Çavdar, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2065

⁹⁹⁴ Şerafettin Pektaş, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 2001, s.242.

⁹⁹⁵ *Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekilleri Genel Seçimi, 1923-2007*, Ankara, 2009. s. 61.

⁹⁹⁶ T. Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunu...*, s.184.

⁹⁹⁷ Cemal Aygün, “Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVII (Ankara 1962), s.204

⁹⁹⁸ C. Aygün, “Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri”..., s.204

⁹⁹⁹ *Düstur*, Üçüncü Tertip, XXVII, s.1243-1253; Fahri Giritlioğlu, *Türk Siyasal Tarihinde CHP’nin Mevkii*, Ankara, 1965, s.195; *İnönü’nün Söylev ve Demeçleri, TBMM’nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946) Yaptığı Konuşmalar*, İstanbul, 1946, s.401-407.

¹⁰⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II, İstanbul, 1966, s.448.

¹⁰⁰¹ K. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.144.

CHP, 62 DP, 7 Bağımsız olarak milletvekili sayılarını bildirmektedir¹⁰⁰². Seçim sonuçlarına yapılan itirazlarda bu rakamların değişmesinde etkili olacaktır. DP listesinden seçimi kazanan iki milletvekilinin sonuçları iptal edilir. Meclise katılmadan istifa eden 1 DP'li milletvekilinin yerine CHP'li milletvekili Meclis'e girer. Ayrıca 3 DP Milletvekili ile 1 CHP Milletvekili'nin tutanakları reddedilerek bunların yerine 1 DP'li Milletvekili ile 3 CHP'li Milletvekili seçilir. Buna göre 403 Milletvekili CHP'den, 54 Milletvekili DP'den 8 Milletvekili de bağımsızlardan seçilir¹⁰⁰³. 1946'da CHP bütün illerde seçime katılırken DP; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van olmak üzere 16 vilayette örgütlenemediği için buralarda seçimlere katılamaz¹⁰⁰⁴.

1946 seçimlerinden sonra İsmet İnönü yayımladığı bildiride yeni dönemden beklentilerini şöyle açıklar:

*“Yeni seçim sona erdi. Türk Milleti kadın ve erkek seçmenlerin büyük nispette iştiraki ile milletvekillerini seçti. Yeni Büyük Millet Meclisi'nin muhtelif partilerden ve bağımsızlardan kurulmuş olması vatanımız için büyük muvaffakiyettir. Milletimizi yürekten tebrik ederim. Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir döneme giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir. Büyük Millet Meclisi'ndeki çalışmalarda ise karşılıklı saygı içinde olarak fikirlerin ayrılıkların vatan için yapıcı bir şekilde ayarlamak gelecek vazifemiz olacaktır. İktidar ve karşı partilerin Büyük Meclis'te, Belediyelerde ve basın alanında bir arada verimli olarak çalışabilmelerinin milletçe imtihanını vereceğiz. Bu imtihanın muvaffakiyetle verilmesi bugünkü ve gelecek nesiller için çok feyizli olacaktır. Vatandaşlarımızın arasında dostluğun bozulmaması için bütün dikkatimizi kullanacağız. Yani Büyük Millet Meclisi'nin aziz memleket ve milletimize kıymetli hizmetler başarmasını dilerim.”*¹⁰⁰⁵

Celal Bayar da bir bildiri yayımlayarak durum değerlendirmesi yapar: Milli iradenin gerçekleşebilmesi için seçimlerin her türlü baskı, müdahale ve hileden uzak olması gerektiğini; Seçimlerin güven içinde olması, oy verme hakkı olan her vatandaşın seçim defterinde dürüst olarak kayıtlı bulunması, oy sandıklarının hilesiz ve olduğu gibi açılması, oy sayılarının tutanaklara doğru geçmesi ve sonuna kadar bütün kurullarca bu neticelerin esas teşkil etmesi gerektiğini vurgular. DP'nin kendisine verilen güvencelere inanarak samimiyetle katıldığı 21 Temmuz 1946 seçimlerinde bu şartlardan hiçbirisinin bulunmadığını belirten Celal Bayar, idare organının seçimleri manipüle ederek sadece iktidar partisini başarılı kılmak amacıyla hareket ettiğini bütün milletle beraber tespit

¹⁰⁰² Cumhuriyet, 25 Temmuz 1946; Akşam, 24 Temmuz 1946; Ayın Tarihi, 152 (Temmuz 1946), s.5, Recep Murat Geçikli, 1946-1950 Yıllarında Erzurum'da Siyasi Hayat, Ankara, 2010, s.29.

¹⁰⁰³ Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş, (1946-1950), İstanbul, 1982, s.65.

¹⁰⁰⁴ M. Albayrak, Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti..., s.89.

¹⁰⁰⁵ Ülkü, (Ağustos 1946), s.1

ettiklerini anlatır. İktidarı yapılan bütün uyarılara rağmen seçimin sağlıklı bir ortamda geçmesi için gerekli tedbirleri almamasından ötürü suçlayarak, seçimde yapılan yolsuzluklarla ilgili olarak yapılan itirazların dikkate alınmadığını belirtir¹⁰⁰⁶.

3- Kars'ta CHP'nin Tek Parti Olarak Seçimlere Girmesi ve Alınan Sonuçlar

Kars'ta DP tam olarak örgütlenemediği için 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan seçimlere katılamaz¹⁰⁰⁷. Sadece CHP adayları burada seçime katılabilir. CHP listesinden aday olabilmek için birçok başvuru yapılır¹⁰⁰⁸. Bunların arasında partinin her seviyesinde çalışmış Musa Kaya,¹⁰⁰⁹ öğretmen, muhabir, yazar olarak tanınan Orhan Seyfi Orhon,¹⁰¹⁰ yine Ardahan doğumlu olan ve uzun yıllar CHP'de hizmet veren Kahraman Arıklı,¹⁰¹¹ Kağızmanlı olup öğretmenlik yapan Mustafa Öncül,¹⁰¹² Cılavuz Köy Enstitüsü'nün kurumlaşmasında büyük katkıları olan Halit Ağanoglu,¹⁰¹³ Kars Belediye Başkanı Mehmet Bahadır da bulunmaktadır¹⁰¹⁴.

Kars'ta CHP'nin adaylarını belirlemek için yapılan çalışmaların sonucunda Mehmet Bahadır, Akif İyidoğan, Aziz Semih İlter, Şerafettin Karacan, Esat Oktay, Zihni Orhon, Abdurrahman Sürmen, Tezer Taşkıran ve Hüsamettin Tugaç aday olarak belirlenir¹⁰¹⁵. Aday belirleme süreci sonlandıktan sonra İsmet Paşa'nın seçim beyannamesi halka okunur¹⁰¹⁶. Herhangi bir sıkıntıya meydan vermeden seçimlerin tamamlanması için yapılan hazırlıklar son bir kez kontrol edilir. Aday listeleri kanun gereği askıya çıkarılır. İtiraz süresinin son günü 18 Temmuz 1946 olarak belirlenir. Bu süreçte ilçelere gönderilen seçim sandıklarının ve seçmen listelerinin yeniden gözden geçirilmesi istenir. CHP yapılacak seçimden büyük bir zafer bekliyordur. Seçim sürecini izlemek üzere de genel merkez tarafından Hüsamettin Tugaç görevlendirilir¹⁰¹⁷. 21 Temmuz 1946'da seçim yapılır. CHP listesinden isimleri yukarıda ifade edilen adaylar eksiksiz olarak seçilir¹⁰¹⁸.

4- VIII. Dönem TBMM Kars Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri

¹⁰⁰⁶ BCA,030.01.12.71; *Vatan Gazetesi*, 6 Nisan 1947.

¹⁰⁰⁷ *Demokrat Parti 26 Mayıs Seçimleri*, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 1946, s.12

¹⁰⁰⁸ BCA, 490.01.306.1242.1.

¹⁰⁰⁹ BCA, 490.01.306.1242.1.

¹⁰¹⁰ BCA, 490.01.306.1242.1.

¹⁰¹¹ BCA, 490.01.306.1242.1.

¹⁰¹² BCA, 490.01.306.1242.1.

¹⁰¹³ BCA, 490.01.346.1450.1.

¹⁰¹⁴ BCA, 490.01.346.1450.1.

¹⁰¹⁵ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1946; *Akşam*, 19 Temmuz 1946.

¹⁰¹⁶ BCA, 490.01.366.1540.1

¹⁰¹⁷ BCA, 490.01.11.60

¹⁰¹⁸ BCA, 490.01.341.1425.2; *Akşam*, 22 Temmuz 1946

a) Akif İyidoğan

1895’da İstanbul’da doğar. Mülkiye’yi bitirdi. Fransızca ve Almanca bilmektedir. Dâhiliye Nezareti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, Müdür Yardımcılığı, Daru’l- Aceze Başkâtipliği, Samsun Bölgesi Ticaret Müdürlüğü, Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, Zonguldak, Gaziantep, Kars, Sivas, Manisa ve Seyhan Valiliği, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü görevlerinde bulunur. Temmuz 1946’da Kars Milletvekili olarak meclise girer¹⁰¹⁹. 5 Ağustos 1946 yılında meclise katılarak önemli çalışmalarda bulunur. Akif İyidoğan 133.528 oyla milletvekili seçilir¹⁰²⁰. Meclisin aktif üyelerinden olan Akif İyidoğan, milletvekili olduğu dönemde birçok kanun hakkında söz alarak görüşlerini ifade eder.

29 Ocak 1947’de Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü bünyesinde çalışan memur ve hizmetlilerin ücretlerinde yapılması istenilen düzenleme konusunda görüşlerini bildirir. Bu konuda iyileştirme yapılmasını ister¹⁰²¹. Yine aynı temsil ödeneği ile ilgili olarak yapılan kanun teklifinin İçişleri Komisyonu’na gönderilmesi konusunda söz alır¹⁰²².

Akif İyidoğan vekili olduğu Kars Vilayeti’nin sorunlarına da yeri geldiğinde değinir. 14 Şubat 1947’de Kars, Beyazid, Erzurum ve Çorum’a muhacirlerle mültecilerin yerleştirilmesi hakkında gündeme gelen sorunları Meclis kürsüsüne taşır¹⁰²³. Ayrıca bölgeyi yakından ilgilendiren “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” nun bazı maddelerinde değişiklik yapılması hususunda da Kars’ın ve civar illerin bu konudaki beklentilerini dile getirir¹⁰²⁴. Bölgenin eğitim konusundaki eksikliklerine de duyarsız kalmayarak köy okulları ile enstitülerinin durumuna değinir¹⁰²⁵.

Akif İyidoğan, Meclis çalışmaları sırasında emeğin ve emekçinin hakkının verilmesine büyük bir önem gösterir. 20 Şubat 1947’de İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birliği hakkında kanun tasarı görüşülürken bu hassasiyetini ortaya koyar¹⁰²⁶.

¹⁰¹⁹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VIII, 1424; TBMM Albümü..., s.478; İçişleri Bakanlığı Arşivi, Kayıt No:1967. Ekim 1961’de Adalet Partisi’nden Zonguldak Senatörü seçildi. Kasım 1961’de İnönü Başkanlığında kurulan Birinci Koalisyon Hükümeti’nde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevini yürüttü. Evli ve bir çocuk babasıydı. 16 Aralık 1974’de vefat etti

¹⁰²⁰ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VIII, 1424

¹⁰²¹ TBMMZC, 4/37, s.73

¹⁰²² TBMMZC, 4/37, s.65

¹⁰²³ TBMMZC, 25/66, s.73

¹⁰²⁴ TBMMZC, 6/83, s. 664

¹⁰²⁵ TBMMZC, 4/44, s.154

¹⁰²⁶ TBMMZC,4/47, s.304.324

Mahalli idarelerde yapılması öngörülen değişikliklerle de yakından ilgilenen Akif İyidoğan, mesleki tecrübeleriyle yasama görevini layıkıyla yerine getirir. Mahalle Muhtarları ile köy ihtiyar heyetlerinin yapısı ve işlevi konusunda yol gösterici olur. İçişleri Bakanlığı'nın da kuruluş ve görevleri gündeme geldiğinde aynı tepkiyi gösterir. Bakanlığa bağlı kurumların bütçelerinin artırılmasına taraftardır. Ayrıca ülke kalkınmasında birinci elden yetkili bakanlıkların da bütçeleri gündeme geldiğinde yine aynı tavrı ortaya koyacaktır¹⁰²⁷.

VIII. Dönem TBMM'nin yasama çalışmalarının aktif bir üyesi olan Akif İyidoğan, yukarıda da ifade edildiği üzere çiftçinin topraklandırılması konusunda dönem boyunca etkin olarak rol alır. Bunu yanı sıra Arazi Vergisi ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerde söz alarak görüşlerini ifade eder¹⁰²⁸.

Köyün ve köylünün sorunlarını sıkça Meclis'te dile getirir. 4 Haziran 1948'de yurtdışına yapılacak hububat satışı; 14 Ocak 1949'da yayla ve meraların durumu; 14 Mart 1950'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi; 22 Mart 1950'de hayvan hırsızlığının men'i hakkındaki kanunlar görüşülürken düşüncelerini ifade eder¹⁰²⁹.

Belediyelerin imar konusunda karşılaştıkları sorunların çözülmesi için kanun erkinin güçlendirilmesi ve yapılaşma ile ilgili sorunların çözümü Akif İyidoğan'ın üzerinde durduğu konular arasındadır. Eğitim konusunda da üniversite bütçeleri ve yeni fakültelerin idari olarak bağlanacağı kurumlar konusunda Meclis'te söz alarak gerekli uyarılarda bulunmuştur¹⁰³⁰.

b) Aziz Semih İlter

1877'de Erzincan'da doğar. Kuleli Askeri Lisesi ve Harbiye'yi bitirir.1901'de Kurmay Yüzbaşı olur. V. Ordu'ya ait Şam'daki 30. Süvari Alay Bölük Kumandanı olur. Mekke-Medine arasında inşası planlanan demir yolunun hazırlık safhasında görev alır. 1906'da Suriye'den Rumeli'ye gönderilir. 1907 de Arnavutluk harekâtına katılır. 1908'de

¹⁰²⁷TBMMZC,5/57, s.124.126; TBMMZC, 6/69,s. 65 ; TBMMZC, 5/57, s.9; TBMMZC, 24/47, s.967; TBMMZC,8/26, s.635; TBMMZC, 8/28, s.893; TBMMZC, 10/38, s.24; TBMMZC, 10/45, s.269; TBMMZC, 8/25, s.511; TBMMZC,12/78, s.472; TBMMZC, 18/77, s.719; TBMMZC, 19/94, s.963-1168; TBMMZC, 20/106, s.713; TBMMZC, 20/106, s.715-718; TBMMZC, 16/48, s.351; TBMMZC, 3/29, s.486; TBMMZC, 17/55, s.18; TBMMZC, 25/64, s.401-403; TBMMZC, 6/70, s.98.

¹⁰²⁸ TBMMZC, 23/29, s.188

¹⁰²⁹ TBMMZC, 12/67, s.33-34; TBMMZC, 15/32, s.123-134; TBMMZC, 25/64, s.401-403 TBMMZC, 25/70, s.729.

¹⁰³⁰ TBMMZC, 16/52, s.648-649; TBMMZC, 20/99, s.128.131; TBMMZC, 23/77, s.94-96; TBMMZC, 25/71, s.846-848

Karadağ Hudut Komiserliği görevinde bulunur. 1909'da III. Ordu Kurmay Dairesi I. Şubesi'ne geçer. Aynı yılın nisan ayında Hareket Ordusu'nda görev alır ve İstanbul Merkez Komutanlığı'na getirilir. 1911'de Trablusgarp Savaşı'na katıldı. Tunus'tan tüccar sıfatı ve değişik adla araba, para, silah ve teçhizat sağlar. Aynı yıl Türk-İran sınırının tahdidi için kurulan komisyonda başkanlık yapar. 1912'de ise Çatalca savunmasında görev alır¹⁰³¹.

I.Dünya Savaşı'nda ordunun değişik kademelerinde görev alır. 1916'da IV. Fırka Kumandanlığı'na atanır. İzmir'de bölge müfettişliği bünyesinde faaliyette bulunur. 15 Ocak 1918'de Albay rütbesiyle emekliye ayrılır. 1921'de Batum Başşehbenderliği görevinde bulunur. Daha sonra Samsun Asker Alma Dairesi Başkanlığı'na atanır ve bu görevde kalır. 1925'te Samsun Sahil Demiryolları Komiserliği'ne atanır. Bu görevde iken TBMM'nin III. Dönemi için yapılan seçimlere katılır. Erzincan milletvekili oldu. Mecliste Milli Savunma ve Bayındırlık Komisyonları'nda çalışır. IV., V.,VI., VII. Dönem Erzincan'dan VIII. Dönem ise Kars'tan milletvekili olarak seçilir. Milletvekili seçildikten kısa bir süre sonra 2 Aralık 1948'de ölür¹⁰³².

c) Abdurrahman Sürmen d) Tezer Taşkiran

Abdurrahman Sürmen 1907'de Sürmene'de doğar. Eczacılık eğitimi alır. Serbest eczacı olarak çalışır¹⁰³³.

Tezer Taşkiran 1907'de Kafkasya'da doğar. İstanbul Dar'ül Fünun Edebiyat Şubesi Felsefe Bölümü'nü bitirir. Ankara Muallim Mektebi İctihat Öğretmeni, Ankara Kız Lisesi Müdürü, İstanbul Kız Öğretmen Lisesi Okul Müdürü ve Felsefe Öğretmenliği, Ortaöğretim Şube Müdürlüğü, Yardımseverler Derneği Kurucu Üyesi ve Üniversiteli Kadınlar Derneği Başkanlığında bulunur. VII. Dönem Kastamonu ve VIII. Dönem Kars Milletvekili olarak siyasi yaşamına devam eder¹⁰³⁴. Tezer Taşkiran, Cumhuriyet tarihinde Kars'ın ilk bayan milletvekilidir¹⁰³⁵. Tezer Taşkiran Kars Milletvekili seçildikten sonra Amerika Birleşik

¹⁰³¹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII,690; TBMM Albümü..., s.479; Türk Parlamento Tarihi TBMM III. Dönem (1927-1931), Ankara, 1995, s.242.

¹⁰³² TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 690; TBMM Albümü..., s.479; Türk Parlamento Tarihi TBMM, III. Dönem...,s.242.

¹⁰³³ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 608; TBMM Albümü..., s.479.

¹⁰³⁴ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 1242; TBMM Albümü..., s.479.

¹⁰³⁵ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 1242.

Devletleri'nde Milletler Derneği, Amerikan Kadınları Yardımcı Kurulu tarafından 12 Ekim 1946 tarihinde Newyork'ta yapılan toplantıya katılır¹⁰³⁶. Meclis'te Milli Eğitim Komisyonu'nda görev alır. TBMM'nin yasama faaliyetlerine etkin olarak katılır. 1946-1950 arası özellikle bütçe görüşmelerinde söz alarak, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlıkları'nın maddi imkânlarının artırılmasını ister. Üniversitelerin bilimsel faaliyetlerinin geliştirilmesi için yine ekonomik kaynakların oluşturulması için çaba sarfeder¹⁰³⁷.

Esnaf ve memurların durumlarının düzeltilmesi ve öğretmenlerin toplum içinde hak ettikleri yere gelebilmeleri için çalışmalar yapar¹⁰³⁸. Ana çocuk sağlığı için yapılan yasama çalışmalarına katılır¹⁰³⁹. Eğitim ve sağlık alanındaki eksikliklerin giderilmesine çalışır¹⁰⁴⁰. Eczacılık konusunda bazı ilaçların gümrükten muaf edilmesi için gayret gösterir¹⁰⁴¹.

e) Mehmet Bahadır

1891 yılında Tutak'ta doğar. Ticaret ve belediyecilikle uğraşır. Adana'da polis memuru, 1922 Kars Belediyesi Sandık Emini, Türk Ocağı Yönetim Kurulu ve İl Genel Meclis Daimi Encümeni olarak çalışır. 1942-1946 yılları arasında Kars Belediye Başkanı olarak görev yapar. VIII. Dönem TBMM İçin yapılan seçimde toplam 134.776 oy alarak milletvekili seçilir. Belediye Başkanlığı yapmış olması Kars'ın sorunlarını Meclis'te gündeme getirmesi için büyük bir avantajdır. Buna rağmen sadece genel kurul çalışmalarına katılmakla yetinmiştir¹⁰⁴².

f) Hüsamettin Tuğaç

1889'da Hasankale'de doğar. Harbiye mezunudur. Kurmaylığa yükselir. Tiflis, Tahran ve Viyana Ateşemiliterliği, Genelkurmay'da Haber Alma Dairesi Subaylığı, Dâhiliye Vekâleti Seferberlik Müdürlüğü, İaşe Müsteşarlığı, Tedarik ve Dağıtım Umum Müdürlüğü, VII. Dönem Ağrı ve VIII. Dönem Kars Milletvekilliği yapar¹⁰⁴³. Hüsamettin Tuğaç, TBMM'de bütçe görüşmelerinde söz alarak gerek genel ve gerekse kurumsal açıdan değerlendirmeler yapar. Milli Savunma, Bayındırlık, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları ile

¹⁰³⁶ BCA, 030.10.5.26.22.

¹⁰³⁷ TBMMZC, 8/24, s. 424; TBMMZC, 12/85, s. 981; TBMMZC, 16/50, s. 473; TBMMZC, 25/71, s. 880; TBMMZC, 24/49, s. 812; TBMMZC, 16/52, s. 646; TBMMZC, 16/54, s. 962.

¹⁰³⁸ TBMMZC, 16/44, s. 107; TBMMZC, 19/1125, s. 425; TBMMZC, 6/81, s. 641-642; TBMMZC, 18/75, s. 620.

¹⁰³⁹ TBMMZC, 11/63, s. 523; TBMMZC, 22/21, s. 446; TBMMZC, 23/27, s. 85.

¹⁰⁴⁰ TBMMZC, 17/55, s. 4; TBMMZC, 16/49, s. 356; TBMMZC, 23/29, s. 167.

¹⁰⁴¹ TBMMZC, 18/68, s. 257.

¹⁰⁴² TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VIII, 1123; TBMM Albümü..., s. 480.

¹⁰⁴³ TBMM Tercüme-i Hal Varakası Dönem VIII, 1134; TBMM Albümü..., s. 480.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve üniversitelerin eldeki mevcut imkânlar doğrultusunda geliştirilmesini ister¹⁰⁴⁴. Bununla birlikte vergi düzenlemeleri de onun yakından ilgilendiği konulardır¹⁰⁴⁵.

Vilayetlerin yönetimi için yapılan yasa değişiklikleri ve taşrada görev yapan jandarma teşkilatının sorunlarının çözümü için girişimlerde bulunur. Dilekçe Komisyonu'ndan Meclis Genel Kurulu'na gelen önergeler hakkında söz alır¹⁰⁴⁶.

Hüsamettin Tugaç Kars'ın sorunlarını da sıkça Meclis gündemine taşıyacaktı. Ülke genelini yakından ilgilendiren “Çiftçiyi Toprak Edindirme Kanunu”nun bazı maddelerine ek yapılması söz konusu olduğunda Meclis kürsüsünde uyarılarda bulunmaktan geri durmayacaktır. Böylece temsilcisi olduğu Kars'ın da temel sorunlarından birisi olan bu önemli konuya gerekli hassasiyeti gösterecektir. 28 Ocak 1949'da ise yine Kars'ta başgösteren tohumluk ve yiyecek sıkıntısını Genel Kurul'un görüşüne sunulur. Iğdır'daki Serdarabad Barajı'nın durumu da ayrı bir gündem maddesi olarak 21 Temmuz 1949'da görüşülür¹⁰⁴⁷.

g) Şerafettin Karacan

VI. ve VII. Dönem'de Kars Milletvekiliği yapan Şerafettin Karacan VIII. Dönem de TBMM için yapılan seçimlerde yeniden Kars Milletvekiliği'ne seçilir. Mecliste sadece genel kurul çalışmalarına katılmakla yetinir¹⁰⁴⁸.

h) Esat Oktay

VII. Dönem'de Kars Milletvekiliği'ne seçilen Esat Oktay 1946 Genel Seçimleri'nde yeniden Kars Milletvekiliği'ne seçilir. Toplamda 133.513 oy alır¹⁰⁴⁹. Esat Oktay VIII. Dönem TBMM'de gerek ülke genelini ve gerekse Kars'ın sorunlarını ilgilendiren konularda söz alarak görüşlerini genel kurulla paylaşır. Kars'ın bir sınır şehri olması sebebiyle Hudut ve Sahiller Genel Müdürlüğü'nün bütçelerinin durumu onu

¹⁰⁴⁴ TBMMZC, 25/59, s.173-685-988-989-993-1037-1095-1098; TBMMZC,12/83, s.811-812; TBMMZC, 16/53, s. 727; TBMMZC, 16/54, s. 962; TBMMZC, 8/23, s.335; TBMMZC, 16/54, s. 835; TBMMZC, 22/20, s. 330-464; TBMMZC, 24/47, s. 605-606-613; TBMMZC, 16/54, s. 820.

¹⁰⁴⁵ TBMMZC, 15/31, s. 95.

¹⁰⁴⁶ TBMMZC, 12/77, s. 409; TBMMZC, 6/77, s. 533; TBMMZC, 19/94, s. 971; TBMMZC, 6/68, s.24

¹⁰⁴⁷ TBMMZC, 16/40, s. 5-6; TBMMZC, 16/40, s. 5; TBMMZC, 22/20, s. 330-464; TBMMZC, 23/26, s. 53.

¹⁰⁴⁸ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 1238/605.

¹⁰⁴⁹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 1238/605.

yakından ilgilendirmektedir. Bu vesile ile yasama döneminin farklı yıllarında adı geçen müdürlüğün çalışmalarını takip eder. Özellikle sağlık konusunun hayati önemi onu buna yöneltir. Korumaya muhtaç çocukların durumu ve özellikle bir tarım şehri olan Kars'taki devlet kurumlarının verimliliği konusunda oldukça etkilidir¹⁰⁵⁰.

i)Zihni Orhon

VI. ve VII. Dönem Kars Milletvekilliği yapan Zihni Orhon, VIII. Dönem'de tekrar Kars Milletvekilliği'ne 133.211 oyla seçilir¹⁰⁵¹. Zihni Orhon, TBMM'de daha çok genel konular üzerinde yoğunlaşır. Zihni Orhon'un görev yaptığı dönemde Türkiye'nin öncelikli konusu ekonomi, bayındırlık ve milli savunmadır. Tecrübeli bir milletvekili olan Zihni Orhon'un da VIII. Dönem'deki başlıca çalışma alanı budur. İlgili bakanlıkların bütçeleri görüşülürken değerlendirmelerde bulunmuş ve yatırım imkânlarının artırılmasını ve kaynakların doğru yerlerde kullanılmasını istemiştir. Subayların terfi ve derecelendirmelerinde yapılacak yeni düzenlemelerde de aktif olarak yasama faaliyetine katılmıştır. Devlet memurlarının özlük hakları konusunda da oldukça duyarlı davranmıştır¹⁰⁵².

D- 1947'DE CHP'NİN KARS'TAKİ ÜYE DURUMU VE ÖRGÜT YAPISININ GÜÇLENDİRİLMESİ

17 Haziran 1947'de CHP Kars İl Örgütü yapılan Vilayet Kongresi ile kendisini yeni bir denetime tabi tuttur. Üye adedi üzerinde kapsamlı bir çalışma başlatılır. Parti örgütünün gücü tanımlanmaya çalışılır. Buna göre gerek merkez ilçede ve gerekse diğer ilçelerde durum aşağıda ifade edildiği üzere şöyledir:¹⁰⁵³

	Genel Meclis Üyesi	Belediye Başkanları ve Belediye Meclis Üyeleri	Köy Adedi ve Mahalle	Muhtar Dahil İhtiyar Heyeti Üyesi ve Partililer
Merkez İlçe	4	24	96	395
Posof	3	12	70	350
Ardahan	3	24	80	435
İğdır	3	16	65	325

¹⁰⁵⁰TBMMZC,16/53, s.798-800; TBMMZC,16/54, s. 923; TBMMZC, 19/90, s. 597-599; TBMMZC, 8/27, s.731;

TBMMZC, 23/26, s. 55; TBMMZC, 24/37, s. 10-671; TBMMZC, 16/68, s. 249-250.

¹⁰⁵¹ TBMM Tercüme-i Hal Varakası, Dönem VIII, 1238/605.

¹⁰⁵²TBMMZC, 8/26, s. 641; TBMMZC, 8/27, s. 707; TBMMZC, 10/45, s. 297; TBMMZC, 16/43, s. 84, TBMMZC, 22/23, s. 568; TBMMZC, 24/47, s. 625; TBMMZC, 25/67, s. 538.

¹⁰⁵³ BCA, 490.01.254.1013.1.

Sarıkamış	4	19	111	484
Göle	2	24	56	280
Arpaçay	3	22	85	340
Çıldır	2	22	45	223
Tuzluca	1	22	78	390
Kağızman	2	17	64	320
Toplam	27	202	750	3542

CHP açısından durum böyleyken DP ve bağımsızların vaziyeti ise sayısal olarak yok denecek kadar azdır. Bu yapı içerisinde Belediye Meclisleri'nde üç tane DP'li üye bulunmaktadır. Muhtar ve İhtiyar Heyetleri'nde ise iki DP ve iki de Bağımsız yer almaktadır. Yukarıdaki tablonun hazırlandığı günlerde Tuzluca, Arpaçay, Çıldır ve Göle'nin Belediye Başkanlıkları'nın da kaymakamlar tarafından idare edildiğini burada belirtmeliyiz. Mülki idarede yer alan kişilerin 1946 sonrası yaşanan siyasi havanın da etkisiyle daha dikkatli davranmaları gerekmektedir. Bu sebeple yukarıdaki tabloda ismi geçen ve o günlerde kaymakamlarca idare edilen Belediyelerin ve Belediye Meclisi Üyeleri'nin sayısal değeri CHP İl Başkanlığı'nca genel toplamdan çıkarılmıştır¹⁰⁵⁴. Fakat bu durum ilgili belediyelerin siyasi kimliğini ortadan kaldırmayacağı için tarafımızdan genel toplama dâhil edilirler. Çünkü 1947'de bu ilçelerde CHP yeniden örgütlenecektir.

Kongre çalışmaları tamamlanınca CHP Büyük Kurultayı'na katılacak kişilerin isimleri de belirlenir. Fevzi Aktaş, Veyis Koçulu, Aliyar Vural, Halil Baykal ve Şahin Yerdelen kongre delegesi olarak seçildiler¹⁰⁵⁵.

DP'nin kurulması ve ülke siyasetinde yer edinmeye başlaması ile CHP'nin taşra örgütü, siyasi faaliyetleri daha ciddi olarak yapması yönünde uyarılır. İşte bunun bir sonucu olarak 28 Eylül 1947'de Kars'ta CHP'nin ocak teşkilatları bağlı oldukları mahallelerde toplantılar düzenlediler¹⁰⁵⁶.

Mahalle Adı	Toplantı Yeri
Yusuf Paşa	İsmet Paşa İlkokulu
Yeni Mahalle	Ziya Gökalp Okulu

¹⁰⁵⁴ BCA, 490.01.254.1013.1.

¹⁰⁵⁵ CHP Yedinci Kurultay Zabıtları, Ankara, 1948; Kars Gazetesi, 17 Aralık 1947, S.1584.

¹⁰⁵⁶ Kars Gazetesi, 2 Eylül 1947, S.1574.

Kale İçi	Ocak Odası
Orta Kapı	Kars Halkevi
İstasyon	Gazi Ahmet Muhtar Paşa Okulu
Bayram Paşa	Ocak Odası
Su Kapı	Bahçe Gazinosu
Bülbül	Ocak Odası

CHP Kars İl Örgütü bir taraftan üyelerin durumu hakkında bir çalışma başlatarak daha etkin bir siyasi faaliyet yapmayı planlarken, diğer taraftan da örgütün fiziksel sorunlarını çözmeye çalışmaktadır. Iğdır ve Tuzluca teşkilatı parti içi sebeplerden ötürü çalışamaz duruma gelmiştir. Iğdır'da siyasi faaliyeti yönlendirecek bir bina dahi bulunmuyordur. Bu sebeple CHP Bölge Müfettişi Trabzon Milletvekili Hamdi Orhan'ın çabaları ile askeriyenin elinde bulunan bir bina Mili Savunma Bakanlığınca Garnizon Komutanlığı'na verilen bir emirle partiye devredilir. Böylece Parti Örgütü daha uygun şartlarda çalışma imkânı bulur¹⁰⁵⁷. Aynı günlerde kapalı bulunan Tuzluca Parti Örgütü yeniden açılarak üye kayıtlarına başlar¹⁰⁵⁸.

CHP Kars'ta örgütsel anlamda sorunlar yaşarken bu sıkıntıların üstesinden gelmek için de mesai harcayacaktır. Bu süreç içerisinde halkın ihtiyaçlarını karşılamak ve onun partiye olan desteğini kaybetmemekte gerekiyordur. Sağlık konusundaki mevcut eksikliklerin giderilmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Kars'ın tek sivil hastanesi "Memleket Hastanesi"dir. Yusuf Paşa Mahallesi'nde bulunan bu hastane bina olarak yetersizdir. Ek binaya ihtiyacı vardı. 300.000 liralık bir tahsilâtla inşaaata başlanır. Elli yataklı olan ek bina inşaatı tamamlandığında mevcut servislere radyoloji ile enfeksiyon hastalıkları da eklenir. Ayrıca oluşturulan 90.000 liralık ek kaynakla doğumevi de yeni yapılan binada hizmete başlar. Bu bina Cumhuriyet Dönemi'nde Kars'ta yapılan ilk kaloriferli binadır¹⁰⁵⁹.

E- DP'NİN BÜYÜK KONGRELERİ VE DEĞİŞEN SİYASİ DENGELER

¹⁰⁵⁷ BCA, 490.01.1738.1061.1.

¹⁰⁵⁸ BCA, 490.01.198.787.1.

¹⁰⁵⁹ Kars Gazetesi, 27 Eylül 1949, S.1764.

DP kuruluşunu gerçekleştirdikten sonra 7 Ocak 1947'de Ankara'da ilk büyük kongresini yapar. Kongrede DP Genel Başkanlığı'na yeniden Celal Bayar seçilir. Genel İdare Kurulu'na Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılı, Ahmet Oğuz, Enis Akaygün, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu ve Hasan Dinçer getirilir¹⁰⁶⁰. Kongrede “*Hürriyet Misakı*” kabul edilir. Bunun dışında iktidar ile demokratik yollarla mücadele edilmesi temel hareket noktası olarak belirlenir. DP 'nin kurucuları etrafında büyük bir kenetlenme olur. Buna karşılık iktidar partisi ile daha sert bir mücadelenin benimsenmesini isteyen gruplarda varlığını hissettirmeye başlayacaktır¹⁰⁶¹.

DP'nin I. Büyük Kongresi'nin kamuoyunda en çok ses getiren eylemi Hürriyet Misakıdır. DP'nin halkın toplumun talepleri doğrultusunda ve tamamen toplumun geleceğine yönelik bir yönetim için yapılan tespitler ve isteklerden oluşuyordu. Vatandaşın hak ve özgürlükleri, demokrasi, toplumu etkileyecek kararların toplum tarafından alınması ilkelerini kapsıyor. Özgürlükçü ve demokratik bir ülke olmanın esaslarına dair çıkarsamalarda bulunuyordu. Anayasa'nın hak ve özgürlükleri kısıtlayan maddelerinin kaldırılması, milli egemenliğin sekteye uğramaması için oy güvenliğinin sağlanması ve parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide birleşmemesi ifade ediliyordu¹⁰⁶².

Yukarıda da ifade edildiği üzere kongrenin sonucunda DP'nin yönetim kadrosu şekillenir. Genel Başkanlığa Celal Bayar seçildi ve Genel İdare Kurulu oluşturulur. Kongre'de alınan kararlar CHP'ye mesaj niteliğindedir. DP yapacağı muhalefetle CHP'yi rahat bırakmayacaktır. İşte I. Kongre bu ipuçlarını içinde barındırmaktadır¹⁰⁶³. DP saflarında oluşan tepkinin yarattığı etki Kars'ta da kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başlayacaktır.

DP'nin II. Büyük Kongresi ise 20 Haziran 1949'da ülkenin çeşitli yerlerinden gelen bin yedi yüz delegenin katılımı ile Ankara'da toplanır¹⁰⁶⁴. Altı gün süren çalışmalar sonucu hazırlanan rapora, “*Milli Teminat Andı*” adı verilir. Ancak karşıt partililer ve basın

¹⁰⁶⁰C. Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi...*,s.48-49; Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*,Ankara, 2006, s.273-274; Tekin Erer, *Türkiyede Parti Kavgaaları*, İstanbul, 1966, s.406.

¹⁰⁶¹M. Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti...*, s.104.

¹⁰⁶²*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Yay. Haz. Komisyon), Ankara, 2010, s.540.

¹⁰⁶³M. Geçikli, *Erzurum'da Siyasi Hayat...*, s.35.

¹⁰⁶⁴ *Aydın Tarihi*. 18(Haziran 1949), s.8.

tarafından “*Milli Husumet Andı*” olarak nitelendirilir¹⁰⁶⁵. Yaklaşan 1950 seçimlerinin tam bir güven içerisinde yapılmaması halinde vatandaşın meşru müdafaa hakkını kullanacağı bunu da anayasa ve ceza kanunları çerçevesinde gerçekleştireceği ifade edilir. Kongrede parti programının içeriğine yönelik bazı düzenlemeler yapılır. Laiklik ilkesinden sapmamak şartıyla din hürriyetine vurguda bulunulur. İşçilere siyasi amaç dışında grev hakkının verilmesi ve bazı devlet işletmelerinin özel sektöre devri de üzerinde durulan konular arasında yer alır¹⁰⁶⁶. Bu söylemler halk arasında yer etmeye başlar. İktidarla muhalefet arasındaki gerginlikte günden güne artar.

F- İSMET İNÖNÜ’NÜN KARS’I ZİYARETİ (15 EYLÜL 1947)

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü sık sık yurt gezilerine çıkarak halkın durumunu yerinde incelemektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan sıkıntıların etkisi henüz sona ermemiştir. Kars’ın da durumu bu açıdan iyi değildir. Ekonomik ve sosyal sorunlara bir de siyasi sorunlar eklenmiştir. CHP ile DP arasındaki siyasi gerilim Kars’ta da kendini hissettirmeye başlamıştır. İşte İsmet İnönü’nün Kars ziyareti bu açıdan oldukça önemlidir.

İsmet İnönü, 15 Eylül 1947’de yanında eşi Mevhibe İnönü ve kızı Özden İnönü ile birlikte Kars’a gelir. Beraberinde milletvekilleri ve üst düzey bürokratlar da bulunmaktadır. Kars İstasyonu’nda büyük bir halk kitlesi tarafından coşku ile karşılanır. Buradan Vali Konağı’na geçerek dinlenir¹⁰⁶⁷. Daha sonra iki gün boyunca Kars’ta incelemelerde bulunur. 17 Eylül 1947’de Halkevi’ni ziyaret ederek burada ülkenin siyasi gündemine dair önemli açıklamalarda bulunur.¹⁰⁶⁸

*“Karşılılar, Aziz Hemşerilerim, bu akşam sizin muhabbetli ve neşeli cemiyetinizde bulunmakla bahtiyarım. Size bütün memleketin yakın ilgisini ve sevgisini getirdim. Bu seferki gelişim memleketinizdeki siyasi partilerin çalışmalarının ilerlemiş bir merhalesine rastlıyor. İdare mekanizmasının en küçük jandarma karakoluna kadar partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli durumda olması ve öte yandan partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalması siyasi hayatta emniyetin ilk ve temel kanun şartıdır. Bunları size söylerken kanunun söylediklerini sadece tekrar etmiş oluyorum.”*¹⁰⁶⁹

Ülkede siyasi rekabetin hız kazandığı bir dönemde idarenin, parti ayrımı

¹⁰⁶⁵ Tansu Barış Mahmutoglu, *Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde Kastamonu (1945-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (YYT), Ankara, 2007, s.58.

¹⁰⁶⁶ Ensar Yılmaz, *Türkiye’nin Demokrasi Yılları (1945-1950)*, İstanbul, 2008, s.390.

¹⁰⁶⁷ *Kars Gazetesi*, 17 Eylül 1947, S.1559.

¹⁰⁶⁸ *BCA*, 030.01.111.700.9; *Aydın Tarihi*, 166 (1-30 Eylül 1947),s.45-46; *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1947, S.1562.

¹⁰⁶⁹ *BCA*, 030.01.111.700.9; *Aydın Tarihi*,166 (1-30 Eylül 1947), s.45-46, *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1947, S.1562.

yapmaksızın vatandaşa eşit hizmette bulunmasının kanunun bir gereği olduğuna dikkatleri çeken İsmet İnönü, siyasete atılmış insanların da yine aynı hukuk kurallarına uymasının gereği üzerinde durur. İsmet İnönü konuşmasında, Kars'ın bir sınır şehri olmasına değinerek bu konunun doğurduğu hassasiyete de değinir:

“Fakat bunları Kars'ta söylerken bütün hudut bölgelerine, temel şartların göz önünde bulundurulması için dikkatlerini artırmalarını söylemek istiyorum Dünyanın halini görüyorsunuz. Her memleket dış emeller içerisinde uyanacak veya uyandırılabilir nifaklara dayanıyor. Siyasi partilerin çalışmalarında bunların içine karışık niyetli birçok şüpheliler sokulabilir. Bunlar kendi eserleri olan olayları partilere mal etmek gayretine düşebilirken eğer siyasi hayatımızın bünyesi kati derecede tedbirler almazsa zarar her sahada geniş olur. Benim kanaatimce memleketin bütünlüğü içerden ve dışarıdan fena niyetli tertipçilere karşı koruyacak en tesirli tedbir size başlarken söylediğim prensiplerin tatbididir. Bu suretle partilere karşı eşit ve tarafsız muamele eden idare mekanizması partiler içine karışacak şüpheli unsurları meydana çıkarmakla onlara karşın mahzun bulundurmakta çok faydalı bir yardımcı olur.”¹⁰⁷⁰

Kars Halkevi'nde yapılan bu konuşmanın son kısmında İsmet İnönü, siyasi partilerin kendi programları doğrultusunda ve kanunların gösterdiği yolda faaliyette bulunurken, iç ve dış tehditlere karşı mutlaka birlikte hareket etmelerinin gereğini özenle vurgular. Kars halkına kendisine gösterilen yakın ilgiden dolayı teşekkür eder¹⁰⁷¹. 18 Eylül 1947'de yine Karslıların sevgi gösterileri arasında Kars'tan ayrılır¹⁰⁷².

G- KARS'TA İKTİDAR İLE MUHALEFET ARASINDA YAŞANAN OLUMSUZLUKLAR

21 Temmuz 1946 Milletvekili Genel Seçimleri'ne DP katılmamış ve seçimleri CHP büyük bir üstünlükle kazanmıştır. Bunda CHP'nin parti-devlet olma özelliği başta rol oynamıştır. DP'nin ülkede örgütlenmeye başlamasıyla taraflar arasında yaşanan rekabet büyük bir gerilime dönüşmeye başlamıştır. Halk bu iki kutuplu siyasetin arasında, gündelik yaşamına devam etmeye çalışıyordu. Kars'ta da diğer vilayetlerde yaşanan sorunların benzerleri ile yüzleşilecektir. Yapılan olumsuz propagandaların etkisi ile toplumda ayrışmalara ve kavgalara meydan verilmektedir. Bilgi kirliliği had safhaya ulaşmıştır. Siyasi mücadele beraberinde manipülasyonları doğmaktadır. Bu durumdan hoşnut olmayan siyasiler buldukları ilk fırsatta seslerini duyurmaya çalışmaktadır. Bu şartlar içerisinde iki parti arasında da git-geller yaşanır.

¹⁰⁷⁰ BCA, 030.01.111.700.9; *Ayn Tarihi*, 166 (1-30 Eylül 1947), s.45-46; *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1947, S.1562.

¹⁰⁷¹ BCA, 030.01.111.700.9; *Ayn Tarihi*, 166 (1-30 Eylül 1947), s.45-46; *Kars Gazetesi*, 27 Eylül 1947, S.1562

¹⁰⁷² *Kars Gazetesi*, 19 Eylül 1947, S.1560

Göle'nin Kızılkilise Köyü'nden yirmi üç kişi 30 Kasım 1947'de CHP Genel Merkezi'ne bir dilekçe göndererek haberleri olmadan CHP'nin Ocak Teşkilatı'na kayıtlarının yapıldığını ileri sürerek bu işlemin iptal edilmesini isteyeceklerdir. Çünkü bu şahısların hepsi DP'ye önceden üye olmuşlardır¹⁰⁷³.

CHP'yi eleştiren devlet memurları da iktidar partisi tarafından takibata uğramaktadır. Göle Orman İşletme Müdürü Davut İyigün'ün CHP üyelerini istifa ettirerek DP'ye kaydettirmek amacıyla mevkisini kullandığı iddia edilmektedir. DP'nin Göle'de yaptığı resmi toplantılarda İsmet İnönü'nün resmini indirerek yerine Celal Bayar'ınkini astığı da CHP Genel Merkezi'ne gelen bir başka duyum olarak kayıtlara geçecektir. Göle Jandarma Komutanı'nın da DP'yi desteklediği ve CHP aleyhine propaganda yaptığı bilgisi genel merkeze ulaştırılmıştır¹⁰⁷⁴.

Iğdır DP İlçe Başkanı Ziya Bey ve çevresi ile ilgili ihbarlarda bu dönemde sıkça gündeme gelmektedir. Emniyet Müfettişi Hüsnü Bingöl ile dostluk ve akrabalık ilişkilerinin olduğu ve bu vesile bile halkı DP'ye katılmaları için tehdit ettikleri iddia edilmektedir. Iğdır'da DP'yi örgütlendirmek için ilçeye gelen Kars DP İl İdare Heyeti Başkanı İbrahim Bey ile birlikte Hüsnü Bingöl'ün henüz parti teşkilatı kurulmadan önce de dostluklarının olduğu belirtilerek, on beş yıldan beri Iğdır'da aynı görevde bulunan bu kişinin belediye üzerinde de baskı kurarak CHP'li Osman Ataman'ı uzaklaştırdığı, Kaymakam Sadık Bey'in istifasında etkili olduğu ifade edilmektedir. Yazılan bilgi notlarında genel merkez uyarılmış ve Hüsnü Bingöl'ün bu faaliyetlerinin sonucu olarak DP'nin Iğdır'da üç bin kişiyi üye ettiği beyan edilir¹⁰⁷⁵.

Bununla birlikte CHP'nin kayıtlı üyesiyken istifa ederek DP teşkilatlarının kurulmasında rol alan kişilerin sonradan çeşitli gerekçelerle istifalarını verdikleri ve yeniden CHP'ye döndükleri de görülmektedir. DP'nin Göle'de teşkilatlanmasını sağlayan Sırrı Atalay bunlardan birisidir¹⁰⁷⁶. Yine bu bağlamda Kars'da DP Yenimahalle Ocak Teşkilatı'nda görev almış olan on yedi kişi siyasetten beklentilerini karşılamayan DP'den istifa ettiklerini açıklar. Onlara göre parti içi mücadele sadece koltuk kavgasından ibarettir¹⁰⁷⁷.

1948'in başında yaşanan bu gelişmeler yıl içerisinde kesintisiz devam eder. DP

¹⁰⁷³ BCA, 490.01.1738.1061.1

¹⁰⁷⁴ BCA, 490.01.1738.1061.1

¹⁰⁷⁵ BCA, 490.01.1738.1061.1

¹⁰⁷⁶ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁷⁷ BCA, 490.01.1439.1818.2

Kars İl İdare Heyeti içerisinde de çözümler görülür. İl İdare Heyeti Kâtibi Veli Öz, CHP'ye geri dönüş gerekçelerini açıklarken; DP'ye katılımının büyük bir hata olduğunu, il idare heyetinin içerisinde birçok anlaşmazlıkların ve iletişimsizliğin bulunduğunu belirterek il örgütünde büyük bir kaosun yaşandığını ifade eder. İl başkanının tek adamlığa özendiğini ve etrafına itibar etmediğini bunun da partiyi bir hiç seviyesine indirgediğini açıklayarak bu tarz oluşumların ülkeye yarar yerine zarar getireceğini söyler¹⁰⁷⁸. Anlaşılacağı üzere DP, Kars'ta sağlam bir zeminde siyasi hayata başlayamamıştır. Bunda örgütsel eksiklikler ve kişisel yetersizlikler oldukça etkilidir.

Kars'ta DP'ye gösterilen ilgi CHP kayıtlarına göre bölgesel farklılıklar gösteriyordur. Örneğin; Iğdır'da CHP etkisizleşirken başka yerlerde aynı durum DP için geçerlidir. Azat Köyü'nde kırk dört kişi DP'den istifa ederek CHP'ye geçmiştir. Aynı durum merkeze bağlı Uzunzaim Köyü'nde de yaşanmıştır¹⁰⁷⁹.

Her şeye rağmen CHP teşkilatı Kars'ta DP'nin kontrolsüz dahi olsa, ülkede yaşanan gelişmelerle doğru orantılı olarak halk nezdinde yer edinmeye başladığını, DP'den istifalarda kalıcı bir sonuç doğurmayacağını tespit etmektedir. Bu sebeple DP'nin faaliyetlerini yakından takip etmeye başladılar. Geniş kapsamlı raporlar hazırlamak için sorunlu yerlerde incelemeler yaptılar. Köylere kadar gittiler. Halkı CHP saflarına yeniden kazandırmak için konferanslar düzenlediler¹⁰⁸⁰.

Yapılan çalışmaların sonucunda Göle DP İlçe İdare Heyeti Başkanı Ahmet Kaya ile Kağızman DP İlçe İdare Heyeti Başkanı Zeki Aras hakkında suç duyurularında bulunulur. Ahmet Kaya'nın eskiden bazı yolsuzluklara karıştığının maliyece ispatlandığına değinilerek şimdi de topraksız köylüye para karşılığı tapu dağıtma vaadinde bulunulduğunu, Çıldır'da halka dağıtılan yiyecek yardımının DP tarafından yapıldığını söyleyerek vatandaşları yanılttığı ifade edilecektir¹⁰⁸¹. Zeki Aras'ında Kürt nüfusunun yoğun olduğu köyleri dolaşarak Türklerle Kürtleri ayıran partinin CHP olduğu propagandasını işlediğinden bahisle bölgenin hassas yapısı göz önünde bulundurulduğunda yapılan işin milli çıkarlara zarar verdiği ifade edilir¹⁰⁸². CHP ile DP arasındaki bu gerilim DP'nin iktidara geleceği 1950 yılına kadar devam eder. Kars'ta yaşananlar ülke geneli içinde örnek teşkil etmektedir.

¹⁰⁷⁸ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁷⁹ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁸⁰ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁸¹ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁸² BCA, 490.01.1439.1818.2

H- TİCARET BAKANİ CEMİL SAİT BARLAS'IN KARS'I ZİYARETİ (1 EYLÜL 1948)

1930'lu yılların ortalarından itibaren Kars'ın ekonomisinde belirgin bir gerileme kaydedilir. Özellikle Sovyetler Birliği ile yapılan sınır ticaretinde yaşanan sorunlar birçok sektörü bitme noktasına getirir. Canlı hayvan ihracatında yaşanan sıkıntılar varlığını 1940'lı yılların sonlarında da devam ettirir. Kars'a demiryolunun ulaşması bu açıdan bir devrim niteliğindedir. Ancak gerek Erzurum'dan Kars'a kadar olan mesafenin bile uzun saatler alması ve gerekse yol güzergâhında yapılan resmi muamelelerin yarattığı zaman kaybı tüccarı büyük bir sıkıntıya sürüklemiştir. Kars'ta üretilen peynirlerinde pazar sorunu vardı. İşte bu ortamda Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın Kars'a yapacağı ziyaret oldukça önemlidir.

Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, 1 Eylül 1948'de Kars'a gelir. Yukarıda ifade edilen sorunların çözümü ve tüccarların şikâyetlerini dinlemek için Kars Ticaret Odası'nda adı geçen meslek grubu temsilcileri ile bir araya gelir. Tüccarlar uzun süren toplantıda bakandan dolar ya da İsviçre Frangı üzerinden ihracat yapılmasını isterler. Esnaf kesimin sözcüleri ise demiryollarında yaşanan gecikmelerden yakınır. Peynir ihracatının dolar yerine sterlinin kullanılmasının üreticiyi ve tüccarı rahatlatacağından bahsederler. Ayrıca Kars peynirine pazar bulunmasını bakandan talep ederler¹⁰⁸³.

Tüccar ve esnaf temsilcilerini dinleyen Bakan Cemil Sait Barlas; Ankara'ya gider gitmez canlı hayvan meselesinin yeniden inceleneceğini ve ihracatı kolaylaştırıcı bir karar alınacağını söyler. Peynir meselesinde ise: "*Peynir hususunda hiçbir kolaylık gösteremem; çünkü peynirlerinizin satılmayışının sebebi sizlerin peynirin kalitesini bozmuş olmanızdır.*" yorumunu yapar. Bir taraftan tüccarın hakkını korumakla görevliyken diğer taraftan da dış piyasalardan ülkenin itibarını küçük düşürmemenin bilinci ile hareket etmek zorunda olduğunu ifade eder¹⁰⁸⁴.

İ- DP KARS İL ÖRGÜTÜNÜN KURULUŞUNUN İKİNCİ YILI MÜNASEBETİYLE YAPILAN TOPLANTI (14 AĞUSTOS 1949)

DP Kars İl Örgütü'nün kurulmasının ikinci yılı münasebetiyle 14 Ağustos 1949'da bir toplantı düzenlenir. DP İl İdare Heyeti Başkanı İsmail Alaca, siyasi gündemi değerlendirirken yaptığı konuşmasında kaynakların doğru yerde harcanmadığını ve

¹⁰⁸³ Kars Gazetesi, 4 Eylül 1948, S.1658

¹⁰⁸⁴ Kars Gazetesi, 4 Eylül 1948, S.1658

bahisle toplanan vergilerin CHP'nin kurumlarına aktarıldığını ifade eder:

“Halk partisi muhalefetten her ne kadar memnun olduğunu söylüyorsa da bunun aldatıcı bir memnuniyet olduğunun size şu şekilde arz edeceğim. Kars'ta yapılan Halkevi binası yol vergisi adı altında toplanan paralardan 20.000 lira sarf edilmek suretiyle yapıldı. Muhalefetten memnuniyet ve eşit muamele böyle olur mu? Bu paralar yollara sarf edilmiş olsaydı bir köprüünün uçmasıyla birkaç vatandaşın ölümüne sebebiyet verilir miydi?”¹⁰⁸⁵

İsmail Alaca konuşmasının sonunda Seçim Kanunu tartışmalarına ve iktidar partisinin devlet kurumlarını baskı aracı olarak kullanmasına değinir. CHP politikalarını eleştirir.

Toplantıdaki bir diğer konuşmacı da DP İl İdare Heyeti Üyesi Nevruz Gündoğduydu. O da konuşmasında o günlerde oldukça sık gündeme gelen ve devlet erkinin siyasi bir baskı aracı olduğu temeline dayanan söyleme, Kars ölçeğinde örneklemede bulunur. Bunun yanında sert eleştirilerde de bulunur:

“İlimizde DP kurulmuş kurulu bizi isyankâr ve ihtilalci diye iftiralarla itham ettiler. Fakat biz yılmadık ve yılmayacağız. Sonuna kadar hedefimize muvaffak olacağız. Biz yine vazifemize devam edeceğiz. Vali Bey hanımına hizmet etmediği için defterdarı bir mal müdürü seviyesine indirirse buna hak ve adalet denir mi? Şehrimizde zengin ile fakirin yemek dağıtımı eşit midir? Kimse CHP yönetimini açıkça eleştirmiyor. Geçenlerde Kızılçakçak'tan gelirken bir emniyetçi bana hakaret etti. Partimi istismar ettirmemek için cevap vermedim. İktidar bize geçtiği takdirde emin olun bu daire yerine daha demokratik bir teşkilat kurulacaktır. Biz de Halk Partisi ve onun hükümetinden kurtulmak için sonuna kadar el birliği ile çalışacağız.”¹⁰⁸⁶

K- BAŞBAKAN ŞEMSETTİN GÜNALTAY'IN KARS'I ZİYARETİ (4 EYLÜL 1949)

Başbakan Şemsettin Günaltay¹⁰⁸⁷ 4 Eylül 1949'da Kars'a geldi. Vali Konağı'nda misafir edilir. Gezi sırasında Halkevi'ne de uğrayarak Kars'ın sorunlarını dile getirir ve çözüm yolları üzerinde durur. Ona göre Kars'ta mera ve tapu konusunda sıkıntılar bulunmaktadır. Bunların üstesinden gelmek için ivedi olarak bir komisyonun kurulacağını ve Kars'a uzmanların gönderileceğini ifade eder. Elektrik ve demiryolu meselesine de temas ederek bunlarında kısa bir sürede çözüleceğini vadeder. Kars'ın ulaşım ve hayvancılık konusundaki eksikliklerine değinir. Hayvancılığın bilimsel metotlar dâhilinde geliştirilmesinin zorunluluğu üzerinde durur. Geleneksel yöntemlerin artık terk edilmesinin

¹⁰⁸⁵ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁸⁶ BCA, 490.01.1439.1818.2

¹⁰⁸⁷ Şemsettin Günaltay, 1882 Eğin doğumlu idi. 1914'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Tarih Profesörü ve İlahiyat Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. Aynı yıllarda Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevini yürüttü. 1915-1920 yıllarında Osmanlı Mebusan Meclisi Milletvekili, 1949-1950 yıllarında Başbakan, Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili, 1961 yılında Senatörlük görevinde bulundu. Bkz. M.Orhan Bayrak, *Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920-1992)*, İstanbul, 1992, s.111

gereğini dile getirir. Tarımsal üretimin geliştirilmesi için bölgenin şartlarına uygun tohum kullanılmasının şart olduğunu belirtir¹⁰⁸⁸.

Şemsettin Günaltay milliyetçilik konusuna da değinerek vatandaşların vatan ve millet sevgisiyle hareket etmesini ister. Bu doğrultuda aydınlara düşen görevlerden bahseder. Halk arasındaki fikir ayrılıklarının kin ve düşmanlığa yol açmaması gerektiğini söyler. Toplumsal barışın Türkiye Cumhuriyeti için ne kadar gerekli olduğunu önemi üzerinde durur. Siyasi mücadelenin ülkede sıkıntılı bir hal almasından bahisle; CHP'nin aşırılıklar karşısında soğukkanlılığını muhafaza ettiğini ifade ederek tek çözümün demokratik yöntemler olduğunu; ülkenin maddi ve manevi kaynaklarının huzuru sağlamak için yeteceğini; mevcut durumda yaşanan sorunların tek sebebinin, aşırılıkların önünü almakta yetersiz kalan Celal Bayar olduğunu ifade eder¹⁰⁸⁹.

Bu bağlamda devlet ile millet arasındaki bağı zaafa düşürmek için yapılan girişimlere dikkat çekerek bu tarz eylemlerin vahim sonuçlar doğuracağını söyler. Türkiye'nin geleceğinden bütün partilerin müşterek olarak mesul olduğunu ve bu yolda memlekette hiçbir sarsıntıya fırsat vermeden neticeye varılacağını ifade eder. Konuşmasının sonuç bölümünde ise “*Yeter ki birbirimizi sevelim, bu memleket yükselecektir.*” diyerek ülke içinde birlikteliğin önemini vurgular. Şemsettin Günaltay daha sonra Kars'ta bazı incelemelerde bulunduktan sonra şehirden ayrılır¹⁰⁹⁰.

L- MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMLERİ VE KARS (16 EKİM 1949)

Kars Milletvekili Aziz Semih İltar'ın 1948'de ölümü üzerine Meclis'te Kars'ı temsil eden milletvekili sayısında düşüş olur. Bu durum karşısında yapılacak şey kanunların belirttiği çerçevede yeniden seçim yapılmasıdır. Bu amaçla 16 Ekim 1949'da seçim yapılmasına karar verilir¹⁰⁹¹. CHP Genel Merkezi ara seçimlerde aday olacak kişilerin hangi şartlara haiz olması gerektiğini bir genelge ile duyurur¹⁰⁹². Buna göre:

1- Adaylığını isteyen zat partiye kayıtlıdır. Bu takdirde talep ve muamele bakımından düşünülecek bir şey yoktur.

2- Adaylık talebinde bulunan memursa bizzat partiye adaylık için başvuracak veya elli parti üyesi tarafından yoklamaya tabi tutulacaktır.

¹⁰⁸⁸ Kars Gazetesi, 7 Eylül 1949, S.1759

¹⁰⁸⁹ Kars Gazetesi, 7 Eylül 1949, S.1759

¹⁰⁹⁰ Kars Gazetesi, 7 Eylül 1949, S.1759

¹⁰⁹¹ BCA, 490.01.371.1563.2

¹⁰⁹² BCA, 490.01.8.43.13

3- Müracaat memur olan vatandaş tarafından yapılmış ise memur kanunu ve diğer mevzuata bakmadan siyasi partilere girmelerine imkân olmadığına göre talepnamesi yazılan yönetmelik hükümlerine göre imkânı yoktur.

4-Müracaat sahibi memur veya partiye kayıtlı delege değil ise önce partiye kaydını yaptırır, kaydını icra ettirir ve kayıt numarasını gösterirse aday yoklamasına alınır.

Anlaşılaçağı üzere ara seçimlerde CHP saflarından aday olmak isteyen kişinin partinin kayıtlı üyesi olması gerekirdi. Adaylık talebinde ise şu koşullar göz önünde bulundurulmaktadır. Memurların siyasi partilere kayıt yaptırması kanunen yasaktır. Ancak bir memurun milletvekili adayı olması için istifa sürecinde yapması gereken bürokratik işlemler ise yazılı olarak müracaatta bulunma veya elli üyenin reyine başvurma olarak belirlenmiştir. Adaylık müracaatında bulunacak memurlarla ilgili olarak yayınlanan genelgede bu konuya iki maddenin ayrılmış olması, yurt genelinde ara seçimlerde CHP'den adaylığını koymak isteyen memur sayısındaki fazlalığa delalet ediyor olmasından kaynaklanır.

16 Ekim 1949'da yapılacak ara seçimler için Kars'ta da aday adayı başvuruları yapılmaya başlanır. Toplam sayı 11'e ulaştı. Bunların arasında Kars'ın siyasi hayatında etkili olan birçok isimde yer almaktadır¹⁰⁹³. Nisan 1919'da İngilizler tarafından dağıtılan Kars Milli İslam Şurası üyeleri ile birlikte tutuklanan ve Malta'ya esir olarak gönderilirken Batum'da İngilizlerin elinden kurtulan, bir müddet Azerbaycan'da öğretmenlik yapan, 1921'de Kars'a dönerek Türk Ocakları'nda ve CHP'nin yetkili organlarında yöneticilik görevleri üstlenen, 1926-1930 yılları arasında Kars Belediye Başkanlığı ve sonrasında yine parti bünyesinde çalışan Hüseyin Talınlı;¹⁰⁹⁴ Belediye Meclisi Üyesi, hayır dernekleri ile ticari birlikteliklerde yöneticiliklerde bulunmuş olan Fevzi Aktaş;¹⁰⁹⁵ Arpaçay doğumlu Ankara Hukuk Mektebi mezunu, Avukat Latif Aküzüm;¹⁰⁹⁶ CHP'nin yetkili organlarında ve Belediye Meclisi'nde üyeliklerde bulunan Aliyar Vural;¹⁰⁹⁷ Milli Mücadele Dönemi'nin etkili isimlerinden olup, Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesine büyük katkılarda bulunan, Kars'ın Kurtuluş'unda şehre ilk giren kumandanlar arasında yer alan ve uzun yıllar Kars'ta ikamet ederek CHP bünyesinde siyaset yapan, Erzurum Belediye Başkanı Kazım

¹⁰⁹³ BCA, 490.01.306.1242.2

¹⁰⁹⁴ BCA, 490.01.306.1242.2

¹⁰⁹⁵ BCA, 490.01.306.1242.2

¹⁰⁹⁶ BCA, 490.01.306.1242.2

¹⁰⁹⁷ BCA, 490.01.306.1242.2

Yurdalan;¹⁰⁹⁸ I. TBMM’nde çalışmış ve uzun yıllar öğretmenlik yapmış olan Şeref Ergenekon;¹⁰⁹⁹ ile Çorum Belediye Başkanı Adil Marala¹¹⁰⁰ yapılacak ara seçimler için aday adaylığı başvurusu yapmıştır.

Yapılan değerlendirmeden sonra CHP adına Kars’tan aday gösterilecek kişi belirlenir. CHP’nin adayı Fevzi Aktaş’tır¹¹⁰¹. Türkiye genelinde Kars’ın dışında 11 vilayette de ara seçime gidilmiştir. Bitlis, Bursa, Erzincan, Kastamonu, Muş, Manisa, Urfa, İçel, Mardin ve Tokat¹¹⁰² gibi Kars’ta da seçmenler, o yörenin şartları göz önünde bulundurularak oluşturulan otuz beş seçim bölgesinin hangisinde ikamet ediyorsa orada oyunu kullanacaktır. Bu yeni bir düzenlemedir. Amaç seçim sürecini kısaltmak ve seçmenlerin oylarını bir gün içerisinde kullanabilmesini sağlayabilmektir¹¹⁰³.

Seçim 16 Ekim 1949’da pazar günü yapılır. Rakipsiz olarak seçime giren Fevzi Aktaş 95.292 oyla milletvekili seçilir¹¹⁰⁴. Ara seçimde CHP’nin Kars’ta aldığı oy miktarı şöyledir:¹¹⁰⁵

Seçmen Sayısı		Seçime Katılan	Yüzde(%)
Kars:	126.796	95.292	%75
Merkez:	23.815	17.927	%70
Ardahan:	18.575	15.128	%79
Çıldır:	9762	7161	%74
Göle:	10.982	8476	%73
İğdır:	12.772	9268	%74
Posof:	13.350	11.474	%82

¹⁰⁹⁸İ. Eyüpoğlu, *Kazım Yurdalan...*, s.1-434

¹⁰⁹⁹ BCA, 490.01.306.1242.2

¹¹⁰⁰ BCA, 490.01.306.1242.2

¹¹⁰¹ Fevzi Aktaş 19 Ağustos 1949 tarihinde 23.987 sayılı yasa ile 113 üyeden adaylar içerisinde 65’inin oyun alarak Kars Milletvekilliği’ne adaylığı onandı. BCA, 490.01.370.1561.1

¹¹⁰² TBMM İsim Defteri, VIII, s.47-49

¹¹⁰³ Kars Gazetesi, 10 Eylül 1949, S.1760

¹¹⁰⁴ Kars Gazetesi Fevzi Aktaş’ın aldığı oyu 105.247 olarak vermektedir. *Kars*, 22 Ekim 1949, S.1787. Fevzi Aktaş’ın aldığı oy miktarı kaynaklarda farklılık göstermektedir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde ise bu rakam 107.838dir. Bu da sağlıklı değildir. BCA, 490.01.370.1561.1 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde merkez ilçe dâhil olmak üzere diğer ilçelerde seçmen sayısı 142.772; Seçime katılanların 107.838 ve yüzdesi %75 olarak ifade edilmektedir. BCA, 490.01.370.1561.1; yaptığımız toplamda ise rakamlar yukarıda ifade ettiğimiz biçimdedir.

¹¹⁰⁵ BCA, 490.01.370.1561.1.

Kağızman:	10.039	8429	%83
Sarıkamış:	20.370	12.450	%65
Tuzluca:	7131	4979	%75

Fevzi Aktaş milletvekili seçildikten sonra 11 Eylül 1949'da Meclis'te yemin ederek göreve başlar¹¹⁰⁶. Milletvekilliği bir yıl sürer. Bu süreç içerisinde Meclis'te sadece bir kez söz alır. O da 16 Mayıs 1949'da Milli Eğitim Bakanlığı ile üniversitelerin bütçesi üzerine yaptığı konuşmadır¹¹⁰⁷.

M- 1946-1950 KARS BELEDİYESİ'NİN FAALİYETLERİ

Tahir Barlas'ın Belediye Başkanlığı döneminde (1946-1950) çevre düzenlenmesine önem verilir.¹¹⁰⁸ Kars Belediyesi ayrıca Kızılay Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kars Lisesi'nde Yetişenler Derneği, Asker Ailelerine Yardım Derneği gibi cemiyetlere yardım bedeli olarak 100 lira ile 250 lira arasında bir paranın verilmesini kabul eder¹¹⁰⁹.

Kars Belediyesi Meclis Başkanlığı'na vekâleten bakan Hafız Kurban Yurtseven'in İl Genel Meclis Üyeliği'ne seçilmesi dolayısıyla yeni bir başkan seçilir. Meclis Başkan Vekilliği için yapılan seçimde Asaf Akbaş getirilir. Fakat daha sonra yapılan seçimde başkanlığa oy birliğiyle Rüstem Demirel seçilir. Meclis üyeliklerine ise Asaf Akbaş, Hakkı Akın, Rüstem Demiral, Necati Topçuoğlu, Nüsret Metan, Ali Ulu, Sadık Uluhan, Yusuf Senger, Muzaffer Demirbilek, Ahmet Şimal, İsmail Cici, Mihrali Kaya, Cezmi Timuçin, Mehmet Hüseyin Avşar, Mehmet Güngör, Eşref Bozdemir, Kemal Erkoç ve Ağali Arslan getirilir¹¹¹⁰.

Kars Belediyesi 1948'de halkın zorunlu temel gıdaları olan et ve şeker sıkıntısının fazla olduğunu, ilde ekmeğin belirlenen ölçüde olmadığını, etin bulunmadığını, şekerin ise fahiş fiyatla satıldığını, tüccarların da şeker getirmediği konusunu gündemine alır. Bu olayların sebeplerini araştırmak, sıkıntıyı önlemek ve ne gibi çareler alabileceğini meclise bildirmek üzere Belediye Meclis Üyelerinden Necati Topçuoğlu, Hakkı Akan, Muzaffer Demirbilek, İsmail. Cici, Ahmet Şahin, Mihrali Kaya, Eşref Bozdemir, Yusuf

¹¹⁰⁶ TBMM *Tercüme-i Hal Varakası*, Dönem VIII, 1531/610.

¹¹⁰⁷ *TBMMZC*, 24/51, s. 860.

¹¹⁰⁸ *Kars Gazetesi*, 31 Aralık 1947.

¹¹⁰⁹ *Kars Gazetesi*, 13 Aralık 1947.

¹¹¹⁰ *Kars Gazetesi*, 12 Şubat 1948.

Senger'den oluşan bir komisyon kurulur¹¹¹¹.

Tahir Barlas kendisinin Belediye Başkanlığı döneminde büyük bir özenle halka hizmet götürmeye çalışır. Ancak Belediye'nin ekonomik imkânları kısıtlıdır. Bütçe yetersizdir. Belediye Başkanı Tahir Barlas bu sorunun üstesinden gelmek için CHP Genel Merkezi'ne bizzat müracaat ederek İller Bankası'ndan 200.000 liralık kredi alır. Bu para ile Kars'ta yeni bir hal binasının inşası planlanır. Diğer taraftan şimdiye kadar esaslı bir şekilde yapılmamış olan şehir nazım planı da Belediye Fen Memurları tarafından hazırlanır.

Kars Belediyesi yaz mevsiminde şehrin tek eğlence merkezi olan Faik Bey Caddesi'nde yer alan parkın yeniden düzenlenmesi için çalışmaya başlar. Su ihtiyacı karşılanarak, Kağızman'dan getirilen fidanlar bahçeye dikilir¹¹¹². Oldukça kötü bir durumda olan yollar ve yaya kaldırımları yenilenir. Bitpazarı mevkiinde bulunan harap vaziyetteki dükkânlar yıktırılarak yenileri inşa edilir¹¹¹³.

1948 yılında Kars Belediyesi İdare Heyeti yeniden oluşturulur. Belediye Meclis üyeliklerine yapılan seçimlerde Belediye Başkanı Tahir Barlas, Mihrali Kaya, Şahin Yerdelen, Asaf Atbaş, Necati Topçuoğlu, Ağali Arslan, Yusuf Senger, Sadık Uluhan, Rüstem Demirel, Cazım Timuçin, Mehmet Hüseyin Avşar, Ali Ulu, İlyas Esmer, Muzaffer Demirbulak, Hakkı Akan ve Ahmet Şahin seçilir¹¹¹⁴. 1949 yılındaki İdare Heyeti ise geçen dönemden farklı olarak İsmail Cici, Muharrem Karadağlı, Mehmet Kerimoğlu, Eşref Bozdemir, Şahmurat Uludağ ve Haydar İstek'ten oluşur¹¹¹⁵.

1950'de ise Kars Belediyesi, Kars'ta üretimi yapılan yağ, gravyer, kaşar gibi gıda ürünlerinin herhangi bir kontrol ve tahlilden geçmeden, hileli olarak imal edildiğini belirler. Bu durum pazar sorununu doğurur. Konunun çözümü için Kars Belediyesi bünyesinde bir laboratuvar oluşturulur. Elektrik ve su abonelerinden alınan ücretler, halka daha kaliteli hizmet götürmek için vesile olur. Elektrikten 75.000, sudan ise 18.000 lira gelir elde edilir¹¹¹⁶. Belediyenin çalışmalarının bir sonucu olarak su abonelerinin sayısında artış olur¹¹¹⁷.

¹¹¹¹ *Kars Gazetesi*, 11 Şubat 1948.

¹¹¹² *Kars Gazetesi*, 12 Nisan 1948.

¹¹¹³ *Kars Gazetesi*, 22 Kasım 1948.

¹¹¹⁴ *Kars Gazetesi*, 13 Ekim 1948, S.1669.

¹¹¹⁵ *Kars Gazetesi*, 22 Haziran 1949, S.1771.

¹¹¹⁶ *Kars Gazetesi*, 1 Mart 1950, S.1808.

¹¹¹⁷ *Kars Gazetesi*, 5 Nisan 1950, S.1818.

1946-1950 yılı Kars İl İlçe Valilik ve Belediye açısından önemli çalışmaların olduğu bir dönem olmuştur. CHP Teşkilatı'nın DP ile mücadelesine rağmen önemli çalışmalar yapılarak Kars'ın geliştirilmesi amaçlanmıştır.

SONUÇ

Köklü bir tarihsel geçmişi olan Kars'ın durumu XX. Yüzyıl'ın başlarında sıkıntılıdır. Çarlık idaresi'nin bu son dönemi bölge halkı için oldukça endişe vericidir. Rusya'da yaşanan siyasi gerilimler ve dünyanın yeni bir küresel savaşa doğru gidişi Kars'ın jeo-politik konumundan kaynaklanan zenginliğini onun aleyhine döndürecektir. Emperyalist devletlerin mücadele alanının merkezinde kalacaktır.

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ile birlikte Kafkasların durumu da farklılaşmaya başlar. Rus askerleri büyük bir hızla burayı terketmeye başlayınca bölgede egemenlik konusunun tartışılabilir bir hâl alır. Osmanlı Devleti tarafından 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması ile Elviye-i Selâse'nin yeniden Osmanlı Devleti'ne katılımı söz konusu olur. Bu sırada başlatılan askeri harekâtın bir sonucu olarak 25 Nisan 1918'de Kars'ın Ermenilerden geri alınmasından sonra Kars'a gelen Tevhidüddin Mamilof Bey, Kars Belediye Başkanlığı'na seçilir. 30 Ekim 1918'e kadar görevini yürütür. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti 1914 sınırlarına geri çekilince, tekrar bir işgal süreci geçiren Kars, TBMM tarafından 1920 Sonbaharı'nda başlatılan Doğu Harekâtı'nın sonucunda yeniden Anavatan'a katılır. Bundan sonra Kars'ın kendi mahalli idaresini oluşturması yönünde harekete geçilir. Halkın acil sorunlarını çözebilmek amacıyla bir belediye idaresi oluşturulur. Hayrullah (Dağlı) Bey Kars Belediye Başkanlığı'na geçici olarak getirilir. 1923 yılında ise bu göreve Cihangiroğlu İbrahim Bey seçilir.

Kars'ın kaderi yeni bir Türk Devleti'nin kurulmasıyla değişir. İşgallere karşı verilen bağımsızlık mücadelesi başarılı sonuçlar aldıkça Kars halkının kaderi de değişmeye başlar. Akabinde iki yıl süren Ermeni işgalinden sonra Kars ve çevresi de TBMM'nin kontrolüne geçer. Rusların ve Ermenilerin Kars'ı terk etmesinden sonra buraların yeniden yurt olması için başta Azerbaycanlılar olmak üzere Karapapak Türkleri, dar arazili ve geçim zorluğu içinde yaşayan Karadenizliler ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinden hatırı sayılı kalabalıklar bölgeye iskân ettirilir. Bu tarz politikalar başarılı olsa da zamanla bir takım problemlerin de yaşanmasına zemin hazırlar. Öyleki, bu süreç beraberinde Kars ve çevresinde yerli-göçmen ikiliğini çıkardığı gibi Türkler arasında hem ticari hem de Şîî-Sünnî ayrılığına ortam hazırlar. Kars ve çevresinde yaşanan dinî, ticarî vb. ikilikler başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere yeni Türk devletinin kurucularını ziyadesiyle rahatsız

etmiş olmalı ki buralarda birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için çok önemli çalışmalar hayata geçirilmeye başlanır.

23 Nisan 1920’de toplanan TBMM’nin ilk yasama yılında işgal altında olan Kars’tan hiçbir milletvekili katılamaz. Kars’ın anavatana katılmasından sonra bu bölgede seçim yapılarak temsilcilerinin Ankara’ya gönderilmesi kararı alınır. Yapılan seçimlerin sonucunda Ali Rıza (Ataman) Bey, Fahrettin (Erdoğan) Bey ve XIII. Tümen Kumandanı Albay Mehmet Cavit (Erdel) Bey Kars Milletvekilliği’ne seçilir.

Cumhuriyetin ilanıyla bütün ülkede hayata geçirilen sosyo-kültürel ve ekonomik seferberlik kısa sürede Kars ve çevresinde de kendini hissettirmeye başlar. Cumhuriyet hükümetleri bölgede etkili olmak için bir takım adımlar atmakta gecikmez. Bu yönde atılmış ilk adımlardan birisi Kars ve çevresinde CHF’nin örgütlenmesiydi. Bu maksada matuf çalışmalar kısa bir zaman içinde sonuçlandırılarak CHF örgütlenmesi tamamlanır. II. Dönem TBMM için yapılan seçim çalışmaları ve Halk Fırkası’nın kurulma sürecinin yurt genelinde yarattığı heyecanın en canlı yaşandığı yerlerden birisi Kars ve çevresi olur. Fırka Teşkilatı’nın kurulma çalışmaları Kars’tan büyük destek görür, Eylül 1924 yılında da Teşkilat kurularak başkanlığına Bekir Sıdkı (Kubat)Bey getirilir.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e intikal eden kuruluşlardan birisi Türk Ocaklarıdır. Türk Ocakları’nın Kars Şubesi de bu bağlamda 15 Eylül 1923’te kurulur. Türk Ocakları’nın diğer şubelerinin de en kısa zamanda açılacağı Varlık Gazetesi’nde dile getirilir. Bu doğrultuda çalışmalarına devam eden Türk Ocakları Kars Heyeti, Sarıkamış, Göle, Posof, Iğdır, Kağızman ilçelerinde şubelerin açılmasıyla ilgili çalışmalarına devam eder. Mustafa Kemal Paşa, Kars’a çok değer vermektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri de Ankara’da toplanan Türk Ocakları Kurultayı’na eşi Latife Hanım’ı Kars delegesi göstermesidir.

1 Nisan 1923’te seçimlerin yenilenmesi kararının alınmasıyla 20 Nisan 1923’te milletvekili olmak isteyen adayların, beyannamelerini hazırlayarak Halk Fırkası’na başvurmaları istenmiştir. Genel Merkeze gönderilen adayların başvuruları inceledikten sonra Kars’tan; Türkçülük fikrinin önemli isimlerinden biri olan bilinen Ahmet (Ağaoğlu) Bey ve Ticaret Odası Reisliği görevini yürüten Ömer Lütfi (Tarım) Bey aday olarak gösterilir ve II. Dönem TBMM Kars Milletvekili olarak seçilir.

Kars’ın en önemli sorunu arazi ve emlak meselesidir. Halk geçimini sağlayacak bir araziye sahip olmak istemektedir. Çünkü kullandıkları arazi ve emlak çoğunlukla terk edilmiş ya da hükümete devir edilmiş topraklardan oluşmaktadır. Bu sorunun çözümü

olarak Kars civarındaki emlak ve arazinin derhal köylülere dağıtılması gerektiği dile getirilmesine rağmen bu sorun 1950 yılına kadar tam olarak çözümlenememiştir.

Kars'da 1927'de yapılan milletvekili seçimlerin sonucuna göre Ahmet (Ağaoğlu) Bey, Bedir (Fırat) Bey, Mehmet Halit (Onaran) Bey, Baha Tali (Öngören) Bey, Sadrettin (Hattusas) Bey Kars Milletvekiliği'ne seçilir.

Eğitim alanında yapılan yeniliklerden Millet Mektepleri, Latin harflerini hızlı biçimde halka öğretmek için açılan eğitim kurumlarıdır. Kars Millet Mektebi de CHF Kars Teşkilatı'nın desteğiyle 15 Kasım 1929'da açılır. Özellikle bu konuda Kars milletvekillerinden Ahmet Ağaoğlu'nun çalışmalarını takdirle karşılayan Mustafa Kemal Paşa, Millet Mektepleri'nin Kars'daki faaliyetlerinin yakın takipçisi olacaktır.

Çok partili siyasi hayata geçişin ikinci denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kars şubesi, Eylül 1930'da Cihangiroğlu İbrahim Bey tarafından açılır. Partiye halkın ilgisi umulanın üzerindedir. 1931 yılında Milletvekili Genel Seçimleri yapılır. CHF adayları seçimi kazanır. Bu dönemde milletvekiliği yapacak kişiler Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi (Küntay) Bey, Faik (Bermek) Bey, Mehmet Bahaettin Tali (Öngören) Bey, Mehmet Nazif (Sirel) Bey, Muhittin(Akyüz) Paşa'dır.

Cumhuriyet idaresinin en önemli işlevlerinden birisi; inkılâbı toplumun her katmanına yayabilmek ideali idi. Kültürel alanda yapılacak inkılâplar bu açıdan oldukça önemlidir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Türk Ocakları bünyesinde başlatılan çalışmaları daha etkili kılabilmek için yeni bir yapılanmaya gidilir. CHP'ye bağlı sosyo-kültürel bir kurumun oluşturulması için çalışılır. Böylece Halkevleri, 1 Şubat 1932'de açılır. 8 Ağustos 1951 tarihine kadar faaliyetlerine devam eder. Halkevleri açıldıkları bölgelerde halkın tarihini ve folklorunu ortaya çıkarmaya çalışarak ve halkı her alanda bilinçlendirerek toplumun değişim sürecinde önemli bir rol oynarlar. Kars Halkevi de 24 Şubat 1933'te açıldı ve Kars'ın kültürel ve sosyal hayatı üzerinde önemli rol oynar.

Kars Halkevi'nin çalışmaları kısa sürede olumlu sonuçlar vermeye başlar. Şehrin önde gelen aydınlarının katılımı ile oluşturulan şubelerde yapılan faaliyetlere halkın desteği de oldukça fazladır. Kültürel kurumlarla siyasetin birbirlerini yakından etkilediği bu günlerde yeni bir genel seçim ülke gündemine oturur. Kars'ta da seçim hazırlıkları aralıksız devam eder. CHP Seçime tek başına katılır. Sorunsuz geçen 1935 Milletvekili Genel Seçimleri'nin sonucunda Muhittin Akyüz, Yusuf Akçura, Baha Tali Öngören, Hüsrev Kızıldoğan, Esat Özoğuz, Ömer Kamil Kuntay, Mehmet Nazif Sirel halkın oylarıyla tekrar Kars Milletvekiliği'ne seçildiler. Diğer seçimlerde görüldüğü üzere Türkiye tarihinde

önemli rol oynayan şahsiyetlerin bu seçimlerde de Kars'tan milletvekili olmaları dikkat çeken bir durumdur.

CHP Kars Teşkilatı belirli dönemlerde kongreler düzenlenir. Özellikle 1930'lu yılların ortalarından itibaren düzenli olarak yapılan kongrelerde "İl İdare Heyetleri"nin iki senelik faaliyetleri değerlendirilir. Böylece gerek partinin örgüt yapısı ve gerekse Kars'ın mevcut sorunları dile getirilerek çözüm yolları üzerinde durulur. Bunların başında da eğitim konusu gelmektedir. Ülkenin öğretmen ihtiyacını karşılamak için Cumhuriyet Hükümetleri'nin uyguladıkları eğitim politikaları Kars'ta da etkisini hissettirecektir. "Eğitmen Kursu" ile başlayan süreç Cılavuz Köy Enstitüsü'nün kurulması ile yeni bir devinim yaşayacaktır. Bu okul sadece eğitim alanında değil, bölgenin sosyo-kültürel gelişiminde de oldukça büyük katkılarda bulunacaktır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu zor şartlar birçok sorunu da beraberinde getirir. Ekonomik darboğaz bütün şiddeti ile halkın yaşam alanını daraltırken uluslararası ilişkilerde yaşanan sorunlar da Türkiye'yi farklı mecralara sürükleyebilir. Bunlardan birisi de Kars'ın yanbaşıında bulunan Sovyet Rusya'nın toprak talepleridir. Türkiye bu şartlar içerisinde VII. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev alacak milletvekillerini belirleyebilmek için 12 Ocak 1943'te seçimlerin yenilenmesine karar verilir. Bu seçim öncesinde CHP ilk defa illerdeki adayların sayısını arttırarak seçmene bunlardan birini tercih etme olanağı tanınır. 28 Şubat 1943'de genel seçimler yapılır. CHP adayları; Eşref Demirel, Cevat Dursunoğlu, Hasan Durudoğan, Şerafettin Karacan, Fuat Köprülü, Dr. Esat Oktay, Zihni Orhan, Esat Özoğuz Kars Milletvekiliği'ne seçilir.

7 Ocak 1946 tarihinde CHP'den ayrılan bazı Milletvekilleri Celal Bayar'ın önderliğinde birleşerek DP'yi kurdular. DP, 7 Ocak 1946 yılında tüm illerde örgütlenme çalışmalarına başlar. Her vilayetin kendine özgü şartları olmasından hareketle, Kars'ta DP'nin durumu ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunabiliriz: DP'nin örgütlenmesi başlangıçta oldukça yavaştır. Sadece birkaç kazada bu yeni parti kendisine yaşam alanı bulabilecektir. Partinin üyeleri de CHP teşkilatlarından ayrılan kişilerdir. Bunların büyük bir kısmı da yönetimde yetki sahibi idi. Fakat ilerleyen süreçte DP, CHP ile şiddetli bir rekabete girer. Doğal olarak burada sergilenen siyasi söylemin de yaşanan tartışmalarda belirleyici rolü olacaktır. DP Genel Merkezi'nin CHP'ye yönelik eleştirileri Kars'ta da köylere kadar kendisini hissettirir. Bunun karşısında CHP'nin takındığı tavırda oldukça önemlidir. Bütün bu gelişmeler DP'nin örgütsel sorunları ile eş zamanlı olarak yaşanır. Çünkü DP'de çözümler başlar. Bu da DP'nin Kars özelindeki durumundan kaynaklanmaktadır. Bazı ilçelerde güçlüyken, bazılarında ise istenilen ölçüde varlık

gösteremez. Yaşanılan siyasi rekabet toplumsal değer yargılarının sınırlarını zorlayacak seviyededir. Bu durumun halk nezdindeki yansımaları ise DP'nin aleyhine olacaktır. 1950-1960 arası Kars'ta hiçbir varlık gösteremeyecektir. Bu genel değerlendirmeler ışığında DP Kars'ta yeterince örgütlenemediği için 1946 Milletvekili Genel Seçimleri'nden itibaren 1950'ye kadar yapılan diğer seçimlere katılamaz. VIII. Dönem TBMM'de Kars'ı temsil edecek milletvekilleri ise Mehmet Bahadır, Akif İyidoğan, Aziz Semih İltar, Şerafettin Karacan, Esat Oktay, Zihni Orhon, Abdurrahman Sürmen, Tezer Taşkiran ve Hüsamettin Tuğaç'dır.

Türkiye'deki ekonomik gelişmelere paralel olarak Kars'ta da tarım, hayvancılık sulama, sınır ticaretiyle ilgili çalışmalar yapılarak yerel yönetimlerin destekleriyle Kars ekonomisinin ivme kazanmasına çalışılır. Devlet bu konuda teşvik edici olur. Ekonomik katkılarda bulunur. Özellikle süt ve süt ürünlerinin gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışı piyasalarda yer edinebilmesi için çaba gösterilir. 1923-1950 yılları arasında görev yapan Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri eldeki imkânlar doğrultusunda Kars'ın sorunları ile ilgilenmeye çalıştılar. Bu tarihi çok eskilere dayanan Türk Şehri'nin sıkıntılarını giderme yolunda çabalar gösterdiler. Bu bağlamda başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere birçok üst düzey devlet yetkilisi tarafından resmi ziyaretler düzenlenir.

Tarihsel gelişim süreci içerisinde Kars'ta yaşanan gelişmeler, günümüze de ışık tutacak veriler içermektedir. Yapılan bu araştırmada elde edilen sonuçlar, Kars'ın öneminin geçmişte olduğu kadar günümüzde de devam ettiğinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA**A-ARŞİVLER**

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

030.01.12
030.01.51
030.01.111
030.10.01
030.10.1
030.10.2
030.10.3
030.10.5
030.10.6
030.10.7
030.10.10
030.10.12
030.10.65
030.10.66
030.10. 70
030.10.74
030.10.75
030.10.76
030.10.78
030.10.79
030.10.116
030.11.1
030.011.001
030.018.01
030.11.1
30.10.204
30.10.9
30.18.1
30.18.83
130.10.6
490.01.3
490.01.08
490.01.11
490.01.39
490.01.60
490.01.68
490.01.198
490.01.201
490.01.208
490.01.233
490.01.234
490.01.235
490.01.254
490.01.259
490.01.281
490.01.284
490.01.306
490.01.341

490.01.346
 490.01.366
 490.01.370
 490.01.371
 490.01.439
 490.01.495
 490.01.511
 490.01.514
 490.01.666
 490.01.667
 490.01.837
 490.01.904
 490.01.998
 490.01.999
 490.01.1439
 490.01.1577
 490.01.1738
 490.01.1739
 490.01.2013

TBMM Arşivi

- *TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*
 - 1/15-3
 - 2/24-18-20
 - 3/59-50-28-29
 - 4/62-71-75-82-27-44-37-47
 - 5/1-57
 - 6/114-16-83-69-81-77-68
 - 7/13-1-16-18
 - 8/36-29-34-52-54-26-28-25-24-23-27
 - 9/43-29
 - 10/7-54-62-65-38-45
 - 11/20-63
 - 12/75-68-81-78-67-85-83-77
 - 13/87
 - 14/106-119-120-59
 - 15/132-47-32-31
 - 16/81-48-52-50-54-44-49-53-54-40-68-75-43
 - 17/55
 - 18/9-16-4-108-48-46-59-58-73-77-75-68
 - 19/29-28-14-60-62-94-1125-90
 - 20/30-29-68-74-19-25-21-1-18-106-99
 - 21/47-82-44-9-29
 - 22/55-21-20-23
 - 23/12-73-77-29-27-26
 - 24/51-83-84-47-49-37
 - 25/99-63-66-64-70-71-59-67
 - 26/16-179-69
 - 27/192-186-194
 - 28/14-7
- *TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)*
- 1/2- 4

Emekli Sandığı Arşivi
 İçişleri Bakanlığı Arşivi
 Halkevleri Genel Merkezi Arşivi
 Kars Halk Eğitim Merkezi

B-RESMİ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

- Birinci Türk Ocakları Umumi Kongresi Zabıtları, Ankara, 1928.*
- CHP 1936 İl Kongreleri, 1937.*
- CHP 6 Yaşında, Ankara, 1959.*
- CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halk Odaları, Ankara, 1946.*
- CHP Tüzüğü, Ankara, Mayıs, 1935.*
- CHP Tüzüğü, Ankara, 1939.*
- CHP Programı, Ankara, 1935.*
- CHP Kars Vilayeti İdare Heyeti 941 Son Altı Aylık Çalışma Raporu, Ankara, 1942.*
- CHP Yedinci Kurultay Zabıtları, Ankara, 1948.*
- CHP 1941 Kaza Kongreleri Dilekleri, CHP Genel Neşriyatından, Ankara, 1942.*
- CHP 1946 Yılında Halkevleri ve Halk Odaları, Ankara, 1947.*
- CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931.*
- CHP Halkevleri ve Halk Odaları 1944, Ankara, 1945.*
- CHP Halkevleri ve Halk Odaları 1945, Ankara, 1946.*
- CHP Halkevleri Bürosu Kars, İstanbul, 1943.*
- CHP Halkevleri Öğreneği, Ankara, 1935.*
- CHP Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, 1935.*
- CHP Programı, Ankara, 1935.*
- CHP Iğdır Halkevi, Altı Aylık Çalışma Raporu (1.1.1938 Tarihinden 30.6.1938 Tarihine Kadar), Ankara, 1938.*
- CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grup Raporu ve Ekleri, Ankara, 1946.*
- CHP Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, Halkevlerini İlgilendiren Kısım II. Kanun 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar, 12, Ankara, 1938.*
- CHF Genel Kâtipliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı (Temmuz 1934'den Aralık 1934 Sonuna Kadar), V, Ankara, 1935.*
- Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara, 1342 (1923).*
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara, 1927.*

DİE, 1936-1937, 1946, İstatistik Yıllıkları.

Düstur.

Demokrat Parti 26 Mayıs Seçimleri, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 1946.

Doğu Cumhuriyetin 15 Yılında, Üçüncü Umumi Müfettişlik Neşriyatından, 1938.

Halkevleri 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları, Ankara, 1934.

Halkevleri 1934 Senesi Faaliyet Raporları, Hülasaları, Ankara, 1935.

Halkevleri 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları, Ankara, 1936.

Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, Ankara, 1940.

Kars (CHP Halkevleri Bürosu Yayınları), İstanbul, 1943.

Köy Enstitüleri, II, Ankara, 1944.

Köy Enstitüleri Kanunu Layihası, T.C. Maarif Vekilliği, İstanbul, 1940.

Milletvekilleri Genel Seçimleri (1923-2007), Ankara, 2008.

T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Yerel Nüfus Sayımı, Ankara, 1950.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926.

Türkiye İstatistik Kurumu, Milletvekilleri Genel Seçimi, 1923-2007, Ankara, 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Kanunları, (Haz. Fahri Çoker, Sadi Kazanç), Ankara, 1978.

TBMM Albümü.

TBMM İsim Defteri.

C- SÜRELİ YAYINLAR

1-Dergiler

Atatürk Dergisi

Atatürk Yolu

Ayın Tarihi

Bellekten

Halkevleri

İdarecinin Sesi

Kars Halkevi Doğuş

Kars Halkevi Karseli

Kars Serhat Kültür

Tarih Araştırmaları

Türk Yurdu

Ülke

2- Gazeteler

Akşam

Albayrak

Cumhuriyet

Doğu

Hâkimiyeti Milliye

Kars Vilayet

Kars Belediyesi

Resmi Gazete

Ulus

Vakit

Varlık

Vatan

Yarın

Zafer

D-YILLIKLAR

1967 Kars İl Yıllığı

1973 Kars İl Yıllığı

2002 Kars İl Yıllığı

Kars İli, Kars Turizm Tanıtma Derneği Yayınları (Tarihsiz)

E-SÖZLÜ KAYNAKLAR

Akay Beşmart- 1936 Kars doğumlu ve halen İstanbul'da yaşıyor. Kendisiyle 10 Ağustos 2010 tarihinde görüşme yapıldı

Mustafa Turan- 1923 Kars doğumlu 2009 yılında Ankara'da vefat etti.

Gülşen Ataman- Ali Rıza Ataman'ın kız kardeşi Kağızman'da yaşıyor.

Zeki Günay- 1926 Kars doğumlu,2012'de vefat etti.

Subutay Tarım- Kars Milletvekili Ömer Lütfi Tarım'ın oğludur. Kars'ta avukatlık yapıyor.

Yıldırım Öztürkkan- Kars ilinde yaşıyor, fotoğrafçılıkla uğraşıyor.

F-HATIRALAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

AĞANOĞLU, Halit, *Cılavuz Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve Köy Enstitüleri*, Ankara, 2003.

AĞANOĞLU, Halit, *Köy Enstitüleri Yolunda*, İstanbul, 1949.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, 1969.

AĞAOĞLU, Samet, *Babamdan Hatıralar*, Ankara, 1940.

-----, *Babamın Arkadaşları, II*, İstanbul, 1968.

-----, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, (Haz. Cemil Koçak), İstanbul, 1993.

AHMET, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul, 2006.

AKANDERE, Osman, *Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler (1938-1945)*, İstanbul, 1998.

AKÇAGÖZ, Vedat, ÖZTÜRKKAN, Yıldırım, *Eski Yeni Fotoğraflarla Kars*, İstanbul, 2010.

AKÇURA, Yusuf, *Hatıralarım*, Ankara, 2005.

-----, *Yeni Devletin Öncüleri 1928 Yılı Yazıları*, Ankara, 1998.

AKŞİN, Sina, *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*, İstanbul, 1989.

AKÜN, Ömer Faruk, Mehmet Fuat Köprülü, *İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara, 2003.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, (1946-1960)*, Ankara, 2004.

ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı Safevi İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, 2001.

ALTUNAYA, Niyazi, *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*, Ankara, 1995.

ARIK, Remzi Oğuz, *Halkevlerinde Müze Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*, Ankara, 1947.

ATAK, Sadık, *Doğunun Kapısı Kars*, Kars, 1946.

ATALAY, Sırrı, *Bir Ömür Politika, Kars'tan Zincirbozan'a*, İstanbul, 1986.

Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye (Fethi Okyar'ın Anıları), (Yay. Haz. Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul, 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara, 2006.

ATLI, Cengiz, *Kars Halkevi ve Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (YYT), Erzurum, 2007.

ATNUR, İbrahim Ethem, *Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri*, Ankara, 2006.

- AVCI, Cemal, *III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri*, Ankara, 2008.
- AYBARS, Ergün, *Ulusal Laik Sosyal Hukuk Devleti Atatürkçülük ve Medenileşme*, İzmir, 2000.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam I*, İstanbul, 1966.
- , *Menderesin Dramı (1899-1960)*, İstanbul, 1989.
- AYDIN, Nurhan, *Her Yönüyle Sarıkamış*, Erzurum, 1998.
- BAKIR, Sonnür, KÜÇÜKOĞLU Semra, PEHLİVAN Sevgi, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamaları*, Ankara, 1982.
- BALKAYA, İhsan Sabri, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Arşiv Belgelerine Göre 1930 Belediye Seçimleri*, Erzurum, 2006.
- BALTAOĞLU, Ali Galip, *Atatürk Dönemi Valileri*, Ankara, 1998.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar, 1939-1954*, İstanbul, 1977.
- BAŞAR, Erdoğan, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri 1920-1960*, İstanbul, 2000.
- BAŞARAN, Mehmet, *Özgürleşme Eylemi Köy Enstitüleri*, İstanbul, 2003.
- BAYRAK, M.Orhan, *Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920-1992)*, İstanbul, 1992.
- BAYRAMOĞLU, Nejat, *Celal Bayar Şark Raporu*, İstanbul, 2006.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2000.
- BİLA, Hikmet, *CHP (1919-2009)*, İstanbul, 2008.
- BİLGE, Suat, *Güç Komşuluk, Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara, 1992.
- BİRAND, Mehmet Ali, DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent, *Demokrat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, 2000.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik, II*, Ankara, 1982.
- BOZDAĞ, İsmet, *Demokratik Parti ve Öbekleri*, İstanbul, 1975.
- BURÇAK, Rıfki Salim, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Ankara, 1998.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 2002.
- , *Siyasi Hatıralar, II*, İstanbul, 1960.
- CENGİZ, Yasin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Kapanışı Sonrasında Mutedil Muhalif Bir Kimlik Olarak Ahmet Ağaoğlu ve Basındaki Sesi Akın*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (YYT), Konya, 2008.
- Cumhuriyetin 75. Yılı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, III/II, Şubat, 1999.*
- ÇAKAN, Işıl, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, İstanbul, 1999.

- ÇANKAYA, Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler, IV*, Ankara, 1968.
- ÇAVDAROĞLU, Hüseyin Avni, *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*, İstanbul, 2011.
- ÇEÇEN, Anıl, *Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri*, Ankara, 2000.
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi (Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923), I*, Ankara, 1995.
- DEMİREL, Ahmet, *İlk Meclisin Milletvekilleri*, İstanbul, 2010.
- DERİNSU, DAYI, S. Esin, *Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum, 1997.
- DİLEK, İbrahim, *Milli Mücadelede Sarıkamış ve Kars Harekâtımız*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (YDT), Erzurum, 1995.
- DURŞUN, Tuncay, *Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları*, Ankara, 2002.
- DURŞUNOĞLU, Cevat, *Milli Mücadele'de Erzurum*, İstanbul, 2010.
- DÜNDAR, Can, *Sarı Zeybek*, İstanbul, 1994.
- ETHEM, İbrahim, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Beyazıt Vilayeti*, İstanbul, 1925.
- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul, 1982.
- ERDEN, Ömer, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları*, Ankara, 2006.
- ERDOĞAN, Fahrettin, *Türk Elllerinde Hatıralarım*, İstanbul, 1954.
- EROĞLU, Cem, *Demokrat Parti'nin Tarih ve İdeolojisi*, Ankara, 1970.
- ERONAT, Canan Yücel, *Köy Enstitüleri Dünyasından Hasan Ali Yücel'e Mektuplar*, İstanbul, 2009.
- ERTÜRK. İbrahim Halil, *VI. Dönem TBMM*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (YYT), Ankara, 2010.
- EYYUPOĞLU, İsmail, *Elviye-i Selâse'de İdari Teşkilatlanma (1918-1921)*, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (YDT), Erzurum, 2003.
- , *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir İttihatçı Kazım Yurdalan*, Erzurum, 2009.
- GEÇİKLİ, Recep Murat, *1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat*, Ankara, 2010.
- GEORGEON, François, *Türk Milliyetçiliği'nin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev. Alev Er), İstanbul, 2005.
- GEREDE, Rıdvanbeyoğlu Hüsrev, *Siyasi Hatıralarım, I, İran (Ağustos 1930-Haziran 1934)*, İstanbul, 1952.
- GİRİTLİOĞLU, Fahri, *Türk Siyasal Tarihinde CHP'nin Mevkii*, Ankara, 1965.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Ankara, 1974.

- , *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, İstanbul, 1982.
- , *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, İstanbul, 2009.
- GÜLCAN, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul, 2001.
- GÜRÜN, Kamuran, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara, 1991.
- HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Savaşı ve Sonrası Rusya'nın Doğu Anadolu Siyaseti*, Kars, 1991.
- Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, (Haz. Mustafa Baydar), İstanbul, 1968.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Yılların İçinden; Makaleler, Anılar, İncelemeler*, Ankara, 1974.
- İNAN, Afet, *Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması*, İstanbul, 1968.
- İNAN, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Ankara, 2006.
- İNÖNÜ, İsmet, *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1933-1938)*, (Haz. İlhan Turan), Ankara, 2003.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri, TBMM'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1946)*, İstanbul, 1946.
- İsmet İnönü, Defterler (1919-1973), II*, (Haz. Ahmet Demirel), İstanbul, 2008.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*, Ankara, 1993.
- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)*, Ankara, 1933.
- KAÇMAZOĞLU H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmalar*, İstanbul, 1998.
- KARA, Âdem, *Halkevleri (1932-1951)*, Ankara, 2006.
- KARABEKİR, Kazım, *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Erzurum, 1990.
- , *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969.
- KARADAĞ, Nurhan, *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları, 1932-1951*, Ankara, 1998.
- KARAER, İbrahim, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Ankara, 1992.
- KARAGÖZ, Erkan, *Kars ve Çevresinde Aydınlanma Hareketleri ve Sol Geleneğin Tarihsel Kökenleri*, İstanbul, 2005.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983.
- KARAMAN, Sami Sabit, *Trabzon ve Kars Hatıraları*, İstanbul, 2002.
- KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1996.
- Kars Coğrafi Tarihi Ekonomi*, Kars Vilayeti Yayınları, 1939.
- Kars Yaylası*, Kars Lisesinden Yetişenler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1946.
- Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulusi Turgut), İstanbul, 2011.
- KILIÇ, Selami, *Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul, 1998.

- KIRKPINAR, Serap, *İran Şahı Rıza Han Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti ve Bu Çerçevele Türk İnan İlişkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (YYT), İzmir, 2005.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Bütününüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993.
- , *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi*, Ankara, 1999.
- , *1855 Kars Zaferi*, İstanbul, 1955.
- , *Kars Tarihi*, İstanbul, 1960.
- , *Osmanlı'nın Kafkas Ellerinin Fethi, 1451-1590*, Ankara, 1994.
- , *Kanada Kars'ına Armağan*, Erzurum, 1972.
- KİNROSS, Lord, *Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1994.
- KİRBY, Fay, *Türkiyede Köy Enstitüleri*, İstanbul, 2010.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, Ankara, 1998.
- KOÇAK, Cemil, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 2006.
- , *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara, 1986.
- KONUKÇU, Enver, *Ardahan Tarihi*, Ankara, 1999.
- KOP, Kadri Kemal, *Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları*, İstanbul, 1945.
- KÖPRÜLÜ, Orhan, *Fuat Köprülü*, Ankara, 1987.
- KURAT, Akdes N., *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970.
- KUTAY, Cemal, *Mustafa Kemal'in Önlenecek Demokrasi Girişimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 2004.
- KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, *Cihangiroğlu İbrahim Bey*, (YYT), Erzurum, 2000.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1991.
- MAHMUTOĞLU, Tansu Barış, *Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde Kastamonu (1945-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (YYT), Ankara, 2007.
- MARAŞ, Mehmet Atilla, *Şair Milletvekilleri (1920-2005)*, Ankara, 2005.
- OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul, 1980.
- ORHUN, Hayri, v.d. *50 Ünlü Vali*, Ankara, 1995.
- ÖKE. M. Sıddık, Fatih BAYHAN, *Teyzem Latife*, İstanbul, 2011.
- ÖLÇEN, Ali Nejat, *Halkevleri*, Ankara, 2001.
- ÖNCÜ, Ali Servet, *Varlık Gazetesi, 21 Ağustos 1921-1931*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (YYT), Erzurum, 2001.
- ÖNCÜ, Ayşe, *Örgüt Sosyolojisi*, Ankara, 1976.

- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Ankara, 1998.
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara, 1992.
- ÖZKAYA, Yücel, *Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1927 Sonrası Gezileri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1994.
- ÖZTÜRK, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, 2008.
- , *Kasadaki Dosyalar*, Ankara, 2004.
- PALAZOĞLU, Ahmet Bekir, *Atatürk'ün Okul Gezileri*, Ankara, 1999.
- PEKTAŞ, Şerafettin, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul, 2001.
- PUŞKİN, Biyelki'nin Öyküleri, *Erzurum Yolculuğu*, (Çev. Ataol Behramoğlu), İstanbul, 1999.
- REFİK, Ahmet, *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassuslar*, İstanbul, 2001.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Kafkasya Türkleri* (Yay. Haz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağrı), İstanbul, 1993.
- SAKAL, Fahri, *Ağaoğlu Ahmet Bey*, Ankara, 1999.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1993.
- SARIKAYA, Hakan Serhan, *Halkevlerinde Sanat Eğitimi ve Etkinlikleri (1932-1950)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (YYT), Ankara, 1993.
- SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*, İstanbul, 2004.
- SAVORY, Roger, *Safavids The Under Iran*, Cambridge University, 1980.
- SOYAK Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar, VI*, İstanbul, 2010.
- SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999.
- SÜRMEİLİ, Serpil, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara, 2001.
- ŞAHİN, Ayşegül Akgül, *Türkiye'deki Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (YYT), Niğde, 2008.
- ŞAHİN, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi*, Bursa, 1995.
- ŞENOĞLU, Sıtkı, *Köy Enstitüleri Spor Yarışması*, İzmir, 1948.
- ŞİMŞEK, Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1995)*, İstanbul, 2002.
- ŞİMŞİR Bilal, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, I*, Ankara, 1993.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)*, İstanbul, 1996.
- TANYELİ, Halit, Adnan Topsakallıoğlu, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950)*, İstanbul, 1958.

- TARAKLI, Duran, *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Uygulama Sonuçları*, Ankara, 1976.
- TAŞDEMİR, Kemal, *Türkiye 'de Tarih Bilincinin Oluşmasında Halkevlerinin Rolü*, Dokuz Eylül Üniversitesi (YDT), İzmir, 2001.
- TONGUÇ, Engin, *İsmail Hakkı Tonguç Yaşamı, Öğretisi, Eylemi*, Ankara, 1997.
- TONGUÇ, İsmail Hakkı, *Mektuplarla Köy Enstitüleri Yılları (1936-1946)*, Ankara, 1999.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye 'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, İstanbul, 1952.
- TUNCAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, Ankara, 1981.
- TUNCER, Erol, *1950 Seçimleri*, Ankara, 2010.
- TURAN, İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler (1944-1950)*, Ankara, 2003.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Malakanların Toplumsal Yapısı*, Erzurum, 1971.
- Türkiye Cumhuriyeti Kanunları*, (Haz. Fahri Çoker, Sadi Kazanç), Ankara, 1978.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım*, İstanbul, 2007.
- UYAR, Hakkı, *Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul, 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, III /1*, Ankara, 1988.
- ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus Devlete, Türk Milliyetçiliği Türk Ocakları (1912 1931)*, İstanbul, 1997.
- VARLIK, Ülkü-GÖREN Banu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye 'de Seçimler*, İstanbul, 2002.
- VARLIK, M.Bülent, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları*, Ankara, 2010.
- Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara, 1992.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasi Anılar*, İstanbul, 1976.
- YAŞA, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, İstanbul, 1980.
- YEL, Selma, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara, 2002.
- YENİARAS, Orhan, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi*, Ankara, 2009.
- YETKİN, Çetin, *Atatürk 'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1997.
- , *Atatürk 'ün Vatana İhanetle Suçladığı SCF Olayı*, İstanbul, 2004.
- , *Türkiye 'de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*, Ankara, 1993.
- YILDIRIM, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları*, Ankara, 2001.
- YILMAZ, Ensar, *Türkiye 'nin Demokrasi Yılları (1945-1950)*, İstanbul, 2008.
- YILMAZ, İskender, *Gümrü Antlaşması*, Ankara, 2001.

YÜCEL, Ali Hasan, *Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler*, Ankara, 1983.

ZEYREK, Şerafettin, *Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 2006.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, İstanbul, 2010.

2-MAKALELER

“Başbakan İsmet İnönü’nün Halkevlerinin 1.Yıldönümü Dolayısıyla Yaptığı Konuşma”
Atatürk ve Halkevleri, Ankara, 1974.

“Köy Enstitüleri ile İlköğretim Okulları Birleştirildi”, *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1954.

“Türk Ocakları ve Halkevleri”, *Halkevleri Dergisi*, 93 (Temmuz 1974).

AKYÜZ, Kenan, “Türk Ocakları”, *Bellekten*, L/196-198 (Nisan 1986).

ALADAĞ, Mükerrerem, “Kurtuluşundan Günümüze Sarıkamış Belediye Başkanları”, *Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu*, İstanbul, 2006.

ALBAYRAK, Mustafa, “Millet Mekteplerinin Yapısı ve Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29/10 (Ankara, 1994).

-----, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması”, Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (Ankara, 1989).

ALDAN, Mehmet, “Akif İyidoğan”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, III/IV (Temmuz 1989).

ALİ, Necip, “Necip Ali Bey’in Nutku”, *Ülkü*, I/II (Mart, 1933).

ALKAN, Mehmet, “Osmanlıdan günümüze Türkiyede Seçimlerin Kısa Tarihi”, *Görüş*, (Mayıs, 1999).

ARAR, İsmail, “Gazi Alfabeti”, *Harf Devriminin 50.Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1983.

ASLAN, Betül, “I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Oltu’daki Yardım Faaliyetleri”, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, Erzurum, 1998.

ATAY, Falih Rıfki, “Fikirden Hayat”, *Türk Yurdu*, VIII/18 (Mayıs Haziran 1926).

AYDOĞAN, Erdal, “Erzurum Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetler”, *23 Temmuz Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

-----, “Doğuda Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi” *Atatürk Dergisi*, V/I (Ocak 2006).

-----, “Üçüncü Umumi Müfettişliği ’nin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer Bey’in Bazı önemli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 33-34 (Mayıs-Kasım 2004).

AYGÜN Cemal, “Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XVII (Ankara, 1962).

BANOĞLU, Niyazi “Atatürk ve Latife Hanım”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21/12 (Temmuz 1991).

BELLİ, Oktay Belli, “M.Ö. I.Binyılın İlk Yarısında Urartu Krallığı ile Kars Bölgesi Arasındaki Siyasal ve Kültürel İlişkiler”, *Kars II. Kent Kurultayı Kafkasya’da Ortak Geleceğimiz Sempozyumu* (10-12 Eylül 2004), Kars, 2004.

ÇAĞLAR, Günay, “Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gere de Zamanında Türkiye - İran İlişkilerine Bir Bakış”, *IV, Uluslararası Atatürk Kongresi*, Ankara, 2000.

ÇAPA, Mesut, “Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in Erzurum’u Ziyareti”, *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz-2002 Erzurum) Bildirileri*, Erzurum, 2002.

ÇAVDAR, Tevfik, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1983.

DAYI, Derinsu, S.Esin, “Azerbaycan’ın Elviye-i Selâse’deki Mücadeleyi Destekleri”, *Atatürk Dergisi*, III/2 (Temmuz 2002).

-----, “Fahrettin Kırzioğlu’nun Hayat Hikâyesi”, *Atatürk Dergisi*, IV/2 (Temmuz 2004).

-----, “I. Oltu İslam Terakki Kongresi”, *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*, Erzurum, 1998.

ERDOĞAN, Servet, “Türkiye’de Parlamento Seçimleri”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXXIII (İstanbul, 1968).

ERTEM, Barış “TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre Kubilay Olayı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (Ekim 2011-Mart 2012).

EYYUPOĞLU, İsmail, “Kars Saylavı Mehmet Nazif Sirel’in 1936’da CHP Erzurum İl baylığını Teftişi”, *Atatürk Dergisi*, III/3 (Ocak 2003).

-----, Batum Rus Milli Derneği ve Kapatılması (1918) *Atatürk Dergisi*, III/2 (Erzurum, 2004).

GÜNEŞ, Günver, “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39 (Ankara, 2006).

KARAMAN, Fikri, “Doğanşehir İlçesi’nde Coğrafi Yapı ve Coğrafi Yapının Halkın Hayat Tarzına Etkileri”, *Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2009.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, “Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874-1948) Milli Mücadelede Kars ve Atatürk ile ilgili Belgeler”, *Belleten Dergisi*, XLVIII (Aralık, 1985).

-----, “Gazinin Kuzeydoğu Gezileri (Eylül-Ekim 1924)”, *50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi I*, Erzurum, 1974.

-----, “Karlı Kahramanlar”, *Kars*, 16 Şubat 1949.

-----, Fahrettin, Atatürk'ün Kars'a Gelişleri ve Kemalpaşa Oyunu", *Türk Dili Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), 15/170 (Kasım, 1965).

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami, "Vatan ve Hürriyet İttihat ve Terakki", *Belleten Dergisi*, 1/3 (Temmuz 1937).

KIZILKAYA, Oktay, "Revan (Erivan) ve Iğdır Yöresinde Demografik Yapının Ermeniler Lehine Dönüştürülme Süreci" (1828-1920), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (Kayseri, 2007).

KÜÇÜKÜĞURLU, Murat, "Tevhidüddin Mamilof Bey", *Atatürk Dergisi*, III/3 (Erzurum, 2003).

-----, "Cihangiroğlu İbrahim Bey", *Atatürk Dergisi*, III/2 (Erzurum, 2002).

ORTAYLI, İlber, "Çarlık Rusya Döneminde Kars", *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Siyasi Gelişim*, Ankara, 2004.

ÖĞREN, Neşet, "Halkevlerinin Gerçekleri", *Halkevleri Dergisi*, 26 (Ankara, 1968).

ÖKSÜZ, Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-193), *Atatürk Dergisi*, III/1 (Mayıs 2000).

ÖNCÜ, Ali Servet, "Kars Mitingleri", *Atatürk Dergisi*, III/2 (Erzurum, 2002).

RÜŞTÜ, Bekir, "Büyük Misafirimiz Kars'ta ", *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1934.

SAGANO, Antonia , "Ortaçağdan Önce Kars", *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul, 2006.

ŞEKER, Kadir, "1946 Belediye Seçimleri ve Bu seçimlerde Kadın Seçmenlerin Durumu", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14 (Aralık 2007).

TANKUT, Hasan Reşit, "Köylerimiz", *Ülkü Dergisi*, II (16 Haziran 1942).

TONGUÇ, İsmail Hakkı, "Köy Eğitiminin Mahiyeti, Prensipleri ve Teşkilatın Esasları ", *Ülkü Dergisi*, II (Eylül 1968).

TUNCAY, Mete, "Siyasal Gelişimin Evreleri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1983.

URAL, Selçuk, "Yakınçağda Kars" *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul, 2006, s.110

UYAR, Hakkı, "1930'larda Türkiye Basınında Liberal Muhalefet: Ağaoğlu Ahmet Bey'in Akın Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, 7/41 (Mayıs 1997).

ÜLMAN, Haluk, "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz ", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, 12/2 (1957).

EKLER

- Belge 1:** Kars Milletvekili Ali Rıza Ataman'a ait Nüfus Kayıt Örneği
- Belge 2:** 1926'da CHF Teftiş Raporu
- Belge 3:** Kars Halkevi bayrağı
- Belge 4:** Kars Milletvekili Hüseyin Talınlı'nın Nüfus Kayıt Örneği
- Belge 5:** Kars Milletvekili Ali Akif İyidoğan'ın Nüfus Kayıt Örneği
- Belge 6:** Kars Milletvekili Zihni Orhan'ın Tercüme-i Hal Varakası
- Belge 7:** 1946 Yılı Genel Seçim Sonuçları
- Belge 8:** 1949 Yılında Ara Seçimi Yapılan İllerle Seçime Katılanların Sayısı
- Belge 9:** 1950 CHP İl Yönetim Kurulu Üyelerine Ait İsim Listesi
- Belge 10:** 1950 yılı Kars Milletvekilliği İçin Seçimine Katılanların Listesi
- Belge 11:** 1935 Yılı Kars Milletvekili Fuat Köprülü'ye Ait Atama Yazısı
- Belge 12:** 1932 Yılı Türkiye Cumhuriyeti Fihristi
- Belge 13:** İsmet İnönü'nün 1947 Yılı Kars Konuşması
- Belge 14:** 1932 Yılı Kars İçme Suyu Krokisi
- Belge 15:** 1918 – 1950 Yılları Kars İl Yöneticileri

Belge 1: Kars Milletvekili Ali Rıza Ataman'a ait nüfus kayıt örneği

NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ					İLİ	İLÇESİ	MAHALLESİ / KÖYÜ	CİLT NO	HANE NO			
SIRA	BSN	C	YAKINLIK DERECESESİ	T.C. KİMLİK NO	ADI	SOYADI	BABA ADI	ANA ADI	DOĞUM YERİ VE TARİHİ	MED.HALİ VE DİNİ	TESCİL TARİHİ	OLAYLAR VE TARİHLERİ
					KARS	KAĞIZMAN (1424)	ŞAHİNDERE MAHALLESİ	4	1			
1	5	E	Kendisi	56134091582	ALİ	ATAMAN	İSMAIL	SÜNBUİL	KAĞIZMAN 01.07.1884	Evli İslam	18.10.1925	Ölüm: 26/06/1955 Evllenme: 14.12.1933 Boşanma: -----
2	21	K	Eşi	56110092374	PAKİZE	ATAMAN	HASAN ÇAVUŞ	HABİBE	SINOP 01.07.1903	Dul İslam	--	Ölüm: 24/05/1972 Evllenme: 14.12.1933 Boşanma: -----

BSN	ADI	DÜŞÜNCELER
5	ALİ	DOĞUM : //1300 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 18/10/1341 OLAN KAYIT TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.
21	PAKİZE	DOĞUM : //1319 OLAN DOĞUM TARİHİ MİLADİYE ÇEVİRİLMİŞTİR. 5490 SAYILI KANUNUN 39. MADDESİ VE NÜF.VAT.İŞL.GN.MD.LÜĞÜNÜN 07.08.2006 TARİHLİ OLURUNA DAYANILARAK DOĞUM TARİHİ TAMAMLAMA İŞLEMİ YAPILMIŞTIR.
21	PAKİZE	EVLİNME (14.12.1933) : EVLENEREK ERFELEK İLÇESİ 20. CİLT 37. HANE 9. SIRADAN GELMİŞTİR.

AÇIKLAMALAR	DÜZENLEYEN	ONAYLAYAN YETKİLİNİN
1-) KİŞİ VEYA KİŞİLERİN KAYDI KÜTÜĞE UYGUNDUR. 2-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ A İBRAZ EDİLMEK ÜZERE DÜZENLENMİŞ OLUP BAŞKA AMAÇLA KULLANILMAZ. 3-) İŞBU NÜFUS KAYIT ÖRNEĞİ 07/07/2010 TARİHİNE KADAR GEÇERLİDİR.	HASAN GÜÇLÜ Nüfus Müdür V. Paraf h	HASAN GÜÇLÜ 1424-Kağızman Nüfus Müdür V. 08.01.2010 09:32 İmza Mühür

Ali Rıza Ataman

Ali Rıza

Belge 3: Kars Halkevi bayrağı

Belge 4: Kars Milletvekili Hüseyin Talınlı'nın nüfus kayıt örneği

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ		1532	
Adı Soyadı : Hüseyin Talınlı		No. 7	
Doğum yılı : 1307	Doğum yeri : Erivan		
Ana adı : Tükezban	Baba adı : Paşahan		
Nufusta kayıtlı olduğu : II Kars	İlçe : Arpaçay	Bucak : Merkez	
Bugünkü işi : İl Daimî komisyon üyesi.			
Okuma derecesi : Rusca Gimnazium tahsili ve 1919 Gence Pedagoji kursu me'zunu.			
Son diplomasını aldığı okul : Gence Pedagoji kursu.			
Ev adresi : Kars Orta kapu Ordu caddesi No- 162			
Esas mesleği : İlk okul öğretmeni			
İhtisası : Yok			
C. H. Partisine ka- yıt bulduğu yılı	II : Kars	Kayıt numarası : 45	
	İlçe : Merkez	Kayıt tarihi : 1924	
	Bucak : Merkez	Parti teşkilleriindeki görevi :	
	Ocak : Orta kapu mahallesi	Yok.	
Şimdiye kadar bulunduğ görevler, karşılaştığı işler, partimiz teşkilleriinde aldığı görevler	Bulduğum görevler: 1926-1930 iki devre Kars Belediye başkanlığı, 927 tarihinden itibaren ilk devrede Göle İlçesi ve diğer devrelerde merkezden seçilmek üzere bu güne kadar bilafasla İl Genel meclis üyeliğine elan İl Daimî komisyon üyesi.		
	Karşılıksız işler ve Parti görevleri: 922-931 dokuz sene Kars Türk ocakı üyeliği ve Başkanlığı, 1927 ve 1938 yıllarında Türk Hava kurumu başkanlığı, 1924-1942 fasilesiz 19 sene C. H. P. İl idare kurulu üyeliği ve 1934 den 1942 tarihine kadar fasilesiz olarak Kars Halkevi Başkanlığı.		
Milletvekilliği seçiminde, seçim kabiliyetimi kuvvetli gördüğüm K a r s			
İlinden üyesi bulunduğum Cumhuriyet Halk Partisi adına aday gösterilmem için muracaatımın yoklama kuruluna bildirilmesini dilerim.			
İl Daimî komisyon Üyesi Hüseyin Talınlı :28 / 3 / 1950			
İ m z a H. Talınlı 43			

NOT : Verilecek cevapların kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur.

Model : D. 21 (26/2/1950)

Belge 5: Kars Milletvekili Ali Akif İyidoğan'ın Nüfus Kayıt Örneği

NUFUS SURETİ

Aile ismi yani lâkap : Eyidoğan
 ve şöhreti
 Adı : Ali Akif
 Babasının adı : M. Behzat
 Annasının adı : Ayşe Feride.
 Doğum yeri : İstanbul
 Doğum tarihi : 1311
 Din : İslâm
 Meslek ve içtimai vaziyeti : Nüfus Umum Müdürlü.
 Medeni hali : Evli

N U F U S KÜTÜĞÜNE YAZILI OLDUĞU
 YER:

Yıllığı : Ankara
 Kaesbi : "
 Nahiyesi : "
 Mahalle veya köyü : Yenışehir Cumhuriyet mahallesi.
 Sokakı : "
 Hane No: (34)
 Cilt No: (52)
 Sahife No: (33)
 Ne suretle verildiği : Tebâilen

Bu nüfus süzdeğinde adı ve hüviyeti yazılı olan Ali Akif Bey Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı olarak nüfus kütüğüne kayıtlıdır. Bu cüzden Ankara Nüfus İdaresinden verilmiştir. 18/11/930

Resmî Mühür ve imza
 Ankara Nüfus Md.lüğü

Bu örnek Dosyasında mevcut tasdikli suretin aynıdır. 18/4/947

16

Belge 6: Kars Milletvekili Zihni Orhan'ın Tercüme-i Hal Varakası

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ CUMHURİYET ARŞİVİ			
Adı Soyadı : Zihni Orhan		No. 240	
Doğum yılı : 1299	Doğum yeri : Erzurum		
Ana adı : Miyase	Baba adı : Osman		
Nufusta kayıtlı olduğu :	II Kars	İlçe Merkez	Bucak Merkez
Bugünkü işi : Kars Milletvekili			
Okuma derecesi : Harp Okulu			
Son diplomasını aldığı okul : Harp Okulu			
Ev adresi : Bakanlıklar Deliller tepesi No: 26 -Ankara			
Esas mesleği : Subay			
İhtisası : Askerlik ve işleri			
C. H. Partisine katıldığı yitli bulunduğu	İl : Kars	Kayıt numarası : 48	
	İlçe : Merkez	Kayıt tarihi : 1928	
	Bucak : Merkez	Parti teşkillerindeki görevi :	
	Ocak :		
Şimdiye kadar bulunduğu görevler, gördüğü karşılıksız işler, partimiz teşkillerinde aldığı görevler	Süvari Sb. olarak hizmete girdim. Binbaşılığa kadar yükseldim. I. Dünya Savaşında Kafkas ve Bakü cephelerindeki savaşlara katıldım. 4 defa yaralandım. Birkaç harp madalyası ve 3'er seneden altı yıl seferi kıdem zammı aldım. İstanbul son Meclisi Mebusanına Erzurum Mebusu olarak katıldım, firaren Ankara'ya geldim. I.T.B. M.M. de bulundum. Atatürk beni Sinop mutasarrıflığına gönderdi. Arzum hilâfına memurlukta bırakılarak Bitlis Valiliğine tayin edildim. Valilikten ayrıldıktan sonra 7 yıl Kars C.H.P. İdare Heyeti Başkanlığında bulundum. 4 yıl Sivas-Tokat Bölge müfettişliği yaptım, 1946 seçimlerinde Erzurum ilinde seçimlerin yapılmasına nezaret ettim. Tokat ili C.H.P.Kongresine müşahit olarak gönderildim.		
Milletvekilliği seçiminde, seçim kabiliyetimi kuvvetli gördüğüm Kars ilinden üyesi olduğum Cumhuriyet Halk Partisi adına aday gösterilmem için muracaatımın yoklama kuruluma bildirilmesini dilerim.			
: 16 Mart 1950			
I m z a Kars Milletvekili Zihni Orhan			
NOT : Verilecek cevapların kısa, açık ve okunaklı olması rica olunur.		Model : D. 21 (25/2/1950)	

Belge 7: 1946 Yılı Genel Seçim Sonuçları

CUMHURİYET HALK PARTİSİ GENEL SEKRETERLİĞİ		946 yılı Genel Seçimi		-2-	
İ l l i :	C.H.P. Namzetlerin aldığı Oy Miktarı		D.P. Namzetlerin aldığı Oy Miktarı		
	Azami	Asgeri	Azami	Asgeri	
İçel			45993	45521	
İsparta	50736	47776			
İstanbul	169982	166577	186345	165866	
İzmir	116893	116764	102801	99645	
Kars	133528	132431			
Kastamonu	95253	39703	37853	25910	
Kayseri	62589	51277	48372	47124	
Kırklareli	43783	43663			
Kerşehir	37796	32624			
Kocaeli	61316	56580			
Kenya	161534	122293			
Kütahya	67928	63784	66898	63978	
Malatya	125909	78225			
Manisa	82042	81878			
Maraş	47319	30868	31121		
Mardin	110370	107594			
Muş	27539	23942			
Muğla	25803		30370	29143	
Niğde	100308	98624			
Ordu	76901	59004			
Rize	77429	66428			
Samsun	72077	69970			
Seyhan	72106	46902			
Sinop	28978	28464	30746	28861	
Sivas	144048	132440	28092	23451	
Siirt	62436	62434			
Tunceli	25150	21380			
Tokat	99371	90999	20192	12627	
Tekirdağ	54390	54032			
Trabzon	178020	174960			
Urfa	99900	99864			
Van	45229	45151			
Yozgat	60751	45734			
Zonguldak	83343	78598			

İLÇELERİN BELEDİYE BAŞKANLIKLARI
KAYMAKAMLIĞI

İLÇE ADI	Genel Meclis üyeleri				Belediye sayısı ile Başkan ve üye sayısı				Mahalle sayısı ile Muhtar ve ihtiyar heyeti sayısı				Köy sayısı ile Muhtar ve İhtiyar heyeti sayısı						
	Sayı	C.H.F.İİ	D.F.İİ	Bağımsız	Belediye sayısı	Başkan ve üye sayısı	C.H.Partili	D.Partili	Bağımsız	Mahalle sayısı	Muhtar ve ihtiyar he. sayısı	C.H.Partili	D.Partili	Bağımsız	Köy sayısı	Muhtar ve ihtiyar heyeti sayısı	C.H.Partili	D.Partili	Bağımsız
Merkez İlçe	4	4	-	-	I	24	24	-	-	8	40	40	-	-	95	395	395	-	-
Posof "	3	3	-	-	I	12	12	-	-	1	5	5	-	-	70	350	350	-	-
Ardahan "	3	3	-	-	I	24	24	-	-	2	10	10	-	-	87	435	435	-	-
İğdır "	3	3	-	-	I	16	16	-	-	3	15	14	-	I	65	325	325	-	-
Sarıkamış "	4	4	-	-	I	22	19	3	-	5	25	25	-	-	III	486	484	2	-
Göle "	2	2	-	-	I	24	24	-	-	1	5	5	-	-	56	280	280	-	-
Arpaçay "	3	3	-	-	I	II	II	-	-	1	5	5	-	-	85	340	340	-	-
Çıldır "	2	2	-	-	I	II	II	-	-	1	5	5	-	-	45	225	223	-	2
Tuzluca "	1	1	-	-	I	II	II	-	-	2	10	10	-	-	78	390	390	-	-
Kağızman "	2	2	-	-	I	17	17	-	-	3	15	15	-	-	64	320	320	-	-
Toplam.....	27	27	-	-	10	171	168	3	-	27	135	134	-	I	757	3546	3542	2	2

NOT:

Tuzluca, Arpaçay, Çıldır ve Göle İlçeleri Belediye Başkanlıkları Kaymakamlar tarafından idare edilmekte olduklarından sayıya katılmamıştır.

Belge 8: 1949 Yılında Ara Seçimi Yapılan İllerle Seçime Katılanların Sayısı

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

CUMHURİYET ARŞİVİ
1949 yılında ara seçimi yapılan illerle seçime katılanların
% de nisbeti :

İli, İlcesi	Seçmen sayıca	Seçime katılanların miktarı	% de nisbeti
Kars	142771	107838	75
Merkez	23315	17927	70
Ardahan	18575	15129	79
Arpaçay	15975	12545	75
Çıldır	9762	7161	74
Göle	10982	8476	73
Iğdır	12772	9268	74
Posof	13350	11474	82
Kağazman	10039	8429	83
Sarıkamaş	20370	12450	65
Tuzluca	7131	4979	75

Belge 9: 1950 CHP İl Yönetim Kurulu Üyelerine Ait İsim Listesi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
(5) CUMHURİYET ARŞİVİ

Arpaçay C.H.P. İlçe idare kurulu

- 95- Ziya Özdemir
- 96- Necmettin Ilgar
- 97- Mikâil Yılmaz
- 98- Durdağı Erben
- 99- Kahraman Aktaş
- 100- Ramazan Aydın
- 101- Nebi Aksoy
- 102- Veli Tanyıldız
- 103- İslâm Göker

Arpaçay Bucak başkanları

- 104- Ali Aydın (Kızılçakçak)
- 105- Hasan Yılmaz (Başgedikler)

Arpaçay Genel meclis üyeleri

- 106- Mihralı Şengül
- 107- Hıdır Aksoy
- 108- Bayram Taştanoğlu

Arpaçay belediye başkanı

- 109- Abdullah Avcı

Arpaçay Belediye daimi En.Üyeleri

- 110- Habip Bulut

Arpaçaydan kur'a ile iştirak edecek beş ocak başkanı

- 111- Kasım Baykal (Seydiköy)
- 112- Enver Yıldırım (Uğuzlu)
- 113- Mecit Bulut (Polatköyü)
- 114- Serdar Vural (Kemahköyü)
- 115- İsmail Apaydın (Arpaçay.M)

[Handwritten signature and stamp]

(9)

Posof C.H.P. İlçe idare kurulu

- I75- Hurişan ergün
 I76- Arslan ergezer
 I77- İsmail Öztürk
 I78- Hacı coşar
 I79- Nuri demirci
 I80- Dilaver aktan
 I81- Mustafa bulut
 I82- Alaeddin atalay (Genel meclis üyesi)
 I83- Seyfettin Özkan

Posof genel meclis üyeleri

- I84- Ali Yılmaz
Posof Belediye başkanı
 I85- Mevlüt Dönmez
 I86- Rumi Atalay (Belediye daimi en.üyesi)
 I87- Süleyman demirci (Belediye daimi en.üyesi)

Posof Bucak başkanları

- I88- Ziya Yolbaş (Cilvana bucağı)
 I89- Yusuf Doğruyol (Merkez bucak)
 I90- Hıdır Çubuk (Dama1 bucağı)

Posoftan kur'a ile iştirak edecek beş ocak başkanı

- I91- Abbas Onalp (Alköyü)
 I92- Nazım özcan (Sanhulya)
 I93- Nuri yılmaz (Gergisuban)
 I94- Müştak topçu (Lâmya)
 I95- Ali Çamlıyurt (Kalderdere)

(II)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Merkez ilçe idare kurulu (C.H.P.)

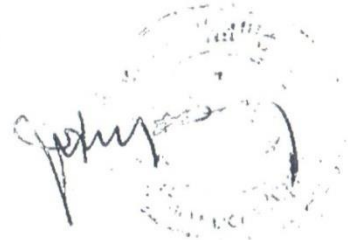
- 216- İsmail Oktay
 217- Nustret Metan
 218- Ali Yeniaras (İl idare kurulu Yeden Üyesi)
 219- Mihralı Kaya
 220- İskender Erkaya
 221- Fahri Borluk
 222- Hamza karabağlı (İl idarekurulu yedek üyesi)
 223- İlyas esmer
 224- Haydar Akbaba

Merkez ilçe bucak başkanları

- 225- Asker Koyuncu (Çakmak Bucağı)
 226- Şaduman yaman (Susuz bucağı)
Merkez ilçeden kur'a ile iştirak edecek beş ocak başkanı:

- 227- Kasım baransel (Hinzirik)
 228- Ali Tarhan (Çerme)
 229- Şemsi Ayraş (Harebe taşnik)
 230- Kemal İgneci (Gıdeli)
 231- *Hamit Vargün* (Karakale)

S O N

(I)

Mil letvekilliği adaylık yoklamasına iştirak edeceklerin
Listesidir :

C.H.P.İ.L.İdare kurulu

- I- Saffet Tiryaki
2- Rasim İlker (Genel meclis üyesi)
3- Aliyar Vural (Genel meclis üyesi)
4- Zarfif Akman (Genel meclis üyesi)
5- Necati Topçu
6- Osman Alp
7- Veyis koçulu (Genel meclis üyesi)
8- İltif Aküzüm
9- Abbas Çetin
10- Tahir Barlas (Belediye başkanı)
II- Rafkiye kağan

C.H.P.İ.L.İ.K.Yedek üyeleri

- 12- Şahin yerdelen (Belediye daimi en.Üyesi)
13- Celal kazaklı
14- İbrahim taşdemir
15- Hüseyin talınlı (Genel meclis üyesi)
16- Hami t temizel
17- Aslan alp
18- Eşref kaya
19- Zülfükar Durukan (Genel meclis üyesi)
20- Bayram erengüç (Ticaret odası başkanı)

Kurultay delegeleri

- 21- Musa kaya (Genel meclis üyesi)
22- Mecit Yücel
23- Mustafa görceğiz (Digor Bucak başkanı)
24- Ali Yılmaz (Genel meclis üyesi)
25- Ahmet Koşucu
26- H aşım avşar (Ardahan C.H.P.İ.L.İ.K.Üyesi)

Belediye daimi encümen üyeleri

- 27- Muzaffer Demirbulak
28- Memet kerimoğlu

Halkevi Başkanı

- 29- Asaf Atbaş

Genel meclis üyeleri

- 30- Kurban Yurtseven

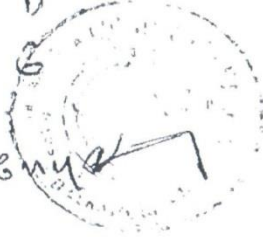
A

E

C

F

D

(DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ)

Çıldır C.H.P. İlçe idare kurulu

- 75- Süleyman Vural (Kurultay delegesi)
 76- Aziz Aktemur
 77- Rıza Çınar
 78- Husrev erdoğan
 79- Emir Oktay
 80- Memet Şirin
 81- Emin Gökçe
 82- Kerem senem
 83- yahya kandemir

Çıldır Bucak başkanları

- 84- Ahmet Yılmaz
 85- ~~Ziya karaca~~ osman gölek

Çıldır belediye başkanı

- 86- Atıf Ababay

Çıldır belediye daimi en.Üyeleri

- 87- Rüstem Kılıç
 88- Şahmurat Aydın

Çıldır genel meclis üyesi

- 89- Sümmani Akçay

Çıldır'dan kur'a ile iştirak edecek beş ocak başkanı

- 90- Ziya karaca
 91- Hakkı şahin
 92- Cabbar Özdemir
 93- Ahmet Aktaş
 94- Niyazi altıntaş

[Handwritten signature and stamp]

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
200,00 MİKYASINDA HARİTA FİHRİSTİ

	Edirne 35	Kırklareli 64				Bazın 16	İzmit 89	Samsun 87	Sakarya 46			Rize 82	Artvin 11	Çıldır 26	Hamam'ı			
	Uzunözü 97	Tekirdağ 57	İzmit 57	Sis 92	Boğaziçi 36	Safranbolu 83	Kastamonu 77	Osmaniye 79	Samsun 85	Çayır 98	Giresun 42	Trabzon 24	İspir 50	Ordu 28	Kağız 86	Erzurum 38		
	Çarşamba 74	Yedigöller 57	Ordu 57	Elazığ 92	Bolu 22	Görece 41	Çankırı 25	Çorum 28	Amasya 8	Yozgat 84	Karaman 54	Erzurum 39	Erzurum 40	Uşak 46	Karabük 55	Bayburt 18	Niğde	
	Edirne 34	Balıkesir 34	İzmit 34	İstanbul 91	Sivrihisar 91	Ankara 9	Kocaeli 61	Yozgat 100	Ahlat 4	Sivas 89	Divrik 31	Bozüyük 38	Kütahya 62	İstanbul 47	Melikgirt 68	Erzurum 15	Hoy	
	Akhisar 5	Sivas 5	Aydın 5	Antalya 48	Katranlı 59	Konya 65	Arslanbey 12	Kayseri 60	Ordu 43	Malatya 67	Harput 45	Pala 80	Bilecik 21	Van 29	Beşiktaş 17	Dilman 30		
	Manisa 69	Alayunt 69	Diyarbakır 69	Akhisar 7	İğne 53	Aksaray 6	Niğde 16	Samsun 84	Elazığ 35	Adıyaman 2	Sivas 90	Diyarbakır 32	Malatya 73	Çarşamba 23	Çarşamba 29	Samsun 93		
	Aydın 69	Diyarbakır 69	İsparta 69	Konya 19	Konya 66	Konya 37	Uludağ 95	Sis 88	Maraş 70	İstanbul 20	Ordu 96	Mardin 71	Van 77	Zaheer 101	Akhisar 29	Revanlız		
	Marmaris 69	Fethiye 69	Elazığ 69	Antalya 69	Adana 74	Adana 74	Adana 74	Adana 74	Kilis 65	Adana 75	Adana 3	Akhisar 71	Malatya 77	Sugar 101	Musul 29	Antalya 93		
	İğne 69	Karaman 69	Konya 69	Konya 69	Konya 69	Konya 69	Konya 69	Konya 69	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	Mekke 44	

Mevcudu bulunan Paftalar : 101 adet
 Mevcudu olmayan Paftalar : 23

Harita Üretim Mideğiği : 1982

490 01 79/1621

27

Belge 13: İsmet İnönü'nün 1947 Yılı Kars Konuşması

DEVLET ARŞİNLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
KARŞIYAKA KİTAPLIĞI

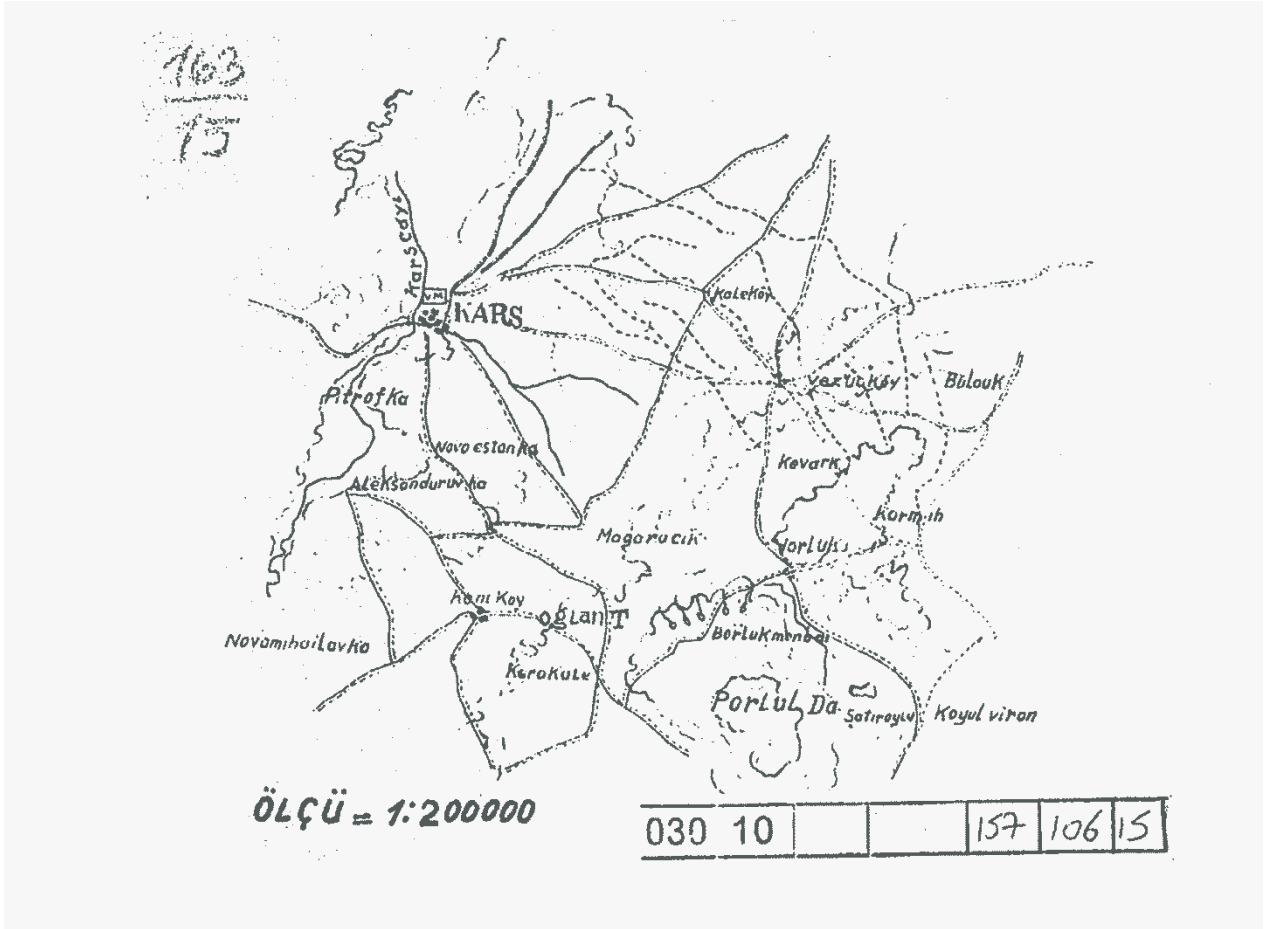
Kars: 17.9.1947

Karslılar, aziz hemşehrilerim; bu akşam sizin muhabbetli ve neşeli cemiyetinizde bulunmakla bahtiyarım. Size, bütün memleketin yakın ilgisini ve sevgisini ⁿⁱ getirdim. Bu seferki gelişim, memleketimizde siyasî partiler çalışmasının ilerlemiş bir merhalesine rastlıyor, idare mekanizmasının, ^{kişide} en büyük jandarma karakoluna kadar, partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletili durumda olması ve öte yandan partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalması, siyasî hayatta emniyetin ilk ve temel kanun şartıdır. Bunları size söylerken kanun ^ı söylediklerini sadece tekrar etmiş oluyorum. Fakat bunları Karsda söylerken, bütün hudut bölgelerine, temel şartların gözönünde bulundurulması için dikkatlerini artırmalarını söylemek istiyorum. Dünyanın halini görüyorsunuz; her memleket dış emelleri içerde uyanacak veya uyandırılabilir ^{me} faktörlere dayanıyor. Siyasî partilerin çalışmalarında bunların içine karışık niyetli bir çok şüpheliler sokulabilirler. Bunlar kendi eserleri olan hadiseleri partilere mal etmek gayretine düşebilirler. Eğer siyasî hayatımızın bünyesi katî derecede tedbirli olmazsa zarar her sahada geniş olur. Benim fikrimce memleketin bütünlüğünü, içerden ve dışardan fena niyetli tertiplere karşı koruyacak en tesirli tedbir, söze başlarken söylediğim prensiplerin ^{zallıklarla} bu suretle partilere karşı eşit ve tarafsız muamele eden idare mekanizması partiler içine karışacak şüpheli unsurları meydana çıkarmakta ve partileri onlara karşı masun buldurmakta çok faydalı bir yardımcı olur. Hükümet, kendi vazifesi olan kanun tatbikatı esnasında partilerden samimî yardım görür, partiler kendi programları ve siyasî sahada karşılıklı çalışmalarını ne safhalara gösterirse gösterebilir, içerden ve dışardan zararlı tertiplere karşı cephe birliğini kolaylıkla tutabilirler. Memleketin bütünlüğünü korumak için esaslı saydığım bu fikirleri size açıkca söylemeyi faydalı buldum. Sizlerle temasım ^ı beni tasavvurlarımda ve

030	01			111	700	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

Belge 14: 1932 Yılı Kars İçme Suyu Krokisi

Belge 15: 1918 – 1950 Yılları Kars İl Yöneticileri**1918-1950 KARS BELEDİYE BAŞKANLARI**

- 1-Tevhidüddin Mamilof (1918)
- 2-Hayrullah Dağlı (1920-1923)
- 3-Cihangirzade İbrahim Aydın (1923-1927)
- 4-Hüseyin Talınlı (1928-1929)
- 5-Şahapoğlu Kenan (1929-1934)
- 6-Mehmet Bahadır 1934-1946)
- 7-Tahir Barlas (1946-1950)

1923-1950 KARS VALİLERİ

- 1-Hasan Faiz Ergün 1923-1924
- 2-Süleyman Sami Kepenk 1924
- 3-İbrahim Ethem Aykut 1924-1926
- 4-Ahmet Şevki Aktekin 1926-1927
- 5-Mehmet Nazif Erginbay 1926-1927
- 6-Salih Salim Gündoğan 1927-1931
- 7-Ahmet Cevdet Ertuğrul 1931-1935
- 8-Ali Akif İyidoğan 1935-1939
- 9-Ömer Cevat Ökmen 1939-1940
- 10-Mehmet Hüdai Karabatan 1941-1943
- 11-Ahmet İlhan Aksoy 1943-1945
- 12-Tahir Barlas 1943-1945
- 13-Esat onat 1945-1949
- 14-Rıfat Bingöl 1949-1950

1921-1950 KARS MİLLETVEKİLLERİ

1-1921-1923 Ali Rıza Ataman, Cavit Erdel, Fahrettin Erdoğan

2-1923-1927- Ahmet Ağaoğlu, Ömer Lütfi Tarım

3-1927-1931- Ahmet Ağaoğlu, Baha Tali Öngören, Dr. Sadrettin Hattusas, Bedir Fırat, Mehmet Halit Onaran

4-1931-1935 -Baha Tali Öngören- Faik Bermek- Mehmet Nazif Sirel -Muhittin Akyüz- Ömer Lütfi Kamil Kuntay

5-1935-1939 - Baha Tali Öngören, Muhittin Akyüz, Ömer Lütfi Kamil Kuntay, Esat Özoğuz, Fuat Köprülü-Hüsrev Sami Kızıldoğan-- Mehmet Nazif Sirel, Yusuf Akçura

6-1939-1943 General Muhittin Akyüz- Ömer Lütfi Kamil Kuntay-Zihni Orhan- Esat Özoğuz--Fuat Köprülü-Cevat Dursunoğlu-Etem İzzet Benice- Hüsrev Sami Kızıldoğan-Kahraman Arıklı-Şerafettin Karacan

7-1943-1946 - Esat Özoğuz--Fuat Köprülü- Hüsrev Sami Kızıldoğan- Cevat Dursunoğlu-Eşref Demirel--Şerafettin Karacan- Zihni Orhan-dr. Esat Oktay- Hasan Durukan (Durudoğan)

8-1946-1950- Şerafettin Karacan-- Zihni Orhan- dr. Esat Oktay-Fevzi Ataş- Mehmet Rüstem Bahadır-Ali Akif Eyidoğan-Aziz Semih İlter-Abdurrahman Sürmen-Tezer Taşkiran-Hüsametdin Tuğaç

9-1950-Hüseyin Cahit Yalçın-Sırrı Atalay--Tezer Taşkiran- dr. Esat Oktay- Hüsametdin Tuğaç--Fevzi Aktaş- Mehmet Rüstem Bahadır-Latif Aküzüm-Abbas Ali Çetin-Veyis Koçulu

RESİMLER

Resim1: 1923 yılında Kars Türk Ocağı Binası

Resim 2: 1936 CHP İl Genel Kurulu Üyeleri

Resim 3: 1936 CHP İl Genel Kurulu Üyeleri

Resim 4: Kars Belediye Binası

Resim 5: Kars Halkevi Öğrencileri

Resim 6: Kars Valisi İbrahim Ethem Bey'in Eşi ve Kızı

Resim 7: 1923 yılı Kars Milletvekili Ömer Lütfü Tarım

Resim 8: 1946 Yılı İsmet İnönü'nün Kars Gezisi

Resim 9: 1922 Yılında Kars

Resim 10. 1923 1950 Kars Milletvekilleri

Resim1: 1923 yılında Kars Türk Ocağı Binası

Resim 2: 1936 CHP İl Genel Kurulu Üyeleri

Resim 3: 1936 CHP İl Genel Kurulu Üyeleri

Resim 4: Kars Belediye Binası

Resim 5: Kars Halkevi Öğrencileri

Resim 6: Kars Valisi İbrahim Ethem Bey'in Eşi ve Kızı

Resim 7: 1923 yılı Kars Milletvekili Ömer Lütfü Tarım

Resim 8: 1946 Yılı İsmet İnönü'nün Kars Gezisi

Resim 9: 1922 Yılında Kars

Resim 10. 1923 1950 Kars Milletvekilleri